

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Aušrinė JURGELIONYTĖ

**EUROPINIŲ REFERENDUMŲ POROS:
KAMPANIJŲ VEIKĖJAI
KINTANČIOJE STRUKTŪRINĖJE APLINKOJE**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02S)

Kaunas, 2015

UDK 324(4)

Ju-193

Disertacija rengta 2008 – 2014 metais Vytauto Didžiojo universitete, Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto Politologijos katedroje.

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Liudas Mažylis (Vytauto Didžiojo universitetas, Socialiniai mokslai, Politikos mokslai 02S)

ISBN 978-609-467-158-6

TURINYS

SANTRUMPOS.....	5
PAGRINDINIŲ SĄVOKŲ APIBRĖŽIMAI	6
LENTELIŲ IR PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS	7
IVADAS.....	8
1. REFERENDUMŲ EUROPOS SĄJUNGOJE TEORINIS KONTEKSTAS.....	25
1. 1. Referendumai kaip tiesioginės demokratijos instrumentas.....	26
1. 2. Referendumų vaidmuo Europos integracijos procese.....	30
1. 3. Racionalus pozityvistinis referendumų aiškinimas: galia ir ribotumai	34
1. 4. Naujojo institucionalizmo taikymas referendumų Europos Sąjungoje analizei	41
1. 4. 1. Racionalaus pasirinkimo institucionalizmas	45
1. 4. 2. Sociologinis institucionalizmas.....	48
1. 4. 3. Istorinis institucionalizmas.....	50
1. 4. 4. Diskursyvinis institucionalizmas	52
1. 5. Referendumų kampanijų tyrimų apžvalga	55
2. POLITINĖS KAMPANIJOS EUROPOS INTEGRACINIŲ REFERENDUMŲ POROSE ...	60
2. 1. Tyrimo metodika.....	60
2. 2. Teisiniai bei politiniai referendumų organizavimo kontekstai.....	73
2. 3. Danijos atvejis – Mastrichto sutarties ratifikavimo 1992 ir 1993 m. referendumų pora ..	77
2. 3. 1. Teisinė aplinka	78
2. 3. 2. Kampanijų analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka	79
2. 4. Nicos sutarties ratifikavimo 2001 ir 2002 m. referendumų pora Airijoje.....	86
2. 4. 1. Teisinė aplinka	86
2. 4. 2. Kampanijų analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka	88
2. 5. Lisabonos sutarties ratifikavimo 2008 ir 2009 m. referendumų pora Airijoje.....	96
2. 5. 1. Europos Sąjungos referendumų kontekstas iki Lisabonos sutarties ratifikavimo....	96
2. 5. 2. Referendumų dėl Lisabonos sutarties kampanijų Airijoje analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka.....	101
3. REFERENDUMŲ POLITINIŲ KAMPANIJŲ VEIKĖJAI KINTANČIOJE STRUKTŪRINĖJE APLINKOJE: LYGINAMIEJI ASPEKTAI IR MODELIAVIMAS	111
3. 1. Rezultato inversijos aiškinimas Europos integracinių referendumų porose	111
3. 1. 1. Racionalaus pozityvistinio aiškinimo ribos referendumų porų analizėje	111
3. 1. 2. Naujojo institucionalizmo logikos papildančioji galia.....	118
3. 1. 3. Europinių referendumų porų analizės modelis	123

3. 2. Europinių referendumų porų analizės modelio taikymas atskirų politikos sričių referendumams Lietuvoje.....	125
3. 2. 1. Teisinės aplinkos specifika	126
3. 2. 2. 2008 ir 2012 m. referendumų kampanijų analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka .	129
3. 2. 3. Modelio taikymo 2008 ir 2012 m. referendumams rezultatai.....	137
IŠVADOS	143
LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	146
PRIEDAI	170

SANTRUMPOS

CD – Centrum-Demokraterne (partija Danijoje, angl. Centre Democrats)

EB – Europos Bendrijos

ES – Europos Sąjunga

FG – Fine Gael (partija Airijoje)

FF – Fianna Fáil (partija Airijoje)

GP – Green Party (partija Airijoje, air. Comhaontas Glas)

IAE – Ignalinos atominė elektrinė

Lab – Labour Party (partija Airijoje, air. Páirtí an Lucht Oibre)

LDDP – Lietuvos demokratinė darbo partija

LEO LT – Lietuvos elektros organizacija

LiCS – Liberalų ir centro sąjunga (partija Lietuvoje)

LR AT – Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba

LRLS – Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis

LRS – Lietuvos Respublikos Seimas

LSDP – Lietuvos socialdemokratų partija

LSDS – Lietuvos socialdemokratų sąjunga

PD – Progressive Democrats (partija Airijoje, air. An Páirtí Daonlathach)

SF – Socialistisk Folkeparti (partija Danijoje, angl. Socialist People's Party)

TS-LKD – Tėvynės sąjunga - Lietuvos krikščionys demokratai

VAE – Visagino atominė elektrinė

VRK – Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija

PAGRINDINIŲ SĄVOKŲ APIBRĖŽIMAI

Europiniai referendumai – visi Europos šalyse vykę referendumai (tiek stojimo, tiek kiti integraciniai), susiję su Europos Bendrijų, o vėliau – Europos Sąjungos klausimais.

Stojimo referendumai – konkrečiose Europos Sąjungos (prieš tai – Europos Bendrijų) valstybėse ar jų grupėse vykę referendumai dėl sutarčių, įtvirtinančių plėtrą.

Kiti integraciniai referendumai – atskirose Europos Sąjungos (prieš tai – Europos Bendrijų) valstybėse ar jų grupėse vykę referendumai dėl konkrečių sutarčių ratifikavimo ar atskirų politinių ekonominių susitarimų įtvirtinimo.

Referendų poros – toje pačioje valstybėje organizuojami du paeiliui referendumai panašiai formuluojamu ar visuomenei pateikiamu klausimu, kur antrasis yra sąlygotas pirmojo referendumo rezultato.

Pirmasis referendumas – panašiai formuluojamu ar visuomenei pateikiamu klausimu organizuojamų referendumų poroje chronologiškai anksčiau vykę referendumas.

Antrasis referendumas – panašiai formuluojamu ar visuomenei pateikiamu klausimu organizuojamų referendumų poroje chronologiškai vėliau vykę referendumas, kaip objektas reikšmingas, nagrinėtinas ir suprantamas, turintis aiškių ir/ar giluminių sąsajų su prieš tai vykusiu jo atžvilgiu pirmuoju referendumu.

Lygiagretūs rinkiminei kampanijai referendumai – kartu su rinkimais vykstantys referendumai, kai sutampa ne tik rinkimų bei referendumų datos, bet persipina ir iki jų vykstančios agitacinės kampanijos.

Europos Sąjungos sutartys (Sutartys) – savanoriškai priimti, įpareigojantys susitarimai tarp Europos Sąjungos valstybių narių. Jose išdėstyti Europos Sąjungos tikslai, Sąjungos institucijose taikomos taisyklės, sprendimų priėmimas tarp Europos Sąjungos ir jos valstybių narių. Sutarčių priėmimas ir keitimas gali būti, bet nebūtinai privalo, būti legitimuojamas referendumais.

LENTELIŲ IR PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

Lentelės:

1 lentelė. Europiniai referendumai (nuo EB pradžios iki 2014 09 01)	31
2 lentelė. Koreliacijos koeficiento tarp kintamųjų skaičiavimas	64
3 lentelė. Disertacijoje analizuojamų referendumų formaliosios charakteristikos	76
4 lentelė. Veikėjai Maastrichto sutarties ratifikavimo referendumuose	81
5 lentelė. Tipiniai kampanijų dėl Maastrichto sutarties ratifikavimo lozungai	83
6 lentelė. Veikėjai Nicos sutarties ratifikavimo referendumuose	90
7 lentelė. Tipiniai kampanijų dėl Nicos sutarties ratifikavimo lozungai	94
8 lentelė. Veikėjai Lisabonos sutarties ratifikavimo referendumuose	104
9 lentelė. Tipiniai kampanijų dėl Lisabonos sutarties ratifikavimo lozungai	109
10 lentelė. Atskirų politikos sričių referendumų Lietuvoje formaliosios charakteristikos	129
11 lentelė. Veikėjai referendume dėl IAE darbo pratęsimo Lietuvoje.....	132
12 lentelė. Kampanijų dėl atominės energetikos Lietuvoje kontekstas	134
13 lentelė. Veikėjai referendume dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvoje.....	136
14 lentelė. Tipiniai referendumo kampanijų dėl atominės energetikos lozungai.....	139

Paveikslai:

1 pav. Politinių kampanijų europiniuose referendumuose empirinės analizės loginė schema	61
2 pav. Europinių referendumų porų rezultato inversijos aiškinimas.....	69
3 pav. Europinių referendumų porų aiškinimo vizualioji versija.....	70
4 pav. Europinių referendumų porų analizės modelio schema	124

IVADAS

Darbo aktualumas ir problema

Pastaraisiais dešimtmečiais referendumai, kaip sprendimo priėmimo mechanizmas/instrumentas, Europos Sąjungos (ES) politikoje atlieka itin svarbų vaidmenį. Europos integracijos procese jie neretai naudoti esminiams sprendimams legitimizuoti, tačiau didžiausio susidomėjimo susilaukdavo ir susilaukia po to, kai siūlomi sprendimai atmetami, o tolesni integraciniai procesai stoja (ypač ryški referendumų dėl Sutarties dėl Konstitucijos Europai banga).¹ Tuo pačiu vis didesnę prasmę įgauna ir sisteminiai, keli atvejus aprėpiantys politinių kampanijų veikėjų tyrimai, leidžiantys atkurti procesus, stebėti juos tam tikrais laiko intervalais, grupuoti, ieškoti bendrų bruožų, įvertinant įvairių teorinių prieigų ar jų kombinacijų aiškinamąją galią. Tad ir šio darbo problematika bei jos ištyrimas, visų pirma, aktualus bei reikšmingas dėl galimybės per referendumų procesų analizę suformuoti sisteminį požiūrį į Europos integracijos gilinimo procesus.

Mastrichto sutartis žymi ES pradžią, o tuo pačiu etapą, kuris susilaukė šalyse-narėse gausėnių diskusijų integracijos klausimais. Jos suponavo galimybę ar/ir būtinybę tolesnės integracijos žingsnius spręsti nebe vien tik elito lygmeniu, bet ir tiesiogiai atskliausiant piliečių – pasinaudojant tiesioginės demokratijos instrumentais. (Prieš tai referendumams tebuvo keliama klausimai dėl naujų valstybių narystės – t. y. plėtros klausimai, o integracijos gilinimo klausimas tebuvo keltas vienas – dėl Suvestinio Europos akto, tačiau jis priimtas be aštresnių diskusijų.²) Anot kai kurių tyrėjų, po Berlyno sienos griuvimo suvienyta Europa triumfavo³. Tuomet, daugiau, kaip prieš du dešimtmečius, tiek mokslinėje literatūroje, tiek politiniame diskurse vyravo optimistinis požiūris į tolesnės Europos integracijos sėkmę. Jo atstovai teigė, kad Mastrichto Europa pasuko plėtros nuo Atlanto iki Uralo keliu ir ruošiasi monetariniam susiliejimui bei ekonominės politikos sanglaudai. Iš kitos pusės, kai kurie jau tada teigė, kad po-mastrichtinėje eroje buvo prasidėjusi bei vyko ir palaipsnis konsensuso irimas⁴. Laikui bėgant, įsiliejus naujoms narėms, ES kilo dar didesni iššūkiai, kai dvylikai Europos valstybių buvo pasiūlyta vieninga valiuta⁵ ir atsirado poreikis įgyvendinti tolesnius plėtros etapus.

Tuo metu pradėjusi formuotis ES neretai laikoma ypač universaliu dariniu: tarptautiniu režimu, palengvinančiu ekonominius pasikeitimus; viršnacionaline politika, primetančia politinę

¹ Wimmel, A. The Impact of National Direct Democracy on the Choice for Convening EU Referendums. *Perspectives on European Politics and Society*, 2014, 15(1), p. 33.

² Žr. toliau, 1.6. skyrius „Referendumų vaidmuo Europos integracijos procese“.

³ Durance, Ph. And Godet, M. Old Europe, new challenges. *Foresight*, 2007, 9(6), p. 3-10.

⁴ Steenberg, M. R., Edwards, E. E. and de Vries, C. E. Who's Cueing Whom? *European Union Politics*, 2007, 8(1), p. 13-35.

⁵ Durance, Op. Cit.

valdžią savo gyventojams; dalimi daugiasluksnio valdymo sistemos, įtraukiančios nacionalines politikas.⁶ Dėl šių požiūrių prieštaravimo, nuo Maastrichto sutarties ratifikavimo vykę eurointegracijos referendumai kėlė vis daugiau diskusijų. Visi jie – ir pritarimu, ir atmetimu pasibaigę – turėjo lemiamos įtakos tolesniam Sąjungos vystymuisi, o neigiamai pasibaigusieji dar ir kuriam laikui sukeldavo integracijos proceso krizę. Maastrichto sutartis, klausimai dėl euro, Nicos sutartis, Sutartis dėl Konstitucijos Europai ir galiausiai – Lisabonos sutartis – visa tai susidūrė su stabdymais ir buvo palydima ilgesnių konsensuso paieškų (tuo etapu išimtis – tik Amsterdamo sutartis, ratifikuota be didesnių trukdžių). Tokiais atvejais lemtingas vaidmuo tenka kampanijoms ir jų veikėjams. ES darbotvarkėje atsiradus „demokratijos deficito“ sąvokai, tuo pat metu atskirų šalių piliečiai pasinaudojo savo galimybe ir kai kuriais sprendimais pristabdė integracijos gilinimo procesus.

Taigi tiesioginės demokratijos instrumentų (ne)taikymas Europos integracijos procese jau kelis dešimtmečius tebekursto akademines diskusijas. Taip jau istoriškai susiklostė, kad ilgainiui jame ypač išryškėjo demokratijos deficito motyvas: pastebėtinas reguliacinis poveikis iš Europos tiek politiniame lygmenyje, tiek kasdieniame gyvenime, o galimybės atvirkštiniam poveikiui – nedidelės ir retos. Vienos tokių – būtent referendumai. Todėl jų praktika, dinamizmas, distancija tarp viešųjų ir elito diskursų atveria naujus pjūvius tyrinėjimams.

Apskritai referendumai – pastaraisiais metais rečiau naudojamas, bet akademiškai neišsemtas ir politiškai aktualus instrumentas Europos integracijai legitimuoti, sutartims ratifikuoti ir plačioms diskusijoms su ES tematika siejamais klausimais. Pasak tyrinėtojų, referendumais XX a. pabaigoje vis dažniau įvairios Europos šalys sprendė ne tik svarbius valstybės vidaus, bet ir tarptautinės politikos klausimus. O juose pareikšta piliečių valia turėjo lemiamos įtakos Europos integracijos procesams.⁷

Kalbant apie teises referendumų pasekmes, būtina paminėti, jog valdžios institucijų inicijuojami referendumai gali būti arba patariamieji arba teisiškai įpareigojantys (konsultaciniai ar privalomi) – tai nulemia atitinkamos šalies konstitucija ir/ar įstatymai. Bet iš esmės referendumų praktikoje perskyra tarp patariamųjų ir įpareigojančių nėra labai reikšminga, nes valdžios atstovai demokratinėse valstybėse retai neatsižvelgia į piliečių sprendimą, išreikštą referendume. Todėl dauguma *de jure* patariamųjų referendumų, *de facto* yra laikomi įpareigojančiais, o tuometinė valdžia retai drįsta tokius sprendimus kvestionuoti.⁸ Dažniausiai

⁶ Marks, G. and Hooghe, L. Calculation, Community and Cues: Public Opinion on European Integration. *European Union Politics*, 2005, 6, p. 419-443.

⁷ Normantas, A. Referendumas – tiesioginės demokratijos institutas. X skyrius, 2 poskyris // Birmontienė, T., Jarašiūnas, E., ir kt. (ed.). *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001. p. 656.

⁸ Gallagher, M., Uleri, P. V. *The referendum experience in Europe*. Basingstoke: Macmillan Press LTD, 1996. p. 6-7

pasitaikanti su referendumais susijusi konstanta – jie skatina pilietiškumą; bet kurios sistemos demokratiškumo matas yra piliečių įsijungimas į teisėkūrą – ar per tiesioginę, ar per atstovaujamąją demokratiją. Kokių mastu demokratijose įtvirtinamos realios, o kokių – formalios vertybės – dar vis aktualus klausimas, svarstant manipuliavimo piliečiais galimybes.⁹ O eventualių referendumų grėsmė tebeišlieka politinis argumentas, netgi ir tarptautiniu mastu tebedarantis įtaką integracijos vyksmui. Taigi mokslinėje literatūroje nėra vieningo sutarimo dėl to, ar referendumai yra „demokratiškesni“ nei kitos ratifikavimo procedūros.¹⁰

Europiniai referendumai taip pat pasižymi savo specifika ir išsiskiria iš kitų referendumų tipų.¹¹ Jie visada turėjo svarbų ar net lemtingą vaidmenį Europos integracijos procese¹². Tą iliustruoja visa referenduminė praktika, kai, nepriklausomai nuo formalaus referendumo pobūdžio (konsultacinis jis ar privalomas) piliečių nuomonė visada (ar beveik visada) buvo pagrindu, priimant galutinį sprendimą¹³.

Kita vertus, žvelgiant istoriškai, valdžia turėjo svertų pakeisti jai neįtikusius rezultatus, paskelbdama kitą referendumą labai panašiu klausimu¹⁴ ir antrąkart jau sulaukdama priešingo atsakymo. Taip per visą ES referendumų istoriją nutiko visuomenei atmetus Maastrichto sutartį Danijoje, Nicos ir Lisabonos sutartis Airijoje. Tai išskirtinės referendumų poros Europos Bendrijų (EB), o vėliau – ES istorijoje, bet labai ryškios dėl savo svarbos tolesnei ES raidai bei rezultato inversijos¹⁵, kaip pakitusios situacijos visuomenėse išraiškos.

Todėl ir politinės kampanijos veikėjų elgsenos kaitos analizei pasirenkami suporuoti referendumų atvejai. Susidomėjus tokiu objektu tikėtasi, kad analizė įgalins pasitelkti įvairias teorijų kombinacijas, sistemškai aiškinant Europos integracijos gilinimo procesų problematiką. Iki šiol nagrinėtos pavienės kampanijos ar tam tikros specifinės serijos, pasirinkimą sąlygojant ta pačia valstybe, tuo pačiu klausimu (pvz., stojimo ar Sutarties dėl Konstitucijos Europai)¹⁶. Tai retas atvejis, kai imama serija referendumų porų, kur kiekvienu atveju referendumai organizuojami toje pačioje šalyje, vienija panašiai pateiktas ar suvoktas klausimas, o tokių dviejų referendumų rezultatai, taigi ir politinės pasekmės, nevienodi. Čia ir pabrėžtinas šios disertacijos analizės naujumas: bus tiriamos referendumų poros, kaip specifinė serija – tokia

⁹ Dekany-Szenasy, E. *Democracy: The Ideal and the Real* // Auer, A., Buetzer, M. (ed.). *Direct Democracy: The Eastern and Central European Experience*. Aldershot: Ashgate, 2001. p. 211.

¹⁰ Schneider, G., Weitsma, P. A. The Punishment Trap. Integration Referendums as Popularity Contests. *Comparative Political Studies*, 1996, 28(4), p. 584.

¹¹ Žr. toliau Tyrimų apžvalgoje.

¹² Mažylis, L. *Kodėl netiko Europai Konstitucija Europai*. Vytauto Didžiojo universitetas: Kaunas, 2005.

¹³ Taljūnaitė, M. Referendumų vaidmuo Europos integracijos procese. *Filosofija. Sociologija*, 4, 2005, p. 37.

¹⁴ Baramendi, V., (et al.), Angelo, J. S. (et al.). *Direct Democracy: the International IDEA Handbook*. Stockholm: International IDEA, 2008.

¹⁵ Čia ir toliau sąvoka „rezultato inversija“ reiškia, kad antruosiuose referendumuose balsuojantieji kardinaliai pakeičia esminį rezultatą (dažniausiai iš NE į TAIP).

¹⁶ Žr. toliau literatūros apžvalgoje.

apimtimi ir tematiniu-metodologiniu susietumu to daryta dar nebuvo. Taip, ėmusis analizės būtent poromis, pats vertinimas kelia mažiau kontraversijų vėlesniuose politikos debatuose dėl integracijos nelygumų.

Reikia paminėti, kad dėl tyrimo platumo, buvo susidurta su tam tikrais ribotumais. Pirmiausia, šių referendumų porų analizė neišvengiamai siejasi ir su platesne referendumine praktika ES, eurointegracine problematika (pvz., naujos plėtros bangos), lygiagrečiai vykusiais kitais panašiais eurointegracijos referendumais (ypač tam tikrą krizę iššaukusiais referendumais dėl Sutarties dėl Konstitucijos Europai). Visa tai – tačiau tik kaip kontekstinis fonas – taip pat bus panaudota šiame darbe pagrindinių tyrimo aspektų išryškinimui.

Be to, remiantis suporuotiems integraciniais referendumams būdinga analizės logika, mėginama ieškoti bruožų, tinkamų ir specifiniams, atskirų politikos sričių referendumams, kokie pastarąjį dešimtmetį vyko Lietuvoje. Tai reikšminga kaip bandymas atverti tyrimų perspektyvą ir į akademinių politikos mokslų tyrimų lauką šalia senųjų ES šalių-narių ir Vakarų demokratijų įvesti Vidurio Rytų Europos dimensiją ir pirmąkart tokiu aspektu – Lietuvos atvejį su savo referendumine praktika, požiūriu į Vakarų Europą ir ES, Rytų-Vakarų takoskyra, sprendžiant legislatyvinius klausimus.

Kita vertus, negalima visiškai atmesti ir prielaidos, jog ES raidą neišvengiamai veikia ir Rytinė kaimynystė bei ten vykstantys svarbūs su integracija susiję pokyčiai. Tiesioginės demokratijos raida postkomunistinėse ES rytinėse kaimynėse ir valstybių nepriklausomybės tvirtinę bei savotiškai link ES ir Vakarų jų politikos kursą bandę sukti referendumai (pasitarnavę ir kaip institucionalizacijos, konstitucijų legitimacijos instrumentai) taip pat savaip siejasi su pagrindiniu tyrimo objektu. Vis dėlto, gilesnė analizė leidžia juose įžvelgti ne tiek (ar ne tik) demokratijos taisyklėms paklūstančius procesus, kiek mechanines autokratinio režimo įtvirtinimo priemones pagal „azijinei“ civilizacinei erdvei būdingus mechanizmus. Taip išryškėja tam tikra skirtis tarp manipuliavimo „demokratinų taisyklių ribomis“ ir mechaninio autokratijos legitimavimo, panaudojant tiesioginės demokratijos instrumentus. Tuo pačiu ir pastebima per daug skirčių ir per mažai Vakarų demokratijoms būdingų vieningų taškų, tinkamų lyginimui.¹⁷ Kadangi tyrimas labai platus, pagrindinio objekto apsibrėžimui buvo privaloma taikyti tam tikrus ribojimus, todėl būtent šių, Rytų partnerystės kontekstinių atvejų, platesnės apžvalgos darbe buvo atsisakyta.

¹⁷ Kelerytė, V., Mažylis, L., Jurgelionytė, A. Referendumai kaip politinės sistemos konsolidacijos bei autoritarinio režimo legitimacijos instrumentas: šeši postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas*, 8, 2010, p. 43-62.

Taip grįžtant prie pagrindinio tyrimo klausimo, susijusio su politinės kampanijos veikėjų elgsenos kaita, tampa tikslinga tai analizuoti tam tikrais, ryškiausiai panašias sąlygas sudarančiais atvejais.

Tyrimų apžvalga

Kaip jau minėta aukščiau, referendumai ES pastaraisiais dešimtmečiais tapo vis svarbesni, todėl ir jų politinės kampanijos bei pagrindiniai veikėjai – vis dažnesnis akademinų tyrimų objektas. Vis dėlto, tokiu mastu ir apimtimi, kaip to imtasi šiame darbe, t. y. suporuojant europinius referendumus, akademiniėje plotmėje beveik nėra skiriama jokio dėmesio¹⁸. Todėl šis darbas – tai bandymas naujai pažvelgti tiek į Europos integracinių referendumų teorijų nagrinėjimo, tiek ir empirinės analizės praktiką.

Tiesa, pati tematika sąlygojo, jog platus ir novatoriškas tyrimas prieš tai susidūrė su autorių masyvo, atrankos ir grupavimo iššūkiais.

Pirmiausia, pastebėta, kad tyrimų objektu paprastai pasirenkamas konkretus izoliuotas referendumas (visa serija apžvalginių referendumų EPERN, kuriuos konkrečiais atvejais rengė Karin Gilland¹⁹, Michael Holmes²⁰, John FitzGibbon²¹, arba tiesiog atskiri pavieniai straipsniai, kaip Hugo Brady²², Cathal M. Brugha²³, Johan A. Elkink, Stephen Quinlan ir Richard Sinnott²⁴, Markus Schmidgen²⁵, Alexander Turk²⁶)²⁷, o ne studijos, sistemiškai analizuojančios bent porą arba ir daugiau nei vieną referendumų porą. Tai lėmė ir šios disertacijos tyrimo objekto išgryninimą bei galutinį pasirinkimą, tikintis, kad referendumų porų analizė, geriau nei atskiri

¹⁸ 2015-ųjų pirmoje pusėje atsirado vienas straipsnis, kuris nagrinėja tas pačias tris referendumų poras, siekdamas išsiaiškinti rezultato inversijos priežastis, tačiau neanalizuodamas platesnėje tyrimų perspektyvoje: Atikan, E. Ö. The Puzzle of Double Referendums in the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 33 (2), 2015, p. 1-20.

¹⁹ Gilland, K. (a) Ireland's Second Referendum on the Treaty of Nice, October 2002. *Referendum Briefing, EPERN*, 1, p. 1-6. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-1.pdf&site=266> Žiūrėta: 2014 07 20.

²⁰ Holmes, M. Referendum on the Treaty on Lisbon in the Republic of Ireland. *Referendum Briefing Paper*, 16, 2008, p. 1-9. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no16.pdf&site=266> Žiūrėta: 2014 07 20.

²¹ FitzGibbon, J. The Second Referendum on the Treaty on Lisbon in the Republic of Ireland. *Referendum Briefing Paper*, 17, 2009, p. 1-13. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no17.pdf&site=266> Žiūrėta: 2013 03 14.

²² Brady, H. Last Chance for Lisbon: Ireland's EU Referendum. *Centre for European Reform, Briefing Note*, 2009. Rasta: http://www.cer.org.uk/pdf/bn_lisbon_22sept09.pdf Žiūrėta: 2013 05 28.

²³ Brugha, C. M. Why Ireland rejected the Lisbon treaty. *Journal of Public Affairs*, 8 (4), 2008, p. 303-308.

²⁴ Elkink, J. A., Quinlan, S. and Sinnott, R. Voting behaviour in the 2009 Irish referendum on the Lisbon Treaty. *UCD Dublin European Institute Working Paper*, 11-4, 2011, p. 1-24.

²⁵ Schmidgen, M. Evaluation of the Irish Referendum on Lisbon Treaty, June 2008. *democracy international*, 0.9, 2008, p. 4-5. Rasta: http://democracy-international.org/sites/default/files/PDF/Publications/2008-09-04_irelandlisbontreaty.pdf Žiūrėta: 2014 08 21.

²⁶ Turk, A. The Lisbon Treaty after the Irish 'No' Vote: Ways out of the Impasse. *School of Law, King's College London, General Editor EU Tracker*, 2009, p. 1-3. Rasta: http://www.lexisnexis.com/documents/pdf/20090514125647_large.doc Žiūrėta: 2014 01 19.

²⁷ Žr. plačiau 2 dalį „POLITINĖS KAMPANIJOS EUROPOS INTEGRACINIŲ REFERENDUMŲ POROSE“

atvejai leis įvertinti teorijų teikiamas galimybes, o ir pozicionuos jį platesniame tiesioginės demokratijos studijų kontekste, kaip įgalinantį pateikti svarbių įžvalgų.

Akademiniėje literatūroje egzistuoja platus ne tik referendumų tyrimų apskritai, bet ir pačių referendumų grupavimo laukas. Skirtingi autoriai renka skirtingas dimensijas. Vienas tokių skirstymų – pagal referendumo klausimo turinį: tai būtų konstituciniai, legislatyviniai, normatyviniai ir pasitikėjimo valdžios institucijomis referendumai²⁸. Taip pat kai kurie autoriai siūlo referendumus klasifikuoti ir pagal sienų apibrėžimo ar nepriklausomybės įtvirtinimo, valdymo formą ar konstitucinę sąrangą apibrėžiančius ar rutininius politikos sprendžiančius klausimus²⁹. Kartais, kaip atskiras skirstymas, keliamas klausimas apie referendumų politinį privalomumą.³⁰

Taip pat skiriama referendumų specifika ir atsižvelgiant į regioną. Pavyzdžiui, „azijiniams“ referendumams siūloma naudoti modifikuotą vieną iš aukščiau minėtų skirstymų: plebiscitai, konstituciniai, ratifikaciniai, rutininiai politiniai, separatistiniai, autokratijos konsolidavimo.³¹

Lygiai taip pat, kaip regioniniai specifiskai skirstomi ir Europos integracijos referendumai. Tiesioginės demokratijos praktika Europos integracijos plėtroje ir gilinime yra pakankamai turtinga: referendumais įtvirtinama ES plėtra, narystė eurozonoje ir sutarčių ratifikavimas, kiti klausimai. Bandant išgryninti objektą, neišvengiamai tenka apžvelgti referendumų EB ir ES vaidmenis bei visą jų masę, todėl platesnė šio grupavimo apžvalga, kaip esmingai reikšminga tolesnių analizės atvejų pagrindimui, pateikiama atskirame skyriuje.³² O šiame darbe pagrindine pasirenkama jo atšaka: integracinių referendumų sutarčių ratifikavimas bei dar smulkesnė jų dalis – akademinėje literatūroje dažnai vadinami pakartotiniai, o vieningoje šio tyrimo tipologijoje – referendumų poros bei, atskirai paėmus pirmieji ir antrieji referendumai, kaip šiame darbe įvestas konstruktas.

Toliau akademinėje literatūroje jau seka dar smulkesnis grupavimas, susijęs su konkrečia Europos integracijos referendumų tyrimų analize. Vieną niuansuotų jų skirstymo variantų siūlo Sara Binzer Hobolt, referendumų akademinius tyrimus dalijanti į atskiras kryptis.³³ Pirmoji –

²⁸ Hamon, F. The Subject-Matter of Popular Votes // Auer, A., Buetzer, M. (ed.). *Direct Democracy: The Eastern and Central European Experience*. Aldershot: Ashgate, 2001. p. 248-255.

²⁹ Kobach, K. W. Lessons Learned in the Participation Game // Auer, A., Buetzer, M. *Direct Democracy: The Eastern and Central European Experience*. Aldershot: Ashgate, 2001. p. 300.

³⁰ Morel, L. The Rise of 'Politically Obligatory' Referendums: The 2005 French Referendum in Comparative Perspective. *West European Politics*, 30(5), 2007, p. 1041 – 1067.

³¹ Mažylis, L. *Šalia ne Europos / Europos Sąjungos kaimynystės politikos iššūkiai Rytų kaimynėms*. VDU leidykla: Kaunas. 2010, p. 161-162.

³² Žr. plačiau skyrių „Referendumų vaidmuo Europos integracijos procese“

³³ Hobolt, S. B. (a) Direct Democracy and European Integration. *Journal of European Public Policy*, 13(1), 2006, p. 158.

apsiriboja instituciniais parametrais³⁴, antroji tiria referendumų kampanijų dinamiką³⁵ ir ES referendumuose balsavimo elgesį lemiančius veiksnius – dažniausiai nuostatas³⁶ racionalaus pasirinkimo prieigoje³⁷; trečioji gilinasi į politikos ir politikų poveikį ES referendumams³⁸; ketvirtoji – specialūs detalizuoti atvejai.

Paul Taggart³⁹ juos labiau linkęs grupuoti pagal eigą: pirmieji – normatyviniai tiesioginės demokratijos klausimai; antrieji – konkrečių rezultatų referendumai; tretieji – referendumų dinamika apskirtai; ketvirtieji – prisijungimo referendumai. Tai savotiškai tarpinis ir persipynęs grupavimas, leidžiantis juo naudotis, kaip instrumentu referendumų analizės atrankai.

Painų informacijos ir įvairių referendumų grupavimų lauką papildė ir studijos, kuriose aptinkamas tam tikras grupavimas ar „serijos“ pagal atskiras valstybes. Tokie yra akademiniai darbai, kur lyginti abu Norvegijos „neįstojimo“ referendumai (pvz., Clive Archer⁴⁰, Ingrid Sogner⁴¹, Per Arnt Pettersen, Anders Todal Jenssen, Ola Listhaug⁴²). Atskirų referendumų poravimo atvejų galima aptikti vieną šalį (pvz., Daniją ar Airiją) ir jos problematiką, tos konkrečios valstybės politinės kultūros specifiką pasirinkusių akademikų darbuose (Torben Worre⁴³, Carlos Closa⁴⁴, John O'Brennan⁴⁵, Mark Franklin diskusijose su Palle Svensson⁴⁶,

³⁴ Pvz., tokie atstovai, kaip Hug, S. *Voices of Europe: Citizens, Referendums, and European Integration*. Lanham, MD: Rowman&Littlefield, 2002; Shu, M. Referendums and the Political Constitutionalisation of the EU. *European Law Journal*, 14(4), 2008, p. 423-445.

³⁵ De Vreese, C. H. and Semetko, H. A. *Political Campaigning in Referendums: Framing the Referendum Issue*. London: Routledge, 2004.

³⁶ Svensson, P. Five Danish referendums on the European Community and European Union: A critical assessment of the Franklin thesis. *European Journal of Political Research*, 41, 2002 p. 733-750.

³⁷ Pvz., tokie atstovai, kaip Franklin, M. N., Van Der Eijk, C., Marsh, M. Referendum Outcomes and Trust in Government: Public Support For Europe in The Wake of Maastricht. *West European Politics*, 18 (3), 1995, p. 101-117; Hobolt, 2006a, Op. Cit., p. 623-647; Hobolt, S. B. *Europe in Question: Referendums on European Integration*. Oxford: Oxford University Press, 2009; Szczerbiak, A. and Taggart, P. The Politics of European Referendum Outcomes and Turnout: Two Models. *West European Politics*, 27(4), 2004, p. 557-583.

³⁸ Pvz., tokie, kaip Hug, S. Integration through Referendums? *Aussenwirtschaft*, 52(1-2), 1997, p. 287-310; Moravcsik, A. The Politics of Plebiscites. *Newsweek*, 9 May, 2005.

³⁹ Taggart, P. Keynote Article: Questions of Europe – The Domestic Politics of the 2005 French and Dutch Referendums and their Challenge for the Study of European Integration. *Journal of Common Market Studies, Annual Review*, 44, 2006, p. 13-14.

⁴⁰ Archer, C. *Norway Outside the European Union. Norway and European integration from 1994 to 2004*. Routledge, 2005.

⁴¹ Sogner, I., Archer, C. Norway and Europe: 1972 and Now. *Journal of Common Market Studies*, 33(3), 1995, p. 389-410.

⁴² Pettersen, P. A., Jenssen, A. T., Listhaug O., The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Change. *Scandinavian Political Studies*, 19(3), 1996, p. 257-281.

⁴³ Worre, T. First No, Then Yes: The Danish Referendums on the Maastricht Treaty 1992 and 1993. *Journal of Common Market Studies*, 33(2), 1995, p. 235-257.

⁴⁴ Closa, C. Why convene referendums? Explaining choices in EU constitutional politics. *Journal of European Public Policy*, 14(8), 2007, p. 1311-1332.

⁴⁵ O'Brennan, J. Ireland's Return to „Normal“ Voting Patterns on EU Issues: the 2002 Nice Treaty Referendum. *European Political Science*, Spring 2003, p. 5-13.

⁴⁶ Franklin, 1995, Op. Cit.; Franklin, M., Marsh, M., McLaren, L. Uncorking the Bottle: Popular Opposition to European Unification in the Wake of Maastricht. *Journal of Common Market Studies*, 32 (4), 1994, p. 455-472; Franklin, M. Learning From the Danish Case: a Comment on Palle Svensson's Critique of the 'Franklin Thesis. *European Journal of Political Research*, 41, 2002, p. 751-757; ir Siune, K., Svensson, P. The Danes and the Maastricht Treaty: The Danish EC referendum on June 1992. *Electoral Studies*, 12(2), 1993, p. 99-111; Siune, K.,

Roger Buch ir Kasper M. Hansen⁴⁷, Finn Laursen⁴⁸, Cathryn Costello⁴⁹, iš dalies ir Andreas Schuck su kolegomis⁵⁰ bei kt.).

Tai kelia papildomų problemų sisteminiam apibendrinimui. Atskirais atvejais (referendumų porų analizėje) dominuoja ir atskiri pagrindiniai autoriai. Jie pozicionuojami, kaip tam tikros šalies arba tam tikros sutarties ratifikavimo ekspertai, mažai (dažniausiai – tik tos konkrečios valstybės rėmuose) arba visai neįtraukiantys kitų panašių atvejų konteksto. Jų darbai ir požiūris į atskirus referendumus plačiau bus analizuojamas ir įtrauktas į empirinę šio darbo dalį⁵¹.

Iš lietuvių autorių tiesioginės demokratijos temai ir/arba konkrečiai referenduminiams procesams, jų teoretizavimui per konkrečios šalies patirtis linkę savo darbuose dėmesio skirti Algis Krupavičius⁵², Gediminas Vitkus⁵³, Liudas Mažylis⁵⁴.

Tačiau iš esmės visa Europos integracinių referendumų atvejų analizės bazė leidžia pastebėti, jog „antrųjų“ referendumų klausimas iki šiol menkai tyrinėtas, o jų serijos analizės tokia apimtimi ir pobūdžiu, kaip siūloma šiame darbe – nebūta visai. Taip pat nagrinėjama empirika didžia dalimi remiasi ir gausiausia literatūra Europos integracinių referendumų klausimu vienaip ar kitaip sietina su racionaliojo pasirinkimo prieiga. Todėl atitinkamas dėmesys skiriamas ir su tuo sietiniams darbams bei autoriams plačiau apie tai medžiagą pateikiant dviejuose tolesniuose skyriuose.⁵⁵

Čia pastebėtina tik tai, jog analizuojant autorių darbus po 1992-ųjų Danijos referendumų atsirandančiuose lyginimuose viena išskirtiniausių diskusijų vyksta tarp Svensson ir Franklin. Tačiau jie liko tiesiog pasvarstymų lygmenyje be galutinių aiškių išvadų. O po jų sekusieji

Svensson, P., Tonsgaard, O. The European Union: the Danes said 'no' in 1992 but 'yes' in 1993: how and why? *Electoral Studies*, 13, 1994, p. 107-116; Svensson, P. The Danish yes to Maastricht and Edinburgh. The EC referendum of May 1993. *Scandinavian Political Studies*, 17(1), 1994, p. 69–82; Svensson, 2002, Op. Cit.

⁴⁷ Buch, R., Hansen, K. M. The Danes and Europe: From EC 1972 to Euro 2000 – Elections, Referendums and Attitudes. *Scandinavian Political Studies*, 25(1), 2002, p. 1-26.

⁴⁸ Laursen, F. Denmark and the Ratification of the Lisbon Treaty: How the Referendum was avoided. *Dalhousie EUCE Occasional Paper*, 7, 2009, p. 1-29.

⁴⁹ Costello, C., Ireland's Nice Referenda. *European Constitutional Law Review*, 1, 2005, p. 357–382.

⁵⁰ Schuck, A. R. T., de Vreese, C. H. Reversed Mobilization in Referendum Campaigns. How Positive News Framing Can Mobilize the Skeptics? *International Journal of Press/Politics*, 14(1), 2009, p.40-66.

⁵¹ Žr. plačiau 2 dalį „POLITINĖS KAMPANIJOS EUROPOS INTEGRACINIŲ REFERENDUMŲ „POROS“

⁵² Krupavičius, A. Lithuania // Kaufmann Bruno, Waters M. Dane, eds, *Direct Democracy in Europe. A Comprehensive Reference Guide to the Initiative and Referendum Process in Europe*. Durham, Carolina Academic Press, 2004, p. 86 – 89; Beramendi V., Ellis A. Kaufman B., LeDuc L., Krupavičius et al. Direct Democracy. The International IDEA Handbook. Stockholm: International IDEA, 2008; Krupavičius, A. Citizens' Initiatives in Lithuania: Initiative Institutions and Their Political Impact in New Democracy // Setälä M., Schiller T., eds, *Citizens' Initiatives in Europe: Procedures and Consequences of Agenda-Setting by Citizens*. Palgrave Macmillan, 2012, p. 134-152.

⁵³ Vitkus, G. Referendumai dėl narystės Europos Sąjungoje: patirtis, problemos ir pamokos Lietuvai. *Politologija*, 1(25), 2002, p. 3-22.

⁵⁴ Mažylis, L. *Kodėl netiko Europai Konstitucija Europai*. Vytauto Didžiojo universitetas: Kaunas, 2005.

⁵⁵ Žr. plačiau „Referendumai kaip tiesioginės demokratijos instrumentas“ ir „Racionalus pozityvistinis referendumų aiškinimas: galia ir ribotumai“

perėmė, toliau naudojosi ir tobulino racionalistines skaičiuotes. Tuo tarpu Airijos atvejai sulaukė vis naujų autorių dėmesio įvairiais aspektais (nuo tiesiog apžvalgos ir faktų apie tai, kas įvyko, iki bandymų interpretuoti rezultatus platesniame europinės problematikos kontekste), kur vis tik taip pat vyravo – racionalūs argumentai.

Tiesa, iš esmės akademinę mintį aktyvina ir publikacijų srautą iššaukia „nesėkmingų“ referendumų atvejai. Iki 1992 m. Maastrichto referendumo tokių nebūta; Vieningos Europos akto ratifikavimas vyko gana sklandžiai, ir publikacijos apie tai gana deskriptyvios, formaliai institucinės. O su tais „nesėkmingais“ referendumais užsimenama ir apie galimą manipuliacinį referendumų poveikį. Kadangi didžiojoje dalyje mokslinės literatūros nuoseklų analitinį lyginimą linkę užgožti politiniai vertinimai, ryškėja būtent manipuliacinių elito veiksmų preziumavimas. Tuo tarpu, kai elitui tinka NE (nepavykę referendumai dėl euro Skandinavijoje⁵⁶, dėl Sutarties dėl Konstitucijos Europai Prancūzijoje⁵⁷ bei Nyderlanduose⁵⁸), tai ir antrieji referendumai neorganizuojami (išimtis tik Norvegijos atvejis⁵⁹, kai po vieno NE sekė dar vienas referendumas, kurio rezultatas ir vėl buvo NE).

Tokios analizės kryptys dar labiau išryškina, jog didžioji dalis publikacijų apie referendumus (tame tarpe – ir ratifikacinių) aiškina jų rezultatus per racionalų individo pasirinkimą. Institucinis fonas paprastai suvedamas į teisinės taisyklės, politinius kontekstus (reikalavimai dalyvavimo slenksčiui, pats dalyvavusiųjų skaičius ir pan.)⁶⁰.

Vis dažniau bendru Europos integracijos proceso analizės instrumentu tampa tiesioginė demokratija (jos suvokimas šiuolaikiniame politiniame kontekste ir mechanizmai – nuolatinių diskusijų objektas)⁶¹. Ji susijungia su mokslininkų debatais apie tai, kas lemia piliečių elgseną Europos integracijos referendumuose, išskiriant dažniausiai tris pagrindines tarpusavyje konkuruojančias ir kartais skirtingai akademinėse diskusijose vadinamas kryptis, kurias pagal savo esmę būtų galima pavadinti elgsenos, antraeilių rinkimų ir naudos tikimybėmis. O toliau jau tiesiog seka įvardijimas, jog pasirinkimą Europos referendumuose lemia tokie dalykai, kaip požiūris į Europos integraciją, prisirišimas (palaikymas) ir pritarimas vyriausybei. Tad natūraliai gausiausia literatūra Europos integracinių referendumų klausimu vienaip ar kitaip sietina su racionaliojo pasirinkimo prieiga. Negalima nuneigti akademinėje diskurse esančio didelio masyvo darbų, susijusių su racionaliais aiškinimais. Jie veda prie tam tikrų svarbių kritinių taškų

⁵⁶ Pz., Buch, Op. Cit.

⁵⁷ Pz., Marthaler, S. The French Referendum on Ratification of the Constitutional Treaty 29 May 2005. *Referendum Briefing Papers*, 12, 2005, p. 1-11. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epem-ref-no-12.pdf&site=266> Žiūrėta: 2014 08 22.

⁵⁸ Harmsen, R. The Dutch Referendum on the Ratification of the Constitutional Treaty 1 June 2005. *Referendum Briefing Papers*, 13, 2005, p. 1-15. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epem-ref-no-13.pdf&site=266> Žiūrėta: 2014 01 22.

⁵⁹ Sogner, Op. Cit.

⁶⁰ Žr. plačiau skyriuje „Formalieji teisiniai bei politiniai referendumų organizavimo kontekstai“

⁶¹ Beramendi, Op. Cit.

išgryninimo ir išryškina pokyčių politikos svarbą. Todėl pastarosios analizei pasitelkiami tiek jos aiškinimo pradžioje dirbę akademikai, tiek naujųjų laikų autoriai (beje, šiame darbe didesne dalimi), kurie racionalistinėje perspektyvoje (arba bent jau besiremdami racionalistine logika) jau tikrina referendumus ar net išskirtinai su europine tematika susijusius referendumus: pvz., Simon Hug ir Thomas König⁶², Maija Setälä,⁶³ Hobolt,⁶⁴ Mark A. Pollack,⁶⁵ Closa⁶⁶, Holli A. Semetko⁶⁷, John Garry, Michael Marsh ir Richard Sinnott⁶⁸, Ken M. Goldstein ir Travis N. Ridout⁶⁹ bei dauguma kitų.⁷⁰ Vyksta sunkios paieškos, kaip priklausomą kintamąjį (didesnį skaičių pasisakiusiųjų TAIP ar NE) paaiškinti per tokius nepriklausomus kintamuosius kaip sociodemografinės, ideologinės partinės charakteristikos. Natūraliai ieškoma universalių mechanizmų, paaiškinančių balsuotojų elgesį ir rinkimuose, ir referendumuose. Ieškoma ir siekiama paaiškinti, kas nulemia suminį TAIP ar NE. Nepamirštama pabrėžti, jog referendumai yra ir aktualus politinės komunikacijos studijų objektas⁷¹, šiame darbe politinio dalyvavimo ir masinės žiniasklaidos įsitraukimo aspektus nagrinėjant, remiantis Anthony Harold Birch⁷², Arthur Asa Berger⁷³, David M. Farrell⁷⁴, David K. Perry⁷⁵, Darren G. Lilleker⁷⁶, Lawrence Le Duc, Richard G. Niemi ir Pippa Norris⁷⁷, Shauna Reilly⁷⁸, Hanspeter Kriesi⁷⁹.

Vis dėlto, racionalaus pasirinkimo vadinami „pakartotiniai“ referendumai šia prasme jiems yra nepatogus tyrimo objektas. Tenka pripažinti, kad tarp pirmojo ir antrojo referendumo įvyksta kažkas sunkiai paaiškinamo, bet rezultatas pasikeičia. Todėl, siekiant paaiškinti, kas

⁶² Hug, S., König, T. In view of ratification. Governmental preferences, and domestic constraints at the Amsterdam Intergovernmental Conference. *International Organization*, 56 (2), 2002, p. 447-476.

⁶³ Setälä, M. On the problems of responsibility and accountability in referendums. *European Journal of Political Research*, 45, 2006, p. 699-721.

⁶⁴ Hobolt, 2006a, Op. cit., p. 159.

⁶⁵ Pollack, M. A. Rational Choice and EU Politics. *European Union Studies Association (EUSA), Biennial Conference, 2007 (10th)*, May 17-19, 2007. Rasta: <http://aei.pitt.edu/8004/01/pollack-m-09a.pdf>. Žiūrėta: 2010 01 14.

⁶⁶ Closa, Op. Cit., p. 1313-1316.

⁶⁷ De Vreese, Op. Cit.

⁶⁸ Garry, J., Marsh, M., Sinnott, R. 'Second-order' versus 'issue-voting' effects in EU referendums. *European Union Politics*, 6(2), 2005, p. 201-221.

⁶⁹ Goldstein, K. M., Ridout, T. N. The Politics of Participation: Mobilization and Turnout over Time. *Political Behavior*, 24(1), 2002, p. 3-29.

⁷⁰ Žr. plačiau „Referendumai kaip tiesioginės demokratijos instrumentas“ ir „Racionalus pozityvistinis referendumų aiškinimas: galia ir ribotumai“

⁷¹ Žr. plačiau „Referendumai kaip politinės komunikacijos proceso dalis“

⁷² Birch, A.H. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. London and New York: Routledge, 1995. p.80

⁷³ Berger, A. A. *Essentials of Mass Communication Theory*. San Francisco State University, 1995.

⁷⁴ Farrell, D. M., Schmitt-Beck, R. *Do Political Campaigns Matter? Campaign effects in elections and referendums*. London and New York: Routledge, 2002, p. 1-4.

⁷⁵ Perry, D. K. *Theory and Research in Mass Communication – Contexts and Consequences*. Routledge, 2002.

⁷⁶ Lilleker, D. G. *Key Concepts in Political Communication*. Bournemouth University, 2006.

⁷⁷ Le Duc L., Niemi, R.G., Norris, P. *Comparing Democracies 3: Elections and Voting in the 21st century*. London: Sage, 2010.

⁷⁸ Reilly, Sh. *Design, Meaning and Choice in Direct Democracy. The Influences of Petitioners and Voters*. Farnham: Ashgate, 2010.

⁷⁹ Kriesi, H. *Political Communication in Swiss Direct-Democratic Campaigns: Enlightening or Manipulating?* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012.

įvyksta tarp pirmojo ir antrojo referendumų, į tyrimų lauką įvedamas naujasis institucionalizmas (Douglass C. North⁸⁰, Peter Hall ir Rosemary Taylor⁸¹, Vivien Lowndes⁸², Elinor Ostrom⁸³, Guy B. Peters⁸⁴) ir atitinkamos jo kryptys: racionalaus pasirinkimo (Kenneth A. Shepsle⁸⁵, Barry R. Weingast⁸⁶), sociologinis (Ronald L. Jepperson⁸⁷, Kavita Zieman⁸⁸, Jane Jenson ir Frederic Merand⁸⁹), istorinis (Kathleen Thelen⁹⁰, Bernhard Ebbinghaus⁹¹, Paul Pierson⁹², Sven Steinmo⁹³) ir diskursyvinis (daugiausia Vivien A. Schmidt⁹⁴, bet ir Wolf J. Schunemann⁹⁵, Ellen M. Immergut⁹⁶). Po platesnės analizės pastarieji du (istorinis ir diskursyvinis) suteikia tam tikras įžvalgas visuomenės slinkčiai numatyti, neapriboja tyrimo lauko, o kreipia į aiškiai kitokią visuomenės vaizdą, kuris stebimas prieš antruosius referendumus (lyginant su pirmaisiais). Jie ir turėtų padėti atsakyti į klausimą, kas tame neilgame istoriškai epizode įvyksta. Platesnė tokių institucionalistinių tyrimų apžvalga, susijusi su darbo tikslais, pateikiama I dalies atskirame skyriuje ir jo poskyriuose.⁹⁷

Darbo objektas – europinių referendumų poros ir jų politinių kampanijų veikėjai kintančioje struktūrinėje aplinkoje.

⁸⁰ North, D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991 ir North, D. C. *Institucijos, jų kaita ir ekonomikos veikmė*. Vilnius: Eugrimas, 2003.

⁸¹ Hall, P., Taylor, R. Political science and the three new institutionalisms. *Political Studies*, XLIV, 1996, p. 936

⁸² Lowndes, V. Institutionalism. // Marsh, D. and Stoker, G., ed. *Theories and Methods in Political Science*. Palgrave, 2002, p. 90-108.

⁸³ Ostrom, E. *Understanding Institutional Diversity*. Princeton: Princeton University Press, 2005.

⁸⁴ Peters, G. B. *Institutional Theory of Political Science. The New Institutionalism*. Bloomsbury Academic, 2011.

⁸⁵ Shepsle, K. A. Rational Choice Institutionalism // Binder, S. A., Rhodes, R. A. W. and Rockman, B. A. (ed.). *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford: University Press, 2008, p. 23-24.

⁸⁶ Weingast, B. R. Political Institutions: Rational Choice Perspectives. // Goodin and Klingemann, eds. *A New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 167-190.

⁸⁷ Jepperson, R. L. The development and application of sociological neoinstitutionalism. *Working Paper*, 2001/5, Robert Schuman Centre, European University Institute, Florence, 2001, p. 1-54.

⁸⁸ Zieman, K. Elite support for constitutional reform in the Netherlands. *Acta Politica*, 44, 2009, p. 316.

⁸⁹ Jenson, J., Merand, F. Sociology, institutionalism and the European Union. *Comparative European Politics*, 8, 2010, p. 74-92.

⁹⁰ Thelen, K. Historical Institutionalism and Comparative Politics. *Annual Reviews Political Science*, 2, 1999, p. 369-404.

⁹¹ Ebbinghaus, B. Institutional Change in Advanced Democracies // Vaelely, R. *Oxford Bibliographies in Political Science*. New York: Oxford University Press, 2013. Rasta: [\[http://www.oxfordbibliographies.com\]](http://www.oxfordbibliographies.com).

⁹² Pierson, P. The Path to European Integration. A Historical Institutional Analysis. *Comparative Political Studies*, 29(2), 1996, p. 123-163.

⁹³ Steinmo, S. Historical Institutionalism. // Della Porta and Keating, eds. *Approaches and Methodologies in the Social Sciences. A Pluralist Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 118-138.

⁹⁴ Schmidt, V. A. Taking ideas and discourse seriously: explaining change through discursive institutionalism as the fourth „new institutionalism“. *European Political Science Review*, 2(1), 2010, p. 1-25.

⁹⁵ Schunemann, W. J. Sociosyncracies – a discourse theoretical approach to the structural problems of European integration, EUSA-Konferenz 2013 in Baltimore, p. 6. Rasta: http://eucoe.org/eusa/2013/papers/2e_schuenemann.pdf Žiūrėta: 2014 05 14.

⁹⁶ Immergut, E. M. The Theoretical Core of the New Institutionalism. *Politics and Society*, 26(1), 1998, p. 5-34.

⁹⁷ Žr plačiau „Naujojo institucionalizmo taikymas referendumų Europos Sąjungoje analizei“

Darbo tikslas – pasitelkiant racionalaus pasirinkimo bei naujojo institucionalizmo teorines prieigas, atskleisti europinių referendumų porų kampanijų veikėjų elgseną kintančioje struktūrinėje aplinkoje.

Iškeltam tikslui pasiekti formuluojami šie **uždaviniai**:

- įvertinti teorinių prieigų aiškinamąją galią, analizuojant Europos integracijos referendumus;
- atlikti kokybinę lyginamąją analizę, įvertinant rezultato inversijai galinčių turėti įtakos faktorių svarbą;
- atlikti referendumų porų Danijoje 1992 ir 1993 m. bei Airijoje 2001 m. ir 2002 m., 2008 m. ir 2009 m. kampanijų analizę, siekiant aptikti kritinius posūkio taškus bei „kelio priklausomybę“, įtraukiant diskursų pokyčius;
- įvertinti veikėjų elgsenos kaitą kintančioje struktūrinėje aplinkoje, taip paaiškinant rezultato inversiją pamečiui toje pat valstybėje vykstančių referendumų porose;
- sudaryti europinių referendumų porų, kaip fenomeno bendrame europinių referendumų kontekste, analizės modelį;
- išsiaiškinti analitinio modelio taikymo galimybes atskirų politikos sričių referendumams.

Disertacijos ginamieji teiginiai

Tyrimo tikslas ir uždaviniai suponuoja šiuos disertacijos **ginamuosius teiginius**:

1. Antrųjų referendumų kampanija yra veikiamą pirmuosiuose referendumuose susiklosčiusių politinių nuomonių sanklodos; šioji tampa svarbiu kritiniu posūkio tašku bei leidžia aptikti „kelio priklausomybę“.
2. Antrųjų referendumų kampanijų atveju (re-)konstruojami diskursai nėra tapatūs su pirmųjų referendumų kampanijų diskursais, nors ir turi tų pačių bruožų.
3. Nuo pirmojo iki antrojo referendumo politikos veikėjai sąmoningai siekia pakeisti diskursus.

Darbo naujumas ir reikšmė

Šiame darbe pasirinkti tiriamieji atvejai – tai sisteminis požiūris į Europos integracijos gilinimo procesus. Iki šiol nagrinėtos pavienės kampanijos ar tam tikros specifinės serijos, pasirinkimą sąlygojant ta pačia valstybe, tuo pačiu klausimu (pvz., stojimo ar Sutarties dėl Konstitucijos Europai). Tai kone pirmas atvejis, kai imama eilė referendumų porų, kur kiekvienu atveju pora organizuojama toje pačioje šalyje, vienija panašiai suvoktas ar bandomas

įteigti klausimas. Gilesniems tyrimams įgalina bandymas ištirti ypač sunkiai analizei pasiduodančius porų su stebima rezultato inversija atvejus.

Kaip jau užsiminta, naujas šio ir apskritai referendumų tyrimų aspektas – referendumo porų, kaip dėsningai galinčių atskleisti tam tikrus pokyčius visuomenėje, sisteminis pasirinkimas ir analizė. Tuo tarpu pavieniai referendumai į aukščiau iškeltus klausimus neatsako. Izoliuota kiekvieno jų analizė tik konstatuoja faktą, kas įvyko, bet neleidžia pateikti įžvalgų, kodėl taip įvyko. Referendumų porų analizė leidžia aiškiau įvertinti elito (o ir pačių referendumų kaip instrumento) manipuliacinę galią, referendumą, kaip įrankį, referendumo kampaniją – kaip papildomą politinių debatų lauką, o dar toliau – porų serijoje – įžvelgti vieningus bruožus, (ne)priklausomai nuo politinės šalies kultūros.

Atkreiptinas dėmesys, jog neretai akademinėje literatūroje tokie referendumai vadinami „pakartotiniais“, tačiau šiame darbe tokio apibūdinimo bus vengiama, kadangi net ir formaliu instituciniu požiūriu antrojo referendumo klausimas nėra tas pats (juolab, kaip toliau aiškės, yra pakitę referendumo kontekstai ir su tuo sietini pakitę diskursai).

Pastarasis motyvas svarbus ir dar vienu šio darbo naujumo aspektu: greta racionalaus pasirinkimo į referendumų procesų analizės lauką įvedamas naujojo institucionalizmo taikymas. Jis suteikia papildomos aiškinamosios galios racionalistiškai „nepatogiam“ tyrimo objektui – referendumų poroms.

Be to, pagrindiniu analizės vienetu pasirinkus lozungus⁹⁸, o objektu – politines kampanijas ir jų dalyvius, atsiranda tiesioginių sąsajų su politinės komunikacijos kryptimi, tuo pačiu – ir tarpdiscipliniškumo momentų.

Tad referendumai, būdami svarbia priemone Europos integracijai legitimuoti, laikytini ir viena būdingiausių politinio dalyvavimo formų. Prasminga juos nagrinėti ir kaip instrumentą, ir kaip procesą. Su tuo sietinos dvi skirtingos analizės logikos: racionalaus pasirinkimo bei – kaip papildančioji ir teikianti naujų įžvalgų – naujojo institucionalizmo.

Tyrimo metodai

Šią tematiką galima nagrinėti įvairiais pjūviais: tiek ir bandyti referendumų baigtį aiškinti teorinių prieigų pagalba, tiek – per partijų agitacinę prizmę, tiek – per viešosios nuomonės formavimą ir politinę komunikaciją. Visi šie aspektai ir bus paliesti tolesniame darbe tiek ir tokiu aspektu, kiek tai, išnagrinėjus esamus duomenų masyvus, pasirodė tikslinga įtraukti: bus pasitelkiami tiek teorinės, tiek empirinės analizės elementai (istorinis, lyginamasis, sisteminės analizės ir pan.).

⁹⁸ Žr. toliau tyrimų metodams skirtoje apžvalgoje.

Politinis dalyvavimas yra vienas labiausiai studijuojamų politinio elgesio formų, tačiau dalyvavimo teoretizavimas – problematiškas. Teorijos tik nustato kintamuosius, kurie lemia dalyvavimo didėjimą arba mažėjimą, tačiau fundamentaliai neatsako, kodėl vieni piliečiai balsuoja, o kiti – ne.⁹⁹ Ta prasme referendumams tiesiogiai netaikytinos klasių takoskyromis ar rinkėjų psichologiniu prisirišimu pagrįstos rinkiminės elgsenos teorijos.

Referendumų kaip tiesioginės demokratijos instrumento, alternatyvaus atstovaujamosios demokratijos mechanizmams (ar juos papildančio) prigimtis, raiška bei svarba pastaraisiais metais tyrinėjama bei interpretuojama taikant įvairias teorines prieigas. Todėl, pasitelkiant *mokslinės literatūros analizės metodą* siekiama atsirinkti, susisteminti tai, kas galėtų paaiškinti tam tikrus vidaus politikos sąryšius su europine dimensija bei turėtų potencialą kurti ir patikrinti naujus empirinius teiginius. Taigi teorinėje darbo dalyje suformuoti savotiški tyrimo rėmai iš egzistuojančių teorijų, vyksta jų kombinacija. Remiantis mokslinėje literatūroje randamais tyrimais, atsirenkama, kas šio darbo objektui tinka iš racionalaus pasirinkimo prieigos, ieškoma, kas iš teorinių prieigų galėtų papildyti neatsakytus klausimus. Tokia, įvertinus teorijų analizę, tampa naujasis institucionalizmas (konkrečiai – istorinis ir diskursyvinis).

Tokia teorijų kombinacija apsprendžia jų taikymą empirinėje darbo dalyje. Valstybės ir konkretūs referendumai nagrinėjami ir kaip atvejo studijos, ir kaip tam tikra „serija“. Per tai darbas įgyja lyginamąją dimensiją. Atsiranda tam tikri globaliam vyksmui ir – šalia – atskiroms politinėms kultūroms būdingi aspektai.

Dokumentų analizė naudojama atliekant faktologinę ir formalios teisinės aplinkos pristatymą, įskaitant šiam darbui ypač svarbias tikslias originalias referendumų klausimų formuluotes – tai leidžia aptikti ir išryškinti pirminę formaliąją kaitą. Teisinė aplinka nustato rėmus ir padeda suvokti referenduminę šalies praktiką. Po to ją galima vertinti naujai nagrinėjamos referendumų poros rėmuose.

Taip pat naudojamos tekstinių duomenų bazės sancaupos. Remiamasi tiek *pirminiais šaltiniais* (argumentus atspindintys tekstai iš kampanijų žiniasklaidoje, konstruojamose lentelėse atspindinti statistika bei formalūs instituciniai bruožai/reikšmingumas referendume, t. y. veikėjų laikysena), tiek akademinėmis diskusijomis ir *pirminių šaltinių rekonstravimu* jose (pvz., akademinėje literatūroje jau naudojamais nagrinėjamų atvejų kiekybiniais tyrimais).

Aprašomasis metodas naudingas referendumų „porose“ analizuojant kampanijas su jų veikėjais, laikysena, iliustruotas ir *kiekybinėmis charakteristikomis*.

Siekiant išgryninti pagrindinį tyrimo objektą ir jo pagrįstumą, atliekama kelių dalių analizė: *kokybinė lyginamoji analizė* padeda įvertinti ir atrinkti labiausiai rezultato inversijai galėjusius turėti/neturėti įtakos faktorius, kurie savo ruožtu, toliau padeda atsirinkti panašiausias

⁹⁹ Aldrich, J. H., Rational choice and turnout. *American Journal of Political Science*, 37(1), 1993, p. 246-247.

su europine tematika susijusias referendumų poras; politinių kampanijų *diskursyvinių devizų* europinių referendumų porose analizė, pagrindiniu analizės „vienetu“ pasirenkant lozungus. Remiantis literatūroje apibrėžiamais įvairiais diskursyviniais devizais¹⁰⁰, tokiais, kaip naratyvai, lozungai, mitai, kolektyvinė atmintis, skriptai ir pan., atsirenkamas tik vienas, pasirinkimą grindžiant dar ir tuo, kad referendumų kampanijoms labai būdinga būtent lozunginė stilistika – lozungai traktuojami, kaip praktiniai kampanijos instrumentai (pvz., referendume dėl Lisabonos sutarties ratifikavimo – „Airijai reikia Europos“ (angl. „Ireland needs Europe“)¹⁰¹ arba „NE reiškia NE“ (angl. „No means No“)¹⁰² ir pan.). Naratyvų, mitų, skriptų analizė pasitelkiama tik kaip šalutinis instrumentas. Taigi per kampanijų lozungų analizę galėtų būti „užčiuoptas“ aktyvus diskursų (per)kūrimas. Tikėtina, taip bus galima pozicionuoti kampanijų veikėjus (ne)kintančioje struktūrinėje aplinkoje¹⁰³, taip pat tai turėtų leisti įvertinti minėtų teorijų teikiamas galimybes aiškinant tiesioginės demokratijos prigimtį. Tiesa, nevysi atvejai paklūsta vienodai lozungų analizės logikai: labai nutolęs laikotarpis ir danų kalba įgalina naudotis antriniais šaltiniais (mokslininkų darbais) Mastrichto referendumams tirti.

Disertacijos empirinėje dalyje remiamasi ir „proceso atsekimo“ (angl. „*process-tracing*“¹⁰⁴) instrumentu. Buvo siekiama „atsekti“ tam tikrus segmentus konkrečiu laiko intervalu. Didžiąją dalimi buvo ignoruojamas nuoseklus procesų stebėjimas laikotarpiais tarp pirmojo ir antrojo referendumų. Taip tikėtasi, kad būtent konkrečių laiko intervalų – referenduminių kampanijų – politinių debatų refleksijos padės „atsekti“ procesą, vertybinės norminės aplinkos pokyčius (nuolatinis stebėjimas trukdo išskirti palaipsninius pokyčius, kuriuos įmanoma fiksuoti būtent po metų pertraukos).

Bendrai kampanijų diskursai šiame darbe analizuojami tokia apimtimi, kiek jie reikšmingi būtent diskursyvinio institucionalizmo aiškinamosios galios tyrinėjimams.

¹⁰⁰ Carvalho, A. Discourse Analysis and Media Texts: a Critical Reading of Analytical Tools. *Paper presented at the „International Conference on Logic and Methodology“, RC 33 meeting, International Sociology Association, Köln, 3-6 October, 2000* ir Schmidt, Op. Cit.

¹⁰¹ Browne, V. Three reasons to say No. *The Sunday Business Post*, 2009 09 16, <http://www.presseurop.eu/en/content/article/96081-three-reasons-say-no> Žiūrėta: 2010 10 20.

¹⁰² Q&A: Ireland's new Lisbon vote. *BBC News*, 2009 10 02, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8259649.stm> Žiūrėta: 2010 12 20.

¹⁰³ Šioje disertacijoje struktūrinės aplinkos suvokimas susiformavo veikiamas V. Schmidt dėstymo logikos dėl diskursyvinio institucionalizmo, kur struktūriniai faktoriai yra įtakojami ir priklauso nuo aplinkos ir konteksto, veikiami subjektyvių idėjų. (Schmidt, V. A. (b) Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse. *Annual Review of Political Science*, 11, 2008, p. 303-326; Schmidt, 2010, Op. cit.) Tad ir čia tai konkretaus tiriamojo laikotarpio aplinka, veikiamas ir sudarantis prielaidas formuotis bei susiformuojanti iš būtent to laikotarpio referenduminių kampanijų veikėjų elgsenos bei struktūrinių faktorių visumos.

¹⁰⁴ George, A. L., Bennet, A. *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. MIT Press, 2005, p. 205-232.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro trys pagrindinės dalys: teorinei analizei skirta pirmoji, empirinėms studijoms – antroji ir apibendrinanti trečioji.

Pirmoji, kaip jau minėta, skirta darbo prielaidų atskleidimui ir teorinio pagrindo konstravimui. Čia, išnagrinėjus ir susipažinus su nemažai tiesioginei demokratijai, konkrečiai – referendumų ir/ar eurointegracijos, veikėjų laikysenos aiškinimui naudojamų teorijų, pagrindu pasirinkta racionalaus pasirinkimo ir naujojo institucionalizmo (o iš jo – istorinio bei diskursyvinio institucionalizmo) teorijų kombinacija, tikėtina, galėsianti atliepti esminiams išsikeltiems uždaviniams ir įrodyti arba paneigti ginamuosius teiginius. Tarp prieigų, bandančių atsakyti į klausimus dėl laimėjimų, nors ir nebūdama ES teorija, racionalus pasirinkimas sudaro didelį lauką akademinų diskusijų, todėl jam ir šiame darbe neišvengiamai tenka didžiausioji dalis. Racionalūs veikėjai formuoja ES institucinės politikos preferencijas¹⁰⁵, ir jos konstruojamos išoriškai. Derybų rezultatai priskiriami aiškių tarpininkų preferencijai. Todėl teorinė dalis pradedama tiesioginės demokratijos įžvalgomis ir sąsajomis su referendumais, paliečiant „dviejų lygių žaidimo“ instrumento galimą panaudojimą bei pereinant prie naujojo institucionalizmo bei šiam darbui esminių ir būdingiausių – istorinio ir diskursyvinio institucionalizmo šakų. Pasak Imergut, institucijos — šiuo atveju, žaidimo taisyklės — pastebimai pakeičia politinius pasirinkimus¹⁰⁶. Kita vertus, juos keičia ir viešosios aplinkos, nuomonės, politinės komunikacijos aspektai, taip pat įtraukti į pirmąją darbo dalį. Beje, kai kurie politinės komunikacijos specialistai pastebi¹⁰⁷, kad pastarojo laikotarpio Vakarų Europoje partiniškai koncentruota politinė komunikacija vis daugiau tampa media koncentruota (kas ir atsispindės antroje analizės dalyje). Auganti viešumo ir žiniasklaidos įtaka politinei komunikacijai sudaro dar kitokią politinių veikėjų galimybių modifikaciją struktūriškai ir keičiant politines strategijas. Pirmoji dalis užbaigiama referendumų vaidmens Europos integracijos procese apibrėžimu, istoriškai primenančių referendumų vyksmą ir susiejančiu su tolesne empirine darbo dalimi.

Antroje darbo dalyje teorinė konceptualizacija taikoma konkrečių atvejų analizėms. Čia pirmiausia atsirenkamos tolesnei pagrindinei analizei taikytinos ir chronologine tvarka tiriamos referendumų poros: referendumas dėl Maastrichto sutarties Danijoje bei, šiam pralaimėjus, kitas referendumas po metų, taip pat referendumų poros dėl Nicos bei dėl Lisabonos sutarčių Airijoje. Apžvelgus visų referendumų porų formaliąją institucinę aplinką, išskiriami pagrindiniai proceso

¹⁰⁵ Moravcsik, A. Preferences and power in the European Community: a liberal intergovernmentalist approach. *Journal of Common Market Studies* 31, 1993, p. 473-524.

¹⁰⁶ Immergut, Op. Cit.

¹⁰⁷ Kriesi, H., Tresch, A., Jochum, M. Going Public in the European Union. *Comparative Political Studies*, 10(1), 2007, p. 48-73.

veikėjai, racionalūs jų argumentai, remiantys TAIP bei NE teiginius, apibūdinami formalieji referendumų rezultatai. Remiantis ligšiolinių tyrinėtojų darbais, sintetamos iki šiol atliktos įžvalgos, grįstos racionaliojo pasirinkimo prieiga. Taip pat šiame skyriuje įsiterpia trumpa su Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimu susijusi analizė – tai tarpiniai referendumai, paskatinę gilesnę mokslinę mintį, pakeitusią akademines diskusijas ir praturtinusią Lisabonos atvejo studijas.

Apibendrinant trečiojoje dalyje vertinami per antrojoje disertacijos dalyje tirtų atvejų lyginamąją dimensiją išvelgti diskursų pokyčiai. Būtent atlikus visą nuoseklią analizę, bus siekiama įvertinti struktūrinės aplinkos pokyčius, įvykusius nuo pirmojo iki antrojo referendumų, koncentruojantis ties vyriausybės, kaip įtakingiausio proceso veikėjo, sąmoningai formuotais pakitusiais diskursais. Tuo siekiama ne tik apibendrinti empirinio tyrimo rezultatus, bet ir pateikti matymą, kaip būtų galima naują balsuotojų apsisprendimą per diskursyvinių devizų (pagrindinai lozungų) analizę susieti su tolesnėmis tyrimų perspektyvomis. Atskiras dėmesys skiriamas ir ta pati teorijų kombinacijos logika, kaip europinių referendumų porų analizės modelis, bandoma pritaikyti tokiems su europine tematika sietiniams atskirų politikos sričių referendumams, kaip vyko Lietuvoje, t. y. dviems su atominė energetika susijusiems referendumams: referendumui dėl Ignalinos atominės elektrinės (IAE) darbo pratęsimo (2008) bei referendumui dėl Visagino atominės elektrinės (VAE) statybos (2012).

O bendrai visa analizė pabaigiamą pateikiamomis išvadomis, leidiančiomis uždaviniuose ir ginamuosiuose teiginiuose užkoduota tyrimo logika atskleisti europinių referendumų porų kampanijų dalyvių elgsenos kintančioje struktūrinėje aplinkoje bruožus.

1. REFERENDUMŲ EUROPOS SĄJUNGOJE TEORINIS KONTEKSTAS

Siekiant rasti geriausiai su ES tematika susijusius referendumus paaškinančią teoriją, susidurta su tam tikra jų seka bei problematika: referendumai, kaip instrumentas ir jų įtakos aiškinimas, eurointegracijos procesų reikšmė, vidinės politikos dimensija ir pan.

Neretai referendumams priskiriama rinkiminio balsavimo logika, kur ypatingai svarbios partinės identifikacijos, socialinis statusas ir racionalus pasirinkimas. Pastarasis tokiu būdu dažnai tapatinamas su ekonominio balsavimo samprata, kur pirmieji bandymai matematiškai modeliuoti politikos ir ekonomikos faktorių ryšį buvo pradėti dar pirmojoje XX a. pusėje, vėliau – 8-ame dešimtmetyje – jie pritaikyti ir Vakarų politikos studijoms. Ir tik XX a. pabaigoje ta pati logika bandoma pasitelkti Vidurio Rytų Europai. Vis dėlto, tai daugiau rinkiminio elgesio tyrimų laukas, kuriame referendumams būdingi dėsningumai taikytini tik iš dalies.

Referendumai yra viena būdingiausių politinio dalyvavimo formų. Paprastai argumentai dėl politinio dalyvavimo skirstomi į dvi kategorijas: instrumentiniai, apimantys politinio dalyvavimo naudą ir pavojus, ir vystymosi, apimantys naudos iš kaštų atskiram piliečiui kategorijas.¹⁰⁸

Kalbant apie Europos integraciją, tie, kurie priima ES, kaip kompleksiską darinį, kur valdžia padalinta tiek horizontaliu, tiek vertikaliu lygmeniu tarp daugelio veikėjų, o kompetencijos yra persidengiančios, siūlo šiai organizacijai taikyti „lošimo“ metaforos logiką. Taip ES integraciją būtų galima analizuoti skirtingais lygmenimis ir kiekvienam lygmeniui taikyti skirtingas teorines prieigas ir analizės metodus.¹⁰⁹ Taip integracijos analizės studijose dėmesys nukreipiamas tiek į valstybes, tiek į tarptautines institucijas. Šių svarstymų kontekste susiformavo naujesnė integracijos aiškinimo perspektyva – naujasis institucionalizmas, pabrėžiantis institucijų kaip svarbių veikėjų integracijos procese, o ne pasyvių įrankių valstybių vadovų rankose, reikšmę.

Dar kiti autoriai¹¹⁰ siūlo į referendumus žiūrėti kaip į ES šalių-narių piliečių Europos integracijos palaikymą arba ne. Ir tai vyktų priklausomai nuo to, kiek šie gauna naudos iš tos integracijos ekonominių ir politinių pasekmių, o taip pat ir tarptautinės rinkos liberalizavimo. Taip piliečių požiūris į integraciją skirstomas į utilitarinį (narystės vertinimas, nacionalinės naudos) ir emocinį (Europinio tapatumo, solidarumo ir vienijimosi vertinimai).

¹⁰⁸ Birch, A. H. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. Abingdon: Routledge, 2007, p. 82.

¹⁰⁹ Rosamond, B. *Theories of European Integration*. New York and Basingstoke: Palgrave, 2000.

¹¹⁰ Gabel M. *Interests and Integration. Market Liberalization, Public Opinion, and European Union*. The University of Michigan Press, 2009, p. 19-21.

Ne rečiau naudojamas analizės kelias – politinių partijų pozicijų tyrinėjimas vs. viešoji nuomonė. Kai kurie viešosios nuomonės teoretikai¹¹¹ sutinka, kad referendumų kampanijos stiprina rinkėjų gaunamas žinias dėl sprendžiamo klausimo. Politinės varžybos tarp šalininkų ir priešininkų sukuria informacinę asimetriją, kuri iki tol būna įsigalėjusi atstovaujamoje valdžioje. Beje, euroskepticizmas pastaraisiais metais tapo standartinė tema viešosios nuomonės apie eurointegraciją literatūroje. Kita vertus, referendumų Prancūzijoje ir Nyderlanduose rezultatai iliustruoja naują viešą nuomonę šiame kontekste¹¹², o smerkiantis verdiktas Prancūzijos ir Nyderlandų rinkimuose dėl Sutarties dėl Konstitucijos Europai, pasak kai kurių tyrinėtojų, atskleidė gilų pasidalijimą tarp žmonių ir juos atstovaujančių politikų¹¹³. Tai laikoma tam tikra visuomenės ignoravimo iš elito pusės pasekme¹¹⁴.

Kita vertus, ne mažiau svarbu, kaip šalys vertina vykstančius referendumus: kaip tikrai svarbios problemos sprendimą, ar kaip antraeilį dalyką. Juk jei tik partijos turės tikslą juose pasitikrinti savo reitingus ar galimybes po to seksiančiuose rinkimuose į valstybines institucijas, tai jiems iškart ir suteiks antrarūšiškumo statusą¹¹⁵. Kai kurie autoriai¹¹⁶ nė neslepia su ES susijusius rinkimus ar referendumus jau iškart traktuoją kaip antraeilius, neturinčios aktualumo galios lenktynėse. Tai tik dar kartą įrodo, kad pirmenybė teikiama nacionaliniam lygmeniui net ir tada, kai koncentruojamasi į ES lygmens politiką.

1. 1. Referendumai kaip tiesioginės demokratijos instrumentas

Referendumai neretai pirmiausia apibrėžiami kaip tiesioginės demokratijos išraiškos elementai, todėl ir jų nagrinėjimui pirmiausia pasitelkiami tiesioginės demokratijos elementų apibrėžimai. Referendumas įvardijamas kaip tiesioginės demokratijos išraiška, kurį „galima apibrėžti kaip teisės normomis reglamentuotą balsavimo procedūrą, kurios metu rinkimų teisę turintys valstybės piliečiai, vadovaudamiesi savo patyrimu ir vertybinėmis nuostatomis, pareiškia savo valią svarbiausiais tautos bei valstybės gyvenimo klausimais“¹¹⁷. Ir, anot kai kurių ekspertų, tik tada, kai valstybė tiesioginę demokratiją naudoja gana atsargiai ir

¹¹¹ Frey, B. S., Bohnet, I. Democracy by competition: Referendums and federalism in Switzerland. *The Journal of Federalism*, 23, 1993, p. 71-81.

¹¹² Steenbergen, Op. Cit.

¹¹³ Crum, B. Party Stances in the Referendums on the EU Constitution. *European Union Politics*, 8(1), 2007, p. 61-82.

¹¹⁴ Steenberg, Op. Cit.

¹¹⁵ Crum, Op. Cit.

¹¹⁶ Kriesi, 2007, Op. Cit.

¹¹⁷ Normantas, Op. Cit. p. 655.

referendumus organizuoja saikingai, tik tada šis jos bruožas vadintinas tiesioginės demokratijos stiprybe¹¹⁸.

Tiesioginė demokratija, kaip koncepcija, turi daug įvairių institucinių variacijų. Ji formavosi skirtingomis istorinėmis ir struktūrinėmis sąlygomis. Tad ir sąryšyje su skirtingomis politinėmis sistemomis gali turėti ir savo skirtingas formas ar išraiškas. Tai lemia ir jos skirtingą tipologizavimą bei akcentuojamus aspektus.¹¹⁹

Dauguma tiesioginę demokratiją ir Europos integraciją analizuojančios literatūros nagrinėja klausimą, kaip piliečiai apsisprendžia referendumuose. Taip pat vis aktualesniu atrodo klausimas, kaip referendumai veikia atstovaujamąją demokratiją, t. y. ar jie papildo, ar kenkia šiai, kokiomis aplinkybėmis galėtų sustiprinti ar susilpninti atstovaujamąją demokratiją.¹²⁰ Taip pat ne ką mažiau svarbus ir klausimas, ar tiesioginė demokratija daro įtaką ES politiniams sprendimams. Tiesioginio referendumų poveikio politikos rezultatams tyrinėjimai gali atrodyti paprasti: tiesioginės demokratijos būdu apsprendžiama ES plėtra, narystė eurozonoje ir sutarčių ratifikavimas. Vis dėlto, tiesioginės demokratijos tyrinėjimai ir jos kritika atskleidžia daug didesnę jos sudėtingumą. Ir nors tiesioginės demokratijos sąryšyje su Europos integracija klausimas dažnas mokslinėje literatūroje, tačiau svarbūs teoriniai ir empiriniai svarstymai vis dar lieka aktualūs, neretai – ginčytini. Nors ir sutariama, kad tiesioginė demokratija yra tarsi legitimumo matas, tačiau toliau iškyla daug kitų klausimų – nuo kompetencijos stokos iki manipuliavimo galimybių. Daugialypiai žaidimai Europos integracijos referendumų kontekste skatina vidinės politikos įtakos tarptautiniams referendumams ir jų vietos ES sprendimų priėmimo procese tyrinėjimus.¹²¹ Tiesioginės demokratijos šalininkai pabrėžia, kad čia svario centras iš partijų pereina interesų grupėms. O pagrindinė tiesioginės demokratijos stiprybė išryškėja tik tada, kai valstybė tiesioginę demokratiją naudoja gana atsargiai ir referendumus organizuoja saikingai¹²². Kita vertus, Europos integracijos kontekste pastebimas referendumų mechanizmo, kaip tiesioginės demokratijos įrankio, dažnesnis naudojimas: nors esminių konstitucinių pokyčių valstybėse narėse dėl šio instrumento nebuvo, Vakarų Europoje stebima tam tikra jų banga.¹²³

¹¹⁸ Cronin, Th. *Direct Democracy. The Politics of Initiative, Referendum, and Recall*. Cambridge: Harvard UP, 1989, p. 162.

¹¹⁹ Schiller, T. *Origins of Direct Democracy – Conflict, Independence, Democratic Transformation. Iustum Aequum Salutare*, IX, 4, 2013, p. 11–25.

¹²⁰ Setälä, M., Schiller, T. *Referendums and Representative Democracy. Responsiveness, accountability and deliberation*. Routledge / ECPR Studies in European Political Science, 2009.

¹²¹ Hobolt, 2006a, Op. Cit. p. 159.

¹²² Cronin, Op. Cit.

¹²³ Setälä, M. *Referendums in Western Europe – A Wave of Direct Democracy? Scandinavian Political Studies*, 22(4), 1999, p. 327–340.

Tuo tarpu, tiesioginės demokratijos kritikai linkę pabrėžti silpnąsias šios teorijos vietas. Remiantis Joseph A. Schumpeter¹²⁴, demokratija veikia kaip metodas, suteikiantis daugumai individų galios daryti sprendimus; tuo pačiu – politiniam elitui varžytis dėl rinkėjų balsų. Atstovaujamosios demokratijos esmė – tai galimybė gyventojams pakeisti vieną vyriausybę kita. Tiek ilgai, kiek vyriausybės bus keičiamos, ir tiek, kiek balsuojantieji turės galimybę pasirinkti dvi skirtingas platformas, tiek ilgai gali egzistuoti ir tironijos grėsmė. Schumpeter teorija sukurta paaiškinti, kaip iš tikrųjų veikia modernios demokratijos. Bet ji taip pat turi aiškią normatyvinę prasmę. Jis ir jo liberalios ar elitinės demokratijos teorijos sekėjai tiki, kad eiliniai gyventojai yra menkai informuoti, nėra rimtai suinteresuoti viešaisiais reikalais ir apskritai nepasirengę politiniam dalyvavimui. Todėl kartu tiek natūralu, tiek norima, kad gyventojai politinių sprendimų procese vaidintų tik jiems suformuotą vaidmenį. Ankstyvieji 5–6 dešimtmečio viešosios nuomonės tyrimai tik patvirtino gyventojų ignoravimą ir nekompetenciją. Fundamentali to periodo viešosios nuomonės tyrimų paradigma patvirtino, kad masės išsiskiria savo minimalaus politinio dėmesio ir kompetencijos lygiu¹²⁵. Išsiaiškinus šį visuomenės dėmesio laipsnį, nenuostabu, kad kai kurie labai skeptiškai žiūri į tiesioginės demokratijos procedūras. Pasipriešinimas šiems procesams paremtas argumentais, kad gyventojai neturi pakankamos kvalifikacijos dalyvavimui politiniuose procesuose. Šio argumento šaknys siekia Platoną, apie tai kalba ir tokie klasikai, kaip Weber, Schumpeter ar Sartori. Kaip teigia referendumus nagrinėjanti Setala¹²⁶, demokratijos tiesioginio atstovavimo teorijos paremtos idėja, kad gyventojai deleguoja politines galias ir galimybes atstovams, kurie daro sprendimus už juos.

Tuo tarpu, egzistuoja įvairūs teisiniai tų galių delegavimo būdai¹²⁷. Pirmiausia, delegavimas gali būti paremtas veiksmu. Politiniai sprendimai reikalauja laiko ir jėgų, ir gyventojai, kurie užimti savais reikalais, neturi pakankamai resursų dalyvauti politiniame gyvenime. Čia jau prieinama prie referendumo, kaip instrumento, ir teigiama, kad iš veiksmo pusės naudojimas referendumais yra abejotinas, nes yra išrinkti atstovai tam, kad darytų politinius sprendimus, o gyventojai neturėtų rūpintis sprendimų priėmimu. Antra, delegavimas gali būti paremtas kompetencija. Iš atstovų laukiama, kad jie būtų kompetentingesni priimti tinkamesnius sprendimus, nes tai susiję su jų asmenybe (pvz., jų moraliniu kilnumu arba inteligencija). Iš šios perspektyvos referendumai turėtų būti panaikinti, nes tikima, kad atstovų asmeninė kompetencija ir instituciniai resursai leidžia priimti motyvuotus sprendimus.

¹²⁴ Schumpeter, J. A. *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Har & Row, 1950.

¹²⁵ Kriesi, H. How citizens decide in direct-democratic votes. *Portuguese Journal of Social Science*, 3(1), 2004, p. 3-13.

¹²⁶ Setala, 2006, Op. Cit.

¹²⁷ Ström, K. Delegation and accountability in parliamentary democracies. *European Journal of Political Research*, 37, 2000, p. 261–289.

Delegavimui pritarantys argumentai, paremti veiksmu ir kompetencija, nurodo, kad referendumai leidžia gyventojams daryti politinius sprendimus, kai atstovams trūksta gebėjimo išspręsti juos¹²⁸.

Bet vėlgi – tokios demokratijos kritikai atkreipia dėmesį į atskaitomybę¹²⁹. Atstovaujamosios demokratijos teorijos pabrėžia atstovaujamojo atskaitomybę – kartinę gyventojams darant įtaką sprendimų priėmimui. Atskaitomybė paremta instituciniu spaudimu, kuris sudaro galimybes gyventojams kontroliuoti atstovaujamojo ir sankcionuoti tai, kuo jie nėra patenkinti. Praktikoje atskaitomybė reikalauja pakankamo sprendimų priėmimo viešumo, susijusio su rinkimais, kaip šį įpareigojimą ar nepasitenkinimą atstovavimu išreiškiančiu mechanizmu¹³⁰. Atrodo, kad referendumai gali susilpninti atstovų atskaitomybę. Kai kada atrodo, kad vyriausybės organizuoja referendumus, norėdamos išvengti atsakomybės už sudėtingus sprendimus.

Šiems argumentams priešingas atvejis buvo suformuluotas demokratinio dalyvavimo teorijoje, kuri turėjo šviečiamąjį, suteikiantį teisę politinio dalyvavimo efektą. Taip dalyvavimas tiesioginėje demokratijoje įvardijamas, kaip skatinantis kiekviename politinio efektyvumo jausmą ir kuriantis geresnius gyventojus. Gyventojų įtraukimas į politinį sprendimų priėmimo procesą išsprendžia jų nekompetencijos problemą beveik automatiškai: visuomenės integracija į politinę demokratiją sukuria prielaidą pasitenkinimą teikiančiam keliui¹³¹.

Šis argumentas nebuvo ilgai išlaikytas dėl skeptikų argumentų, tačiau jis buvo ir vis dar yra naudojamas kaip vienas svarbiausių ES sprendimų priėmimo procese. Nepriklausomai nuo formalaus referendumų pobūdžio (konsultacinis jis ar privalomas), juose išreikšta piliečių nuomonė visuomet (arba – beveik visuomet) tampa pagrindu priimti galutinius sprendimus. O neigiamas atsakymas ne kartą stabdė integracinius procesus (pradedant danų atmeta Maastrichto sutartimi iki pat šių dienų).

Taigi viena vertus, referendumai laikomi puikiu metodu demokratijos pulsui patikrinti, kita vertus, vyrauja nuomonė, jog tai yra elito, kuris sprendžia, ar ir kada surengti reikiamą referendumą, ko klausti, ką pasakyti žiniasklaidai, kaip sėkmingai jį užbaigti ir gauti tinkamus rezultatus, manipuliavimo įrankis¹³².

Todėl be dažniausiai nagrinėjamo tiesioginio efekto referendumai gali turėti dar svarbesnį netiesioginį politikos rezultatams ES efektą, kuris ir įdomiausias būtent šio darbo analizei. Pavyzdžiui, galima įsivaizduoti, kad nacionalinė vyriausybė priima tam tikrą specifinę poziciją,

¹²⁸ Sartori, G. *The theory of democracy revisited*. London: Chatham House, 1987.

¹²⁹ Setälä, 2006, Op. Cit.

¹³⁰ Strøm, Op. Cit.

¹³¹ Kriesi, 2004, Op. Cit.

¹³² Butler, D., Ranney, A. *Redefining democracy around the World – the growing use of direct democracy*. Washington, DC: AEI Press, 1994, p. 215.

nujausdama arėjančius referendumo rezultatus; iš to sekant, galima įsivaizduoti, kad staigus veto nacionaliniame lygmenyje sustiprina atskiros vyriausybės derybines pozicijas tarpvyriausybiniame lygmenyje.

1. 2. Referendumų vaidmuo Europos integracijos procese

Europos integracijos procese *de jure* referendumai nėra privalomas sprendimų priėmimo mechanizmas, tačiau *de facto* neretai naudotas ir naudojamas. Tai paliekama atskirų valstybių vidaus politikos sprendimams.

Per visą savo istoriją Europa (EB/ES) išgyveno keturias ryškiausias referendumų dėl integracijos bangas. Anksčiau tyrinėjusieji įžvelgia, jog “pirmoji kilo aštuntojo dešimtmečio pradžioje primą kartą plečiant ES, antroji – 1992-1994 metais dėl EFTA¹³³ šalių stojimo į ES ir dėl Maastrichto sutarties ratifikavimo.”¹³⁴ Trečiąja ir didžiausia vadinama stojimo referendumų banga, kai 2004 m. narėmis tapo Vidurio Rytų Europos šalys. O ketvirtąja, savotiškai nesėkmingą ir nutrūkusia banga laikytini Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo referendumai, tęspę įvykti keturiose šalyse - narėse, nors planuota plačiau.

Taigi referendumai, kaip įrankis, esminiams klausimams spręsti pasitelkiamas priklausomai nuo valstybės - narės vidinės politinės kultūros, istorinės patirties, įstatyminės bazės ir pan.

Egzistuoja tokios valstybės, kaip, pavyzdžiui, Airija, kuriose privaloma organizuoti referendumą bet kokių ES sutarties pakeitimo klausimu. Panašiai dažną referenduminę praktiką turi ir Danija. Prancūzija gi, pagal savo konstitucinę tvarką, gali apsispręsti, kokiems klausimams reikia visuotinio pritarimo referendumu, o kam pakanka piliečių deleguotos valdžios sprendimų. Tuo tarpu Nyderlandai ar Ispanija vienintelius referendumus buvo nusprendę organizuoti Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo atveju. Lygiai taip pat yra valstybių - narių (pvz., Belgija), kurios neturi jokios referenduminės praktikos. Daugiausia su EB/ES klausimais susijusių referendumų vyko Šveicarijoje kuri turi specifinę referendumų organizavimo patirtį ir, nors nėra narė, dažnai sprendžia klausimus dėl dvišalių sutarčių.¹³⁵

¹³³ Europos laisvosios prekybos asociacija

¹³⁴ Vitkus, Op. Cit., p. 8.

¹³⁵ Wimmel, Op. Cit., p. 35.

1 lentelė. Europiniai referendumai (nuo EB pradžios iki 2014 09 01)

Data	Šalis	Klausimas	Aktyvumas, proc.	TAIP rezultatas, proc.	NE rezultatas, proc.
1972 04 23	Prancūzija	Ar plėsti EB?	60,27	68,28	31,72
1972 05 10	Airija	Ar stoti į EB?	70,88	83,10	16,90
1972 09 25	Norvegija	Ar stoti į EB?	79,20	46,50	53,50
1972 10 02	Danija	Ar stoti į EB?	90,14	63,29	36,71
1972 12 03	Šveicarija	Ar pritarti EB-EFTA sutarčiai?	52,90	72,50	27,50
1975 06 05	D.Britanija	Ar likti EB?	64,03	67,23	32,77
1982 02 23	Grenlandija	Ar tęsti narystę EB?	74,91	46,98	53,02
1986 02 27	Danija	Ar pritarti Suvestiniam Europos aktui?	75,39	56,24	43,76
1987 05 26	Airija	Ar pritarti Suvestiniam Europos aktui?	44,09	69,92	30,08
1989 06 18	Italija	Ar turi EB būti federaline valstybe?	85,40	88,06	11,94
1992 06 02	Danija	Ar pritarti Maastrichto sutarčiai?	82,90	49,30	50,70
1992 06 18	Airija	Ar pritarti Maastrichto sutarčiai?	57,31	69,05	30,95
1992 09 20	Prancūzija	Ar pritarti Maastrichto sutarčiai?	69,69	51,05	48,95
1992 12 06	Šveicarija	Ar stoti į Europos ekonominę erdvę?	78,73	49,66	50,34
1992 12 06	Lichtenšteinas	Ar stoti į Europos ekonominę erdvę?	87,00	55,80	44,20
1993 05 18	Danija	Ar pritarti Maastrichto sutarčiai (Edinburgo susitarimui)?	85,50	56,77	43,23
1994 06 12	Austrija	Ar stoti į ES?	82,35	66,58	33,42
1994 10 16	Suomija	Ar stoti į ES?	70,40	56,88	43,12
1994 11 13	Švedija	Ar stoti į ES?	83,32	52,74	47,26
1994 11 28	Norvegija	Ar stoti į ES?	89,00	47,80	52,20
1995 04 09	Lichtenšteinas	Ar stoti į Europos ekonominę erdvę? (ratifikavimas)		55,90	44,10
1997 06 08	Šveicarija	Ar vykdyti stojimo derybas su ES?	35,40	25,90	74,10
1998 05 22	Airija	Ar pritarti Amsterdamo sutarčiai?	56,26	61,74	38,26
1998 05 28	Danija	Ar pritarti Amsterdamo sutarčiai?	76,24	55,10	44,90
2000 05 21	Šveicarija	Ar pasirašyti dvišalį susitarimą su ES?	48,30	67,20	32,80
2000 09 28	Danija	Ar pritarti euro įvedimui?	87,80	46,87	53,13
2001 03 04	Šveicarija	Ar vykdyti stojimo derybas su ES?	55,80	23,20	76,80
2001 06 07	Airija	Ar pritarti Nicos sutarčiai?	34,79	46,13	53,87
2002 10 19	Airija	Ar pritarti Nicos sutarčiai?	49,47	62,89	37,11
2003 03 08	Malta	Ar stoti į ES?	91,00	53,64	46,34
2003 03 23	Slovėnija	Ar stoti į ES?	60,29	89,61	10,39
2003 04 12	Vengrija	Ar stoti į ES?	45,62	83,76	16,24
2003 05 10-11	Lietuva	Ar stoti į ES?	63,30	89,95	8,82
2003 05 16-17	Slovakija	Ar stoti į ES?	52,15	92,46	7,54
2003 06 07-08	Lenkija	Ar stoti į ES?	58,85	77,45	22,55
2003 06 13-14	Čekija	Ar stoti į ES?	55,20	77,30	22,70
2003 09 14	Estija	Ar stoti į ES?	64,02	66,84	33,16
2003 09 14	Švedija	Ar pritarti euro įvedimui?	81,00	41,08	58,02
2003 09 20	Latvija	Ar stoti į ES?	72,53	67,00	32,30
2004 04 24	Kipras (turkų)	Ar pritarti Kipro susivienijimui?	75,00	64,91	35,09
2004 04 24	Kipras (graikų)	Ar pritarti Kipro susivienijimui?	90,00	24,17	75,83
2005 02 20	Ispanija	Ar pritarti Sutarčiai dėl Konstitucijos Europai?	42,00	76,73	17,24
2005 05 29	Prancūzija	Ar pritarti Sutarčiai dėl	67,60	45,33	54,67

		Konstitucijos Europai?			
2005 06 01	Nyderlandai	Ar pritarti Sutarčiai dėl Konstitucijos Europai?	63,00	38,46	61,54
2005 06 05	Šveicarija	Ar pritarti dvišaliam Šengeno/Dubline susitarimui?	56,80	54,60	45,40
2005 06 10	Liuksemburgas	Ar pritarti Sutarčiai dėl Konstitucijos Europai?	88,00	56,52	43,48
2005 09 25	Šveicarija	Ar pritarti laisvo asmenų judėjimo išplėtimui dešimčiai naujų ES narių?	54,40	56,00	44,00
2008 06 12	Airija	Ar pritarti Lisabonos sutarčiai?	53,13	46,60	53,40
2008 10 12	Lietuva	Ar pritarti Ignalinos atominės elektrinės darbo pratęsimui?	48,43 ¹³⁶	91,40	8,60
2009 02 08	Šveicarija	Ar pritarti Laisvo asmenų judėjimo išplėtimui naujai prisijungusioms Bulgarijai ir Rumunijai?	51,44	59,61	40,39
2009 05 17	Šveicarija	Ar pritarti EB rezoliucijai dėl biometrinų pasų ir kelionės dokumentų (kaip Šengeno susitarimo praplėtimui)?	38,77	50,15	49,85
2009 10 02	Airija	Ar pritarti Lisabonos sutarčiai?	59,00	67,13	32,87
2012 01 22	Kroatija	Ar stoti į ES?	43,00	66,67	33,33
2012 05 31	Airija	Ar leisti Airijai ratifikuoti Europos Fiskalinį susitarimą?	50,00	60,29	39,71
2012 10 14	Lietuva	Ar pritarti naujos atominės elektrinės statybai?	52,58	35,23	64,77
2014 05 25	Danija	Ar ratifikuoti susitarimą dėl ES Bendro patentų teismo?	54,00	62,55	37,45
2014 06 29	Lietuva	Ar riboti žemės pardavimą užsieniečiams?	14,98	72,83	27,17

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Mažylis, 2005, Op. cit.; Vitkus, Op. cit.; ElectionGuide, Democracy Assistance and Elections News, <http://www.electionguide.org/>; Wimmel, Op. Cit., p. 37-38; Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, Referendumai, <http://www.vrk.lt/lt/ankstesni>.

Per visą EB ir ES gyvavimo istoriją (1972 – 2014¹³⁷) buvo organizuoti 57 referendumai, glaudžiai susiję su ES vykdoma politika.

Referendumai pagal tematinę praktiką organizuojami įvairiais klausimais. Tai gali būti dvišalių santykių aspektas, pvz., dėl narystės ES ar euro, kaip nacionalinės valiutos, įsivedimo. Taip pat tai gali būti tiesioginis šalies, kaip ES narės, klausimas, pvz., dėl sutarčių. Pirmuoju atveju referendumų baigtis turi didesnės įtakos konkrečiai šaliai, o antruoju – jau ir kitoms valstybėms narėms, ir ES apskritai.¹³⁸ Taip pat gali būti ir referendumai atskiros ES politikos srities klausimu (pvz., Danijoje, Lietuvoje), kur sprendžiami vidiniai valstybės narės klausimai, tačiau galutinė referendumo baigtis gali turėti įtakos tolesniems santykiams su ES.

Europos integracijos vystymosi pradžioje tiesioginė demokratija nevaicino labai svarbaus vaidmens: pirmieji referendumai organizuoti tik 1972 m. Daugiausia su Europos integracija

¹³⁶ Čia ir toliau šioje lentelėje pasvirusiu šriftu įrašomi referendumai, kurie, remiantis nacionaliniais teisės aktais, skaitomi vykusiais, bet neįvykusiais dėl per mažo rinkėjų aktyvumo. Vykusiais ir įvykusiais referendumais, Lietuvos atveju, laikomi tie, kurie peržengia 50 proc. dalyvavimo slenkstį.

¹³⁷ Čia ir toliau tai laikotarpis nuo EEB pradžios iki 2014 09 01.

¹³⁸ Wimmel, Op. Cit.

susijusių referendumų vyko narystės klausimu (EB, ES). Didžiausia jų banga buvo ir didžiausiu plėtros etapu į Vidurio ir Rytų Europą, kai kandidatės referendumų organizavimą priėmė kaip būtinybę. (Tuo tarpu ES pirmtakės EB steigėjos narystę apsprendė grynai parlamentiniu pagrindu.)

Referendumai dėl Bendrijai svarbių sutarčių ratifikavimo pradėti organizuoti tik 1986 m., kai buvo atsiklausiama dėl Suvestinio Europos akto. Ši sutartis šalyse narėse ratifikuota be jokių trukdžių. Vėliau jau visos tolesnės ES sutartys (Mastrichto, Amsterdamo, Nicos, Konstitucijos, Lisabonos) vienoje ar keliuose valstybėse-narėse buvo ratifikuojama tik po tų šalių piliečių leidimo referendumuose.

Pirmieji integracijos gilinimo stabdymai ir kalbos apie euroskepticizmo stiprėjimą tarptautinėje politinėje arenoje sietinos su Mastrichto sutarties ratifikavimu ir pirmuoju jos atmetimu Danijoje. Sprendimą dėl Mastrichto sutarties dar referendumu sprendimą tvirtino ir Airija bei Prancūzija. Pastarojoje taip pat jau buvo kilusi atmetimo grėsmė, tačiau persvarą turėjo Sutarties ratifikavimo šalininkai. Tuo tarpu Danijoje dar po metų organizuotas naujas referendumas, tiesiogiai sietinas su pirmuoju atmetimu.

Amsterdamo sutarties ratifikavimas tiek Airijoje, tiek Danijoje praėjo be stabdymų. O jau po keletos metų didžiausiai integracijos bangai besiruošiančioje ES Nicos sutartį netikėtai pristabdė iki tol euroentuziastiškais laikyti airiai. Po šio, antrojo, stabdymo bandyta pasinaudoti Danijos patirtimi: vėl po metų organizuotas naujas referendumas, tiesiogiai sietinas su pirmuoju atmetimu.

Išsiplėtusi ir dar besiruošianti plėtrai ES susidūrė su naujais iššūkiais. Todėl kone iškart po to buvo pradėtos diskusijos dėl Sutarties dėl Konstitucijos Europai – turbūt daugiausiai diskusijų ir šalių - narių visuomenėse kėlusios sutarties. Šįkart apie savo sprendimus ratifikuoti Sutartį referendumu kalbėjo 7-8 valstybės - narės, tačiau „suspėta“ surengti referendumus tik keturiose: Ispanijoje ir Liuksemburge buvo pritarta, o Prancūzijoje ir Nyderlanduose – nepritarta sutarties ratifikavimui. Ši situacija inspiravo naujų sprendimų paieškas.

Sunkios diskusijos ilgainiui įgavo Lisabonos sutarties pagrindą. Tik vienintelė Airija ėmėsi organizuoti referendumą, kuris baigėsi nepritarimu. Kaip ir prieš tai buvusiais Mastrichto bei Nicos ratifikavimo atvejais, po metų organizuotas naujas referendumas, tiesiogiai sietinas su pirmuoju atmetimu.

Šie ir kiti nepritarimais pasibaigę referendumai ypač skatino mokslines diskusijas, analizes, kėlė ir tebekelia įvairių akademikų susidomėjimą. Panašiai visuomenės suvokiamu klausimu organizuoti du referendumai, kur antrasis yra sąlygotas pirmojo rezultato, grupuojami, poruojami, ieškomi atsakymai per jau turimas akademinės ir politinės analizės patirtis. Svarbią

vietą šiuose tyrimuose užima racionalaus pasirinkimo logikai būdingos teorinės argumentacijos spektras.

1. 3. Racionalus pozityvistinis referendumų aiškinimas: galia ir ribotumai

Taigi referendumai, kaip tiesioginės demokratijos įrankis ir kaip politinės kampanijos procesas, turi įvairiai mokslinėse diskusijose traktuojamos ar apibrėžiamos įtakos.

Kai kurie linkę įžvelgti panašų efektą politikos rezultatams ir ES, kaip kad institucinės nuostatos vyriausybėms: jos dažniausiai padaro vyriausybes labiau pasiduodančias viešajai nuomonei dėl populiaraus veto grėsmės.¹³⁹ Sekant šia logika, ypatingai tikimasi, kad referendumo nuostatos stipriai paveiks vyriausybės atsakymą į viešosios nuomonės spaudimą derybų dėl sutarties laikotarpiu. Tam tikras nevalingas šalies atsitraukimas ratifikavimo stadijoje yra galima tiesioginė išdava, kai referendumo barjeras nepraeinamas.¹⁴⁰ Kita vertus, taip pat derybinėje stadijoje ir tikimasi netiesioginio efekto. Viduriniajam lygmeniui būdingi požiūriai dėl derybų dėl ES sutarties prideda papildomo svorio žaidėjui, tiriant jo tiesioginės demokratijos netiesioginį požiūrį. Nagrinėjant vidinio ratifikavimo įtaką tarptautinių derybų rezultatams standartinis požiūris susijęs su „dviejų lygių“ žaidimų modeliu.

Pirmasis tarptautinės ir vidaus politikos lygmenų sąryšiui analizuoti siūlo pasitelkti „dviejų lygių“ žaidimų teoriją Robert D. Putnam¹⁴¹. Vos atsiradusi, ši teorija tapo bandymu aiškinti JAV ir SSRS Šaltąjį karą, savotiškas derybas. Tai kardinaliai priešinga situacija nei derybos, kurių esminiu tašku tampa su ES susijęs referendumas, tačiau proceso esmė – panaši: pagrindinio derybininko, veikiančio tuo pat metu dviejuose lygmenyse, konceptas ir persidengiančių laimėjimų rinkinys. Kadangi čia pagrindinis derybininkas stengiasi laviruoti ir tarptautinėje, ir vidaus politikos arenoje (viena vertus, siekiama maksimaliai patenkinti savo šalies nacionalinius poreikius ir minimizuoti neigiamas rengiamų sprendimų pasekmes, kita vertus, tam tikros grupės šalies viduje ieško būtų, kaip jos galėtų paveikti sau palankų sprendimą), šią teoriją galima taikyti ir nagrinėjant eurointegracinius referendumus bei jų galutinius rezultatus.

Taip į akademinį diskursą interpretuojantį Europos integraciją, laipsniškai išprojektavo „dviejų lygių“ žaidimų teorija. Keletui tyrinėtojų pritaikius „dviejų lygių“ žaidimų teorijos pagrindą derybų dėl ES sutarties studijoms¹⁴², dabartiniai tyrinėjimai taip pat aiškiai apima

¹³⁹ Hobolt, 2006a, Op. Cit., p. 159.

¹⁴⁰ Iida, K. Involuntary defection in two-level games. *Public Choice*, 89(2), 1996, p. 283-303.

¹⁴¹ Putnam, R. D. Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization*, 42(3), 1988, p. 427-460.

¹⁴² Moravcsik, 1993, Op. Cit. ar

referendumų efekto svarbą. Gerald Schneider ir Lars-Erik Cederman¹⁴³ žaidimų teorijos modeliu parodo, kaip vyriausybė gali naudoti ratifikavimo referendumo grėsmę strategiškai padidindama savo galias tarptautinių derybų lygmeny. Jie neabejoja, kad vyriausybės gali abejones dėl vidinės situacijos išnaudoti savanaudiškai tam, kad pagerintų sutarčių terminus ir/ar sąlygas. Taip pat kiti Europos lygmens derybų modeliai parodo, kad referendumo barjerai stiprina nacionalinės vyriausybės derybinę galią dėl pablogėjusio laimėjimų rinkinio¹⁴⁴. Taigi kuo daugiau vidinė ratifikacija spaudžia vyriausybę, tuo daroma didesnė įtaka tarptautinėms deryboms.¹⁴⁵ Taip Hobolt vėl „sugrąžina“ „dviejų lygių“ žaidimų teoriją eurointegracinių referendumų aiškinimui. Kadangi čia pagrindinis derybininkas – vyriausybė – stengiasi laviruoti ir tarptautinėje, ir vidaus politikos arenoje, ji gali naudoti ratifikavimo referendumo grėsmę ir taip strategiškai padidinti savo galias tarptautinių derybų lygmeny.

Šiame darbe nagrinėjamų su ES problematika susijusių referendumų atveju, derybininko pozicija atitenka valdžios atstovams, kurie pirmiausia derasi dėl sąlygų tarptautinių lygmeniu (ES viduje), ten stengiasi maksimaliai patenkinti šalies interesus ir minimalizuoti neigiamą poveikį (taip pat veikiant įvairioms jėgoms, t. y. interesų grupėms), o vėliau, šalies viduje, turi įtikinti rinkėjus, jog jų pasiekti rezultatai – tai geriausia, ką buvo galima gauti, kai, tuo tarpu, įvairios grupės (dažniausiai – *ad hoc* grupės, nedalyvavusios ir nedariusios įtakos ar dėl kitų priežasčių ankstesniame lygmenyje negalėję patenkinti savo interesų) tuos pačius rinkėjus bando įtikinti kitaip. Tokias sąsajas neblogai įrodo ir Prancūzijos referendumo atvejis, kai buvo iškelti labai stipriai ginčytini tikslai¹⁴⁶. Kriticizmas buvo jaučiamas dar iš įvairių politinių grupių: pirmiausia, prezidento, kuris, kaip formalus iniciatorius, sistemiškai siekė stiprinti savo asmeninę poziciją; partijų ir jų lyderių, kuriems buvo daug svarbiau politiniai skaičiavimai nei atsakingas gynimas; galiausiai rinkėjai, kurie iš įpratimo gali į sudėtingiausią klausimą atsakyti formaliai.

Beje, „dviejų lygių“ žaidimų teorija (nors ir, klasikiniu atveju, taikoma tik tarptautiniuose reikaluose) rinkėjų balsų varžybose gali persikelti ir į nacionalinį lygmenį. Čia ji būtų pradėta taikyti tarp asocijuotų ir neasocijuotų interesų grupių.

Taigi Putnam teorinis modelis tampa tik pirmu žingsniu. Toliau seka ir didelis dėmesys skiriamas antrosios pakopos elementams¹⁴⁷. Vienas tokių – problemos gvildenimas nacionaliniame lygmenyje. Čia pasireiškia palaikančiųjų homogeniškumas ir/ar

Patterson, L. A. Agricultural Policy reform in the European Community: a three level game analysis. *International Organization*, 51(1), 1997, p. 135-165.

¹⁴³ Schneider, G., Cederman, L.-E. The change of tide in political cooperation: a limited information model of European integration. *International Organization*, 48 (4), 1994, p. 633-662.

¹⁴⁴ Hug, 2002, Op. Cit.

¹⁴⁵ Hobolt, 2006a, Op. Cit., p. 160.

¹⁴⁶ Morel, 2007, Op. Cit.

¹⁴⁷ Putnam, Op. Cit.

heterogeniškumas. Šios savybės analizė leidžia manyti, jog kartais nacionalinių interesų skilimas gali paskatinti tarptautinį bendradarbiavimą. ES atveju tai galima pastebėti dažniau ne prieš, o poreferenduminiu laikotarpiu tuo atveju, kai jis būna pralaimėtas. Valdžiai, kaip „žaidėjui“, neradus palaikymo savai pozicijai (kaip teisybė – palaikančiai su ES susijusį klausimą), bandoma ieškoti atsvaros tarptautiniu lygmeniu. O tai tiesiogiai sąlygoja ir kitą žaidimų teorijos elementą: nacionaliniame lygmenyje pritrūkus pritarimo tam tikram tarptautiniam susitarimui bei siekiant padidinti jo patvirtinimo tikimybę, kai kurie „žaidėjai“ ryžtasi abipusėms nuolaidomis. Žaidėjai eina tartis dėl sąlygų, tačiau čia Putnamas kalba apie po to sekantį galimą sąlygų pasibloginimą, kad, ES atveju, neretai būna atvirkščiai – naudos gaunama nacionaliniu lygmeniu. Taip pat retai kada kyla grėsmė nacionaliniu – dažniau, tarptautiniu lygmeniu, nes geresnėje pozicijoje atsiranda valstybė: ji stabdo procesą, bet paprastai gerinasi sąlygas sau. Todėl dviejų lygių žaidimų teorijos antrosios pakopos elementai, detalizuojantys atskirus žingsnius, ES atveju veikia kiek atvirkščiai nei tarptautinių santykių teorijos kontekste.

Tą galima pastebėti ir Leonard J. Schoppa¹⁴⁸ Putnamo teorijos kritikoje dėl neišbaigtumo. Čia kritikuodamas jis pastebi, jog per mažai išplėtojamų derybininkų galimybės ir strategijos vidinei politikai paveikti. Jo nuomone, derybininkas dar gali pasiekti, kad į sprendimų priėmimą būtų įtraukta visuomenė ir sumažinta elito grupės įtaka bei atsirastų alternatyvių požiūrių. ES atveju, tokia derybų strategija naudojama net dažniau. Kitas kritikas Jeffrey W. Knopf¹⁴⁹ pasigenda trečiųjų jėgų dalyvavimo derybose ar bent jau įtakos joms. Pastarojo momento svarbos taip pat negalima pamiršti su ES susijusių referendumų kontekste.

Tiek žaidimų, tiek viešo pasirinkimo teorijos yra tik tam tikros formos, kurias dažniausiai siejamos su racionalaus veikėjo modeliu. Jis remiasi labiausiai žinoma ekonomistų teorine prielaida, kad tam tikros situacijos žaidėjai yra tik racionalūs savo aiškiai pamatuoto tikslo siekėjai, turintys tam tikrą kiekį žinių ir dažniausiai nelinkę atsižvelgti į emocijas ar moralines vertybes.¹⁵⁰

Taigi iš esmės racionalaus pasirinkimo teorijos pagrindu, visi veikėjai yra racionalūs, siekiantys maksimizuoti gaunamą naudą. Ja sureikšminami individo arba/ir vyriausybės racionalūs išskaičiavimai. Ši teorija, kaip socialinių mokslų prieiga, naudojama žmonių elgsenos paaiškinimams. Jos ištakos siekia XVIII a., kaip viena idėjų buvo, kad kiekvienas iš mūsų siekiame savanaudžių tikslų, tačiau tinkamoje aplinkoje šie savanaudiški siekiai gali duoti

¹⁴⁸ Schoppa, L. J. Two-Level Games and Bargaining Outcomes: Why Gaiatsu Succeeds in Japan in Some Cases but not Others. *International Organization*, 47(3), 1993, p. 353-386.

¹⁴⁹ Knopf, J. W. Beyond Two-Level Games: Domestic-International Interaction in the Intermediate - Range Nuclear Forces Negotiations. *International Organization*, 47(4), 1993, p. 599-628.

¹⁵⁰ Birch, Op. Cit., p. 218.

visuomenei naudingus vaisius. Ši prieiga ilgą laiką buvo dominuojanti paradigma ekonomikoje, bet maždaug nuo XX a. vidurio, šiuolaikiniame moksle ji vis dažniau taikoma ir politiniams reiškiniams aiškinti.¹⁵¹

Tariama, kad tiek piliečių, tiek valstybės tarnautojų ne tik ekonominis, bet ir politinis elgesys yra paremtas ne municipaliniais idealais ar „viešuoju interesu“, o siekimu gauti būtent asmeninės naudos.¹⁵² Kita vertus, be asmeninės naudos teoriją atspindintys veiksniai yra grupės naudos maksimizavimas bei naudojamas spaudimas tikslui pasiekti, o taip pat aplinka, kurioje daromi pasirinkimai, ir nuoseklumas, aktualumo paieška.¹⁵³

Todėl racionalaus pasirinkimo tyrinėtojas Robert H. Frank¹⁵⁴ išskiria dvi bendrąsias teorijos prieigas. Tai racionalaus savanaudiškumo standartas, kuris sako, kad racionalūs žmonės atsižvelgia tik į kainą ir tiesiogiai juos liečiančią naudą. Ir kitas – dabarties tikslo racionalus standartas, kuris sako, kad racionalūs žmonės būna ypač aktyvūs, vaikydamiesi kažkokių būtent tik tam momentui svarbių tikslų. Frank tvirtina, kad nei vienas požiūris nėra visiškai įtikinamas. Dauguma žmonių, atrodo, rūpinasi lyg ir daugiau nei tik savo materialia gerove, todėl savanaudiškas egoizmas, įvardintas kaip savanaudiškumo standartas, turbūt per daug siauras. Ir priešingai – dabarties tikslo standartas padeda nesuvaržyti preferencijų formavimosi, kas reiškia, kad niekas negali remtis vien preferencijų patrauklumu.

Racionalaus pasirinkimo teorija, pasak Pollack¹⁵⁵, būdama antraeilė teorija, susijusi su keletu fundamentalių prielaidų apie atskirų aktorių prigimtį ir socialinį pasaulį, kurį jie sudaro. Iš šio platesnio lygmens racionalus pasirinkimas yra metodologinė prieiga, kuri paaiškina ir individualius, ir kolektyvinius (socialinius) rezultatus, kitais žodžiais tariant, individualius tikslo siekimo dėl spaudimo rezultatus. Savo ruožtu, ši formuluotė talpina tris svarbius elementus: metodologinį individualizmą, tikslo siekimą arba naudos maksimizavimą ir įvairaus institucinio bei strateginio būvio apribojimą individualiu pasirinkimu. Racionalaus pasirinkimo teorija nėra ES politikos ar net politikos apskritai teorija, bet kaip skėtinė teorija, kuri sujungia tokius pagrindinius dalykus, kaip veikėjų prigimtis, jų preferencijos ir instituciniai arba strateginiai rėmai. Racionalaus pasirinkimo prieigos atveju individai, organizacijos ir valstybės gali būti vienos bendros analizės vienetais.

Todėl racionalaus pasirinkimo teorija būtent socialiniuose moksluose gali būti apibrėžta ir turbūt dažniausiai nagrinėjama kaip pasirinkimų, kuriuos racionalūs veikėjai padarė tarpusavio

¹⁵¹ Green, S. L. Rational Choice Theory: An Overview. *Prepared for the Baylor University Faculty Development Seminar on Rational Choice Theory*, 2002, p. 2. Rasta: http://business.baylor.edu/steve_green/green1.doc. Žiūrėta: 2010 02 12.

¹⁵² Moberg, E. A. Distinction Overlooked by Buchanan and Tullock. Rasta: <http://www.mobergpublications.se/arguments/distinction.htm>. Žiūrėta: 2010 05 16.

¹⁵³ Green, Op. Cit., p. 7-8.

¹⁵⁴ Frank, R. H. *Microeconomics and Behavior*, 3rd ed. New York: McGraw-Hill, 1997, p. 18.

¹⁵⁵ Pollack, Op. Cit.

priklausomybės sąlygomis, analizė. Institucijos, sudarydamos sąlygas priimti politinius sprendimus, kiekvieno jų nekontroliuoja. Dar daugiau, kadangi politikos veikėjai žino apie tokias institucijų taisykles, jie stengsis balsuoti ar manipuliuoti kitų balsais taip, kad būtų pasiektas labiausiai norimas rezultatas. Todėl balsavimas, kaip bene dažniausiai studijuotas politinis elgesys, tokiu atveju išreikš ne tikrąsias rinkėjų preferencijas, bet neaiškų sąžiningo ir strateginio balsavimo junginį. O šių balsų agregavimas į sprendimą bus lygiai taip pat – ne paprasta sąžiningų preferencijų suma, bet specifinių sprendimo taisyklių ir manipuliavimo jomis rezultatas.¹⁵⁶

Taigi racionalaus pasirinkimo teorija nėra ta teorija, kuri prasidėjo su ES studijomis, o taip pat ji nėra ES integracijos ar ES politikos teorija. Vis dėlto, per paskutinius du dešimtmečius racionalaus pasirinkimo teorija greitai įsiliejo į ES politikos studijas ir tapo priimtina joms, ypač per racionalaus pasirinkimo studijas ES sprendimų priėmimo.¹⁵⁷

Racionalus pasirinkimas tyrimų lauke atsiranda ir ieškant atsakymo, kas lemia laimėtus ir pralaimėtus referendumus. Racionalistiškai žiūrint egzistuoja net kelios referendumų rezultatų aiškinimų mokyklos¹⁵⁸: iš vienos pusės referendumų rezultatai gali atrodyti, kaip pagrįstas rinkėjų sprendimas dėl Europos ateities¹⁵⁹; iš kitos pusės jie yra laikomi plebiscitais, demonstruojant savo pasirinkimą nacionalinėms vyriausybėms¹⁶⁰. Dar į referendumus žiūrima, kaip į instrumentą problemoms spręsti, perkertantį tradicines konfrontacijos linijas tarp politinių partijų. Vis dėlto, daugumoje šalių ES nėra ta problema, kuri iškiltų tarp tradicinių partijų – dažniau tai yra parlamentinių ir neparlamentinių partijų takoskyros laukas, nes retai kur valdžioje yra euroskeptinių nuomonių. Taigi ir šis dažnai naudojamas būdas rasti atsakymą per partijas – retai pilnai patvirtinamas su ES problematika susijusių referendumų atveju.

Racionalus pasirinkimas svarbus ir ratifikacijai, kuri apima siūlomus žmonių aprobuotus ar nuomones atspindinčius galutinius rezultatus. Ratifikacija – tarsi galutinis piliečių ir jų atstovų svarstymų rezultatas. Jos tyrinėtojai dažniausiai užsiima aprašomosiomis kompiliacijomis ir su teisiniais, įstatyminiais dalykais susijusiomis studijomis. Kartais ratifikacijos referendumų studijos apima plačiai tematiškai: nuo požiūrio į politinę elgseną iki visą ES įreminančios „didžiųjų derybų“ teorijos tyrinėjimų.¹⁶¹

Konkrečiai referendumus ir tai, kas lemia vieną ar kitą sprendimą juose bandantis aiškinti Closa¹⁶² taip pat viena iš teorijų siūlo racionalųjį pasirinkimą. Jis nurodo atsakymų ieškoti

¹⁵⁶ Immergut, Op. Cit.

¹⁵⁷ Pollack, Op. Cit.

¹⁵⁸ Hobolt, 2006a, Op. Cit. p. 155.

¹⁵⁹ Svensson, 2002, Op. Cit.

¹⁶⁰ Franklin, 2002, Op. Cit.; Garry, Op. Cit.

¹⁶¹ Hug, 2002, Op. Cit.

¹⁶² Closa, op. Cit.

sąsajose su nacionalinėmis vyriausybėmis, kadangi referendumai yra sušaukiami kaip racionalaus politinio naudos apskaičiavimo rezultatai. Šioje tarpusavio priklausomybėje galimi įvairūs teoriniai variantai – nuo paprastų dviejų veikėjų žaidimų su nedideliu skaičiumi galimų kombinacijų ir ėjimų („kalinio dilema“, „viščiukas“) iki sudėtingų daugelio veikėjų žaidimų (pvz., koalicijų ar kolektyvinio elgesio teorijos). Tuo pat metu jis neatmeta galimybės, kad galutinius rezultatus gali nulemti ir instituciniai faktoriai: veiksmai, kuriuos atlieka politiniai institutai ir kurie vykdomi jų viduje, keičia politinių interesų pasiskirstymą, išteklius ir taisykles. Taip pat šiame darbe jau minėtas diskursas į „dviejų lygių“ žaidimą, visa tai susieja su nuolaidų tikrinimu. Racionalūs aktoriai formuoja ES institucinės politikos preferencijas¹⁶³ ir jos konstruojamos išoriškai. Derybų rezultatai priskiriami aiškių tarpininkų preferencijai. Kai kurie autoriai racionalaus pasirinkimo analizę projektuoja kaip vėlesnę derybų dėl sutarties stadiją ir ratifikaciją pajungia tai pačiai logikai. Tokiu būdu vidinis spaudimas išplaukia iš vidinių institucinių susitarimų ir aktorių įtakos derybinių preferencijų kombinacijoms. Pagal jau aukščiau aptartą Putnamo „dviejų lygių“ žaidimo logiką, tai reiškia, kad didžiausia valstybių nepriklausomybė nuo vidinių sprendimų, silpniausia jų susijusių derybų pozicija tarptautiniu mastu.¹⁶⁴ Šis racionalistinis požiūris paaiškina vyriausybių sprendimą organizuoti referendumus kaip taktinį manevrą prieš tarpvyriausybines konferencijas ir derybas jose. Vyriausybės gali teigti, kad referendumuose jų rinkėjai nepritaris vienam ar kitam sprendimui, ir ratifikavimo procesas bus sustabdytas. Taigi valstybės gali naudoti šį argumentą tam, kad padidintų savo svorį ir išgautų tam tikrus reikalavimus.¹⁶⁵ Taip, kai kurių tyrinėtojų manymu¹⁶⁶, vyriausybės prisidėjo prie sunkumų viduje „parduoti“ Europos projektą jį priešpastatydamos nacionalinio suvereniteto idėjai. Tuo tarpu, valdančiosios partijos bando laviruoti tarp europinių idėjų sklaidos savo šalyje bei kovos už nacionalinius interesus Briuselyje demonstravimo. Todėl net ir spėjama, kad nacionalinio suvereniteto išlaikymo iliuzija gali būti nuo rinkėjų slepiama svarbiais susitikimais Briuselyje.

Kaip alternatyva pateikiamas paskaičiavimas, kad referendumas gali būti ir valstybės vidaus politikos kovos laukas. Vyriausybės gali nuspręsti jį panaudoti kaip instrumentą savo rinkiminių pozicijų sustiprinimui ir opozicijos susilpninimui. Tiesa, ES reikalų ir ES Konstitucijos kontekstas dažniausiai sukelia kovą ne tarp pagrindinių partijų, o tarp parlamentinių ir neparlamentinių partijų, nes retai kur valdžioje yra stiprių euroskeptinių nuomonių.¹⁶⁷

¹⁶³ Moravcsik, Op. Cit.

¹⁶⁴ Putnam, Op. Cit.

¹⁶⁵ Closa, Op. Cit.

¹⁶⁶ Franklin, 1995, Op. Cit.

¹⁶⁷ Closa, Op. Cit.

Be to, stebint balsavimą, pagal racionalaus pasirinkimo logiką už eurointegraciją labiau pasisakyti turėtų tie piliečiai, kurie tikisi ekonominių ar su jais susijusių pranašumų.¹⁶⁸ Pastarieji gali būti¹⁶⁹ tiek „makrolygio“ (kai dėl integracijos laimi valstybė¹⁷⁰), tiek „mikrolygio“ (kai laimiu aš, kaip individas¹⁷¹).

Pagaliau nepamirštini tyrinėjimai, išryškinantys referendumų manipuliacinės galios veiksnį: elitas parenka formalias teises referendumo taisykles, įskaitant ir referendumo teiginio formuluotę, turi galimybę daryti jų padarinių *ex ante* ir *ex post* politines interpretacijas, inicijuoti pakartotinius referendumus ir pan.¹⁷²

Taigi rinkėjų dalyvavimas yra vienas labiausiai studijuojamų politinių elgsenų. Ir nors nėra universalios visuomenės dalyvavimo fenomeną aiškinančios teorijos, empirinė problema suvokiant aktyvumą/dalyvavimą yra bendra daugeliui teorijų, dalyvavimas įgyja išskirtinę vietą racionalaus pasirinkimo teorijoje. Racionalaus pasirinkimo problema apibendrintai traktuojama kaip geriausio veiksmų varianto nustatymas siekiant tikslų ribotų išteklių sąlygomis. Racionalaus pasirinkimo teorija universali. Ji daro individo elgesio įvairiose situacijose logiką formalia. Neretai teigiama, kad racionalaus politikų, biurokratų ir jų rinkėjų elgesio pagrindas yra jų individualūs interesai. Tačiau racionalaus pasirinkimo kritikai, pabrėždami jo ekonominį determinizmą, nesugebėjimą paaiškinti institucinių pokyčių ir sunkumus preferencijų apskaičiavime, lėmė pastarųjų metų racionalaus pasirinkimo endogeninę kaitą. Savo pastangas rasti naujų paaiškinimų politinėms preferencijoms ir institucinei kaitai, racionalaus pasirinkimo mokykla vis dažniau atsisirgėdavo į politinių koalicijų formavimą, kas juos artino prie istorinio institucionalizmo.

Gana anksti pastebėta, jog racionalaus pasirinkimo teorija greitai vystosi, bet ne viską paaiškina. Buvo suformuluota koncepcija, kad sprendimų priėmėjai visada susiduria su trimis apribojimais: tiesiog turi nedaug, dažnai nepatikimos informacijos ir susidaro vaizdą pagal susijusias galimas alternatyvas; bet kurio sprendimų priėmėjo protas turi tik ribotas galimybes įvertinti ir apdoroti informaciją, kuri yra prieinama; ir taip pat kiekvienam sprendimui priimti skirtas tik ribotas laikas. Todėl net labai racionalūs sprendimai yra tik patenkinamas variantas tam tikrose situacijose. Taip pradėjo vystytis „riboto racionalumo“ (angl. „*bounded rationality*“) teorinė koncepcija. Vėliau ši koncepcija buvo laikoma kaip tarpinė tarp

¹⁶⁸ Mažylis, L. (a) Lietuvos referendumas dėl narystės Europos Sąjungoje. *Politologija*, 2(34), 2004, p. 1-37.

¹⁶⁹ Ehin, P. Determinants of public support for EU membership: Data from the Baltic countries. *European Journal of Political Research*, 40(1), 2001, p. 31-56.

¹⁷⁰ Anderson, C., Reichert, S. Economic benefits and support for membership in the EU: a cross-national analysis. *Journal of Public Policy*, 15(3), 1996, p. 231-249.

¹⁷¹ Gabel, M. Economic integration and mass politics: public attitudes in the European Union. *American Journal of Political Research*, 27(1), 1998, p. 3-19.

¹⁷² Hug, S., Sciarini, P. Referendums on European Integration. Do Institutions Matter in the Voter's Decision? *Comparative Political Studies*, 33(1), 2000, p. 3-36; Schneider, 1996, Op. Cit.

sociologinio, istorinio ir racionalaus pasirinkimo požiūrio todėl, kad institucijas laiko ta aplinka, kuri skatina veikėjų racionalumą¹⁷³. Gerokai vėliau ši koncepcija panaudota ir ES kontekste nacionalinių partijų pozicijų tyrimui,¹⁷⁴ pagal kuriuos priklausymas partinei ideologinei šeimai gerokai stipresnis formuojant poziciją ES integracijos klausimais nei strateginės varžybos, situacija šalies viduje, dalyvavimas vyriausybėje ar partijos rinkėjų spaudimas. Todėl tokias išvadas jie labiausiai ir linkę aiškinti politinių partijų riboto racionalumo koncepcija, kai pirmiausia jų „išskaičiavimus“ bet kokiais naujais klausimais, įskaitant ir Europos integraciją, riboja ideologiniai įsipareigojimai. Kiti¹⁷⁵ gi visą ES politinę sistemą vadina riboto racionalumo, kadangi visi sprendimų priėmėjai yra apriboti įvairių net smulkių alternatyvų. Tačiau, kritiškai žvelgiant į riboto racionalumo koncepciją, galima ją laikyti tiesiog konsensuso paieška, kai konsensusas yra įsitvirtinęs ir labai svarbus ES sprendimų priėmimo mechanizmas, be kurio apskritai nevyktų daugelis integracinių procesų.¹⁷⁶

Vis dėlto, racionalaus pasirinkimo netolygumai išryškėja, kai kalbama apie pakartotinius referendumus, nes sunku paaiškinti situacijos pakitimą iš esmės. Kyla inkrementalizmo pavojus: veikėjai tie patys, objektas ir pozicijos – nepakitę, skiria išoriškai nedidelis laiko tarpas. Taigi racionali prieiga gali tik padėti „pasitikrinti“ seką ir argumentus, bet yra ribota dėl atsakymo iš esmės.

Todėl ir šiame darbe siūloma ne naudotis viena bendrąja teorine prieiga, o keletos jų kombinacija.

1. 4. Naujojo institucionalizmo taikymas referendumų Europos Sąjungoje analizei

Teorinės prieigų kombinacijos poreikis atsiranda iš poreikio lyginti referendumus įvairiais aspektais. Kadangi kiekvienas referendumas yra *sui generis*, juos lyginti sunku. Šiek tiek daugiau aiškumo atsiranda serijiniuose referendumuose arba akademiškai sukonstravus, įžvelgus tam tikras referendumų serijas. Tai be unikalumo leidžia įžvelgti ir tam tikrus dėsningumus. Bet irgi tenka daryti išlygas ir atsižvelgti į valstybės specifiką. Per tai atsiranda daug papildomų kintamųjų. Vienas tokių atvejų – referendumų suporavimas, kai panašiai visuomenės suvokiamu klausimu organizuojami du referendumai, kur antrasis yra sąlygotas pirmojo rezultato. Jeigu

¹⁷³ Kato, J. Review Article: Institutions and Rationality in Politics – Three Varieties of Neo-Institutionalists. *British Journal of Political Science*, 26(4), 1996, p. 555.

¹⁷⁴ Marks, G., Wilson, C. J., Ray, L. National Political Parties and European Integration. *American Journal of Political Science*, 46(3), 2002, p. 585-594.

¹⁷⁵ Richardson, J. *Policy-making in the EU. In European Union – Power and Policy-Making*. 3rd Edition. Routledge, 2006. p. 25

¹⁷⁶ McMahon, M. A Hybrid Regime: the Future of the European Union. *Government and Politics Honors Program Undergraduate Thesis, Research Paper*, 2013, p. 68-69.

visuomenė elgiasi nuosekliai ir antrojo rezultatas esmingai nesiskiria nuo pirmojo, tai netrukdo remtis ir naudota analizės logika. Tačiau nemažai neaiškumų išlieka ir vien racionalaus pasirinkimo nepakanka, kur antrieji referendumai parodo kardinaliai priešingus rezultatus ir fiksuojama rezultato inversija.

Sąlyčio taškų analizėje rasti, grupuoti ir lyginti leidžia bandymai kliautis interpretacine logika referendumų vyksmų rekonstravime. Tiesa, tokių bandymų, ypač Europos integracijos problematikai, akademinėje literatūroje yra nedaug (apskritai nedaug tyrimų, skirtų ne pavieniams referendumams, dar rečiau – bet kokioms jų serijoms¹⁷⁷), tačiau tokia logika iš esmės, įvertinus šio darbo objekto – referendumų porų ir serijos dėsningumus, atrodo tikslinga. Remiantis diskursus savo darbuose plėtojančiu ekspertu Schunemann¹⁷⁸ (plačiau apie tai – žr. 1.4.4. skyriuje „Diskursyvinis institucionalizmas“), atskiri veikėjai nepajėgūs nulemti galutinio pokyčio – tam reikia daugiau dedamųjų. Jis atkreipia dėmesį, kad, vertinant tiesioginės demokratijos sprendimus Europos klausimais, per daug nutolstama nuo požiūrio į pilietį tam tikrų sąlygų kontekste. Todėl siūloma ir į Europos integracijos etapus, jo dedamąsias (kurėmis, kaip tam tikrais kritiniais taškais, galima laikyti ir referendumus) žvelgti ir analizuoti, nevengiant tokių kontekstų, kaip konstitucinė aplinka, suverenumas, globalizacija ir pan., t. y. ir per integralius sąryšinius vyksmus.

Vieningos prieigos, paaiškinančios ES institucijų susikūrimą, kaitą ir veikimą, nebuvimas lemia, jog tyrinėjantieji ES, jos veikimą, įtaką, renkasi įvairius kelius. Vienas tokių – institucionalizmas. Jis bei juo besiremiantieji¹⁷⁹ suponuoja bei atsineša ir savąjį pagrindimą: nors ir gimusi iš tarptautinės diplomatijos bei teisės, ES įtraukia ir atskleidžia savo valdžią per savo narių vidaus politikos kelius.

Taigi institucionalizmas pabrėžia ES institucijų svarbą. Naujasis institucionalizmas¹⁸⁰, kur pasaulis susijęs per ekonominius ryšius, realizuojamus tarptautinėse organizacijose ir institucijose, leidžia teigti, kad būtent tai yra vyriausybių sprendimų pagrindas. Taip pabrėžiama, kad individai krypta į nusistovėjusią rutiną ar šabloninę pažįstamą elgseną tam, kad pasiektų savo tikslus.

Neoinstitucionalistų požiūriu, veiksmas yra logiškas, kai pažinimo rėmai ir normos daro įtaką identitetui ir jausmui, kas turi būti padaryta (kitai vadinamas loginis tinkamumas). Todėl ir atsakymai į įvairius klausimus, susijusius su elgsena, priklauso labiau nuo situacijos

¹⁷⁷ Plačiau – žr. Įvado poskyrį apie Tyrimų apžvalgą.

¹⁷⁸ Schünemann, Op. Cit., p. 6

¹⁷⁹ Jupille, J. and Caporaso, J. A. Institutionalism and the European Union: Beyond International Relations and Comparative Politics. *Annual Review Politics Science*, 2, 1999, p. 429-444.

¹⁸⁰ Immergut, Op. Cit.

interpretavimo nei tik gryo instrumentinio apskaičiavimo.¹⁸¹ Politinė ir normatyvinė aplinka sudaro sąlygas pasirinkimams.

Institucionalizmas savo analize panašus į tarpvyriausybėsbiškumą, kurio autoriai pabrėžia ES institucijų svarbą¹⁸², kol kiti, tuo tarpu, akcentuojasi į vidines nacionalines preferencijas institucijų aplinkoje¹⁸³. Pavyzdžiui, tada plėtra suprantama kaip tarptautinės bendrijos ekspansija. ES – pagrindinė tarptautinės bendrijos organizacija. Ji institucionalistams paremta Europos ir liberalaus kolektyviškumo tapatybe. Tikėjimas ir ištikimybė liberalioms žmogaus teisėms – fundamentalus pamatas. Todėl čia svarbu ne tik nauda, bet ir ES kolektyvinis identitetas šalių atžvilgiu. Šis identitetas turi poveikį ir politikos formavimui, ir jos vykdymui bei implikuoja reguliatyvines normas.¹⁸⁴

Vis dėlto, iš esmės naujasis institucionalizmas – tai teorija, teigianti institucijų reikšmę integracijos procese, nors pačių institucijų formavimo procese – pabrėžianti valstybių įtaką. Institucijos nėra tik neutralūs mechanizmai, tarnaujantys politikos kūrėjų tikslams, o geba keisti tuos tikslus ir strategijas jiems pasiekti. Šiuo požiūriu, naujasis institucionalizmas užima tarpinę poziciją ir, tiek Mette Eilstrup-Sangiovanni¹⁸⁵, tiek Pollack¹⁸⁶ nuomone, gali būti išeitimi iš neofunkcionalistų ir tarpvyriausybinių debatų aklavietės. Remiantis Rosamond¹⁸⁷, naujasis institucionalizmas kaip teorija ir metodologija, galinti sėkmingai analizuoti regioninės integracijos atvejus, kilo iš lyginamosios politikos mokslų dėmesio ES integracijai. Taigi, integracijos tyrimuose vyravusioms tarptautinių santykių teorijoms teko susidurti su lyginamosios politikos teorijų įtakos išaugimu tarptautinės integracijos studijose. Todėl ES studijavimas apima ir tarptautinių santykių, ir lyginamosios politikos laukus, o studijuojant ES specifiką ir Europos integraciją, pirmiausia siūloma tai analizuoti ir standartinių politikos bei ekonomikos mokslų teorijų kontekste. Institucionalizmo prieiga siūlo tirti vykstančius tarptautinių santykių ir lyginamosios politologijos debatus dėl ES; taip pat aiškina ES politiką ir politinius sprendimus; ieško bendrumų ir skirtumų isntitucionalizme, žiūrint per tarptautinių santykių ar lyginamosios politologijos prizmę.

¹⁸¹ Hall, P., Taylor, R. Political science and the three new institutionalisms. *Political Studies*, XLIV, 1996, p. 936–957.

¹⁸² Christiansen, T. The role of supranational actors in EU treaty reform. *Journal of European Public Policy*, 9(1), 2002, p. 33–53.

¹⁸³ Kassim, H., Dimitrikapoulos, D. Deciding the future of the European Union: preference formation and visions of Europe. *Comparative European Politics*, 1, 2004, p. 1–19.

¹⁸⁴ Sedelmeier, U. Eastern Enlargement: Risk, Rationality, and Role - Compliance in Green? Cowles, M. and Smith, M. (eds.). *The State of the European Union: Risks, Reform, Resistance, and Revival*. Oxford University Press, 2000, p. 169.

¹⁸⁵ Eilstrup-Sangiovanni, M. *Debates on European Integration. A Reader*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.

¹⁸⁶ Pollack, M.A. International Relations Theory and European Integration. *Journal of Common Market Studies*, 39(2), 2001, p. 221–244.

¹⁸⁷ Rosamond, Op. Cit.

Plačiąją prasme institucijos yra taisyklės, kurios sudaro pagrindą organizuotam politiniam elgesiui. Šiame darbe institucijos traktuojamos, kaip ir North siūlo: „jos gali būti ir formalios, ir neformalios; mane domina tiek formalūs apribojimai – taisyklės, kurias žmonės nustato sąmoningai, tiek neformalūs apribojimai, tokie, kaip papročiai bei elgesio normos.“¹⁸⁸ Pagal Steinmo¹⁸⁹, institucijos struktūruoja politiką, nes apibrėžia, kas gali dalyvauti tam tikrame politiniame procese, formuoja įvairių veikėjų politines strategijas ir turi įtakos tų veikėjų įsitikinimam dėl jų preferencijų. Politiniai ir administraciniai veikėjai veikia ribotai racionaliai, nors jie siekia sau naudingų tikslų, tačiau, jie neturi visos reikalingos informacijos, kad galėtų priimti optimalius sprendimus. Institucijos gali sąlygoti ir formuoti aktorių interesus, preferencijas, prioritetus ir identitetus. Jos nėra tik neutralūs mechanizmai, tarnaujantys politikos kūrėjų tikslams, o geba keisti tuos tikslus ir strategijas jiems pasiekti. Institucijos gali keisti ir politikos formuotojų lūkesčius¹⁹⁰. Tokios yra bendros institucionalizmo prielaidos, tačiau, pati naujojo institucionalizmo teorija nėra vientisa.

Naujasis institucionalizmas yra skirstomas į racionalaus pasirinkimo, sociologinį, istorinį ir diskursyvinį institucionalizmus (kartais galima aptikti ir dar kitokių grupavimų, bet šie bene dažniausi politologiniame akademiniam lauke). Kiekvienas jų teigia institucijų reikšmę integracijos procese, tačiau skirtingai aiškina kaip ir kodėl institucijų įtaka pasireiškia.¹⁹¹ Trys tradiciškai politikos moksluose žinomi naujieji institucionalizmai – racionalaus pasirinkimo, istorinis ir sociologinis – turi vieną bendrą dalyką: institucijos pirmiausia tarnauja kaip ribojimai. Dar North rašė, kad „institucijos yra visuomenės žaidimo taisyklės arba, formaliau, jos yra žmonių sukurti apribojimai, formuojantys žmoniškąją sąveiką. Jos apibrėžia žmoniškųjų mainų – politinių, socialinių ar ekonominių – paskatų struktūrą. Institucijų kaita formuoja visuomenės evoliucionavimo būdą ir todėl turi esminės reikšmės mėginat suprasti istorinę kaitą.“¹⁹² O atskirai paėmus, racionalus pasirinkimas akcentuoja racionalius veikėjus, kurie teikia preferenciją loginiam apskaičiavimui tarp politinių institucijų, apibūdinamam, kaip paskata. Istorinis institucionalizmas teikia pirmenybę politiniam institucijų vystymuisi, apibūdinamam, kaip „kelio priklausomybės“ logika. Sociologinis institucionalizmas koncentruojasi į socialinius veikėjus, kurie, savo ruožtu, koncentruojasi į socialiai ir kultūriškai nusistovėjusias taisykles ir normas. Kai kurių tyrinėtojų manymu, šie trys institucionalizmai paseno, užsidarė savy, negalėdami paaiškinti kai kurios vykstančios realybės (tame tarpe – ir referenduminės ES). Iš kilo būtinybė aiškinti preferencijomis grįstus interesus, istorinius kelius ir

¹⁸⁸ North, 2003, Op. Cit., p. 14.

¹⁸⁹ Steinmo, S. The New Institutionalism // Clark, B. and Foweraker, J. (ed.). *The Encyclopedia of Democratic Thought*. London: Routledge, 2001.

¹⁹⁰ Rosamond, Op. Cit., p.116-117.

¹⁹¹ Eilstrup-Sangiovanni, Op. Cit. p. 4-5; Rosamond, Op. Cit. p.194-200.

¹⁹² North, 2003, Op. Cit., p. 13.

kultūrinius rėmus. Taip susidurta su idėjomis ir diskursais, sudėtingai pasiduodančiomis tradicinio institucionalizmo prielaidoms, bent ganėtinai panašioms, kad būtų galimos aiškinti ketvirtuoju naujuoju institucionalizmu – diskursyviniu. Taigi apie 2008 metus naujojo institucionalizmo akademiinių tyrimų laukas išplečiamas įvedant diskursyvinį institucionalizmą. Jis imasi aiškinti „pokyčių politiką“, t. y. idėjas, sutelkiančias veiksmui, įtikinėjimo galią politiniuose debatuose, demokratinę legitimaciją, politinių interesų ir vertės perkainojimą, ar istorijos ir kultūros dinamišką kaitą. Kadangi visi iki tol bandė anuose institucionalizmuose rasti visa tai, Schmidt sako, jog naudingiau išskirti tai į atskirą šaką, nei ieškoti galimybės idėjas ir diskursą aiškinti per racionalius interesus, „kelio priklausomybę“, istoriją ar kultūrinius rėmus. Beje, kai diskursyvinis institucionalizmas susiduria su trimis senaisiais, jis linkęs naudotis jų rezultatais, kaip pamatine informacija.¹⁹³

Taigi visi keturi naujieji institucionalizmai turi bendrą šerdį – institucijų svarbą, bet visi jie ir skirtingai tuo varijuoja: nuo struktūros iki veikėjo, nuo pozityvizmo iki konstruktyvizmo, nuo universalizmo iki partikuliarizmo, nuo statikos iki dinamikos ir pan.¹⁹⁴

Tad toliau darbe jie visi keturi ir bus apžvelgti, išskiriant ir pasirenkant tyrimui reikšmingiausias.

1. 4. 1. Racionalaus pasirinkimo institucionalizmas

Po kelių dešimtmečių racionalaus pasirinkimo teorijos dominavimo, atėjo laikas sofistikuočiau žvelgti į politinių veikėjų ir organizacijų sąveiką, niuansuočiau vertinti politinius tikslus, įsitikinimus, nuomones ir elgesį. Taip pat ir į kontekstą, kuriame konkreti politinė veikla yra vykdoma. Šie kontekstai ir apima politinių veikėjų ir institucijų sąveikas bei scenarijus, nagrinėjamus racionalaus pasirinkimo institucionalizmo.¹⁹⁵

Egzistuoja nuomonė¹⁹⁶, kad racionalaus pasirinkimo institucionalizmas yra tokia naujojo institucionalizmo forma, kuri apima tiek plačiai, kad talpina ir sociologinio su istoriniu požiūriu.

Kai kurie tyrinėtojai ES naudoja konstruktyvistinę regioninės integracijos teoriją,¹⁹⁷ kur plėtra suprantama kaip ekspansija į tarptautinę bendruomenę ir todėl racionalaus pasirinkimo

¹⁹³ Schmidt, 2010, Op. Cit.

¹⁹⁴ Schmidt, V. Give Peace a Chance: Reconciling Four (not Three) 'New Institutionalisms'. *Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Marriott, Loews Philadelphia, and the Pennsylvania Convention Center, Philadelphia, PA, Aug 31, 2006.* Rasta: http://citation.allacademic.com/meta/p152814_index.html Žiūrėta: 2013-12-16.

¹⁹⁵ Shepsle, Op. Cit., p. 23-24.

¹⁹⁶ Thomson, R. and Hosli, M O Explaining legislative decision making in the European Union. In: *The European Union decides. Political Economy of Institutions and Decisions.* Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2006, p. 5

kritika ES studijų atveju daugiausiai pasigirdo būtent iš konstruktyvistų pusės. Jie teigė, kad ES institucijos turi įtakos ne tik elgsenai, bet taip pat ir preferencijoms bei atskirų ES šalių narių individų identitetui.¹⁹⁷ Konstruktyvizmas pabrėžia socializacijos mechanizmus kaip skatinančius integraciją. Integracija keičia veikėjų identitetus, taigi keičia jų interesus ir elgesį.¹⁹⁹ Konstruktyvistai galvoja apie idėjas, ideologijas ir tiki jų rezultatais²⁰⁰ su tikslu įrėminti, konceptualizuoti ir, galiausiai, susilpninti racionalaus pasirinkimo preferencijų formavimo priežastinę jėgą, postuluojamą racionalistų pranešimuose.²⁰¹ Priešingai nei racionalaus pasirinkimo atveju, organizacijos gali elgtis kaip kolektyviniai veikėjai, nes bendruomenės organizacijose sprendimai dėl narystės dažniausiai grindžiami kolektyviniu identitetu, bendrom vertybėm bei socialinėm normom ir nesiremia individualiom preferencijom.²⁰² Pollack²⁰³ pastebi įdomų pokytį integracijos teorijų vystymosi kontekste: tarpvyriausybinių/neofunkcionalistų teorinę dichotomiją integracijos debatuose keičia racionalistų/konstruktyvistų dichotomija. Mokslininkas teigia, kad tiek realus ir liberalus tarpvyriausybiskumas, tiek naujasis institucionalizmas, nors ir konkuruojančios teorijos, tačiau, taiko tą patį racionalistinį politikos suvokimo modelį: remiasi prielaida, kad visi ES aktoriai elgiasi racionaliai ir pagal nustatytus interesus, valstybės sąmoningai steigia institucijas, kurios vienaip ar kitaip veikia jų elgesį ir sprendimus. Todėl, tik konstruktyvizmas sudaro atsvarą racionalistinių teorijų aiškinimui, pateikdamas gilesnę ES institucijų kaip socializuojančių aktorių ir identitetų konstruotojų suvokimą.

Tačiau naujasis institucionalizmas į šiuos akademinis debatus dėl Europos integracijos tyrinėjimo teorijų įneša savo korekcijų. Kylanti naujojo institucionalizmo srovė iškelia ES kolektyvinio identiteto svarbą, veikiančią ir politikos formavimą, ir jos vykdymą bei implikuoja reguliatyvinės normas.²⁰⁴

Tuo tarpu, anot kai kurių autorių²⁰⁵, euroskepticizmas iš racionalaus pasirinkimo institucionalistų perspektyvos yra piliečių, partijų ir interesų grupių preferencijų dėl Europos savotiško rinkinio ir pozicijos išraiška. Jei politikos rezultatai dėl Europos integracijos priartėja

¹⁹⁷ Schimmelfening, F. *The EU, NATO and the Integration of Europe: Rules and Rethoric*. Cambridge University Press, 2003, p. 63-112.

¹⁹⁸ Sandholtz, W. Membership matters: limits of the functional approach to European institutions. *Journal of Common Market Studies*, 34(3), 1996, p. 403-429.

¹⁹⁹ Eilstrup-Sangiovanni, Op. Cit., p.6.

²⁰⁰ Risse, T., Engelmann-Martin, D., Knopf, H.-J., Roscher, K. To euro or not to euro? The EMU and identity politics in the European Union. *European Journal of International Relations*, 5(2), 1999, p. 147-187.

²⁰¹ Closa, Op. Cit.

²⁰² Schimmelfening, F., The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union. *International Organization*, 55(1), 2001, p. 47-80.

²⁰³ Pollack, 2001, Op. Cit.

²⁰⁴ Sedelmeier, Op. Cit., p. 169.

²⁰⁵ Hix, S. Euroscepticism as Anti-Centralization. A Rational Choice Institutionalist Perspective. *European Union Politics*, 8, 2007, p. 131-150.

prie to, ko veikėjai tikisi, tai jie bus nusiteikę eurooptimistiškai (kaip dažniausiai nusiteikę centristiškesnių pažiūrų veikėjai). Bet jeigu jie jaučia, kad tam tikri politikos rezultatai tolsta nuo jų įsivaizduojamos idealios pozicijos, tai tuomet jie bus nusiteikę euroskeptiškiau (kaip dažniausiai nusiteikę kraštutiniai veikėjai). Tai susiję su veikėjų formuojama viršnacionaline politika ir tuo, kaip institucinės preferencijos keičia centrinių institucijų politikos rezultatus.

Ir jau racionalaus pasirinkimo institucionalizmas, nors ir pabrėždamas racionaliai veikiančių aktorių interesus, teigia, kad institucijos yra formalių taisyklių rinkiniai. Jos yra sukuriamos valstybių, nes joms yra naudingos jų atliekamos funkcijos, ypač, susitarimo kaštų mažinimas derybų metu. Tačiau, institucijos įsiterpia tarp veikėjų (išoriškai apibrėžtų) preferencijų ir elgesio bei įgalina ir varžo jų veiksmus. Institucijos yra svarbios paskirstant sprendimų priėmimo galias tarp veikėjų.²⁰⁶ Kiti autoriai²⁰⁷ teigia dar tiesiau, kad racionalaus pasirinkimo institucionalizme formalios institucinės struktūros tiesiog primeta veikėjams jų elgesį. Todėl, norint suprasti jų elgesį, reikia žinoti ir įvertinti, kokioje specifinėje aplinkoje su kokiomis taisyklėmis jie veikia. Pvz., ES atveju, interesų grupės stengiasi daryti įtaką legislatyviniams procesams per nacionalines vyriausybes ar tiesiai Komisiją ir Europos Parlamentą, tada tampa svarbus tų grupių, vyriausybių ir viršnacionalinių veikėjų santykis. Racionalus pasirinkimas taip pat kalba apie galių perdavimą virnacionaliniams veikėjams politikos sprendimų procese. Tik kai kurie autoriai²⁰⁸ atkreipia dėmesį, jog Komisijos ar Teisingumo teismo atveju tai galioja, o Europos Parlamento atveju – tai daugiau susiję su siekiu mažinti demokratijos deficitą. Ir todėl tokį elgesį geriau aiškina sociologinis institucionalizmas.

Taigi taip racionalaus pasirinkimo institucionalizmas akcentuoja racionalius veikėjus, kurie teikia preferenciją loginiam apskaičiavimui tarp politinių institucijų, apibūdinamam, kaip paskata. Racionalaus pasirinkimo institucionalizmas susijęs su veikėjų preferencijomis, kurias jie strategiškai siekia maksimizuoti. Prioritetų formavimas, kuris yra centrinis diskursyviniam institucionalizmui, labai mažai domina racionalaus pasirinkimo mokyklą, o institucinė kaita – *a priori* eliminuojama.²⁰⁹

Taigi toliau, trumpai pristatant sociologinį institucionalizmą, atsižvelgiant į istorinį bei jo galimą indėlį šiai analizei, vėliau bus pereita būtent prie diskursyvinio institucionalizmo galimybių bei tinkamumo referenduminei problematikai.

²⁰⁶ Eilstrup-Sangiovanni, Op. Cit., p. 4-5; Rosamond, Op. Cit., p.194-200.

²⁰⁷ Bache, I, Bulmer, S., George, S., Parker, O. *Politics in the European Union*. Oxford University Press; 4 edition, 2015, p. 26.

²⁰⁸ Pollack, M. *The Engines of European Integration: Delegation, Agency and Agenda Setting in the EU*. Oxford University Press, 2003.

²⁰⁹ Schmidt, 2010, Op. Cit.

1. 4. 2. Sociologinis institucionalizmas

Sociologinis institucionalizmas (neoinstitucionalizmas?) savaip nusako santykį tarp proceso veikėjų ir kintančios struktūrinės aplinkos per apibrėžtas taisykles, kaip bendras atitinkamo elgesio visuomenėje sąveikos procedūras. Šis institucionalizmas buvo sukurtas kaip reakcija į vyraujančias organizacijos sampratas, kaip ribojančias santykinai savarankiškus racionalius veikėjus.²¹⁰ Jis kildinamas iš organizacijų teorijos sociologijoje.²¹¹ Kiti gi autoriai²¹² sako, kad sociologinis institucionalizmas susijęs su konstruktyvistų atsigręžimu į ES ir tarptautinės politikos studijas. Kaip ir konstruktyvistai, šis institucionalizmas laikosi racionalaus pasirinkimo požiūrio atmetimo politikos studijose.

Sociologiniai institucionalistai (skirtingai nuo norinčio individų elgesį apskaičiuoti racionalaus pasirinkimo²¹³) akcentuoja normas ir kultūrinę terpę, organizacijų formų ir procedūrų reikšmę, kylančią iš kultūriškai specifinių praktikų, žinomų, kaip tos pačios normos, kognityviniai (pažinimo) rėmai, skriptai ar reikšmingos sistemos,²¹⁴ aiškinimus grindžia atitikimo logika. Ir individai gali naudoti šiuos rėmus kaip tam tikrą savo individualios elgsenos orientyrą, leidžiantį save susieti su tam tikromis institucijos normomis ir vertybėmis.²¹⁵ Sociologinis institucionalizmas šias, kaip duotybę, priimamas visuomenines normas rekonstruoja, fiksuoja. Kai kurie analitikai akcentuoja atskiras visuomenės grupes, kaip kultūrinius identitetus.²¹⁶ Bet iš esmės jis sutelktas į normų, idėjų ir taisyklių visumą, kuriomis reguliuojamas veikėjų elgesys.²¹⁷ Tad šiam institucionalizmui būdingas institucijos ir kultūros terminų tapatinimas.²¹⁸

Sociologinis institucionalizmas naudojamas ir ideologinių skirtumų aiškinimui. Tokiu atveju, kai elitai ir yra vidiniai veikėjai, kurie turi įtakos pokyčiams, daro sprendimus dėl institucinių reformų, sociologinis institucionalizmas laikomas vienu tų krypčių, kuris gali turėti paaiškinimą. Jis pabrėžia institucijų poveikį veikėjų tapatybėms, kurios ilgainiui veikia nusistatymus. Kita vertus, sociologinis institucionalizmas teigia, kad politikos veikėjų tapatybė ir formalios institucijos nulemiamos neformaliųjų, t. y. tam tikrų kultūrinių normų. Tai turi įtakos atskirų individų tapatybei, kuri veikia jų sprendimus.²¹⁹

²¹⁰ Jepperson, Op. Cit., p. 6.

²¹¹ Immergut, Op. cit.

²¹² Bache, Op. Cit., p. 29.

²¹³ Ziemann, Op. Cit., p. 320.

²¹⁴ Schmidt, V. A. Taking ideas and discourse seriously: explaining change through discursive institutionalism as the fourth „new institutionalism“. *European Political Science Review*, 2(1), 2010, p. 1-25.

²¹⁵ Ziemann, Op. Cit., p. 319.

²¹⁶ Jepperson, Op. Cit., p. 30.

²¹⁷ Jenson, Op. Cit.

²¹⁸ Hall, Op. Cit. p. 948.

²¹⁹ Ziemann, Op. Cit., p. 315-316, 327.

Sociologiniai institucionalistai sako, kad institucinis poveikis organizacijoms turėtų būti visur. Tad ir institucijų tarpusavio sąveiką galima aiškinti per interesus. Vėliau tik buvo pradėta atskyrinėti tų poveikių rūšį.²²⁰

Dar prieš pora dešimtmečių²²¹ buvo identifikuojami trys sociologinį institucionalizmą nuo kitų skiriantys bruožai. Pirmiausia, tai požiūris į jau minėtas institucijas ne tik, kaip formalius darinius, bet labiau, kaip į simbolių, moralinių normų, kognityvinių skriptų visumą. Antra, kad sociologinis institucionalizmas daro skirtį tarp institucijų ir individo kultūros nulemtą veiksmo. Ir taip pat sociologinis institucionalizmas skiriasi nuo racionalistinio aiškinimo požiūriu į tai, kaip institucijos formuojasi ir vystosi (sociologiniam institucionalizmui tai socialinio teisėtumo klausimas), kokius priiima vaidmenis, apibrėžia priimtinas veiksmų gaires bei veikimo pagrindus²²². Sociologinis institucionalizmas glaudžiai susijęs su diskursyvinio institucionalizmu²²³ ir į jį panašus tuo, kad jis taip pat kalba kultūrinių rėmų, idėjų ir diskurso kalba. Tik diskursyvinis šiuos dalykus laiko dinamiškesniais, galinčiais geriau paaiškinti institucinę kaitą (ar tęstinumą).²²⁴

Pastaraisiais metais į ES studijas bandomas įvesti sociologinis institucionalizmas ta prasme, kuria labiau akcentuotų simbolinį, neformalų taikymą (socialinius ryšius, analizės normas, idėjas, požiūrių vaidmenį) ir veikėjų galios santykį Europos visuomenėse.²²⁵ Vis dėlto, konkrečiai referendumų ES analizei jis pasitelkiamas labai retai ir fragmentiškai dėl savo statiško gebėjimo aiškinti pokyčius.²²⁶

Kita vertus, jis dažniau kaip svarbus praplečiantis aiškinimas, naudojamas būtent europeizacijos, kaip naujų tapatybių sklaidos, analizei²²⁷. Remiantis šiuo aiškinimu, nacionaliniai veikėjai tarptautinėje politinėje arenoje veikia vadovaudamiesi visuomenei priimtinomis elgesio normomis ir vertybėmis apimančiais kolektyviniais įsitikinimais.²²⁸ Tai labai svarbu, kai kalbama apie visuomenės socializaciją, t. y. normatyviniais pagrindais paremtą ES normų priėmimo procesą, siekiant suformuoti joje pritarimą narystei ES. Tad tai būtų gerokai svarbiau, jei tyrimo objektas apimtų Stojimo sutartis.

²²⁰ Jepperson, Op.Cit., p. 7-8.

²²¹ Hall, Op. Cit. p. 947.

²²² Hague, R., Harrop, M. *Comparative government and politics: an introduction*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2010.

²²³ Peters, Op. cit.

²²⁴ Schmidt, V. A. Taking ideas and discourse seriously: explaining change through discursive institutionalism as the fourth „new institutionalism“. *European Political Science Review*, 2(1), 2010, p. 1-25.

²²⁵ Jenson, Op. Cit.

²²⁶ Schmidt, 2006, Op. cit.

²²⁷ Bache, Op. Cit., p. 30.

²²⁸ Borzel, A. T., Risse, T. *Conceptualizing the Domestic Impact of Europe*. // Featherstone, K., Radaelli, C. M. (eds.). *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Šiuo gi nagrinėjamu atveju sociologinis institucionalizmas platesniam aiškinimui pasitelkiamas nebus dėl savo pobūdžio ir pagrindinio tyrimo objekto specifikos.

1. 4. 3. Istorinis institucionalizmas

Aštunto dešimtmečio pabaigoje institucionalistas pasukus link politinių, ekonominių ir apskritai socialinių mokslų, susidomėjus institucijomis ir jų sąlygine kaita, visa buvo bandoma paaiškinti „kelio priklausomybės“ logika. Istoriniai niuansai tapo bendra naujojo institucionalizmo dalimi. Anot North, buvo svarbu, „kaip praeitis veikia dabartį ir ateitį, kaip inkrementiniai instituciniai pokyčiai apibrėžia pasirinkimo galimybes konkrečiu momentu ir ką reiškia „priklausomybė nuo tako“ (taip išversta Algirdo Degučio, o šiame darbe naudojama sąvoka – „kelio priklausomybė“)²²⁹. Tad istoriniai institucionalistai pabrėžia²³⁰, kad politiniai santykiai turi būti stebimi laike.

Institucijos pradėtos matyti, kaip žaidimo taisyklių, normų ar kultūrinių skriptų rinkiniai.²³¹ Teoriškai žiūrint instituciniai pokyčiai ir buvo glaudžiai susiję su „kelio priklausomybe“. Tačiau ši sąvoka turi du paaiškinimus²³²: labiau deterministinį, pasiskolintą iš ekonomistų, ir labiau socialiniams mokslams tinkamą, pabrėžiantį pokyčius ir tai, kaip anksčiau priimtas sprendimas įtakos būsimus. Todėl istoriniu institucionalizmu kai kurie autoriai²³³ siūlo aiškinti ES Sutarčių formavimosi aplinkybes.

Taigi istorinio institucionalizmo atstovai²³⁴ linkę žiūrėti į institucinę plėtrą, kaip į „kelio priklausomybę“ ir nenumatytas pasekmes. Jie taip pat laiko²³⁵, kad šis institucionalizmas institucines sąlygas pritaiko savo preferencijoms realizuoti.

Kaip ir kodėl istoriniai reikalai tapo svarbūs ir ką šis požiūris skolinosi iš kitų dviejų institucionalizmų, savo laiku nagrinėjo dar Thelen²³⁶. O anot institucionalizmus pastaruoju metu daug tyrinėjantčios Schmidt²³⁷, istorinis institucionalizmas labiau atsigręžia į idėjas nei racionalaus pasirinkimo. Taip pat, iš kitos pusės, kartais diskursyvinis institucionalizmas istorinį gali naudoti kaip informacijos pagrindą. Istorinis institucionalizmas teigia²³⁸, kad sprendimai

²²⁹ North, 2003, Op. Cit., p. 13.

²³⁰ Bache, Op. Cit., p. 28.

²³¹ Ebbinghaus, 2013, Op. Cit.

²³² Ebbinghaus, B. Can Path Dependence Explain Institutional Change? Two Approaches Applied to Welfare State Reform. *MPfG Discussion Paper 05/02, Cologne: Max Planck Institute for the Study of Societies*, 2005.

²³³ Bache, Op. Cit., p. 28.

²³⁴ Laursen, F. On the Study of EU Treaty Reforms: Where are we after the Debacle of the Constitutional Treaty? *Dalhousie EUCE Occasional Paper*, 5, 2008, p. 14.

²³⁵ Carbone, M. *National Politics and European Integration – From the Constitution to the Lisbon Treaty*. MPG Books Group, 2010, p. 146.

²³⁶ Thelen, Op. Cit.

²³⁷ Schmidt, 2010, Op. Cit.

²³⁸ Bache, Op. Cit., p. 28.

nedaromi tik dėl abstraktaus racionalumo, bet daroma prielaida, kad jie veikiami prieš tai egzistavusių santykių. Kol racionalaus pasirinkimo institucionalizmas pirmiausia koncentruojasi ties formalių institucijų analize, tai istorinis, kaip jau buvo užsiminta, įtraukia neformalius elgesio konstruktus (vertybes, normas). Istorinis institucionalizmas daugiausia dėmesio skiria tam, kaip institucijos, suprantamos kaip panašaus lygio taisyklėmis reguliuojamas kompleksas, daro įtaką tam tikriems veiksams ir jų rezultatams. Čia pabrėžiama ne tik procesas ar institucijų vystymasis, bet taip pat ir kelio priklausomybė, ir nenumatytos pasekmės, kaip tokio istorinio vystymosi rezultatas.²³⁹

Vienas kertinių istorinio institucionalizmo tyrinėtojų Pierson²⁴⁰, akcentuoja būtinybę Europos integraciją traktuoti, kaip procesą, kuris išsiskleidžia ir galimas tyrinėti per tam tikrą laiką. Juo remiantis ir kiti autoriai²⁴¹, istorinio institucionalizmo konceptą taiko aiškinimui, kad ES institucijas ir jų būvį modeliuoja šalys narės (per savo vyriausybes) pagal savo interesus. Viršnacionaliniai veikėjai yra kontroliuojami nacionalinių sprendimų priėmėjų. Kol taip vyksta, vyriausybės gali rinktis bendradarbiavimo mechanizmus. Todėl kartais jos renkasi kur nors nesijungti, jau įvertindamos istorinę viršnacionalinių veikėjų patirtį. Taip pat keičiasi ir valdančiosios daugumos – tai ir dėl to kartais yra naudinga išlaukti kitos tam, kad būtų galima išgauti reikiamą sprendimą. Tačiau gali būti ir atvirkščiai. Nacionaliniai veikėjai (t. y. valstybės narės), anot istorinio institucionalizmo, nelabai gali numatyti, kaip jų spaudimas paveiks viršnacionalinius veikėjus. Galiausiai veikėjai, imdamiesi sprendimų, ne iki galo supranta ar gali numatyti ilgalaikių pasekmių.²⁴² Todėl jų elgesį viršnacionalinės institucijos gali ir riboti: nors jos dažnai protestuoja prieš tam tikrus sprendimus, bet, jei sutinka stiprų pasipriešinimą, tai privalo nusileisti, nes neturi svertų, o jų atžvilgiu – atvirkščiai – gali būti taikomos sankcijos²⁴³ (aliuzija į tai, kad prieš antruosius referendumus jų valstybių vyriausybių spaudimas ES gali būti tik riboto poveikio).

Taigi galima daryti prielaidą, jog šiais nagrinėjamais atvejais istorinis institucionalizmas į pirmąjį referendumą leidžia pažvelgti kaip į kritinį posūkio tašką, atveriantį vertybinės norminės aplinkos pokyčius. Antrajame, ta pačia logika remiantis, įvyksta tolesnis situacijos persvarstymas, struktūrinė norminė aplinka kinta, lyginant su tuo, kas buvo „pirmajame“ referendume. Istorinio institucionalizmo požiūriu, istorinės aplinkybės leido priėti konsensą.

²³⁹ Schmidt, V. A. (a) Bringing Ideas and Discourse back into the Explanation of Change in Varieties of Capitalism and Welfare States. *CGPE, Working Paper*, 2, 2008, p. 1-25.

²⁴⁰ Pierson, Op. Cit.

²⁴¹ Schafer, A. Beyond the Community Method: Why the Open Method of Coordination was Introduced to EU Policy-making. *European Integration*, 8(13), 2004, p. 1-19.

²⁴² Peterson, J., Shackleton, M. *The Institutions of European Union*. Oxford University Press, 2012.

²⁴³ Schneider, F. There is no one theory or framework that best explains EU policy-making. *Discuss. European Public Policy*, 2007/2008, p. 1-9.

Istorinis institucionalizmas yra atviresnis idėjoms nei racionalaus pasirinkimo²⁴⁴. Vis dėlto, ir toks dviejų žingsnių institucinis požiūris yra tinkamas paaiškinti tik kai kurių šalių-narių įsitraukimą į ES. Bet jis negali paaiškinti šių valstybių skirtingų požiūrių ir skirtingo įsitraukimų į ES laipsnio, nes šis institucinis modelis nėra tinkamas. Čia taip pat reikalingas diskursyvinis institucionalizmas tam, kad paaiškintų skirtingą visuomenės diskurso priėmimą ES. Be to, diskursyvinio institucionalizmo tyrinėtojai, kurie užsiima ir istoriniu institucionalizmu, taip pat kalba institucinių taisyklių kalba, pripažįsta papildomą kaitą. Tik jie į tas „struktūras“ įneša realių veikėjų idėjas, kurios kritiniais momentais ar per laiką padeda paaiškinti institucijų kaitą ar tęstinumą.

Netolygus istorinio institucionalizmo požiūrio taikymas referendumams rodo, kad „kelio priklausomybės“ sąvoka yra pernelyg paprasta, bet istorinė analizė gali suteikti svarbios informacijos tolesniam insitucionalizmo konceptų taikymui²⁴⁵.

1. 4. 4. Diskursyvinis institucionalizmas

Dažniausiai tradiciškai žinomos institucionalizmo formos – racionalaus pasirinkimo, istorinis ir sociologinis – vis dažniau suprantamos, kaip endogenezinė kaita, t. y. keičiančios idėjas ir diskursą. Tai veda prie naujo – diskursyvinio institucionalizmo. Jis turi galimybę paaiškinti preferencijas, strategijas ir veikėjų normatyvines orientacijas.²⁴⁶ Siekiant atskleisti, kiek ir kokiais esminiais bruožais toliau darbe bus remiamasi, taikant diskursyvinio institucionalizmo prieigą, pirmiausia keletu esminių aspektų atskleidžiama, kas čia laikytina neretai daugialypiškai ir daugiabriauniškai disponuojama diskurso sąvoka.

Be diskurso labai sunku paaiškinti, kaip individo idėja tampa kolektyviniu veiksmu, bet, kita vertus, diskursų supratimas bei operavimas jais net ir analizuojant politines kampanijas galimas keleriopas. Thomas Diez²⁴⁷, pripažindamas struktūrų svarbą, pabrėžia, kad jomis nepilnai galima paaiškinti veikėjų diskursyvinį elgesį; normos, idėjos ir institucijos negali egzistuoti atskirai nuo diskurso. Nes, anot Reiner Keller²⁴⁸, diskursais laikytini galutiniai rezultatai (išdava) tuose rėmuose, kuriuose vyko veiksmas (pokytis) – taigi ir kuriuos sukūrė tam tikra aplinka. Tuo tarpu svarbu, ir kaip ta aplinka susidaro.

²⁴⁴ Schmidt, 2010, Op. Cit.

²⁴⁵ Nielsen, R. L. The Strategy of Taking the Heart out of Politics: Why EU-Referendums are convened in Denmark and Beyond. *Paper prepared for presentation at the IPSA World Congress, Fuokoa, Japan, July 2006*, p. 20.

²⁴⁶ Schmidt, 2010, Op. Cit.

²⁴⁷ Diez, T. Speaking „Europe“: the politics of integration discourse. *Journal of European Public Policy*, 4, 1999, p. 598-613.

²⁴⁸ Keller, R. *Doing Discourse Research. An Introduction for Social Scientists*. London: Sage, 2013.

Apskritai kai kurie autoriai²⁴⁹ palaiko nuomonę, jog diskursyvinis institucionalizmas labiausiai (lyginant su kitais trimis naujaisiais institucionalizmais) tinkamas europeizacijos ir Europos integracijos analizei.

Viena daugiausiai diskursyvinį institucionalizmą eksploatuojančių tyrinėtojų Schmidt²⁵⁰ įsitikinusi, jog veikėjai sąmoningai siekia pakeisti diskursus – tai tarsi nėra statiška ir savaiminė būseną. Pavyzdžiui, Europos elitas, ypač kai kalbama apie viršnacionalinės politikos lauką, turi tam tikrą manevro laisvę savo idėjų, keičiant diskursus, sklaidai. Pripažįstama, kad daugiau galimybių turėjo tie lyderiai, kurie klojo ES pamatus (pvz., Ch. de Gaulle), tačiau ir vėlesni lyderiai turi galimybių – ypač jeigu tai tęsia tam tikrą tradiciją, daroma teisėtai ir turi atgarsį visuomenėse.²⁵¹

Bet čia jau iš dalies išsiskiria kai kurių diskursyvinio institucionalizmo tyrinėtojų nuomonės. Pavyzdžiui, kitam pastarojo laikmečio diskursų ekspertui Schunemann diskursas tiesiog egzistuoja. Atskiri veikėjai patys savaime laikomi nepajėgiais nulemti galutinius pokyčius – tam reikia daugiau dedamųjų. Jis²⁵² ir kitus autorius, kurie savo tyrimuose eksploatuoja diskursyvinę prieigą, kritikuoja, kaip per mažai dėmesio skiriančius požiūriui į pilietį sąryšyje su aprėminančia aplinka bei būtent tos aplinkos (tų rėmų) kontekste vykstančia kaita. Taigi tarsi neleidžia giliau suprasti tiesioginės demokratijos sprendimų Europos klausimais. Tuo tarpu jo teoriniai svarstymai yra kilę iš diskurso analizės tyrimo Europos integracijos kontekste ir turėtų galėti bent jau apytiksliai šį atotrūkį panaikinti. Perkeliant aplinkos suformuotų rėmų konstrukta į Europos integracijos ir viešų debatų apie tai lauką, apie diskursą ES, jos integracinius etapus siūloma kalbėti, kaip apie tam tikrus integralius vyksmus, besikristalizuojančius politinės institucijos, sąryšyje su nacionalinių valstybių vykdomomis politikomis (pvz., užsienio, socialinės ar aplinkos politikos srityse) slinkti, ar galiausiai ir neišvengiant tokių kontekstų, kaip konstitucinė aplinka, suverenumas, globalizacija ir pan.

Bandymų taikyti diskursų logiką konkrečiai referendumams ES praktika labai segmentuota. Vienas tokių retų pavyzdžių – Stefan Seidendorf, aiškindamasis kaip NE kampanija, iš pradžių atrodanti marginali, gali tapti laiminčia, kažkiek kliaujasi diskursų logika²⁵³. Jam toks požiūris atrodo labiau perspektyvus. Jo nuomone ir kaip tyrimų išdava

²⁴⁹ Crespy, A. Legitimizing Resistance to EU Integration: Social Europe as a Europeanized Normative Frame in the Conflict over the Bolkestein Directive. *Les cahiers Européens de Sciences Po*, 03, 2010, p. 6.

²⁵⁰ Schmidt, 2010, Op. Cit.

²⁵¹ Crespy, A., Schmidt, V. The Diskursine Double Game of EMU Reform: the Clash of Titans between French White Knight and German Iron Lady. *Paper presented at the 9 th Biennial Conference European Community Studies Association–Canada (ECSA-C), Ottawa, Ontario, April 27-28, 2012.*

²⁵² Schünemann, Op. Cit., p. 6.

²⁵³ Seidendorf, S. Constructing political Europe „in practice“: The French referendum campaign. *Paper prepared for the 3rd Pan-European Conference on EU Politics ECPR Standing Group on the European Union*, 2006, p. 2.

siūloma idėja: kokia bebūtų strateginių išskaičiavimų svarba, suvokti priimamus sprendimus padeda struktūriniai arba kontekstiniai faktoriai.

Tuo tarpu, daug su diskursyvinio institucionalizmo dirbanti Schmitd tokių konkrečių atvejų nesiima, bet toliau eina palyginimo keliu ir galiausiai imasi visų institucionalizmo kritinės peržiūros tam, kad galėtų parodyti vieną ribotumą, o naujausiojo – diskursyvinio – pranašumus arba papildomą jo teikiamą naudą, būtinybę egzistuoti. Siūlomas eksploatuoti diskursyvinio institucionalistų požiūris²⁵⁴, lyginant su racionalaus pasirinkimo institucionalizmo tradicija, siekė interesus parodyti platesniam strateginių idėjų ir socialinių normų, kurios galėtų jas paaiškinti, kontekste. Materialūs interesai, ypač ekonominiai, kurie laikyti pagrindu racionalaus pasirinkimo institucionalistų literatūroje, nėra ignoruojami. Bet diskursyvinio institucionalizmo požiūriu, materialiniai interesai atskiriami nuo materialios realybės. Pasaulis, kuriame mes gyvename, yra daug labiau nepastovus, nei ekonomistų ar racionalaus pasirinkimo institucionalistų daromos prielaidos, jau nekalbant apie tai, kad neįmanoma numatyti jėgos panaudojimo galios poveikio ekonominėms ir politinėms realijoms. Racionalaus pasirinkimo institucionalizmas susiduria su problema ne ten, kur jis lengvai gali apskaičiuoti, o ten, kur nuspėti sunkiau arba net neįmanoma, pvz., pasaulio ekonomika, kur veikėjai ne tik nežino, kaip pasiekti savo tikslus, bet neretai – ir kokie tie jų tikslai. Diskursyvinio institucionalizmo atstovai, domėjęsi racionalaus pasirinkimo institucionalizmo tradicija, kaip ir šie, kalbėjo interesų, paskatų ir kolektyvinio veiksmo kalba. Bet jie tai mato kaip platų idėjų ir normų spektrą, o ne akcentuoja tik į instrumentinį, racionalų naudos maksimizavimą, subjektyvius interesus labiau nei objektyvius, jų paaiškinimai yra daugiau racionalaus pasirinkimo pasaulio vaizdas nei racionalaus pasirinkimo institucionalizmo mokyklos tyrinėjimas. Diskursyvinio institucionalizmo atstovai nusprendžia idėjas aiškinti per diskursą, įskaitant tam tikrus rėmus, naratyvus, mitus, kolektyvinius prisiminimus, istorijas, užrašus ir pan. – tai jau šio institucionalizmo konstruktai.

Tiesa, iš esmės senųjų institucionalizmo atstovai taip pat dažniausiai apimdavo ne grynuosius savo institucionalizmus, o bent kelis kompiliuotus variantus. Jų tyrimai neretai varijuodavo nuo pozityvizmo link konstruktyvizmo – nuo interesų link kultūros dalykų, su, tame tarpe, istoriniais paaiškinimais, nuo statikos link dinamikos, įvertinančios interesus, istoriją, kultūrą, kaip statišką dalyką, o idėjas ir diskursą – kaip dinamišką. Diskursyvinis institucionalizmas mokslininkams suteikė galimybę panaudoti bet kurį iš kitų trijų, nes dažniausiai vienas pereina į kitą tam tikram etape. Atsiradęs diskursyvinis institucionalizmas iškelia kaitą, aiškinančią, kaip ir kodėl veikėjai keičia viešą veiksmą. Žiūrint iš kitų institucionalizmo pusės diskurso požiūris padeda paaiškinti racionalaus ir istorinio preferencijas.

²⁵⁴ Schmidt, 2010, Op. Cit.

Toliau darbe, kaip reikšmingiausiems šiam tyrimui, bus daugiausiai dėmesio skirta istoriniam ir diskursyviniam institucionalizmui. Pirmajam – kaip analizuojančiam istorinę atmintį, kontekstą, o antrajam – kaip ganėtinai naujam, bet galinčiam paaiškinti tam tikrą akivaizdų poslinkį ir kaitą visuomenėje, analizuojant ir stebint referendumų poras.

1. 5. Referendumų kampanijų tyrimų apžvalga

Referendumų analizė beveik neatskiriama nuo politinių kampanijų analizės. Politinės kampanijos pastaruosius dešimtmečius kito vis sparčiau, pasiduodamos vis stipresniems globalizacijos procesams, o, tuo pačiu, įgaudamos ir vis didesnę politinę svarbą. Tai imama vadinti politinių kampanijų profesionalizacija. Politikai su visuomene, su potencialiu elektoratu intensyviai komunikuoja per žiniasklaidą ir panašias priemones.²⁵⁵ Tai, savo ruožtu, daro įtaką kampanijų braižui. Tad politinės komunikacijos procesas gali veikti principu iš viršaus į apačią, t. y. nuo valdančiųjų link piliečių, gali veikti ir horizontaliai, t. y. tarp atskirų politinių veikėjų, o taip pat gali veikti ir iš apačios į viršų, t. y. visuomenės nuomonė gali formuoti valdančiųjų pozicijas.²⁵⁶

Tyrinėjant referendumų kampanijas ir bandant suvokti jų dinamiką labai svarbu išskirti ir įvertinti politinėje arenoje veikiančias suinteresuotąsias puses (angl. „stakeholders“).²⁵⁷ Tai veikėjai, politinės kampanijos dalyviai (partijos, interesų grupės, tarptautinės organizacijos), kurie pačias kampanijas laiko būtina (neretai ir pirmine) sėkmingo dalyvavimo sąlyga. Kiti gi laiko, kad kampanijos svarbios ne tik dėl paties dalyvavimo suaktyvinimo, bet ir dėl sprendimų priėmimo. Politinėmis kampanijomis siekiama kuo platesnio visuomenės palaikymo, įtikinimo bei informavimo apie savo politinę veiklą. Tokių politinių kampanijų tikslas – formuoti atitinkamai pusei palankią viešąją nuomonę, galinčią daryti įtaką sprendimų priėmimui bei galutiniams rezultatams. Politinių kampanijų dalyviai (veikėjai) per kampanijas ir norimą visuomenės paramą tikisi pasiekti savų tikslų. Dažniausiai referendumų (ar rinkimų) kampanijų metu „iššaukta“ parama, nors ir trumpalaikė, jiems būna veiksminga.²⁵⁸

Kadangi referendumai vis dažniau pastaraisiais dešimtmečiais laikomi politinių sprendimų įrankiu, tai vis dažniau pradedama domėtis ir referenduminėmis kampanijomis, jų dinamika,

²⁵⁵ McNair, B. *An introduction to political communication*. Routledge, London, New York, 1999.

²⁵⁶ Norris, P. Chapter 6. Campaign Communications. // In LeDuc, L., Niemi, R. and Norris, P. (eds.). *Comparing Democracies 2: Elections and Voting in Global Perspective*. London: Sage, 2001.

²⁵⁷ De Vreese, Op. Cit.

²⁵⁸ Farrell, Op. Cit., p. 1-4.

siunčiamomis žinutėmis savo rinkėjams.²⁵⁹ Kampanijos su viena problema ir daug dalyvaujančių veikėjų yra būdingos būtent referendumams.²⁶⁰ O dėl specifinio veikėjų kiekio ir būrimosi į dvi grupes tik tam konkrečiam atvejui referendumai laikomi mažiau nuspėjama nei rinkimai. Atskirose referendumų stovyklose svarbiausiomis grupėmis gali būti nebūtinai partijos, bet ir įvairios kitos interesų grupės, nevyriausybinės organizacijos, religinės bendruomenės.²⁶¹ Kita vertus, referendumuose institucinių politikos veikėjų siunčiama žinia, informacija gali ir klaidinti: pvz., politinės partijos gali savo viduje būti vieningos nuomonės dėl referendumo klausimo; kaip ir dviejų ideologiškai priešingų partijų nuomonės gali sutapti; gali iškilti naujos politinės partijos ar judėjimai. Tad toks įvairiapusis klausimo priėmimas kartais sudaro prielaidas skirtingiems suvokimams, siunčiamos informacijos priėmimui tarp elektorato.²⁶² Jeigu partijos laikosi skirtingos pozicijos referendumo klausimu, tai net kartais prilyginama nuomonės nebuvimui referendumo klausimu.²⁶³

Būtent kalbant apie referendumų kampanijas neretai minimi jų nenuspėjami rezultatai. Politinis elitas nevengia savo rinkėjus palikti ir netikrumo būsenoje dėl pozicijos referendumo klausimu. Todėl egzistuoja nuomonių²⁶⁴, jog dažnai lemia pats klausimo apibrėžimas ir viešojo opinija. Kai kurie autoriai²⁶⁵ formuluoja dar konkrečiau: referendumų kampanijose svarbu turėti nuomonę dėl trijų dalykų – ne tik esminio klausimo, pagrindinių politikos veikėjų pozicijos, bet ir tų veikėjų argumentų esminiu klausimu išsakymo įtikinamumo.

Referendumams būdingas ir informacinės aplinkos sudėtingumas, neapibrėžtumas²⁶⁶. Taip vienu svarbiausių tampa laikotarpis nuo referendumo datos paskelbimo iki paties referendumo. Nors jau ir patys referendumo idėjos svarstymai, dar oficialiai niekaip neapibrėžiami, bet plačiąja prasme galimi vadinti kampanija arba bent pasiruošimo jai pradžia. O reglamentuota kampanija tampa laikotarpis nuo oficialios kampanijos pradžios paskelbimo iki paties referendumo. Tarp TAIP ir NE kampanijos pusių vyksta savotiškos „rungtynės“ dėl referendume dalyvaujančiųjų balsų – tai yra neatsiejama kampanijos dalis. Kadangi jau įprasta

²⁵⁹ De Vreese, Op. Cit.

²⁶⁰ Skrzypek, A. Ideology, Politicisation and Identification. The role of Europarties in providing citizens with a democratic choice. // Stetter, E., Duffek, K., Skrzypek, A. (eds.) *In the Name of Political Union – Europarties on the Rise*. RennerInstitut, 2012, p. 33.

²⁶¹ Wirth, W., Matthes, J., Schemer, Ch., Friemel, Th., Hanggli, R., Siegert, G. Agenda Building and Setting in a Referendum Campaign: Investigating the Flow of Arguments among Campaigners, the Media, and the Public. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 87, 2010, p. 330.

²⁶² Atas, U. A comparative analysis of agenda-setting and political communication: a case study of the 2004 Cyprus Referendum. *A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements of the University of Westminster for the degree of Doctor of Philosophy*, 2010, p. 54.

²⁶³ Hobolt, 2009, Op. Cit.

²⁶⁴ De Vreese, Op. Cit.

²⁶⁵ Bonfadelli, H., Friemel, T. N. Learning and Knowledge in Political Campaigns. // Kriesi, H. (eds.) *Political Communication in Direct Democratic Campaigns. Enlightening or Manipulating?* Palgrave Macmillan, 2011, p. 173.

²⁶⁶ Atas, Op. Cit., p. 53.

referendumus traktuoti kaip svarbų demokratijos įrankį, todėl ir kampanijos analizuotinos kaip viso šio politinio proceso integrali dalis.

Politinės kampanijos gali turėti skirtingus tikslus: sukelti susidomėjimą siūlomu visuomenei svarstyti klausimu ar atkreipti dėmesį į politinės kampanijos dalyvius, priminti apie juos, „pasitikrinti savo svorį“ visuomenėje (reitingus) prieš būsimus rinkimus, kartais – sustiprinti vyriausybės pozicijas tarptautiniu mastu. Tad referendumas, ypač pasibaigiantis NE atsakymu, nelaikytinas politinių debatų dėl konkrečios problemos pabaiga.²⁶⁷ Jis – greičiau jau demokratinis įrankis aukščiau įvardintiems tikslams.

Politinės kampanijos kinta ir įsitraukimu bei naudojamomis technologijomis: anksčiau dažniau joms buvo būdingas tiesioginis kontaktas tarp kampanijos dalyvių ir sprendžiančiųjų individų, o pastaruoju metu vis dažniau su savo elektoratu bendraujama pasitelkiant tarpininkus, pvz., žiniasklaidą.

Apie politinės kampanijos efektyvumą dažnai sprendžiama pagal galutinius jos rezultatus. Kita vertus, analizuojant įvardijami galimi ir kiti reikšmingi kampanijų aspektai.

Kampanijos gali turėti tiek trumpalaikius, tiek ilgalaikius padarinius. Pirmieji – gali būti žinios, įgytos kampanijos metu, įtikėjimas, mobilizacija ir pan. Taip pat jais gali tapti (de)motyvacija, papildomos paramos įgijimas ar jos netekimas. Dažniausiai ilgalaikiais padariniais traktuojamos kampanijų pasekmės visuomenėms, politiniam procesui bendrai. Su tuo, kaip padarinys kažkuriai kampanijos grupei, susijusi sėkmė referendume, viešųjų debatų formavimas, visuomenės informavimas, mažėjantis elito jautrumas ar pasikeitimai šioje grandyje, kažkokio klausimo ar reiškinio legitimacija ar delegitimacija ir pan. Be to, tam tikras kampanijos stilius gali demotyvuoti rinkėjus, sukelti politinį cinizmą.²⁶⁸ Būtent apie tam tikros komunikacijos iššaukiamą cinizmą visuomenėje, kaip apie svarbų specifinį referendumų kontekstą, ir kalba kai kurie autoriai, bandydami paaiškinti visuomenės nuotaikas, galėjusias nulemti sunkiai paaiškinamus rezultatus.²⁶⁹

Analizuojant politines kampanijas trumpalaikės perspektyvos lygmenyje, didžiausias dėmesys krypta į tai, ar joms pavyko įgyvendinti savo tikslus, įtikinant rinkėjus balsuoti už tam tikras referendumo alternatyvas. Balsuotojų elgsenai referendumuose būdingas didesnis prognozuojamų rezultatų kintamumas nei rinkimų atvejais²⁷⁰. Sunkesnis uždavinys yra pritraukti neapsisprendusius. Ir čia negali padėti tradiciniai svertai – ideologija ar pavardės, kurių

²⁶⁷ De Vreese, Op. Cit.

²⁶⁸ Farrell, Op. Cit., p.15

²⁶⁹ Lilleker, D. G. *Key Concepts in Political Communication*. Bournemouth University: SAGE Publications, 2006, p. 65.

²⁷⁰ LeDuc, L. Opinion change and voting behaviour in referendums. *European Journal of Political Research*, 41, 2002, p. 711-732.

biuleteniuose rinkėjai referendumų atveju neranda.²⁷¹ Ilgalaikės perspektyvos lygmenyje, pagrindiniai tikslai yra balsų maksimizavimas ir pergalė.²⁷² Kitų gi tyrinėtojų nuomone, pagrindinis referendumo tikslas susijęs su viešosios nuomonės dėl tam tikros iškeltos problemos išgryninimu – kampanijos laikotarpiu bei jos pabaigoje turint sprendimą.²⁷³

Politinių kampanijų sėkmę gali lemti įvairių faktorių kompleksas, todėl kartais kampanijų rengėjai imasi taktikos sutelkti visus resursus į šiuos faktorius, tikėdamiesi maksimalios naudos. Kartais – atvirkščiai – susitelkiama tik ties vienu, numanomai, svarbiausiu, komponentu (pvz., resursai). Taip pat pastaruoju metu vis dažniau akcentuojama kampanijų siunčiamų žinučių svarba ir jų poveikis rinkėjams.²⁷⁴

Taigi kampanijų ir jų dedamųjų reikšmė galutiniams rezultatams – dažnas akademinių diskusijų objektas. Anksčiau daugiau dėmesio teikta tokiems faktoriams, kaip socio-demografinė situacija, individo socialinė padėtis, nusistovėjusios politinės preferencijos ir pan. Ilgainiui vis dažniau jas pakeičia ar bent papildo kampanijų efektyvumą bei reikšmę bandantys nusakyti faktoriai (intensyvumas, informacijos srautas, kampanijų žinutės, vėliau darbe vadinamos lozungais).²⁷⁵

Taigi politinės kampanijos pastaraisiais dešimtmečiais tapo neatsiejama politinio proceso dalimi, o jų pagrindinis tikslas – įtaka visuomenės procesams ir galutiniams rezultatams. Kita vertus, jos yra tik vienas iš keleto individo apsisprendimą veikiančių faktorių, šalia asmeninės patirties, socialinių, demografinių charakteristikų.²⁷⁶ Lygiai taip pat, kaip neatsiejama ir politinė komunikacija.

Politinės kampanijos komunikacija – tai interaktyvus procesas, kurio metu vyksta informacijos mainai, keliauja informacijos srautai tarp politikų ir visuomenės, potencialių balsuotojų.²⁷⁷ Komunikacija tam tikra prasme yra būtina sąlyga politinės tikrovės supratimui, gali turėti įtakos politikos turiniui ir sėkmei. Politinės komunikacijos pagalba konstruojama realybė, nustatomi galios santykiai tarp valdžios ir visuomenėje apskritai.²⁷⁸ Kai kurie autoriai ją tiesiog vadina politinės valdžios instrumentu politikams siekiant paveikti visuomenę, o jos

²⁷¹ Atas, Op. Cit., p. 54.

²⁷² Farrell, Op. Cit., R.

²⁷³ De Vreese, Op. Cit.

²⁷⁴ Farrell, Op. Cit., R., p.19

²⁷⁵ Lachat, R., Sciarini, P. When do election campaigns matter, and to whom? (Red.) Farrell, D. M., Schmitt-Beck, R. *Do Political Campaigns Matter? Campaign effects in elections and referendums*. London and New York: Routledge, 2002. p. 41

²⁷⁶ Hobolt, 2009, Op. Cit.

²⁷⁷ Chapter 6: Campaign Communications (Red.) Le Duc, L., Niemi, R., Norris, P. *Comparing Democracies 2: elections and voting in global perspective*. London: Sage, 2001

²⁷⁸ Bell, L.C., Conners, J.L., Sheckles, T.F. *Perspectives on Political Communication. A case approach*. Pearson Education, 2008, p. 7

analizė panaudojama atskleisti politinės kampanijos dalyvių tikslus, nuostatas.²⁷⁹ Politinės komunikacijos pagalba realizuojama politinė įtaka, o patį būdą, priemones ir stilių neretai veikia situacija, socialinis kontekstas. Todėl, analizuojant referendumų kampanijas, svarbu atsižvelgti į konkrečios visuomenės konkretaus laikotarpio kontekstą.

Kai kurie autoriai linkę teigti, kad referendumų kampanijose labiau, nei rinkimuose svarbu argumentai, o ne asmenybės įvaizdis, kadangi, kaip jau minėta aukščiau, tarsi ir nesivaržoma asmeniškai.²⁸⁰ Kita vertus, jei kampanijų dalyviai (veikėjai) kelia savo atstovaujamai grupei svarbius tikslus, tuomet ir šios kampanijos tarnauja tų tikslų įgyvendinimui, tad komunikacinis įvaizdis ir čia išlieka svarbus.

Su ES referendumais susijusioms politinėms kampanijoms būdinga ir dauguma referenduminėms kampanijoms apskritai priskiriamų bruožų, ir tam tikra specifika. Pavyzdžiui, analizuojant komunikacinius ypatumus, anot kai kurių tyrėjų, „atsiskleidžia bei išryškėja tiek globalios (viršnacionalinės), tiek ir nacionalinės komunikacijos bruožai.“²⁸¹ ES referendumų kampanijas taip pat kartais linkstama analizuoti pagal atskirų faktorių išskirtinę įtaką elgsenai: pavyzdžiui, kaip informuojančias ar mobilizuojančias kampanijas, t. y. kaip keičiasi kampanijos intensyvumas, priklausomai nuo pateikiamos informacijos, kokią tai turi įtaką elgsenai,²⁸² o tuo pačiu ir galutiniam rezultatui arba, jei turima mintyje referendumų poras, rezultato inversijai.

²⁷⁹ Bielinis, L. Lingvistiniai politinės komunikacijos supratimo aspektai. *Respectus philologicus*. 2(7), 2002; / Bielinis, L. *Visuomenė, valdžia ir žiniasklaida. Prieštarą komunikacinė sistema*. Vilnius: Eugrimas, 2005.

²⁸⁰ Wirth, Op. Cit. p. 330-331.

²⁸¹ Vinciūnienė, A. Europeizacija ir kintanti politinės komunikacijos kultūra Baltijos šalyse. Internetinė mokslinių publikacijų duomenų bazė „Balticmedia.eu“, p. 4.

²⁸² Hobolt, 2009, Op. Cit.

2. POLITINĖS KAMPANIJOS EUROPOS INTEGRACINIŲ REFERENDUMŲ POROSE

Pirmoje dalyje pristatytas referendumų ES analizės teorinis kontekstas leidžia toliau pereiti prie reikšmingų tyrimui atvejų bei jų atrankos. Šiuo tikslu bus remiamasi racionaliame pasirinkime būdingais kintamųjų išskyrimais, pagrindinių veikėjų ir jų pozicijų politinėse kampanijose analize, kiekybiniais skaičiavimais. Taip pat tolesnei analizei bus pasitelkiama ir istoriniam bei diskursyviniam institucionalizmui būdingos kategorijos, išskiriami vieningi analizės faktoriai, aptariamos diskursų visuomenėse slinkty, išryškėjančios Europos integracinių referendumų porų politinėse kampanijose.

Analizėje atsirandantis politinės komunikacijos laukas įgalina kalbėti ir apie atitinkamas kategorijas: tikslus ir nuostatas, kampanijų efektyvumą ir sėkmę, dalyvius ir instrumentus, skleidžiamas pagrindines žinias ir poveikį bei sąsajas su prieš tai išvardintomis kategorijomis. Visame šiame rinkimų kampanijų lauke svarbu atsižvelgti į to laikotarpio konkrečios visuomenės socialinį kontekstą.

Europos integracijos procese referendumai nėra privalomas sprendimų priėmimo mechanizmas. Tad ir tolesnį analizės objektą buvo galima rinktis tik iš konkrečios, aukščiau apžvelgtos istoriškai susiformavusios su europiniais klausimais susijusios referenduminės praktikos konkrečiose valstybėse.

2. 1. Tyrimo metodika

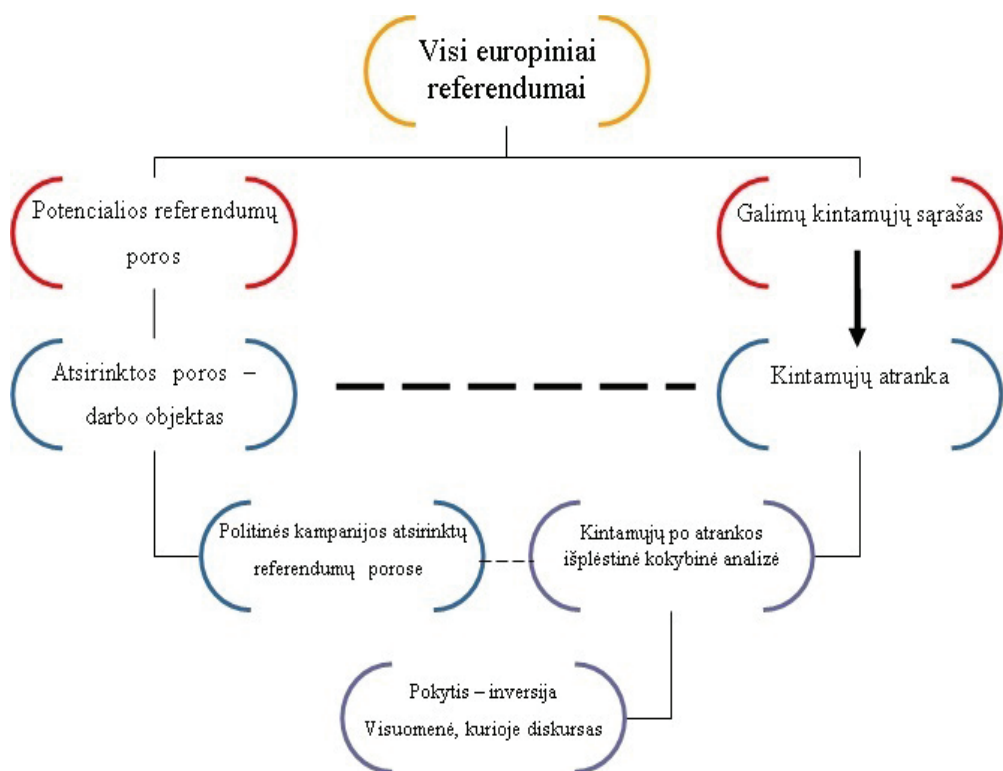
Referendumai – empirinė tam tikrų, tuo metu visuomenėje vykstančių, procesų išraiška. Jie gali būti tiek vidinės politikos išdava, tiek atspindėti tam tikrą sąryšį tarp vidaus ir išorės impulsų. Referendumai, kaip tiesioginės demokratijos išraiška, būna tas kritinis taškas visuomenėse, kai piliečių nuomonė vienu ar kitu klausimu įgyja kiekybinį įvertį. Čia svarbiais tampa ne tik dalyvaujantieji, bet ir nedalyvaujantieji.

Kita vertus, referendumų rezultatai būna galutinė ilgos politinės kampanijos išdava, kur pasisakoma už tuo momentu „stipriausią“ idėją, liniją ar kryptį, tam tikrą tolesnę raidą. Piliečių apsisprendimas negali būti atsietas nuo politinės, ekonominės, socialinės situacijos, sociokultūrinės visuomenės patirties. Todėl ir atitinkami mažiau reikšmingi faktoriai kiekvienu atveju turi didesnę ar mažesnę įtaką piliečių apsisprendimui (ateiti į referendumą ar ne, o atėjus – paremti TAIP ar NE teiginį).

Visas tolesnis politinių kampanijų europiniuose referendumuose empirinis tyrimas susideda iš keleto tyrimo etapų:

- analizės, naudojantis statistiniu atstumo (angl. „distances“) matricos tarp visų analizuojamų kintamųjų metodu, grupuojant su europine tematika susijusius referendumus ir siekiant pasirinkti labiausiai rezultato inversiją galėjusius paveikti/nepaveikti faktorius;
- dvireikšmių kintamųjų kokybinės lyginamosios analizės, padėsiančios pasirinkti panašiausias su europine tematika susijusias referendumų poras ir galinčios pagrįsti tolesnio darbo objekto pasirinkimą;
- kokybinio politinių kampanijų europinių referendumų porose diskursyvinių devizų tyrimo, naudojant lozungų instrumentą ir siekiant paaiškinti rezultato inversiją.

Šie visi tyrimo etapai derinami, siekiant bendro tyrimo rezultatų patikimumo.

1 pav. Politinių kampanijų europiniuose referendumuose empirinės analizės loginė schema

Kadangi į pirminį analizės lauką patenka visi potencialūs europiniai referendumai²⁸³, o dominės analizės objektas – referendumų poros, pagrindinis dėmesys toliau bus skiriamas tikslinei atvejų ir kintamųjų sąrašo atrankai.

Pirmuoju empirinio tyrimo etapu tapo analizė, panaudojant statistinį atstumo (angl. „distances“) matricos tarp visų analizuojamų kintamųjų metodą²⁸⁴, kurios tikslas – grupuojant poromis su europine tematika susijusius referendumus, atsirinkti labiausiai rezultato inversiją galėjusius paveikti/nepaveikti faktorius.

Todėl *tyrimo laikotarpis* – beveik visas Europos integracijos periodas, t. y. nuo EB pradžios iki 2014 09 01.

Tyrimo vienetų atranka buvo vykdoma keliais etapais pagal du svarbius pagrindinius dėmenis – atvejus ir kintamuosius.

Pirmiausia iš visų galimų atvejų²⁸⁵ atsirinkti 9 poruoti atvejai: referendumai dėl Mastrichto sutarties ratifikavimo Danijoje („DanijaM“), referendumai dėl Nicos sutarties ratifikavimo Airijoje („Nica“), referendumai dėl Lisabonos sutarties ratifikavimo Airijoje („Lisabona“), referendumas dėl stojimo į ES su referendumu dėl žemės pardavimo užsieniečiams Lietuvoje („LTeuropeizacija“), referendumas dėl Ignalinos atominės elektrinės darbo pratęsimo su referendumu dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvoje („LTatamine“), referendumas dėl stojimo į EB su referendumu dėl stojimo į ES Norvegijoje („Norvegija“), referendumas dėl stojimo į ES su referendumu dėl euro įsivedimo Švedijoje („Svedija“), referendumas dėl Mastrichto sutarties ratifikavimo su referendumu dėl Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo Prancūzijoje („Prancuzija“), referendumas dėl euro įsivedimo su referendumu dėl vieningo patentų traktavimo Danijoje („DanijaEUP“). Tokie atvejai poravimui buvo atsirinkti, vadovaujantis principu, kad be pirmojo referendumo toje šalyje nebūtų galėjęs vykti konkretus antrasis referendumas. Tad į bendrą analizės lauką pateko tiek referendumai dėl ES sutarčių, tiek atskirų politikos sričių, susietų su ES, referendumai. Tokia logika taikyta pirmuoju tyrimo etapu, siekiant turėti kuo platesnį galimų atvejų imtį tolesnei tyrimo atrankai.

Toliau buvo išskirti kintamieji, remiantis iki tyrimo sukaupta mokslinės literatūros, empirinių duomenų, patirtine analize. Priklausomu kintamuoju pasirinkus rezultato inversiją, t.

²⁸³ Žr. 1. 2. skyrių „Referendumų vaidmuo Europos integracijos procese“ ir ypač 1 lentelę „Europiniai referendumai (nuo EB pradžios iki 2014 09 01)“

²⁸⁴ Atlikta SPSS programos (angl. – *Statistical Package for the Social Sciences*) pagalba, IBM SPSS Statistics Base, 18 testinė versija.

²⁸⁵ Žr. 1 lentelę „Europiniai referendumai (nuo EB pradžios iki 2014 09 01)“. Atrinkti visi įmanomi variantai, išskyrus galimas potencialias referendumų „poras“ Šveicarijoje dėl išskirtinės šios šalies referenduminės praktikos, tikėtina, galėjusios iškreipti tyrimo rezultatus.

y. inversijos (pasikeitimo) fiksavimą arba ne antrojo referendumo atveju, lyginant su pirmuoju referendumu („Inversija“), nepriklausomais kintamaisiais atrinkti tokie inversiją galintys paveikti faktoriai, kaip elito motyvacijos buvimas/nebuvimas („Elitmot“), parlamentinių partijų konsensuso buvimas/nebuvimas („ParlPartkons“), piliečių aktyvumas referendume („Aktyvumas“), TAIP pusės referendume pagrindinių lozungų pasikeitimas/nepasikeitimas („Lozungai_TAIP“), NE pusės referendume pagrindinių lozungų pasikeitimas/nepasikeitimas („Lozungai_NE“), tarptautinių veikėjų įsitraukimas/neįsitraukimas į kampaniją („Europa“), vyriausybės pasikeitimas, lyginant du suporuotus referendumus ar nepasikeitimas („Vyrpas“), išorinio stipraus veiksnio, tokio, kaip pasaulinė ekonominė krizė, galima įtaka („Krize“) bei vyriausybės proaktyvaus veikimo ir suinteresuotumo galutine referendumo baigtimi pasireiškimas arba ne („Vyrakt“).

Tyrimo instrumentas, kodavimas, principai. Tiriamuoju atveju duomenų analizės metodas parinktas, atsižvelgiant į tai, kad bus naudojami kiekybiniai kintamieji, konkrečiais atvejais – tik binariniai duomenys (paprastai 0 arba 1).²⁸⁶ Toks variantas, kaip tinkamiausias pasirinktas todėl, kad binarinis kintamasis paprastai reiškia, kad kažkas gali įvykti arba ne, pasikeisti arba ne. Tiriamuoju referendumų porų atveju kintamojo pokytis koduotas 1, o pokyčio nebuvimas 0. Pvz., jeigu analizuojamos poros atveju pirmojo referendumo laikotarpiu pasaulinės ekonominės krizės faktoriaus nebuvo, o antrojo referendumo laikotarpiu jis vyko jau krizės veikiamomis sąlygomis, tai šis pokytis koduojamas 1, tai atvejais, kai abiejų analizuojamų referendumų laikotarpiu šio faktoriaus nebūta, jis koduojamas 0. Atitinkamai visų kintamųjų kodavimas pateikiamas 1 PRIEDE.

Taigi tiriamuoju atveju duomenų analizei SPSS programa pasirinkta atstumo (angl. „distances“) matrica tarp visų analizuojamų kintamųjų, t. y. metodas, tinkantis panašumų / skirtumų tarp kintamųjų diagnostikai. Kadangi jis naudojamas, kai reikia įvertinti/išmatuoti dviejų kintamųjų priklausomybę, jis buvo pasitelktas, norint pasirinkti nepriklausomus kintamuosius, kurie labiausiai daro įtaką priklausomam kintamajam – rezultato inversijai („Inversija“).

Rezultatai. Remiantis metodine medžiaga²⁸⁷ ir įvertinant, jog koreliacijos koeficientas gali įgyti reikšmes nuo -1 iki 1, svarbu išskirti stipriausius tarpusavio ryšius, t. y. kuo koreliacijos koeficientas absoliutiniu didumu didesnis (toliau nuo nulio), tuo priklausomybė stipresnė.

Atlikus skaičiavimus paaiškėjo, jog didžiausią ryšį su rezultato inversija („Inversija“) turi šie kintamieji: stipriausią 0,756 – NE pusės referendume pagrindinių lozungų pasikeitimas/nepasikeitimas („Lozungai_NE“), vidutinę 0,598 – vyriausybės proaktyvaus

²⁸⁶ Čekanavičius V., Murauskas G. *Statistika ir jos taikymai 2*. Vilnius: TEV, 2002.

²⁸⁷ Čekanavičius, V., Taikomoji regresinė analizė socialiniuose moksluose. Kaunas, 2011.

veikimo ir suinteresuotumo galutine referendumo baigtimi pasireiškimas arba ne („Vyrakt“) ir 0,478 elito motyvacijos buvimas/nebuvimas („Elitmot“), o dar silpnesnė, bet reikšmingą (paprastai tokia laikoma didesnė nei 0,3²⁸⁸) – 0,378 laimėjusios pusės referendume pagrindinių lozungų pasikeitimas/nepasikeitimas („Lozungai_TAIP“) ir 0,347 parlamentinių partijų konsensuso buvimas/nebuvimas („ParlPartkons“) (žr. 2 lentelė).

2 lentelė. Koreliacijos koeficiento tarp kintamųjų skaičiavimas

Proximity Matrix										
	Correlation between Vectors of Values									
	Elitmot	ParlPartkons	Aktyvumas	Lozungai_TAIP	Lozungai_NE	Europa	Vyrpas	Krize	Vyrakt	Inversija
Elitmot	1,000	-,254	,177	-,158	,158	-,060	-,598	,060	,800	,478
ParlPartkons	-,254	1,000	-,498	,229	,459	,347	,347	,434	-,073	,347
Aktyvumas	,177	-,498	1,000	,630	-,140	-,900	-,026	-,291	,022	,291
Lozungai_TAIP	-,158	,229	,630	1,000	,000	-,756	,378	,189	-,316	,378
Lozungai_NE	,158	,459	-,140	,000	1,000	,189	-,378	,378	,316	,756
Europa	-,060	,347	-,900	-,756	,189	1,000	-,286	,286	,060	-,286
Vyrpas	-,598	,347	-,026	,378	-,378	-,286	1,000	-,357	-,478	-,286
Krize	,060	,434	-,291	,189	,378	,286	-,357	1,000	-,060	,286
Vyrakt	,800	-,073	,022	-,316	,316	,060	-,478	-,060	1,000	,598
Inversija	,478	,347	,291	,378	,756	-,286	-,286	,286	,598	1,000
This is a similarity matrix										

Šaltinis: sudaryta autorės.

Kaip ir buvo pavaizduota 1 pav. šie pasirinkti penki stipriausi kintamieji toliau bus naudojami dvireikšmių kintamųjų kokybinėje lyginamojoje analizėje, padėsiančioje pasirinkti panašiausias su europine tematika susijusias referendumų poras tolesniam tyrimui.

Siekiant aiškumo socialiniuose moksluose neretai kompiliuojami keli analizės metodai.

Antrujoje empirinio tyrimo etapu tapo dvireikšmių kintamųjų kokybinė lyginamoji analizė²⁸⁹. Kokybinės lyginamosios analizės socialiniuose moksluose pradininkas Charles C. Ragin siekė suderinti kiekybinius ir kokybinius tyrimo metodus ir taip, anot Zenono Norkaus,²⁹⁰ išplėtojo priežastinių hipotezių metodą, kaip tam tikrą kokybinio lyginamojo metodo versiją²⁹¹. Toks metodas pasitarnauja priežasčių analizei modeliuodamas įvairias sąlygas ir, esant atitinkamoms sąlygoms, pateikdamas galimus scenarijus.

Tyrimo tikslas – pasirinkti panašiausias su europine tematika susijusias referendumų poras, kaip tolesnės gilesnės analizės objektą.

²⁸⁸ Op. Cit.

²⁸⁹ Analizė atlikta TOSMANA (angl. „Tool for Small-N Analysis“) programos pagalba, 1.302 versija.

²⁹⁰ Norkus, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

²⁹¹ Norkus ją vadina „sintetine lyginamojo tyrimo strategija“. Ibid.

Tyrimo laikotarpis – Europos integracijos periodas, t. y. nuo EB pradžios iki 2014 09 01.

Tyrimo imties vienetų ir kintamųjų apibūdinimas. Tyrimas paremtas jau anksčiau atsirinktomis 9 potencialiomis referendumų poromis bei koreliacijos koeficiento tarp kintamųjų skaičiavimu, padėjusiu pasirinkti stipriausiai rezultato inversiją porose veikusių kintamuosius (faktorius)²⁹². Tyrimo analizės vienetas (atvejis) – atskira *referendumų pora*. Remiantis šiame darbe išsiginintu apibrėžimu²⁹³ ir teorinio konteksto analize, kiekviena pora turi du vienas po kito einančius referendumus, kaip atskirus suporuotus atvejus. Kiekvieno jų rezultatą veikia atskiri kintamieji, tačiau šiame tyrime svarbiausias – ne atskirų referendumų rezultatas, bet to rezultato pokytis (rezultato inversija). Tad ir kintamieji referendumų poroje analizuojami nei kaip darę įtaką pavieniam referendumo rezultatui, bet kaip atskirų kintamųjų *pokytis* (pokyčio nebuvimas) galėjo daryti įtaką rezultato inversijos pokyčiui (jo nebuvimui).

Tyrimo instrumentas, kodavimas, principai. Socialinės visuomenės įvairovės priežasčių analizė ir mažas tiriamo reiškinių atvejų skaičius yra pagrindinė priežastis, kodėl toliau atliekama kokybinė lyginamoji, o ne statistinė analizė. Tiriamuoju atveju buvo pasirinkta dvireikšmių kintamųjų kokybinė lyginamoji analizė *TOSMANA* programa²⁹⁴. Tokį pasirinkimą sąlygojo raiškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė ir tai, jog buvo aiškus atvejų bei priklausomo kintamojo (rezultato inversija) parinkimas. Taip pat buvo tiriamas ir svarbus pokytis (pakito ar nepakito vienas ar kitas kintamasis nuo pirmojo referendumo iki antrojo) – dichotominė duomenų aibė (Boole algebros logika), dvireikšmiai kintamieji, kur kiekvienas duomenų aibės elementas fiksuojamas, kaip pasikeitęs požymis (taip, pakito, svarbu ir pan.), koduojamas 1, ir nefiksuojamas požymio pasikeitimas (ne, nepakito, nesvarbu ir pan.), koduojamas 0.²⁹⁵

Tad tyrime buvo naudotas ryškiųjų aibių analizės atlikimo klasikinis algoritmas, kur pirmoji sąlyga – panaudojant tyrėjo patirtį ir vadovaujantis tiriamos srities moksline literatūra apie analizuojamą reiškinį, buvo parinktas baigties kintamasis (rezultato inversija) ir jį potencialiai galinčios lemti priežastinės sąlygos (išvardintos žemiau). Taip pat tolesniam tyrimui pasitelkti tik penki, aukščiau išskirti stipriausiai koreliavę kintamieji.

Kintamųjų operacionalizacija. Šiame etape naudojama panaši kodavimo logika, kaip ir pirmajame empirinio tyrimo etape, tačiau jau sumažinta ir perkoduota tik į dvireikšmius kintamuosius. Pastaroji priežastis lemia ir kitokį kai kurių kintamųjų pokyčio interpretavimą bei matavimą.

²⁹² Žr. Pirmojo empirinio tyrimo etapo apraše aukščiau.

²⁹³ Žr. „Pagrindinių sąvokų apibrėžimai“

²⁹⁴ Norkus, Z., Morkevičius, V. *Kokybinė lyginamoji analizė*. Tyrimų metodų serija. Kaunas, LiDA, 2011, p. 114-140.

²⁹⁵ *TOSMANA* programos išskirtinumas, kad leidžia naudoti ir daugiau (pvz., tris, kur atsiranda tarpinis variantas) kintamojo verčių (Ibid.), tačiau šiame darbe, atsižvelgiant į specifiką, bus naudojamosi dvireikšmiu jos variantu.

Šioje disertacijoje, kaip jau minėta aukščiau, stebimas būtent *kintamųjų pokytis* nuo pirmojo iki antrojo referendumų.

Kadangi literatūroje elito motyvacija apibrėžiama, kaip išreikštas noras suformuoti aiškią nuomonę²⁹⁶, įsitraukimas, pirmiausia buvo stebimas pagrindinių tyrime institucinio lygmens veikėjų (vyriausybės, partijų, interesų grupių, atskirų visuomenės lyderių) dalyvavimas politinės kampanijos lauke, įsitraukimas į žiniasklaidoje vaizduojamus bei galimus rekonstruoti debatus ir tų institucinio lygmens veikėjų išreikšta motyvacija teigiama referendumo baigtimi.

Šis kintamasis iš esmės išsiskiria ypatingu daugialypiškumu. Elito sąvokai priskiriamas institucinio lygmens veikėjų kiekis (vyriausybė, partijos, interesų grupės, atskiri visuomenės lyderiai) ir jų nuomonių skirtumai (dalis palaiko teiginį TAIP, dalis – NE) nulėmė pasirinkimą, kad rezultato inversijai tirti bus svarbi tik teigiama baigtimi suinteresuoto elito motyvacijos išreikštumas. Šis išreikštos motyvacijos buvimas/nebuvimas pirmiausia fiksuojamas atskirai pirmajame ir antrajame referendumuose (tarpinės pirmųjų ir antrųjų referendumų analizės kintamųjų verčių skales²⁹⁷ žr. 2 PRIEDE, o jų priskyrimo matricą – žr. 3 PRIEDE). Čia laikoma, kad vienodą svorį šioje analizėje turi tokios kombinacijos:

- kai elito motyvacija neišreikšta pirmajame referendume, bet išreikšta antrajame ir kai elito motyvacija išreikšta pirmajame, bet neišreikšta antrajame,
t. y. $0 \text{ ir } 1 \rightarrow 1$
 $1 \text{ ir } 0 \rightarrow 1$
- kai elito motyvacija neišreikšta nei pirmajame, nei antrajame referendumuose ir kai elito motyvacija išreikšta ir pirmajame ir antrajame referendumuose,
t. y. $0 \text{ ir } 0 \rightarrow 0$
 $1 \text{ ir } 1 \rightarrow 0$

Laikant, kad inversijai stebėti svarbus būtent kintamojo pokytis, šiame etape nureikšminama abiem atvejais vienoda pokyčio požiūriu, nors savo turiniu ir skirtinga kintamojo pozicija. Jos gilesnė analizė, galima įtaka politinės kampanijos aplinkai paliekama tolesnei atsitiktų atvejų (porų) analizei. Tad šiame etape skaičiavimuose remiamasi būtent elito motyvacijos pokyčio buvimu/nebuvimu („Elitmot“) referendumų poroje (žr. 4 ir 5 PRIEDAI).

Parlamentinių partijų konsensusas disertacijoje suprantamas, kaip atskirų parlamentinių grupių bendradarbiavimas ir sutarimas, bendra pozicija referendume iškeltu klausimu. Tad ir šio kintamojo atveju pirmiausia fiksuojamas atskirai pirmajame ir antrajame referendumuose

²⁹⁶ Federico, C. M. Expertise, evaluative motivation, and the structure of citizens' ideological commitments. *Political Psychology*, 28, 2007, p. 535-562.

²⁹⁷ Kintamųjų verčių skalės pavaizdavimas 2 ir 4 prieduose parengtas, remiantis Šarkutė, L. Sprendimų priėmimo modeliai Lietuvos Respublikos vyriausybėje: vidinių veiksmų analizė. *Viešoji politika ir administravimas*, 18, 2006, p. 113.

(tarpinės pirmųjų ir antrųjų referendumų analizės kintamųjų verčių skales žr. 2 PRIEDE, o jų priskyrimo matricą – žr. 3 PRIEDE) gaunamas įvertis, o vėliau iš jų išvedamas tolesnei analizei svarbiausias parlamentinių partijų konsensuso pokyčio buvimas (kintamojo vertė 1) ar nebuvimas („ParlPartkons“) referendumų poroje (kintamojo vertė 0) (žr. 4 ir 5 PRIEDAI).

Taip pat analizėje vertinti TAIP ir NE šalininkų kampanijos metu žiniasklaidoje išryškėję pagrindiniai lozungai (kintamieji koduoti „Lozungai_TAIP“ ir „Lozungai_NE“). TAIP pusės referendume pagrindinių lozungų pasikeitimas koduotas kaip pokytis (įvertis 1), nepasikeitimas – kaip pokyčio nebuvimas (įvertis 0). Atitinkamai ir NE pusės referendume pagrindinių lozungų pasikeitimas koduotas kaip pokytis (įvertis 1), nepasikeitimas – kaip pokyčio nebuvimas (įvertis 0) (žr. 4 ir 5 PRIEDAI).

Vyriausybių aktyvumas (koduojamas „Vyrakt“) disertacijoje apibrėžiamas keliais aspektais: joms priklauso konkretaus referendumo inicijavimo teisė ir/ar palaikymas, jeigu toks referendumas nebūtinas organizuoti pagal šalies teisines referendumų organizavimo taisykles; jos yra proaktyvios pagrindinių lozungų (galinčių paveikti visuomenės nuomonę) formuotojos žiniasklaidoje; savo atstovaujamai pozicijai sustiprinti, agitacijai ieško ir pasitelkia papildomas visuomenės grupes ar nuomonės lyderius; agitacijai panaudoja turimus institucinius resursus.

Remiantis tokia vyriausybių aktyvumo logika, kintamasis vėl pirmiausia fiksuojamas atskirai pirmajame ir antrajame referendumuose (tarpinės pirmųjų ir antrųjų referendumų analizės kintamųjų verčių skales žr. 2 PRIEDE, o jų priskyrimo matricą – žr. 3 PRIEDE). Stebimas aktyvumas koduojamas 1, nestebimas – 0 įverčiu. Čia, kaip ir elito motyvacijos kintamojo atveju, vyriausybių aktyvumo dėmuo kokybiškai yra daugiaplanis. Tad būtina apsibrėžti tam tikrus kintamojo traktavimo rėmus. Čia taip pat laikoma, kad vienodą svorį šioje analizėje turi tokios kombinacijos:

- kai vyriausybės aktyvumas nestebimas pirmajame, bet stebimas antrajame ir kai stebimas pirmajame, bet nestebimas antrajame referendumuose,
t. y. $0 \text{ ir } 1 \rightarrow 1$
 $1 \text{ ir } 0 \rightarrow 1$
- kai vyriausybės aktyvumas nestebimas nei pirmajame, nei antrajame ir kai stebimas ir pirmajame, ir antrajame referendumuose,
t. y. $0 \text{ ir } 0 \rightarrow 0$
 $1 \text{ ir } 1 \rightarrow 0$

Laikant, kad inversijai stebėti svarbus būtent kintamojo pokytis, šiame etape nureikšminama abiem atvejais vienoda pokyčio požįūriu, nors savo turiniu ir skirtinga kintamojo pozicija. Jos gilesnė analizė, galima įtaka politinės kampanijos aplinkai paliekama tolesnei atsirinktų atvejų (porų) analizei. Tad šiame etape skaičiavimuose remiamasi būtent

vyriausybių aktyvumo pokyčio buvimu (kintamojo vertė 1) ar nebuvimu (kintamojo vertė 0) referendumų poroje (žr. 4 ir 5 PRIEDAI).

Atitinkamai visų kintamųjų kodavimas pateikiamas 5 PRIEDE. Tai tolesniam tiesos lentelės algoritmo žingsniui naudojama bazinė informacija.

Tokiu būdu, išnagrinėjus ir apibendrinant rezultato inversiją galinčių lemti kintamųjų operacionalizaciją, galima teigti, jog rezultato inversija (pokytis) labiau tikėtina tais atvejais, kai referendumų poroje, stebint laikotarpį tarp pirmojo ir antrojo referendumų kampanijų, bus fiksuojamas elito motyvacijos, parlamentinių partijų konsensuso, TAIP ir NE šalininkų pagrindinių lozungų bei vyriausybių aktyvumo pokytis.

Tad atliekant kokybinę lyginamąją analizę bus tikrinamos šios hipotezės:

- *Hipotezė1*: Rezultato inversijos tikimybę didina elito motyvacijos pasikeitimas (pokytis) referendumų poroje, stebint laikotarpį tarp pirmojo ir antrojo referendumų kampanijų.
- *Hipotezė2*: Rezultato inversijos tikimybė didesnė, kai keičiasi parlamentinių partijų konsensusas (atsiranda, jei nebuvo, arba sunyksta, jei egzistavo) referendumų poroje, stebint laikotarpį tarp pirmojo ir antrojo referendumų kampanijų.
- *Hipotezė3*: Rezultato inversijos tikimybę didina TAIP šalininkų pagrindinių lozungų kaita referendumų poroje, stebint laikotarpį tarp pirmojo ir antrojo referendumų kampanijų.
- *Hipotezė4*: Rezultato inversijos tikimybę mažina NE šalininkų pagrindinių lozungų kaita referendumų poroje, stebint laikotarpį tarp pirmojo ir antrojo referendumų kampanijų.
- *Hipotezė5*: Rezultato inversijos tikimybė didesnė, kai keičiasi vyriausybių aktyvumas (iš nestebimo į stebimą arba atvirkščiai) referendumų poroje, stebint laikotarpį tarp pirmojo ir antrojo referendumų kampanijų.

Rezultatai. Remiantis užkoduotais duomenimis ir aukščiau atlikta kokybine lyginamąja analize buvo sudaryta rezultato inversijos priežastinių sąlygų lentelė (5 PRIEDAS). Jos operacionalizuoti duomenys panaudoti tolesniems kokybinės lyginamosios analizės skaičiavimams *TOSMANA* programa, leidusia atitinkamas sąlygas grupuoti į inversiją lemiančius priežasčių scenarijus, o tuo pačiu ir tolesnei dar gilesnei analizei pasirinkti panašiausias referendumų poras.

Tosmana ataskaita						
Tiesos lentelė:						
v1:	Elitmot		v2:	ParlPartkonsens		
v3:	Lozungai TAIP		v4:	Lozungai NE		
v5:	Vyrakt					
O:	inversija	id:	atvejai			
v1	v2	v3	v4	v5	O	id
1	0	1	0	1	1	DanijaM,Nica,Lisabona
1	0	1	1	1	C	LTeuropeizacija,Svedija
0	0	1	1	0	1	LTatamine,DanijaEUP
0	0	0	0	0	0	Norvegija
0	1	1	1	1	1	Pranzucija
Rezultatas:						
$\begin{aligned} & \text{Elitmot}\{1\} * \text{ParlPartkonsens}\{0\} * \text{Lozungai TAIP}\{1\} * \text{Lozungai NE}\{0\} * \text{Vyrakt}\{1\} + \text{Elitmot}\{0\} * \text{ParlPartkonsens}\{0\} * \text{Lozungai TAIP}\{1\} * \\ & \text{Lozungai NE}\{1\} * \text{Vyrakt}\{0\} + \text{Elitmot}\{0\} * \text{ParlPartkonsens}\{1\} * \text{Lozungai TAIP}\{1\} * \text{Lozungai NE}\{1\} * \text{Vyrakt}\{1\} \\ & \text{(DanijaM,Nica,Lisabona)} \quad \text{(LTatamine,DanijaEUP)} \quad \text{(Pranzucija)} \end{aligned}$						
Analizės prielaidos: 0						
Created with Tosmana Version 1.302						

2 pav. Europinių referendumų porų rezultato inversijos aiškinimas

Kokybinėje lyginamojoje analizėje aptinkama duomenų įvairovė sugrupuojama TOSMANA programa, sudarant šiai analizei naudojamą tiesos lentelę. Į ją įtraukiamos visos galimos nepriklausomų kintamųjų sąlygų kombinacijos, tam tikri scenarijai, nulemiantys rezultato inversiją. Jie atitinka 2 paveiksle vaizduojamas eilutes. „O“ stulpelis žymi, kada scenarijus su stebima rezultato inversija (įvertis 1), o kada – be (įvertis 0). Žemiau apibrėžiamas rezultatas analizuojamu atveju pateikia tris rezultato inversiją lemiančių kintamųjų sąlygų konfigūracijas²⁹⁸:

$$\begin{aligned} & \text{Elitmot}\{1\} * \text{ParlPartkonsens}\{0\} * \text{Lozungai TAIP}\{1\} * \text{Lozungai NE}\{0\} * \text{Vyrakt}\{1\} + \\ & \text{Elitmot}\{0\} * \text{ParlPartkonsens}\{0\} * \text{Lozungai TAIP}\{1\} * \text{Lozungai NE}\{1\} * \text{Vyrakt}\{0\} + \\ & \text{Elitmot}\{0\} * \text{ParlPartkonsens}\{1\} * \text{Lozungai TAIP}\{1\} * \text{Lozungai NE}\{1\} * \text{Vyrakt}\{1\} \end{aligned}$$

Šiose konfigūracijose šalia rezultato inversijai įtaką lemiančių kintamųjų žymima ir jiems priskiriama sąlyga, t. y. ar kintamasis žymi pokytį (įvertis 1), ar kintamasis žymi pokyčio nebuvimą (įvertis 0).

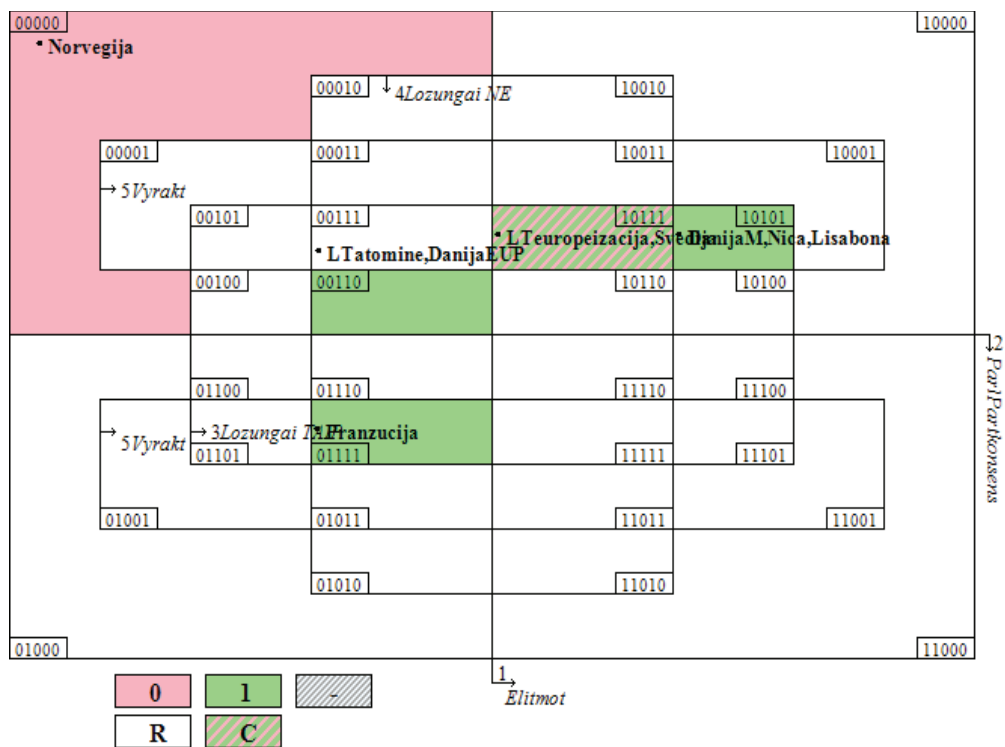
„O“ stulpelyje egzistuoja ir viena grupė (LTeuropeizacija, Švedija) su įverčiu C (angl. „contradictors“), žyminčiu prieštarinę rezultatą, t. y. šių referendumų porų sąlygų konfigūracijos yra identiškos, bet rezultatas (šiuo atveju – rezultato inversija) skiriasi (LTeuropeizacija – inversijos nėra, o Švedija – yra):

$$\text{Elitmot}\{1\} * \text{ParlPartkonsens}\{0\} * \text{Lozungai TAIP}\{1\} * \text{Lozungai NE}\{1\} * \text{Vyrakt}\{1\}$$

²⁹⁸ Ženklas „*“ čia reiškia „ir“, t. y. sujungia kintamuosius, kaip sąlygas, į vieną konfigūraciją, o ženklas „+“ čia reiškia „arba“, t. y. atskiria alternatyvias sąlygų konfigūracijas.

Galima daryti prielaidą, jog šiam prieštaringumui įtakos turėjo teisinės referendumų organizavimo taisyklės, kur nepakanka tik užfiksuoti pritarimą ar nepritarimą referendumo teiginiui, tačiau būtinas dar ir pakankamas dalyvaujančiųjų aktyvumas.²⁹⁹

Kokybinės lyginamosios rezultato inversijos sąlygų analizės, padėsiančios sugrupuoti panašiausius europinių referendumų poras tolesniam tyrimui, rezultatus galima pateikti ir vizualiai (žr. 3 pav.). Tai leidžia akivaizdžiai atvaizduoti visas skirtingų sąlygų kombinacijų grupes atskirais stačiakampiais. Tos referendumų poros, kurių baigties kintamasis turi vertę 1, t. y. stebima rezultato inversija, vaizduojamos žaliuose stačiakampiuose su sąlygų kombinacijomis 10101, 00110 ir 01111. Ta referendumų pora, kurios baigties kintamasis turi vertę 0, t. y. nestebima rezultato inversija, vaizduojama rožiniame stačiakampyje su sąlygų kombinacija 00000. Tuo tarpu, brūkšniuotame stačiakampyje rodoma jau minėta vienodos kombinacijos (10111), tačiau skirtingos baigties referendumų pora. Visi nestebimi, bet teoriškai galimi, atvejai vaizduojami nespalvotuose stačiakampiuose.

3 pav. Europinių referendumų porų aiškinimo vizualioji versija

²⁹⁹ Plačiau apie tai žr. 3. 2. skyriuje „Europinių referendumų porų analizės modelio taikymas atskirų politikos sričių referendumams Lietuvoje“

Rezultato inversijos konfigūracijos sąlygų analizė leido europinių referendumų poras pagal atitinkamus scenarijus sugrupuoti į tokias penkias grupes (2 ir 3 pav.):

1. referendumai dėl Maastrichto sutarties ratifikavimo Danijoje („DanijaM“), referendumai dėl Nicos sutarties ratifikavimo Airijoje („Nica“), referendumai dėl Lisabonos sutarties ratifikavimo Airijoje („Lisabona“);
2. referendumas dėl stojimo į ES su referendumu dėl žemės pardavimo užsieniečiams Lietuvoje („LTEuropeizacija“), referendumas dėl stojimo į ES su referendumu dėl euro įsivedimo Švedijoje („Svedija“);
3. referendumas dėl Ignalinos atominės elektrinės darbo pratęsimo su referendumu dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvoje („LTatomine“), referendumas dėl euro įsivedimo su referendumu dėl vieningo patentų traktavimo Danijoje („DanijaEUP“);
4. referendumas dėl stojimo į EB su referendumu dėl stojimo į ES Norvegijoje („Norvegija“);
5. referendumas dėl Maastrichto sutarties ratifikavimo su referendumu dėl Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo Prancūzijoje („Prancūzija“).

Pagal šiuos rezultatus (aiškiausiai matomus 3 pav. ir aptartus aukščiau) su rezultato inversiją lėmusių sąlygų kombinacija aiškiausiai susiję trys grupės ir jų scenarijai:

1. referendumai dėl Maastrichto sutarties ratifikavimo Danijoje („DanijaM“), referendumai dėl Nicos sutarties ratifikavimo Airijoje („Nica“), referendumai dėl Lisabonos sutarties ratifikavimo Airijoje („Lisabona“) ir inversijai būtina sąlygų konfigūracija ($Elitmot\{1\} * ParlPartkonsens\{0\} * Lozungai TAIP\{1\} * Lozungai NE\{0\} * Vyrakt\{1\}$), kai elito motyvacijos pokytis, TAIP pusės referendume pagrindinių lozungų pokytis ir vyriausybės aktyvumo pokytis yra, o parlamentinių partijų konsensuso ir NE pusės referendume pagrindinių lozungų pokyčio nėra;
2. referendumas dėl Ignalinos atominės elektrinės darbo pratęsimo su referendumu dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvoje („LTatomine“), referendumas dėl euro įsivedimo su referendumu dėl vieningo patentų traktavimo Danijoje („DanijaEUP“) ir inversijai būtina sąlygų konfigūracija ($Elitmot\{0\} * ParlPartkonsens\{0\} * Lozungai TAIP\{1\} * Lozungai NE\{1\} * Vyrakt\{0\}$), kai TAIP ir NE pusės referendume pagrindinių lozungų pokytis yra, o elito motyvacijos, parlamentinių partijų konsensuso ir vyriausybės aktyvumo pokyčio nėra;
3. referendumas dėl Maastrichto sutarties ratifikavimo su referendumu dėl Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo Prancūzijoje („Prancūzija“) ir inversijai būtina sąlygų konfigūracija ($Elitmot\{0\} * ParlPartkonsens\{1\} * Lozungai TAIP\{1\} * Lozungai NE\{1\} * Vyrakt\{1\}$), kai parlamentinių partijų konsensuso, TAIP ir NE pusės

referendume pagrindinių lozungų bei vyriausybės aktyvumo pokytis yra, o elito motyvacijos pokyčio nėra.

Pirmuoju atveju grupuojasi visos Europos integracijos referendumų poros. Jų inversija akivaizdi – iš NE į TAIP. Antrąją grupę galima įvardinti, kaip atskirų politikos sričių, susijusių su ES, grupę. Rezultato inversija abiejuose egzistavo, tačiau nevienoda. Trečiajai grupei priskirtina tik Prancūzijos referendumų pora. Tai referendumai dėl sutarčių. Rezultato inversija iš TAIP į NE.

Tad apibendrinus visas šias tris rezultato inversiją su atitinkamų sąlygų kombinacija atspindinčias grupes, tolesnei gilesnei analizei pasirinkta pirmoji panašių porų kombinacija. Ji ne tik gausiausia palyginamajai analizei tinkamomis poromis, tačiau ir vienalytiškiausia turiniu (visi porų referendumai – dėl ES sutarčių ir gilinimo). Tikėtina, tai geriausiai padės atskleisti referendumų porų kampanijų dalyvių veiksenos kintančioje ir keičiamoje struktūrinėje aplinkoje bruožus.

Trečiasis empirinio tyrimo etapas apima pagrindinį darbo objektą ir yra plačiausiai analizuota šio darbo dalis. Jos tikslas – atlikti pasirinktų referendumų porų dėl Maastrichto sutarties ratifikavimo Danijoje ir dėl Nicos bei Lisabonos sutarties ratifikavimo Airijoje kampanijų analizę pagal kampanijų lozungus bei kitus diskursyvinius devizus, siekiant paaiškinti rezultato inversiją.

Todėl tyrimo laikotarpis – 1992 ir 1993 m., 2001 m. ir 2002 m., 2008 m. ir 2009 m., t. y. kiekvienos analizuojamos referendumų poros kampanijų laikotarpis.

Tyrimo vienetų atranka. Tiriamaisiais vienetais pasirinktos minėtų referendumų porų, kaip anksčiau pasirinktų vieningų atvejų, kampanijos.

Tyrimo instrumentas, kodavimas, principai. Tyrimas atliekamas derinant tiek racionaliam pasirinkimui, tiek ir naujam institucionalizmui būdingus instrumentus. Todėl bus aptarti formalieji faktoriai (formuluotė, teisinė bazė ir pan.), analizuoti kampanijų dalyviai (TAIP ir NE stovyklų atstovai) ir jų pozicijos bei pagrindiniai kampanijų TAIP ir NE stovyklų lozungai. Pastarųjų atrankai stengtasi naudoti, kiek įmanoma, vieningus principus. Vis dėlto, Danijos referendumų atvejams dėl nutolimo laike ir kalbinio barjero pasitelkti tik antriniai šaltiniai, t. y. atitinkamos publikacijos³⁰⁰, kuriose buvo aiškiai aptarti ir išskirti abiejų stovyklų lozungai.

³⁰⁰ Buch, R., Hansen, K. M. The Danes and Europe: From EC 1972 to Euro 2000 – Elections, Referendums and Attitudes. *Scandinavian Political Studies*, 25(1), 2002, p. 14; // Major, J. Maastricht Treaty (Danish Referendum). *HC Deb*, 208, 1992, p. 827-840. Rasta: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1992/jun/03/maastricht-treaty-danish-referendum> Žiūrėta: 2011 08 09; // Franklin, M. N., Van Der Eijk, C., Marsh, M. Referendum Outcomes and Trust in Government: Public Support for Europe in the Wake of Maastricht. *West European Politics*, 18 (3), 1995, p. 5; // Laursen, F. Denmark and the Ratification of the Lisbon Treaty: How the Referendum was avoided. *Dalhousie EUCE Occasional Paper*, 7, 2009, p. 1-29; // Franklin, M., Marsh, M., McLaren, L. Uncorking the Bottle: Popular Opposition to European Unification in the Wake of Maastricht. *Journal of Common Market*

Airijos referendumų dėl Nicos sutarties ratifikavimo atvejais lozungų atrankai pasirinkti stebėti didžiausių žiniasklaidos kanalų – *Irish Times*, *BBC News (Europe)*, *Independent.ie*, *TheGuardian (European Union)*, *The Sunday Business Post* – internetinių tinklapių archyvai, kiekvienu atveju – maždaug pusmečio laikotarpiai (pirmuoju atveju – 2001 m. kovas – liepa; antruoju atveju – 2002 m. birželis – spalis). Airijos referendumų dėl Lisabonos sutarties ratifikavimo atvejais lozungų atrankai pasirinkti stebėti jau minėtų ir keletos kitų papildomų žiniasklaidos kanalų – *Irish Times*, *Independent.ie*, *RTÉ News*, *TheGuardian (European Union)*, *The Economist (Ireland)*, *The Financial Times (Ireland)* – internetinių tinklapių archyvai, kiekvienu atveju – maždaug pusmečio laikotarpiai (pirmuoju atveju – 2008 m. vasaris – birželis; antruoju atveju – 2009 m. birželis – spalis). Pirmuoju atveju daugiau medžiagos teikė vietiniai, antruoju – tarptautiniai kanalai. Lozungų galutinėse lentelėse³⁰¹ bus atrinktos ir pateiktos tipiškiausios, dažniausiai pasitaikančios formuluotės iš skirtingų stebėtų žiniasklaidos kanalų. Savo ruožtu, žiniasklaidos kanalų plačia aprėptimi siekta parodyti, jog tam tikri lozungai buvo masiniai, atsikartojantys skirtinguose kanaluose ir galintys pasiekti skirtingą auditoriją, naudoti plačiam visuomenės poveikiui.

Tad tiriamuoju atveju bus išskirti tie būdingiausi ir ryškiausi abiejų kampanijų porose abiejų stovyklų (TAIP ir NE) lozungai ir bus ieškoma dėsningumų, atsikartojimų, rezultato pokytį galėjusių fiksuoti akcentų.

Ši tyrimo dalis bus išanalizuota tolesniuose skyriuose, o analizės rezultatai – suformuluoti bei pateikti, kaip pagrindinės darbo išvados, atliepsiančios pagrindiniam darbo tikslui bei uždaviniams, pagrįsiančios arba atmesiančios iškeltus ginamuosius teiginius.

2. 2. Teisiniai bei politiniai referendumų organizavimo kontekstai

Kaip atskleidžia ligšioliniai referendumų dėsningumų tyrimai, svarbu tinkamai įvertinti tiek teisinės, tiek politinės konkretaus referendumo aplinkybes. Viena vertus, ar referendumas buvo sušauktas pagal konstituciją ir kaip jos normos buvo taikytos konkrečiu atveju. Kita vertus, ar referendumo rezultatas atitiko vyriausybės siekius ir lūkesčius. Atsakymas į pastarąjį klausimą neretai yra dviprasmiškas ir reikalauja detalesnio ištyrimo bei pagrindimo.

Studies, 32 (4), 1994, p. 464; // Svensson, P. The Danish yes to Maastricht and Edinburgh. The EC referendum of May 1993. *Scandinavian Political Studies*, 17(1), 1994, p. 69–82

³⁰¹ Lentelės Nr. 5, 7, 9.

Mokslinėje literatūroje dominuoja keli tyrimų laukai, analizuojantys, kodėl vyriausybės nusprendžia organizuoti referendumus, nors jie nėra privalomi pagal konstituciją.³⁰² Sąlyginai visą europinių referendumų mokslinių tyrimų masę galima skirstyti į keturias kryptis. Pirmoji – lyginamoji, kurią sudaro nacionaliniai referendumai Europos klausimais ir jų instituciniai parametrai³⁰³; antroji tiria referendumų kampanijų dinamiką³⁰⁴ ir ES referendumuose balsavimo elgesį lemiančius veiksnius – dažniausiai nuostatas³⁰⁵ priešpastatomas referendumo „antrarūšiškumui“³⁰⁶; trečioji gilinaisi į politikos ir politikų poveikį ES referendumams³⁰⁷; ketvirtoji – specialūs detalizuoti atvejai. Pasak Hobolt, tam, kad pavyktų nustatyti, kodėl ir kada vyriausybės pasirenka organizuoti referendumą, nepaisant akivaizdaus pavojaus, kad jis nebus sėkmingas, reikia daugiau mokslinių tyrimų.³⁰⁸

Laurence Morel skirsto vyriausybės inicijuotus referendumus į keturis tipus: sprendiminis, teisinis, plebiscitinis ir įteisinantis.³⁰⁹

Liesbet Hooghe ir Gary Marks, remdamiesi postfunkcionalistine Europos integracijos teorija, teigia, jog dauguma ES vykusių neprivalomų referendumų yra skirti vidinėms valstybių problemoms spręsti. Jų teigimu, trys ketvirtadaliai tokių referendumų įvyko pomastrichtinėje eroje.³¹⁰

Ekspertų teigimu³¹¹, Europos integracija jau seniai (praktiškai kone nuo minėtos pomastrichtinės eros) kelia nerimą kai kurioms pagrindinių ES šalių narių didžiosioms partijoms, įskaitant prancūzų golistus, Jungtinės Karalystės konservatorius, vokiečių Krikščionių socialistų sąjungą, danų ir švedų socialdemokratus, prancūzų socialistus, olandų Žmonių partiją už laisvę ir demokratiją ir kt. Todėl dalyje atvejų analizės bus remiamasi būtent partijų ir atskirų visuomenės grupių pozicijos analize.

Mokslinėje literatūroje (ypač racionalistiniais argumentais pagrįstuose referendumų analizės darbuose) mobilizacija laikoma pagrindiniu sutelkimo ateiti ir balsuoti įrankiu, be to ir neretai tuo vienu esminių faktorių, galėjusių nulemti galutinį rezultatą ir esminį kampanijų

³⁰² Oppermann, K. The Politics of Pledging EU Referendums. A Typology of Reasons for Governments to Commit to Referendums on European Integration. *Paper prepared for presentation at the 6th ECPR General Conference*, 25-27 August 2011, University of Iceland, p. 3.

³⁰³ Pvz., tokie atstovai, kaip Hug, 2002, Op. Cit.; Shu, Op. Cit.

³⁰⁴ De Vreese, Op. Cit.

³⁰⁵ Svensson, 2002, Op. Cit.

³⁰⁶ Pvz., tokie atstovai, kaip Franklin, 1995, Op. Cit.; Hobolt, S. B. (b) How Parties Affect Vote Choice in European Integration Referendums. *Party Politics*, 12(5), 2006, p. 623-647; Hobolt, 2009, Op. Cit.; Szczerbiak, Op. Cit.

³⁰⁷ Pvz., tokie, kaip Hug, 1997, Op. Cit.; Moravcsik, 2005, Op. Cit.

³⁰⁸ Hobolt, 2006a, Op. Cit., p. 158.

³⁰⁹ Morel, L. The Rise of Government-Initiated Referendums in Consolidated Democracies. // Mendelsohn, M. and Parkin, A. (eds). *Referendum Democracy. Citizens, Elites and Deliberation in Referendum Campaigns*. Basingstoke: Palgrave, 2001, p. 53-62.

³¹⁰ Hooghe, L. and Marks, G. A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Science*, 39(1), 2009, p. 1-23.

³¹¹ Steenberg, Op. Cit.

įprasminimo pokytį. Pavyzdžiui, Schuck ir De Vreese tai akcentuodami nurodo³¹², kad teigiamos naujienos referendumo kampanijos metu gali kelti riziką tarp tų rinkėjų, kurie prieštarauja ir skatinti jų dalyvavimą rinkimuose vien tam, kad išvengtų jiems nepageidaujamų rezultatų, kad būtų pakeista *status quo* situacija. Jų tyrimų duomenys atskleidžia, kad asmenys, kurie skeptiškai žiūri į ES, veikiami teigiamų naujienų, mobilizuojasi ateiti ir balsuoti prieš. Taigi teigiamos žinios gali sutelkti skeptikus ateiti ir balsuoti referendume.

Kitaip tariant, mobilizacija laikytina tų, kurie abejingi svarstomam klausimui, „privertimas“ ateiti ir pareikšti savo nuomonę. Tai veiksmas, kuris gali atvesti rinkėjų, bet pats savaime nebūtinai atveda. Tad siūlytina išskirti sėkmingą ir nesėkmingą mobilizaciją (žr. toliau, pvz., apie antruosius referendumus). Mobilizacija ne tik gali paaiškinti individualų dalyvavimą, bet ir apskritai bendrą dalyvavimo rodiklį (rodiklius), tokius, kaip bendras dalyvavimo procentas ir su tuo neretai susijusi parama nuostatai TAIP arba NE. Kai kurie tyrinėtojai net sako, kad prastėjantis mobilizacijos efektyvumas – tai kontaktų su savo rinkėjais praradimas (prastai pasirinktas mobilizacijos būdas).³¹³

Taigi nedalyvavimas patenka į mobilizacijos sąvoką ir jau dėl to svarbus faktorius, nagrinėjant referendumus. Atskirų visuomenės segmentų mobilizacija – pagal partijas, (atsižvelgiant ir į tokį svarbų faktorių, kaip partijos atstovavimas vyriausybėje) taip pat patenka į mobilizacijos sąvoką.

Valstybių vyriausybės, būdamos svarbiais suinteresuotais veikėjais, paprastai siekiančios išgauti pritarimą teiginiui TAIP, pajungia manipuliacinius mechanizmus tam teigiamam rezultatui pasiekti. Kai kuriais atvejais aktualu „atvesti“ kuo daugiau balsuotojų. O būna atvejų, kai vyriausybėms svarbu ne per didelis dalyvaujančiųjų skaičius. Taigi siekiant lengviau valdyti situaciją pagal politinį poreikį, mobilizacija siejama su manipuliacija.

Sudėtingiausi ir sunkiausiai valdomi referendumai – integraciniai: stengiamasi mobilizuoti daug grupių, apsunksta jų valdymas, bet kartu ir galima pasiekti didžiausią rezultatą. Analizės objektu pasirinkus referendumų poras, svarbu nepamiršti ir papildomos mobilizacijos faktoriaus. Būtent rezultato inversija antrajame referendume ir gali būti aiškinama per papildomą mobilizaciją.

Diskusijos dėl galimo manipuliacinio referendumų poveikio ypač sustiprėja referendumų porų atvejais, kai po vyriausybės pozicijos (palaikomos stovyklos) neatitikusio piliečių sprendimo seka antrojo referendumo inicijavimas. Tai linkstama priimti kaip galios naudotis specifinėmis sprendimo taisyklėmis ir manipuliavimo jomis rezultatai,³¹⁴ o pats referendumas

³¹² Schuck, Op. Cit.

³¹³ Goldstein, K. M., Ridout, T. N. The Politics of Participation: Mobilization and Turnout over Time. *Political Behavior*, 24(1), 2002, p. 3-29.

³¹⁴ Immergut, Op. Cit.

tokiu atveju tiesiog tampa elito konsensuso instrumentu³¹⁵. Elitas, tokiu atveju, turi galimybę varijuoti formaliomis teisinėmis referendumo taisyklėmis, sprendžia dėl referendumo teiginio formuluotės, skleidžia pirmųjų referendumų rezultatų politines interpretacijas ir pan.³¹⁶

Mobilizacijos atstojamoji galėtų būti vertinama pagal balsuotojų aktyvumo, paramos nuostatoms TAIP ir NE statistinių duomenų visumą.

3 lentelė. Disertacijoje analizuojamų referendumų formaliosios charakteristikos

Metai	Šalis	Klausimas ³¹⁷	Aktyvu- mas, proc.	TAIP rezul- tatas, proc.	NE rezul- tatas, proc.
1992	Danija	Der stemmes om det af Folketinget vedtagne forslag til lov ændring af lov om Danmarks tiltrædelse af De Europæiske Fællesskaber m.v. (Danmarks tiltrædelse af traktaten om Den Europæiske Union) (<i>liet. Balsavimas dėl Parlamento patvirtino siūlymo dėl Danijos prisijungimo prie Europos Ekonominės Bendrijos sutarties pakeitimo (Danija renkasi Europos Sąjungos sutartį)</i>)	82,90	49,30	50,70
1993	Danija	Der stemmes om det af Folketinget vedtagne forslag til lov om Danmarks tiltrædelse af Edinburgh-Afgørelsen og Maastricht-Traktaten (<i>liet. Balsavimas dėl Parlamento patvirtino siūlymo dėl Danijos prisijungimo prie Edinburgo susitarimo ir Maastrichto sutarties</i>)	85,50	56,77	43,23
2001	Airija	Do you approve of the proposal to amend the Constitution contained in the undermentioned Bill? <i>Twenty-fourth Amendment of the Constitution (No 2) Bill, 2001</i> ³¹⁸ (<i>liet. Ar pritariate siūlymui (pa)keisti Konstituciją, kaip nurodoma žemiau minimame Konstitucijos keitimo įstatyme?</i>)	34,79	46,13	53,87

³¹⁵ Kissane, B. From people's veto to instrument of elite consensus: the referendum experience in Ireland // Setala, M., Schiller, T. *Referendums and Representative Democracy. Responsiveness, accountability and deliberation*. Routledge / ECPR Studies in European Political Science, 2009.

³¹⁶ Hug, 2000, p. 3-36; Schneider, 1996, Op. Cit.

³¹⁷ Referendumo klausimai pateikiami originalo kalba ir taip, kaip jie buvo formuluoti biuleteniuose, o jų atitinkamas vertimas su paaiškinimais – šalia ir išnašose.

³¹⁸ Minimas įstatymas apima siūlymą pakeisti 29 Airijos Konstitucijos straipsnį. Straipsnis apibrėžia tarptautinius santykius ir apima nuostatas anksčiau apibudintas toliau minimuose referendumuose, rengtuose ratifikuoti narystę Europos Bendrijoje, Vieningos Europos Akte, ES sutartyje (Maastrichto sutartyje) ir Amsterdamo sutartyje. Siūloma įstatymo pastraipa: 29.4.7 straipsnis „Valstybė gali ratifikuoti Nicos sutartį, iš dalies pakeičiančią ES sutartį, Sutartis, įsteigiančias Europos Bendrijas, ir tam tikrus aktus, pasirašytus 2001 m. vasario 26 diena Nijoje“.

		<i>Dvidešimt ketvirtas Konstitucijos (pa)keitimo įstatymas (nr. 2), 2011)</i>			
2002	Airija	Do you approve of the proposal to amend the Constitution contained in the undermentioned Bill? <i>The Twenty-sixth Amendment of the Constitution Bill, 2002</i> ³¹⁹ (<i>liet. Ar pritariate siūlymui (pa)keisti Konstituciją, kaip nurodoma žemiau minimame Konstitucijos keitimo įstatyme? Dvidešimt šeštas Konstitucijos (pa)keitimo įstatymas, 2002</i>)	49,47	62,89	37,11
2008	Airija	Do you approve of the proposal to amend the Constitution contained in the undermentioned Bill? <i>The Twenty-eighth Amendment of the Constitution Bill, 2008</i> (<i>liet. Ar pritariate siūlymui (pa)keisti Konstituciją, kaip nurodoma žemiau minimame Konstitucijos keitimo įstatyme? Dvidešimt aštuntas Konstitucijos (pa)keitimo įstatymas, 2008</i>)	53,13	46,60	53,40
2009	Airija	Do you approve of the proposal to amend the Constitution contained in the undermentioned Bill? <i>The Twenty-eighth Amendment of the Constitution Bill (Treaty of Lisbon) 2009</i> (<i>liet. Ar pritariate siūlymui (pa)keisti Konstituciją, kaip nurodoma žemiau minimame Konstitucijos keitimo įstatyme? Dvidešimt aštuntas Konstitucijos (pa)keitimo įstatymas (Lisabonos sutartis), 2009</i>)	59,00	67,13	32,87

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis EU-Oplynsningen, Folketinget, http://www.euo.dk/upload/application/pdf/c7b72293/stemmeseddel_1993.pdf; Eleccions Ireland: Referendums, <http://electionsireland.org/results/referendum/index.cfm>.

2. 3. Danijos atvejis – Mastrichto sutarties ratifikavimo 1992 ir 1993 m. referendumų pora

Pirmasis eurointegracinės sutarties atmetimo valstybėje - narėje atvejis fiksuojamas 1992 m. Danijoje, šalies piliečiams sprendžiant dėl pritarimo Mastrichto sutarčiai. Tuo pačiu tai

³¹⁹ Valstybė gali ratifikuoti Nicos sutartį, iš dalies pakeičiančią ES sutartį, Sutartis, įsteigiančias Europos Bendrijas ir tam tikrus aktus, pasirašytus 2001 m. vasario 26 dieną Nicoje. (...) Valstybė neratifikuos sprendimo, priimto Europos Taryboje dėl bendros gynybos steigimo kaip nurodoma Sutarties 1.2 straipsnyje, minimame 7 šios pastraipos skiltyje, kur nurodoma, kad bendroji apsauga turėtų būti valstybine.

suformuoja naują, beprecedentę situaciją – tolesnį šio tyrimo objektą, t. y. galimybę analizuoti referendumų poras.

2. 3. 1. Teisinė aplinka

Danija tradiciškai laikoma viena su EB ir ES reikalais susijusių referendumų rengimo lyderių.³²⁰ Gi, tuo tarpu, teisiškai Danijos Konstitucija automatiškai nenurodo tokių referendumų būtinumo. Referendumas dėl Mastrichto sutarties Danijoje buvo ir privalomas, ir, formaliai konstituciškai, toje situacijoje nebūtinas. Danijos konstitucija (dan. „Grundloven“), priimta 1953 metais, ir jos 20 straipsnis („Suvereniteto perleidimas“, teigiantis apie „konkrečiai apibrėžtos apimties“ suvereniteto perleidimą)³²¹ siūlo dvi išeitis: leidžiama pasirašyti tarptautines sutartis, jei tam pritaria 5/6 Folketingo narių arba reikia patvirtinti Sutartį referendumu paprastąja dauguma. Nors realybėje tautai balsavimu užteko tik atmesti tokią sutartį; tam būtų reikėję, kad ratifikavimui nepritartų balsavusiųjų dauguma, bet būtinai bent 30 proc. visų rinkėjų.³²² Pastarąją nuostatą papildomai reglamentuoja Konstitucijos 20 straipsnio nuoroda į 42 straipsnį.³²³ Pirmą kartą šių dviejų straipsnių kombinacija buvo panaudota dar 1972 m., šaliai apsisprendžiant dėl stojimo į EB. Vėliau jau Suvestinis Europos aktas negalėjo būti ratifikuotas parlamente, nes trūko reikiamos 5/6 parlamentinės daugumos. Tas pasakytina ir apie Mastrichto sutarties ratifikavimą.

Nors 1993 m. reikiama dauguma parlamente buvo, vis dėlto buvo priimtas politinis sprendimas organizuoti referendumą³²⁴.

Taigi Danijos įstatymai apriboja teiginio NE šalininkų galimybes eksploatuoti rinkėjų apatiją: jei susirinks per mažai balsuotojų, sutarties atmesti nepavyks. Kita vertus, įstatymai griežtai reikalauja, kad valstybės teikiama finansinė ir kitokia parama kampanijų metu būtų vienoda ir teiginio TAIP, ir teiginio NE šalininkams.³²⁵

Pagrindinė Konstitucijos 20 straipsnio idėja yra suteikti įgaliojimų galimybę, tvirtinant viršnacionalinių institucijų dokumentus. Ir ta galimybė yra didesnė nei keisti Konstituciją iš esmės, ko galėtų, kitu atveju, prireikti (tai reglamentuojama 88 straipsnyje, kaip sudėtinga dviejų tvirtinimų skirtingos sudėties Parlamente procedūra, kur sprendimą po to dar vis tiek turi patvirtinti referendumu mažiausiai 40 proc. elektorato). Kita vertus, tokius viršnacionalinius

³²⁰ Laursen, 2009, Op. Cit. p. 2.

³²¹ Jarukaitis, I. Europos Sąjungos konstitucinė sutartis ir valstybių narių konstitucijos. // In *Konventas, Konstitucija, Europos Sąjungos ateitis 2002-2003 m.* Vilnius: Europos integracijos studijų centras; Firidas, 2004, p. 42-54.

³²² Hussain, N., Hudson, G. M., Whitman, R. Referendums on the EU Constitutional Treaty: The State of Play. Chatham House, 2005. Rasta: <http://www.riia.org/pdf/research/europe/BP-NHOct04.pdf> Žiūrėta: 2013 04 14.

³²³ Laursen, 2009, Op. Cit. p. 4.

³²⁴ Closa, Op. Cit.

³²⁵ Mažylis, 2005, Op. Cit. p. 77.

dokumentus akivaizdžiai sudėtingiau patvirtinti, nei kitus teisės aktus: juk 5/6 Folketingo daugumos – tai mažiausiai 150 narių iš 179. Tai aukšta riba, vadinama mažumos garantija.³²⁶

Beje, atėjus Nicos sutarties ratifikavimo laikui, Danijoje referendumas neorganizuotas. Jau diskusijose dėl Nicos sutarties reikiama 5/6 daugumą Parlamente turinčios partijos pasirinko tuo, kad pagal jau minėtą 20 Konstitucijos straipsnį referendumas nėra privalomas, tai tokio referendumo ir neorganizavo.³²⁷ Tas pats įvyko ir Danijoje ratifikuojant Lisabonos sutartį.³²⁸

Tačiau pastarieji pavyzdžiai nereiškia, kad Danija atsisakė referenduminės praktikos tarptautinius klausimus spręsti drauge su savo visuomene. Ir toliau Danijoje išliko stipri eurointegracinių referendumų tradicija; danų visuomenė nuolat diskutuoja ir nepamiršta referendumų temos. Tradiciškai priskiriama prie dažnai referendumus organizuojančių valstybių³²⁹, Danija po Mastroichto sutarties ratifikavimo dar surengė tris su ES vienaip ar kitaip susijusius referendumus³³⁰: dėl Amsterdamo sutarties ratifikavimo (pritarta iš karto)³³¹, dėl euro įvedimo (nepritarta ir prie šios temos nuolat grįžtama viešuose politikų bei visuomenės debatuose³³²) bei naujausias referendumas dėl patentų (pritarta)³³³. Prieš visus juos vykdavo argumentuotos, girdimos, stiprias stovyklas turinčios kampanijos. Danijoje taip pat buvo svarstoma organizuoti ir referendumą dėl Sutarties dėl Konstitucijos ratifikavimo³³⁴, tačiau, nutrūkus procesams, nespėta.

2. 3. 2. Kampanijų analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka

Aukščiau išdėstyta teisinė ir apskritai referenduminė situacija Danijoje ją tyrinėjusiųjų nuomone turi esminės įtakos ir visuomenės nusiteikimui, sprendimams, referendumų rezultatams ir pan. Štai Laursen, kalbėdamas apie referendumus Danijoje ir apskritai danų požiūrį į tokius referendumus (iš viso organizuoti 6 su Europos integracija susiję referendumai), sako³³⁵, kad Danijos visuomenėje ryškus labai kompleksinis požiūris į referendumus. Jis mano, jog dauguma danų palaiko Europos ekonominę integraciją, kaip nedarančią per didelės įtakos

³²⁶ Laursen, 2009, Op. Cit. p. 5.

³²⁷ Buch, Op. Cit.

³²⁸ Laursen, 2009, Op. Cit.

³²⁹ Wimmel, Op. Cit., p. 35.

³³⁰ Žr. 1 lentelė. Europiniai referendumai (nuo EB pradžios iki 2014 09 01)

³³¹ Petersen, N. The Danish Referendum on the Treaty of Amsterdam Europas? *ZEI Discussion Papers*, C 17, 1998, p. 1-39.

³³² Pavyzdžiui, Kirk, L. Danish opposition agrees to quick EU referendum. *EUobserver.com*, 2013 08 12, <http://euobserver.com/political/121082> Žiūrėta: 2014 04 28; Andreassen, A. M. Danish government wants second referendum on euro. *EUobserver.com*, 2007 11 22, <http://euobserver.com/institutional/25202> 2014 04 28.

³³³ Pfaffertott, C. Denmark to join Unified Patent Court. *Democracy International*, 2014 05 26, <http://www.democracy-international.org/denmark-join-unified-patent-court> Žiūrėta 2015 02 22.

³³⁴ Mažylis, 2005, Op. Cit., p. 76.

³³⁵ Laursen, 2009, Op. Cit.

Danijos autonomijai. Jo manymu, būtent todėl jie ir pritarė stojimui į Europos Ekonominę Bendriją, tačiau nenoriai pritarė Maastrichto sutarčiai (ar – vėliau – nepageidavo įsivesti eurą).³³⁶

Panašiai kalbėjo ir viena pirmųjų Maastrichto temą tyrinėjusiųjų Karen Siune³³⁷, teigdama, kad danai taip protestuoja iš esmės prieš daugiau galių perleidimą ES. Jis rėmėsi prieš tai savo su partneriais vykdyto projekto metu atliktomis apklausomis, kurios pagal atskiras socialines grupes ieškojo atsakymo, kas ir kodėl sakė NE³³⁸.

Buch ir Hansen, tyrinėdami visą Danijos referendumų virtinę iki pat 2000-ųjų referendumo dėl euro, pažymi, kad Danijos visuomenė, dažnai atmesdavusi vis naujus Sąjungos projektus, vis dėlto demonstruoja labai aukštą emocinio savęs tapatinimo su Europa laipsnį. Kriticismas – tarsi priimamas kaip danų naratyvas iš praeities, su kuriuo jie eina į kiekvieną referendumą, todėl ir „pirmojo“ dėl Maastrichto galutinė baigtis lyg ir neturėjo stebinti.³³⁹ Kita vertus, jie sako, kad Danijoje priešininkų argumentai buvo emociškai stipresni.

Rinkėjų elgseną Danijos referendumų atveju tyrinėjęs Worre³⁴⁰ laikosi nuostatos, kad neigiamas atsakymas referendume nereiškia priešiško ES apskritai – tai tiesiog tarpvyriausybinių bendradarbiavimo Europos reikalų srityje rezultatas. Tiesa, kita „suvokimo“ problema čia vis dėlto keliama: „kaip perskaityti Sutartį“ – minimalistiškai ar maksimalistiškai. Jis teigia, kad referendumai padalijo danus į dvi beveik lygias stovyklas. Ir nors danams buvo suteiktos išimtys, bet vis tiek jas skirtingai interpretavo. Iškeliamas svarbus niuansas „kaip persiderėti nepersiderant“.

Čia Worre poziciją galima pastiprinti ir maždaug to paties laikotarpio (iškart po referendumų) išdėstytomis Franklin³⁴¹ mintimis. Jis su kolegomis, nors pradžioje taip pat naudojo nuomonių apklausų analizę³⁴², tačiau vėliau ėmėsi sudėtingesnių koduočių³⁴³. Vis dėlto, tai galėjo paaiškinti visai nedaug – buvo siūlomi trys variantai: pirmasis teigtų, kad rezultatai

³³⁶ Beje, tuo metu, kai danai pirmą kartą referendume nepritarė Maastrichto sutarčiai, kuri siūlė Ekonominės ir pinigų sąjungos sukūrimą ateityje, ES piliečių teisių apsaugą ir glaudesnę bendradarbiavimą teisingumo bei vidaus reikalų srityse, kiti gi tyrinėtojai čia įžvelgė ne mastymo kompleksiskumą, o atsiradusį jų euroskepticizmą. O kai kone pusė danų nerodė palankumo jau ES sutarty užfiksuotam bendros valiutos – euro – įvedimui, tai dar garsiau prašneka apie tai, kad nuo praeito amžiaus paskutinio dešimtmečio Daniją galima laikyti viena didžiausių (ar tiesiog net aršiausių) integracijos gilinimo oponentų. Kita vertus, autoriaus nuomone, tai, Danijos atveju, vis tiek nebūtinai patvirtina euroskeptiškumą – atseit, jų toks neigiamas požiūris nukreiptas būtent į vis naujas ES sutartis, kurias kaskart, iškilus būtinybei apsvarstyti (referendumo dieną), piliečiai kelia sau klausimą, ar tikrai jos būtinos tolesnei sėkmingai šalies narystei. Laursen čia taip pat kelia versiją, kad po nepasisekusių ar mažiau sėkmingų referendumų pastebėjus, jog Danijos visuomenė – skeptiška Europos integracijos atžvilgiu, o su tuo susiję reformų klausimai šioje šalyje pačias reformas paverčia dviejų lygių žaidimo objektu, buvo pasinaudota ir rengimo arba ne teise. (Laursen, 2009, Op. Cit.)

³³⁷ Siune, K. (a) The Danes said NO to the Maastricht Treaty. The Danish EC referendum of June 1992. *Scandinavian Political Studies*, 16(1), 1993, p. 103.

³³⁸ Ibid., p. 95.

³³⁹ Buch, Op. Cit.

³⁴⁰ Worre, Op. Cit.

³⁴¹ Franklin, 1995, Op. Cit.

³⁴² Franklin, 1994, Op. Cit.

³⁴³ Franklin, 1995, Op. Cit., p. 106.

rodo žmonių priešišumą sutarčiai ir todėl čia nėra daugiau ko aiškintis; antrasis – piliečiai pakeitė nuomonę kampanijos metu, nes jiems buvo išaiškinta, kad integracijos procesai eina pirmyn pakankamai greitai; trečiasis paaiškinimas sako, kad rezultatus galime suprasti, kaip partijų varžybas vidaus arenoje ir to išdavą.

Ir visi jie nenutolsta ir kalba apie racionaliuosius referenduminės kampanijos aspektus, kur itin svarbų vaidmenį vaidina veikėjai.

4 lentelė. Veikėjai Maastrichto sutarties ratifikavimo referendumuose

TAIP šalininkai	NE šalininkai
Beveik visos parlamentinės partijos ir abejais atvejais – vyriausybės ³⁴⁴ : <i>Venstre</i> ³⁴⁵ ; <i>Konservative</i> ³⁴⁶ ; <i>Det Radikale Venstre</i> ³⁴⁷ ; <i>CD</i> ³⁴⁸ ; <i>Socialdemokraterne</i> ³⁴⁹	Iš parlamentinių tik <i>SF</i> ³⁵⁰ , <i>Kristeligt Folkeparti</i> ³⁵¹ ir <i>Fremskridtspartiet</i> ³⁵²
Europos judėjimo Briuselyje atstovai, kartu su dvylika kolegų iš Europos Parlamento ³⁵³	<i>Anti-Union campagne organizers</i> ³⁵⁴ <i>People's Movement, June Movement</i> ³⁵⁵

Šaltiniai: Sudaryta autorės, remiantis išnašose nurodytais šaltiniais.

Bandant sistemiškai lyginti 1992 m. ir 1993 m. referendumų veikėjus, aptinkama, kad kiekvienos stovyklos veikėjų sąrašas kito palyginti nežymiai. Partijos – nors pasikeitus vyriausybei pagrindinės ir perėjo į opoziciją ar atvirkščiai (6 ir 7 PRIEDAI) – praktiškai savo pozicijų nekeičia. Tik *SF* ir *Kristeligt Folkeparti* prieš 1993 m. referendumą „pasiblaškusios“ ir siuntusios dviprasmiškus signalus savo rinkėjams, galiausiai, artėjant kampanijos pabaigai, buvo linkusios pritarti arba laikytis neutraliai.

Tad apibendrintai tipologizuojant veikėjus pažymėtina, jog TAIP šalininkai tai:

- Vyriausybės partijos: buvimas vyriausybėje abiem atvejais buvo tolygu TAIP stovyklai. Ir net jei pirmu atveju *Kristeligt Folkeparti*, griežtai vertinant, ir

³⁴⁴ Ibid.

³⁴⁵ Konservatyviai liberalių pažiūrų ir agrarinės pakraipos save pristatanti partija. Angl. *Left, Liberal Party of Denmark* (pilnas pavadinimas *Venstre, Danmarks Liberale Parti*)

³⁴⁶ Konservatoriškų pažiūrų partija. Angl. *Conservatives* arba *Conservative People's Party* (dan. *Det Konservative Folkeparti*, DKF)

³⁴⁷ Socialliberalai. Angl. *Danish Social Liberal Party*

³⁴⁸ Pilnas pavadinimas – *Centrum-Demokraterne*. Centro dešinės partija. Angl. *Centre Democrats*.

³⁴⁹ Socialdemokratai. Angl. *Social Democratic Party*.

³⁵⁰ Pilnas pavadinimas – *Socialistisk Folkeparti*. Žaliųjų ir socialistinių pažiūrų politinė partija. Angl. *Socialist People's Party*

³⁵¹ Religinės dešinės pakraipos partija. Angl. *Christian People's Party*. Tiesa, tiek ši, tiek *SF* „antrajame“ referendume buvo linkusios pritarti arba laikytis neutraliai.

³⁵² Ekonominio liberalizmo atstovė, kai kurių autorių įvardijama, kaip kraštutinė kairuoliška partija. Angl. *Progress Party*. Siune, 1993a, Op. Cit., p. 93.

³⁵³ Caratini, C. Le Danemark après le "Non" à Maastricht. *Danemark: Sygma*, 1992. Rasta: http://www.ena.lu/referendum_maastricht_treaty_denmark_june_1992-02-14539 Žiūrėta: 2013 08 23.

³⁵⁴ Organizuota grupė „Anti-sąjunginės kampanijos organizatoriai“.

³⁵⁵ Organizuotos grupės „Žmonių judėjimas“, „Birželio judėjimas“, Worre, Op. Cit.

priskirtina NE stovyklai (nors jos retorika labiau dviprasmiška nei aiškiai neigiama), tai antrojo referendumo atveju, jai jau esant vyriausybės sudėtyje (7 PRIEDAS) ji neprieštarauja ir net palaiko referendumo klausimą;

- Pagrindinės arba didžiosios parlamentinės partijos: skaičiuojant vietomis parlamente šios partijos sudarė absoliučią daugumą (4 lentelė ir 6 PRIEDAS);
- Pagal politinę ideologiją – kuo toliau nuo socialistinės/socialdemokratinės krypties: kadangi beveik visos parlamentinės partijos – TAIP šalininkės, sudėtinga išskirti jų nuostatas pagal ideologiją, tačiau galima teigti, kad aiškiausius TAIP signalus rinkėjams siuntė tos, kurias galima vadinti nesocialistinių/nesocialdemokratinų partijų grupe (*Venstre; Konservative; CD*); ir atvirkščiai – kuo labiau į priešingą pusę, tuo labiau rezervuoti arba dviprasmiški signalai savo rinkėjams;
- Tarptautiniai veikėjai: pavienių arba atskirų grupių balsai nebuvo labai stiprūs, tačiau visada – palaikantys TAIP pusę.

Tuo tarpu, NE šalininkai tai:

- Mažosios parlamentinės partijos: net ir pridėdant rezervuotai besilaikiusių ar besiblaškiusių partijų balsus jos galėjo pretenduoti į vos iki šeštadalio visų parlamentinėms partijoms skirtų vietų (6 PRIEDAS);
- Kraštutinė kairė: aiškiausiai ir nuosekliai NE šalininkams priklausė vienintelė *Fremskridtspartiet*, kuri įvardijama kaip kraštutinė. Atkreiptinas dėmesys, kad rezervuotos pozicijos besilaikančiųjų partijų žaliųjų flangas taip pat buvo nusiteikęs labiau neigiamai;
- Specialūs judėjimai: tai specialiai kampanijos laikotarpiui susikūrę, didesne dalim – marginalizuoti judėjimai (grupės), pabrėžiantys savo kilimą „iš liaudies“ (tarsi didesnį artimumą „paprastiems“ žmonėms).

Analizuojant galimus faktorius, kodėl vyriausybė pralaimėjo pirmąjį referendumą ir siekiant pasiruošti antrajam, buvo kalbama apie situaciją, kai balsuojama prieš vyriausybės politiką. Franklin drauge su kolegomis mano, jog neatmestina ir galimybė, jog rinkėjai iš tikrųjų nebuvo nusiteikę prieš Europą – jų sprendimą galima būtų priimti kaip nuosprendį savo vyriausybei.³⁵⁶ Svensson tam tikra prasme sutiko ir teigė, kad po Maastrichto sutarties ratifikavimo pirmojo referendumo atmetimo piliečiai pasijuto, tarsi antruoju referendumu jais būtų manipuluojama³⁵⁷, bet iš esmės jis nelinkęs būtent vyriausybės faktoriaus laikyti esminiu. Keliems metams praėjus ir jau įvykus penktajam Danijoje eurointegraciniam referendumui Svensson nusprendžia persvarstyti Franklin tezes ir vis tiek laikosi nuomonės, kad negalima ir

³⁵⁶ Franklin, 1995, Op. Cit.

³⁵⁷ Svensson, P. The Danes and Direct Democracy. Aarhus: Aarhus Univ. Dep. of Polit. Science, 1994. p. 17.

net pavojinga teigti, jog viskas dėl vyriausybės (ne)populiarumo: visuomenė nėra tik elito manipuliavimų auka.³⁵⁸

Vėliau, po diskusijos su Svensson, Franklin³⁵⁹ pripažino, kad yra dar daugiau argumentų, padedančių paaiškinti vyriausybės vaidmenį referendumo procese. Jis netgi pripažįsta, kad anksčiau su kolegomis klydo. Ir jeigu ir yra kokie nors piliečiai, kurie, pasisakydami referendume labiau atsižvelgia į savo šalies reikalus nei į partijos politines preferencijas, tai tik danai. Galiausiai siūloma nuomonė, kad Vyriausybė neturi tokios reikšmingos įtakos Danijos piliečių apsisprendimui. Ji gali turėti įtakos mažiau tuo klausimu „išsivysčiusioms“ šalims, t. y. šalims, kurios neseniai įstojo į ES arba tik susiję su ja. O taip vadinamų ES „senbuvų“ piliečiai jau turi savo aiškias nuomones. Šalių - narių visuomenėse švietimas eurointegraciniais klausimais daro įtaką ir jiems vis mažiau svarbi vyriausybės pozicija. Tuo tarpu, Svensson su kolegomis labiau fokusuojasi į balsuojančiųjų vertybes ir akcentuoja su integracijos procesu siejamas viltis. Jie iš karto visiškai nesutinka, kad tai yra tik vidinė partijų kovų arena.³⁶⁰ Bet tai, anot jų, ir ne informuotumo klausimas, nes susidarė paradoksali situacija, kai tie, kurie buvo geriau informuoti apie Europą, labiau nenorėjo balsuoti, lyginant su tais, kurie buvo mažiau informuoti.³⁶¹

Taigi referendumai padalijo danus į dvi beveik lygias stovyklas, kur reikėjo esminio proveržio situacijai pakeisti. Tokiame kontekste Danijos vyriausybė išsiderėjo iš Bendrijų svarbias išimtis (angl. „opt-out“, dar kirtaip jos vadinamos Edinburgo susitarimais) srityse, kurios daugiausiai kėlė diskusijų visuomenėje (nacionalinė pilietybė, bendra užsienio ir saugumo politika, vieninga valiuta) ir dėl kurių buvo kviečiami balsuoti tik danai, t. y. rado būdų išimtis įtraukti į Maastrichto sutartį, nekeičiant viso dokumento, kas būtų reikšę būtinybę ir kitose šalyse ratifikuoti jį iš naujo.³⁶²

Užfiksavus ir stebint pagrindinius veikėjų argumentus prieš abu referendumus, ryškėja tam tikri bruožai.

5 lentelė. Tipiniai kampanijų dėl Maastrichto sutarties ratifikavimo lozungai

Kampanijos TAIP, 1992	Kampanijos NE, 1992
- Ekonominiai privalumai (angl. „economic advantages“) ³⁶³	- Nacionalinės pilietybės [praradimas] (angl. „[loss] of national citizenship“) ³⁶⁸
- subsidarumo principas (angl. „principle of subsidiarity“) ³⁶⁴	- [prieš] vieningos valiutos, [...] centrinio banko, [...] vieningos gynybos politikos [idėją] (angl.

³⁵⁸ Svensson, 2002, Op. Cit., p. 748.

³⁵⁹ Franklin, 2002, Op. Cit.

³⁶⁰ Siune, 1994, Op. Cit.; Svensson, 1994, Op. Cit.; Svensson, 2002, Op. Cit.

³⁶¹ Siune, 1993b, Op. Cit.

³⁶² Svensson, 1994, Op. Cit.

³⁶³ Buch, Op. Cit.

³⁶⁴ Major, J. Maastricht Treaty (Danish Referendum). *HC Deb*, 208, 1992, p. 827-840. Rasta: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1992/jun/03/maastricht-treaty-danish-referendum> Žiūrėta: 2011 08 09.

- Komisijos finansinė ir kitokio pobūdžio [EP] kontrolė (angl. „<i>financial and other controls [by EP] over the Commission</i>“) ³⁶⁵; - EB plėtra vis dar svarbi (angl. „<i>the enlargement of the European Community is still important</i>“) ³⁶⁶ - pasitikėkite vyriausybe ir balsuokite TAIP (angl. „<i>trust the government, and vote "yes"</i>“) ³⁶⁷	„<i>single currency, [...] central bank, [...] unitary defence policy</i>“) ³⁶⁹ - grėsmė nacionaliniam tapatumui ir nepriklausomybei (angl. „<i>national identity and national independence – under threat</i>“) ³⁷⁰ - Danijos suvereniteto, nacionalinio identiteto ir kultūrinių tradicijų praradimas (angl. „<i>loss of Danish sovereignty, national identity, and cultural traditions</i>“) ³⁷¹ - atvirumo ir demokratijos [praradimas] (angl. „<i>[loss of] openness and democracy</i>“) ³⁷² - [prieš] Europos unifikavimą (angl. „<i>[vote against] European unification</i>“) ³⁷³
Kampanijos TAIP, 1993	Kampanijos NE, 1993
- Svarbios išimtys [Edinburgo susitarimai dėl nacionalinės pilietybės, bendros užsienio ir saugumo politikos, vieningos valiutos] (angl. „<i>important exceptions [opt-outs on national citizenship, common foreign and security policy, single currency]</i>“) ³⁷⁴ - nėra priežasties bijoti tolesnio EB vystimosi (angl. „<i>no cause for fear about the further EC development</i>“) ³⁷⁵ - Danijos paskutinis šansas (angl. „<i>Denmark's last chance</i>“) ³⁷⁶ - ekonominiai privalumai (angl. „<i>economic advantages</i>“) ³⁷⁷ - subsidiarumo principas (angl. „<i>principle of subsidiarity</i>“) ³⁷⁸	- Niekio nauja [nesiūloma] (angl. „<i>[they do not propose] anything new</i>“) ³⁷⁹ - išimtys [opt-outs] tik riboto galiojimo (angl. „<i>exceptions [opt-outs] would only be valid for a limited duration</i>“) ³⁸⁰ - politinis elitas bando manipuliuoti [kai siūlo naują referendumą] (angl. „<i>political establishment tried to manipulate us [when proposing new referendum]</i>“) ³⁸¹ - kodėl reikia balsuoti dėl to paties antrą kartą? (angl. „<i>why are we once again voting on the same issues?</i>“) ³⁸² - [balsuok] prieš vieningos Europos idėją (angl. „<i>[vote] against the idea of a united Europe</i>“) ³⁸³ - bus prarastas Danijos suverenitetas, nacionalinis identitetas ir kultūrinės tradicijos (angl. „<i>loss of Danish sovereignty, national identity, and cultural traditions</i>“) ³⁸⁴ - atvirumo ir demokratijos [praradimas] (angl. „<i>[loss of] openness and democracy</i>“) ³⁸⁵

Šaltiniai: Sudaryta autorės, remiantis išnašose nurodytais šaltiniais.

³⁶⁸ Laursen, 2009, Op. Cit.

³⁶⁵ Ibid.

³⁶⁶ Ibid.

³⁶⁷ Franklin, 1995, Op. Cit., p. 5.

³⁶⁹ Franklin, 1995, Op. Cit., p. 5.

³⁷⁰ Franklin, 1994, Op. Cit., p. 464.

³⁷¹ Buch, 2002, Op. Cit., p. 14.

³⁷² Ibid.

³⁷³ Franklin, 1994, Op. Cit., p. 469.

³⁷⁴ Svensson, 1994, Op. Cit.

³⁷⁵ Ibid.

³⁷⁶ Ibid.

³⁷⁷ Buch, Op. Cit., p. 15.

³⁷⁸ Ibid.

³⁷⁹ Svensson, 1994, Op. Cit.

³⁸⁰ Ibid.

³⁸¹ Ibid.

³⁸² Ibid.

³⁸³ Franklin, 1995, Op. Cit., p. 18.

³⁸⁴ Buch, Op. Cit., p. 14.

³⁸⁵ Ibid.

Taigi racionalistiškai žiūrint, akivaizdu, jog antrojo referendumo atveju argumentai kartojosi. Nors vyriausybė pasikeitė, bet agituojančiosios partijos – praktiškai tos pačios, aktyvumas taip pat išliko panašus, todėl skirtis matoma tik tame, kad NE argumentai tarsi „neteko savo galios“, nes nebuvo tiek jau emociškai stiprūs, o be to – juos savaip neutralizavo gautos išimtys (angl. „opt-out“), kurių iškomunikavimui skirtas ypatingas dėmesys. Pirmuoju atveju neigiami argumentai, būdami emociškai nauji ir stiprūs, mobilizavo savuosius balsuotojus. Antruoju gi atveju – mobilizavo netikėtumo faktorius, kuris „įkvėpė“ antrajai TAIP kampanijai daugiau jėgos. Danijoje nuostatos NE šalininkai (beje, ne tik pirmuoju, bet ir antruoju atveju) naudojo emociškai stiprius argumentus. Jie teigė, kad Mastrichto sutartis – tai grėsmė Danijos suverenitetui, nacionaliniam identitetui ir kultūrinėms tradicijoms. Maža to – net atvirumui ir demokratijai.³⁸⁶ Taip pat garsūs buvo argumentai prieš bet kokią unifikavimą.³⁸⁷ Tuo tarpu TAIP kampanijoje dominavo sutarties paaiškinimai, kalbos apie subsidiarumo principą ir raginimas pritarti Bendrijos plėtrai³⁸⁸, iškelti ir ekonominiai motyvai.

O ir sutarus dėl išimčių, visuomenėje jos skirtingai interpretuotos.³⁸⁹ Vis dėlto, tuomet stipresnė jautėsi TAIP pusė. Lyginant 1992 m. ir 1993 m. TAIP kampanijų lozungus, pastebimi du esminiai pokyčiai: „svarbios išimtys“ (angl. „opt-out“), kurių iškomunikavimui buvo skirtas ypatingas dėmesys; akcentuotas Danijos pasitraukimas iš Europos integracijos procesų, jei vėl bus balsuojama NE.

Kita vertus, egzistuoja ir nuomonė, jog balsuojantiems danams po išsiderėtų išlygų netgi per daug nerūpėjo jokios detalės. Visuomenės nuomonės tyrimai rodė, kad tik labai nedidelis procentas žmonių iš tų, kurie balsavo antrajame referendume TAIP, konkrečiai žinojo, kas buvo išsiderėta.³⁹⁰ Jiems galėjo rūpėti apskritai pakitusi situacija, bet ne tiek – konkretūs niuansai.

Niuansuotas danų balsuotojų požiūris pripažįstamas ir jau anksčiau minėtose, vienosė daugiausiai apie šią referendumų porą vykusiose Franklin diskusijose su Svensson³⁹¹; tyrinėtojai linkę besąlygiškai tikėti racionalia balsuotojų motyvacija. Tik jų atliekamuose skaičiavimuose, įvedus vyriausybės, kaip centrinio veikėjo, (ne-)populiarumo faktorių, tampa akivaizdūs esminiai atlikto tyrimo ribojimai, su kuriais neretai ir susiduria racionalistai. Pirmiausia tai bandoma įveikti balsuotojų motyvacijos niuansuotumu, taip pat – nuolatinių nuotaikų svyravimų versija priešreferendumiui laikotarpiu, o ypač – kampanijų įtakoje.

Siejant Mastrichto referendumus nagrinėjusių autorių darbų analizę su anksčiau šiame darbe kokybinės lyginamosios analizės metu išskirtomis referendumų poroms ir rezultato

³⁸⁶ Ibid.

³⁸⁷ Franklin, 1994, Op. Cit., p. 464-469.

³⁸⁸ Major, Op. Cit.

³⁸⁹ Worre, Op. Cit.

³⁹⁰ Franklin, 1994, Op. Cit.

³⁹¹ Franklin, 1994, Op. Cit. ir Franklin, 1995, Op. Cit.

inversijai jose daugiausiai įtakos galėjusiais turėti faktoriais³⁹², pastarųjų svarbai autoriai suteikia esminį svorį. Elito motyvacijos ir vyriausybės aktyvumo svarba pateikiama per išsiderėtas išlygas. Pastarosios – tai ir pagrindas TAIP pusės lozungų kaitai ir stiprėjimui. Pasikeitusi vyriausybė dar sustiprina parlamentinių partijų konsensuą. Iš kitos pusės, galima įžvelgti, kad antrasis referendumas nuvainikavo įsitvirtinusias NE nuostatas. Net ir formaliai (3 lentelė) išskaitoma, jog antroji kampanija vyko dėl klausimo, ar Edinburgo susitarimai pakeitė, ar nepakeitė kažką iš esmės. Ir nors NE stovykla bando išlaikyti ir įtvirtinti požiūrį, jog balsuojama dėl to paties, aiškiai grumiasi stovyklos – išlygos svarbu ar ne (nes kitų argumentų iš esmės neatsiranda). Kampanijų analizės visuma leidžia aptikti pakitusią antrosios kampanijos aplinką, lyginant su pirmąja, ir tam tikra dalimi nureikšminti racionalių argumentų svarbą balsuotojų apsisprendimui (žr. III dalies diskusiją toliau).

2. 4. Nicos sutarties ratifikavimo 2001 ir 2002 m. referendumų pora Airijoje

Nicos sutarties atmetimas Airijoje 2001 m. priminė Mastrichto sutarties atmetimą Danijoje 1992 m. Vėliau 2002-aisiais organizuotas antrasis referendumas suteikė galimybę šiame tyrime analizuoti antrąjį referendumų porą.

2. 4. 1. Teisinė aplinka

Airija yra vienintelė ES valstybė - narė, kuri pagal savo Konstituciją privalėjo rengti referendumus dėl Nicos ir Lisabonos sutarčių ratifikavimo. Taip numato jos nacionalinė teisė.

Airijos konstitucijoje referendumai numatomi dviem atvejais, iš kurių šiam darbui ypač svarbus – pirmasis, kur tiesioginis piliečių pritarimas privalomas norint įvykdyti bet kokias konstitucijos pataisas. Todėl siekiant pakeisti, papildyti ar kitaip modifikuoti bet kuri konstitucijos straipsnį būtina inicijuoti referendumą ir gauti piliečių sutikimą.

Konstitucijos pataisos priėmimas vyksta dviem etapais: pirmiausia, siekiant referendumo balsavimui pateikti pataisos projektą, reikalingas parlamento sprendimas. Kiekvienas toks sprendimas, kaip siūlomas konstitucinės pataisos projektas, inicijuojamas Atstovų rūmuose. Šiam projektui turi pritarti abeji parlamento rūmai: tiek Senatas, tiek Atstovų rūmai.³⁹³ Atkreiptinas dėmesys, jog parlamentas turi balsuoti ne dėl siūlomų pataisų esmės, o tik dėl klausimo, ar pasiūlymas turi būti pateiktas piliečių svarstymui referendume.³⁹⁴ Gavus atitinkamą

³⁹² Žr. 2.1. skyrių „Tyrimo metodika“

³⁹³ Constitution of Ireland, Enacted by the People 1st July, 1937. Rasta: http://www.constitution.org/cons/ireland/constitution_ireland-en.htm Žiūrėta: 2012 08 13.

³⁹⁴ Gallagher, 1996, Op. Cit.

pritarimą, skelbiamas referendumas. Referendumo klausimui ir – atitinkamai – pataisai patvirtinti pakanka paprastosios daugumos nuo galiojančių balsavimo biuletenių. Referendumui įvykus bei piliečiams pritarus siūlomai pataisai, Airijos prezidentas privalo nedelsdamas pasirašyti konstitucijos pataisos aktą, kuri tuomet ir įsigalioja.³⁹⁵ Kito būdo priimti konstitucijos pataisas ar patiems piliečiams jas inicijuoti Airijos konstitucija nenumato – jiems belieka tik pritarti arba ne valdžios pasiūlytiems projektams.

Antrasis konstitucijoje numatytas referendumo atvejis susijęs tik su nekonstituciniais įstatymais. Jis galimas iškilus konfliktui parlamente tarp Atstovų rūmų ir Senato. Šiuo atveju dauguma Senato narių ir bent trečdalis Atstovų rūmų deputatų gali kreiptis į prezidentą su peticija, reikalaudami nepasirašyti atitinkamo įstatymo projekto, bet dėl jo inicijuoti referendumą. Jeigu prezidentas inicijuoja referendumą dėl minėtojo įstatymo projekto, kad šis projektas neįsigaliotų, nepakanka paprastos referendume dalyvaujančiųjų daugumos nepritarimo projektui, ko visiškai pakanka balsavimuose dėl konstitucijos pataisų. Šiuo atveju, kad projektas būtų vetuotas prieš jį balsuojanti dauguma privalo sudaryti bent trečdalį visų registruotų rinkėjų.³⁹⁶ Šiuo atveju referendumą galima panaudoti kaip įrankį konfliktui tarp parlamento rūmų spręsti. Vis dėlto, iki šiol tokio poreikio iškilę nebuvo ir jis pagal parlamentinę šalies praktiką – mažai tikėtinas.

Tad taip susiklostė, kad Airijoje buvo organizuoti net 9 su EB ir ES klausimais susiję referendumai³⁹⁷: pirmiausia, dėl stojimo į EB (pritarta beveik absoliučia dauguma)³⁹⁸, toliau – trys pritarimu Suvestinio Europos akto³⁹⁹, Maastrichto⁴⁰⁰ ir Amsterdamo⁴⁰¹ sutartims pasibaigę referendumai, po du Nicos ir Lisabonos sutarčių ratifikavimui skirti referendumai ir naujausias referendumas dėl Europos fiskalinių susitarimų⁴⁰².

Taigi tiek Nicos, tiek Lisabonos sutarties ratifikavimo referendumai, kaip ir kiti iki tol šalyje vykę referendumai EB ir ES klausimais, priskirtini privalomiesiems konstituciniams referendumams. Šios šalies piliečiai balsavo dėl Airijos Respublikos Konstitucijos pataisų (net klausimai dėl referendumo formuluojami, kaip 24, 26 ir 28 straipsnių pakeitimai): tik taip, pagal pačios Airijos konstitucijos 29, 46 ir 47 straipsnius, įmanoma šalyje įteisinti ES sutarčių

³⁹⁵ Constitution of Ireland, Op. Cit.

³⁹⁶ Gallagher, 1996, Op. Cit.

³⁹⁷ Žr. 1 lentelė. Europiniai referendumai (nuo EB pradžios iki 2014 09 01).

³⁹⁸ Geary, M. J. Pushing an Open Door? Ireland and the EEC Referendum of 1972. *History Ireland*, 17(5), 2009, 4-9.

³⁹⁹ Gallagher, M. The single European act referendum. *Irish Political Studies*, 3 (1), 1988, p. 77-82.

⁴⁰⁰ Franklin, 1995, Op. Cit.

⁴⁰¹ Hug, S., König, Th. Divided Government and the Ratification of the Amsterdam Treaty. // Pahre, R. Democratic Foreign Policy Making: Problems of Divided Government and International Cooperation. New York: Palgrave. 2006, p. 133-150

⁴⁰² FitzGibbon, J. The Referendum on the European Fiscal Compact Treaty in the Republic of Ireland. *Referendum Briefing Paper*, 19, 2012, p. 1-12. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-19.pdf&site=266> Žiūrėta: 2015 02 22.

veikimą. Būtent pagal 46 konstitucijos straipsnį kiekvienas toks nutarimas turi būti įtrauktas ir tapti konstitucijos teksto dalimi.⁴⁰³ Mat konstitucinės doktrinos dalimi tapo Aukščiausiojo Teismo sprendimai, pagal kuriuos naujų galių suteikimas ES institucijoms kiekvieną kartą turi būti sankcionuojamas kaip Airijos konstitucijos pataisa⁴⁰⁴.

2. 4. 2. Kampanijų analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka

Bendras referenduminis kontekstas jau 2000-aisiais nebuvo vienaplanis: prasidėjo vieši debatai Airijos žiniasklaidoje, kur ir atskiri ministrai ir proeuropietiškų partijų atstovai diskutavo dėl glaudesnės Europos privalumų ir trūkumų, o daugiausia baimės juose kėlė ES panašėjimas į JAV.⁴⁰⁵ Vis dėlto, tikėjimas Nicos sutarties svarba nekėlė abejonių ir todėl – didelio išankstinio nerimo. Be to, iki šio dokumento ratifikavimo referendumo airiai save pozicionavo, kaip nuoseklius ES rėmėjus – visi tiek dėl narystės, tiek dėl atskirų Sutarčių pakeitimų vykę referendumai sulaukdavo aiškaus pritarimo.

Tokiomis aplinkybėmis ir politikams, ir tyrinėtojams netikėtu įvykiu tapo Airijos balsuotojų NE 2001 m. Nicos referendume. Nicos sutartis iš principo buvo viena svarbiausių sutarčių ES plėtrai. Jau iš anksto aiškėjo pozicija: jei jos ratifikavimas nepavyks, tai (bent jau kuriam laikui) tolesnė plėtra nevyks. Tad TAIP stovykla šį argumentą naudojo savajai kampanijai jau pirmajame referendume, ne tik pabrėždama, kad tai solidarumo su Vidurio ir Rytų Europa ženklas, bet ir, kad plėtra pačiai Airijai atneš naudos.

Vis dėlto, ekspertai neatmeta galimybės, jog airiai, nubalsavę pirmąkart prieš, nėra iš esmės kažkuo išskirtiniai. Tikėtina, kad, jeigu dėl Nicos sutarties referendumus būtų rengę daugiau valstybių, ir ten būtų susidurta su ratifikavimo stabdymu ar bent jau didelėmis agitacinėmis problemomis.⁴⁰⁶ Vis dėlto, šįkart ši problema buvo Airija – ir tai tiek šalies valdžiai, tiek Europai buvo netikėta žinia. Todėl prieš antrąjį referendumą ES plėtra buvo pristatoma kaip moralinė pareiga pademonstruoti solidarumą su Vidurio ir Rytų Europa, kuri patyrė Sovietų Sąjungos spaudimą ir prieš dešimt metų išsilaisvinusi dabar siekia žengti

⁴⁰³ The Referendum in Ireland. Department of the Environment, Community and Local Government, 2014, p. 5. Rasta: <http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/PublicationsDocuments/FileDownload.1893.en.pdf> Žiūrėta: 2015 02 22.

⁴⁰⁴ Collins, A. M., O'Reilly, J. The Application of Community Law in Ireland 1973-1979. *Common Market Law Review*, 27, 1990, p. 318-319.

⁴⁰⁵ Harney, M. Remarks by Tanaiste, Mary Harney, at a Meeting of the American Bar Association in the Law Society of Ireland. *Blackhall Place, Dublin*, 2000.

⁴⁰⁶ O'Brennan J. EU Enlargement as a Factor in Ireland's Nice Treaty Referendum. *Perceptions*, 7, 2002. Rasta: http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume7/September-November2002/Perception_JohnBrennan.pdf Žiūrėta: 2011 07 13.

demokratijos keliu.⁴⁰⁷ Ir tik antrasis referendumas leido priimti Lietuvą į vienintelę tokią sąjungą pasaulio istorijoje, kuri yra sukurta neprievartiniu būdu.

Anot Brigid Laffan⁴⁰⁸ ir jos mokslinės kompanijos, taip jau susiklostė, kad Airija buvo laikoma konstruktyvia ES „klubo“ narių partnere (beje, ir labai eurooptimistiškai nusiteikusia, visada palaikančia esminius sprendimus ir pan.). Todėl, kad ir netikėtas, Airijos NE buvo ir labai pozityvus dalykas – jis suteikė Europai impulsą diskusijoms dėl savo projektų.

Kita vertus, Costello⁴⁰⁹ nuomone, pirmajame referendume dėl Nicos sutarties dominuoja euro-nerimas, Airijos neutraliteto klausimas ir ES plėtra. Jis buvo surengtas ir po to, kai kelis metus (dar nuo Amsterdamo sutarties) buvo diskutuojama, ar Airijos konstitucija įpareigoja tokiu atveju rengti referendumą. Tai buvo tarsi išprovokuota ir labai skatinta skeptiškiausi nusiteikusių partijų ir jų lyderių. Tuo tarpu, Vyriausybė, sutikdama organizuoti referendumą, norėjo būti pirmąja valstybe, ratifikavusia Nicos sutartį. Kaip sako autorius, tikėdamasi lengvos pergalės, ji net nedėjo pastangų kampanijos metu. O kai kurių autorių nuomone,⁴¹⁰ tai buvo galima nuspėti ir buvo klystama to neįvertinant: referendumo rezultatais tiesiog iš anksto atspindėjo ekonominę situaciją šalyje. Nuo įstojimo Airijos BVP išaugo labiausiai bei apskritai visa ekonomika augo stipriausiai iš visos tuometinės Bendrijos. Šalies ekonomika pasikeitė iš esmės: didelės investicijos švietimui, laisva darbo jėga, žemas mokesčių lygis, demografiniai ypatumai, palyginti maža palūkanų norma, fiskalinės drausmės įsipareigojimai, produktyvumas ir darbo santykių gerinimas – visa tai, autorės nuomone, padėjo paaiškinti, kodėl Airijos pozicija ES atžvilgiu taip kardinaliai keitėsi. Airija nebesijautė ekonomiškai tiek daug gaunanti iš ES (ilgainiui). Atrodė, kad ir materialinė pusė nesant ES erdvėje Airijoje labai nepablogės, todėl vis sunkiau buvo įtikinti rinkėjus dėl Airijos paramos narystei ES, ypač jei tai lemia konstitucinius keitimus ar įtakoja vidinius politikos reikalus. Todėl Airijos piliečiai ir net kai kurių politinių partijų nariai buvo nepasirengę paisyti šalies lojalumo ES ir tą parodė referendume. Katelyn Walker⁴¹¹, analizavusi abiejų Airijos referendumų (Nicos ir Lisabonos) pamokas Europai, iš esmės teigė, kad, nors airiai tradiciškai ir buvo laikomi bei iš tiesų buvo euroentuziastiška tauta, tačiau Nicos sutarties atveju minėta sparčiai augusi ekonominė padėtis leido tiesiog neįvertinti savo šalies vaidmens Europai ir Europos vaidmens jai svarbos. Iš kitos pusės, ir aukščiau išsakyti argumentai, ir vėlesni pagrindžia, jog jie, kaip visuomenė, perkainavo daugelį dalykų, pradėjo dominuoti vidiniai reikalai, o europiniai tikslai tiesiog nebuvo tokie aktualūs. Be to,

⁴⁰⁷ Gilland, 2002a, Op. Cit.

⁴⁰⁸ Laffan, B. Ireland and the EU after the Lisbon Treaty Referendum. Rasta: <http://www.faiethineurope.org.uk/ireland.pdf> Žiūrėta: 2011 07 13.

⁴⁰⁹ Costello, Op. Cit.

⁴¹⁰ O'Brennan, J. Ireland and the European Union: Mapping Domestic Modes of Adaptation and Contestation. // *Irish Business and Society*. (eds.) Gill & MacMillan, Dublin, 2010, p. 379-397.

⁴¹¹ Walker, K. From Dublin to Lisbon: Ireland's EU Reform Treaty Referendums and Their Lessons for Europe. *Claremont- UC Undergraduate Research Conference on the European Union*, 9, 2010, p. 85-86, 90.

akademinėje diskusijoje minima, jog ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino konfliktinė (daugiausia britų pagrindu) priešiška žiniasklaida, kuri gesino integracijos nuotaikas kiekviena proga ir pateikdavo vertingas pastabas euroskeptikų pusei skleidžiant savo nuomonę.

Susidarė nuomonė, jog prieš pirmąjį Nicos referendumą TAIP šalininkai į agitaciją pasižiūrėjo formaliai, o NE – buvo aktyvūs ir veržlūs.

6 lentelė. Veikėjai Nicos sutarties ratifikavimo referendumuose

TAIP šalininkai	NE šalininkai
Visos pagrindinės parlamentinės partijos (išskyrus dvi) ⁴¹²	Vienintelės parlamentinės <i>GP</i> ⁴¹³ ir <i>Sinn Féin</i> ⁴¹⁴
Dauguma pagrindinių verslo ir prekybos asociacijų, darbdavių judėjimai (Airijos prekybos sąjungų kongresas, Airijos verslo ir darbdavių konfederacija ir pan.), žemdirbių organizacijos, žiniasklaidos kanalai ⁴¹⁵	Imigracijos kontrolės platforma, Nacionalinė platforma, Akcija už Airiją ⁴¹⁶
Neasocijuotos grupės (tokios, kaip Aljansas už Europą, Airijos suvienyta visuomenės organizacija) ⁴¹⁷	Konfliktinė (daugiausia britų pagrindu) priešiška žiniasklaida ⁴¹⁸

Šaltiniai: Sudaryta autorės, remiantis išnašose nurodytais šaltiniais.

Apibendrintai tipologizuojant veikėjus referendumuose dėl Nicos sutarties pažymėtina, jog TAIP šalininkai tai:

- Vyriausybinių partijos: abiejų referendumų metu vyriausybinių partijos nesikeitė (keitėsi kadencija, bet ne Vyriausybės sudėtis ar jos vadovas) ir buvimas joje buvo tolygus TAIP stovyklai (9 PRIEDAS);
- Pagrindinės parlamentinės partijos: visos pagrindinės parlamentinės politinės partijos, kurios, skaičiuojant vietomis parlamente, sudarė absoliučią daugumą (6 lentelė ir 8 PRIEDAS);
- Tradicinės politinės ideologijos, nekraštutinės partijos: kadangi beveik visos parlamentinės partijos – TAIP šalininkės, jų nuostatos pagal ideologiją – taip pat plataus politinio spektro;

⁴¹² Ibid.

⁴¹³ Žalieji. Angl. – *Green Party*.

⁴¹⁴ Kairioji respublikoniška partija. Costello, Op. Cit.

⁴¹⁵ Qvortrup, Op. Cit., p. 2.

⁴¹⁶ Gilland, K. (b) The Party Politics of Euroscepticism in Ireland. *Paper presented at the Joint Sessions of the European Consortium for Political Research*, 22-27 March, 2002. Turin, Italy. Rasta: <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/turin/ws25/Gilland.pdf> Žiūrėta: 2011 07 08.

⁴¹⁷ Qvortrup, Op. Cit., p. 2.

⁴¹⁸ O'Brennan, 2010, Op. Cit.

- Pagrindinės asocijuotos interesų grupės: pagrindinės verslo ir prekybos asociacijos, darbdavių judėjimai, žemdirbių organizacijos, žiniasklaidos kanalai.

Tuo tarpu NE šalininkai tai:

- Mažosios parlamentinės partijos: iš parlamentinių partijų tik *GP* ir *Sinn Féin* (6 lentelė) atstovavo NE stovyklą, o tai tesudarė abiejų kadencijų atvejais po 3 balsus 166 vietų parlamente (8 PRIEDAS);
- Kairieji: kaip minėta aukščiau, parlamente tik dvi partijos atstovavo NE šalininkus, iš kurių *Sinn Féin* – kairieji respublikonai, o *GP* – žalieji, savo darbotvarkėje kalbantys kairiųjų terminais⁴¹⁹;
- Specialūs judėjimai ar asocijuotos grupės: tai specialiai kampanijos laikotarpiui susikūrę, didesne dalimi marginalizuoti judėjimai (grupės), pabrėžiantys savo kilimą „iš liaudies“, kai kuriais atvejais – konkrečios problemos atstovai (kaip, pvz., Imigracijos kontrolės platforma), dalis jų stovyklai atstovaujančios žiniasklaidos.

Kai kurių autorių teigimu, Vyriausybė galimai buvo atlikusi racionalius paskaičiavimus: susumavus visus TAIP pusę oficialiai palaikančiųjų balsus gautųsi apie 85 proc. palankumas.⁴²⁰ Šalininkų pagrindiniai argumentai – tai pasiruošimas ES plėtrai ir tai, kad tokia plėtra Airijai bus naudinga. O plėtra, savo ruožtu, taip pat yra ir solidarumo su Vidurio ir Rytų Europa ženklas.

Priešininkų pusę palaikančių organizacijų buvo mažiau ir jos bandė paveikti balsuojančius emociniais lozungais. Vis dėlto, ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino konfliktinė (daugiausia britų pagrindu) priešiška žiniasklaida, kuri gesino integracijos nuotaikas kiekviena proga ir pateikdavo euroskeptinę nuomonę formuojančius argumentus. Taigi NE kampanija, nors ir turėdama sąlyginai gerokai mažiau asocijuotų grupių, išsiskyrė spalvingumu ir įvairove. O visa kampanija sukosi apie kelis pagrindinius dalykus: nerimas dėl Airijos neutralumo, katalikiškų vertybių kontekstas ir dviprasmybė dėl ES plėtros.⁴²¹

Taigi per didelę vyriausybės ramybę, neįvertinimas, vyraujančių visuomenės nuotaikų nesupratimas – esminiai argumentai ir tarp daugiau Nicos sutarties problematika besidomėjusių autorių. Marsh teigia, kad, pirmuoju Nicos referendumo atveju, vyriausybė buvo per rami, antruoju gi ji, įskaitant ir didžiąsias partijas, buvo jau daug aktyvesnė, kadangi išsigando jai

⁴¹⁹ Green Party. Rasta: <https://greenparty.ie/about/> Žiūrėta: 2015 04 26.

⁴²⁰ Qvortrup, M. Not so Nice: The Irish Referendum on EU Enlargement. *Department of Politics, The London School of Economics*, 2001, p. 2. Rasta: <http://www.iandrinstitute.org/New%20IRI%20Website%20Info/I&R%20Research%20and%20History/I&R%20Studies/Qvortrup%20-%20Ireland%27s%20Nice%20Referendum.pdf> Žiūrėta: 2012 10 24.

⁴²¹ Costello, Op. Cit.

netikėto rezultato.⁴²² Mads Qvortrup pritaria, kad ypač Airijos atveju, vyriausybė tiesiog nesitikėjo pirmuosiuose referendumuose pralaimėjimo. Eurobarometro apklausos tiek prieš Nicos, tiek prieš Lisabonos kampanijas rodo, kad Airijos rinkėjų požiūris tarp dviejų sutarčių iš esmės mažai kas pasikeitė. Stebint Eurobarometrų rezultatus, kur airių nuomonė dėl ES įvairiais aspektais buvo labai palanki (gerokai virš ES šalių vidurkio), tai galėjo „užliūliuoti“ ir leisti manyti, kad referendumas bus tik formalumas. Galimai buvo pasiskaičiuota, jog TAIP pusę palaikė ne tik pagrindinės verslo ir prekybos asociacijos, darbdavių judėjimai, žemdirbių organizacijos, žiniasklaidos kanalai, bet ir visos pagrindinės partijos, kurių balsus susumavus gautųsi aukščiau minėtų 85 proc. palankumas. Taigi Qvortrup teigia, kad ypač Airijos atveju, vyriausybė tiesiog nesitikėjo pirmuosiuose referendumuose pralaimėjimo. Jis mano, kad galimai buvo pasiskaičiuota TAIP pusės pergalė.⁴²³

Dėl šios priežasties sutinka ir Mathieu Petithomme⁴²⁴, kuris, analizuodamas partijų nusiteikimą referendumo atžvilgiu, pastebi, kad pirmojo Nicos referendumo atveju, pagrindinės opozicinės partijos laikėsi beveik vienodos pozicijos, kaip vyriausybės dėl visuomenės diskusijoje keliamų karinio neutraliteto ir plėtros palaikymo argumentų. Jie negalėjo nereaguoti į augantį nerimą dėl šių klausimų, tai gal dar ir dėl to laikėsi pasyviau kampanijos metu. Todėl pirmuoju Nicos atveju tiesiog buvo „letargiška“ kampanija, antruoju – stebimas augantis informatyvumas. Buvo daroma viskas, kad aktyvėtų dalyvavimas.

Beje, tai, kad po pirmojo atmetimo Airija gana greitai nusprendė rengti antrąjį referendumą, nulėmė ir prisiminta Danijos patirtis. Toliau sekė vyriausybės diskusijos su ES. Visa tai leido Airijai bandyti formuoti savus pageidavimus išlygoms bei svarstyti apie antrąjį referendumą. Taip atsirado Sevilijos deklaracija, turėjusi įtikinti airius persigalvoti. O kadangi Airija visuomet laikėsi labai neutralios užsienio politikos, tai, kai kurių autorių nuomone, tokios išlygos tikrai turėjo padėti „išgelbėti“ Nicos sutartį.⁴²⁵ Costello teigia, kad galima ir kritiškai žiūrėti į išimčių išsiderėjimą, kaip nieko esmingai naujo neatnešusį momentą, bet jis linkęs turėti kitokį požiūrį. Jis mano, kad tai buvo svarbių debatų Europoje paskatinimas ir aiškumo įnešimas plėtros kontekste.⁴²⁶ Taigi darytina išvada, kad ir tam tikras poslinkis – gal net Europos mastu. Tad iš esmės lemiančiu linkstama laikyti kone vieną argumentą, bet, iš kitos pusės, lyg ir

⁴²² Marsh, M. *Referendum Campaigns: Changing What People Think or Changing What They Think About?* // De Vreese, C. H. *The Dynamics of Referendum Campaigns. An International Perspective*. Palgrave Macmillan, 2007, p. 63-84.

⁴²³ Qvortrup, Op. Cit., p. 2.

⁴²⁴ Petithomme, M. *Awakening the sleeping giant? The displacement of the partisan cleavage and change in government-opposition dynamics in EU referendums. Perspectives on European Politics and Society*, 12(1), 2011, p. 93.

⁴²⁵ Walker, Op. Cit., p. 85-86, 90.

⁴²⁶ Costello, Op. Cit.

pripažįstama, kad skaičiai šioje situacijoje nelabai ką paaiškina – kažkas pasikeitė iš esmės visuomenėje.

Pasak O'Brennan, kadangi Nicos sutartis buvo viena svarbiausių sutarčių ES plėtrai, jos atmetimas buvo priimtas kaip ypatingai svarbus ženklas. Todėl tai buvo klausimas dėl ES plėtros. Jį, kaip tokį, suprato ne tik tuometinės ES narės, bet ir kandidatės, kurioms pirmasis Nicos atmetimas buvo kaip tiesioginis kelio į ES užkirtimas.⁴²⁷

Antrojo referendumo (TAIP 2002) mokslininkų analizė apsiribojo veikiau empiriniais išmąstymais.⁴²⁸ Šiame kontekste vėl iškyla svarstymai apie referendumų „antrarūšiškumą“. Tokį aspektą pasirinko ir Garry⁴²⁹ su savo moksline kompanija, analizavę Nicos referendumus. Jie mano, kad referendumų antrarūšiškumui daug įtakos turi tai, kad referendumai buvo neprivalomojo pobūdžio. Jie pirmiausia kelia racionalius argumentus, sakydami, kad tie, kurie norėjo daugiau neutralumo, balsavo prieš, o kuriems jis buvo mažiau aktualus – už; kurie norėjo stipresnės karinės ES – taip pat balsavo už, o kurie karinio neutralumo – prieš; taip pat neigiamai balsavo ir tie, kurie į plėtrą žvelgė kaip į vargingesnių valstybių priėmimą, kas sumažintų Airijos iš ES gaunamas lėšas ir net atvirkščiai – jai reikėtų tapti donore. Taigi visa kompanija sukosi apie kelis pagrindinius dalykus: nerimas dėl Airijos neutralumo ir dviprasmybė dėl ES plėtros. Taip pat buvo dažnai diskutuojama dėl Komisaro praradimo.⁴³⁰

Tik po pirmojo atmetimo pro-nicinė pusė, patyrusi šoką, susitelkė antrajam referendumui – daug energingesnei kampanijai, kuri davė norimą rezultatą. Vis dėlto, autoriai linkę manyti, kad abu Airijos referendumi dėl Nicos sutarties buvo labiau svarstymo apie ES reikalus procesai, nei plebiscitas dėl esamos Vyriausybės. Taip pat jie didelę svarbą teikia kampanijos intensyvumui ir mano, kad kuo kampanija intensyvesnė, tuo daugiau galimybių balsuoti idėjiškai, o kuo ramesnė, tuo dažniau sprendžiamos vidinės problemos. Tuo požiūriu, ypač antrąjį referendumą, jie laiko didesnio balsavimo idėjiškai atspindžiu, todėl ir pagrindinius dviejų baigčių skirtumus „nurašo“ antros kampanijos intensyvumui, lėmusiam padidėjusią mobilizaciją.

Gilland taip pat pastebi, kad ruošimasis 2002 m. referendumui Airijoje prasidėjo šoku ir netikėjimu, kad gali, organizuojant kitą referendumą, pavykti nubalsuoti kitaip balsuojant dėl „to paties“ (balsavimas dėl „to paties“ NE šalininkų vėliau buvo akcentuojamas kaip vienas svarbiausių argumentų bet kokiuose tolesniuose debatuose). Todėl ir papildomais išsiderėjimais labiausiai norėta parodyti savo piliečiams, kad bus balsuojama ne „dėl to paties“.⁴³¹ Tuo tarpu

⁴²⁷ O'Brennan, 2002, Op. Cit.

⁴²⁸ Gilland, 2002a, Op. Cit.

⁴²⁹ Garry, Op. Cit.

⁴³⁰ Costello, Op. Cit.

⁴³¹ Gilland, 2002a, Op. Cit.

prieštaraujančiųjų Nicos sutarties ratifikavimui pusei buvo naudinga teigti ir įtikinti, kad visuomenė kviečiama pasisakyti dėl to, dėl ko jau apsispręsta ir, neturint iš esmės naujų argumentų, eskaluojant nepagarbą pirmajam sprendimui.

7 lentelė. Tipiniai kampanijų dėl Nicos sutarties ratifikavimo lozungai

Kampanijos TAIP, 2001	Kampanijos NE, 2001
- Taika ir stabilumas Europoje (angl. „<i>peace and stability in Europe</i>“)⁴³² - Bendrijos plėtra (angl. „<i>community being enlarged</i>“)⁴³³ - atsidėkok už ES parodytą dosnumą (angl. „<i>pay back the generosity shown by the EU</i>“)⁴³⁴ - balsavimas prieš Nicos sutartį būtų nacionalinis pažeminimas ir niekšingas ženklas iš šalies pusės (angl. „<i>voting against Nice would be a national humiliation and a sign of meanness on the part of the country</i>“)⁴³⁵ - [reikia] skatinti ekonomiką (angl. „<i>[need] boost the economy</i>“)⁴³⁶ - [jeigu nebalsuosim TAIP, mes] galime nustumti šalį į ES „antrąją lygą“ (angl. „<i>[if we don't vote YES, we could] relegate the country to the "second division" of the EU</i>“)⁴³⁷	- Jūs prarasite galią, pinigus, laisvę (angl. „<i>You will lose – power, money, freedom</i>“)⁴³⁸ - nacionalinio suvereniteto praradimas (angl. „<i>loss of national sovereignty</i>“)⁴³⁹ - [mes nenorime] dalyvauti Jungtinės gynybos pajėgose [...] - [mes norime] šalies tradicinio neutraliteto (angl. „<i>[we don't want to] participate in the Rapid Reaction Force [...] – [we want] country's traditional neutrality</i>“)⁴⁴⁰ - mirties bausmė (angl. „<i>death penalty</i>“)⁴⁴¹ - Airijos skyrybų ir abortų teisė (angl. „<i>Irish divorce and abortion laws</i>“)⁴⁴² - ES dosnių subsidijų praradimas (angl. „<i>loss of generous EU subsidies</i>“)⁴⁴³ - kai kurie instituciniai kompromisai – nenaudingi (angl. „<i>some of the institutional compromises – disadvantageous</i>“)⁴⁴⁴ - referendumas be tikrų ir atvirų debatų (angl. „<i>referendum without real and honest debate</i>“)⁴⁴⁵
Kampanijos TAIP, 2002	Kampanijos NE, 2002
- Plėtra leistų tęsti, kaip suplanuota (angl. „<i>enlargement to proceed on schedule</i>“)⁴⁴⁶ - plėtra – Europos projekto užtikrinimas	- Balsuok už teisybę (angl. „<i>Vote until you get it right</i>“)⁴⁵² - neutraliteto [praradimas] (angl. „<i>[loss] of</i>

⁴³² Ireland rejects EU expansion. *BBC News*, 2001 06 08, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1376379.stm> Žiūrėta: 2013 08 11.

⁴³³ Irish Times, 2001 05 19.

⁴³⁴ Irish Times, 2001 05 10.

⁴³⁵ Irish Times, 2001 03 10.

⁴³⁶ Irish Times, 2001 04 10.

⁴³⁷ Irish Times, 2001 04 09.

⁴³⁸ Independent, 2001 07 07.

⁴³⁹ Independent, 2001 06 06.

⁴⁴⁰ Ireland rejects EU expansion, Op. Cit.

⁴⁴¹ Ireland votes on EU treaty. *BBC News*, 2001 06 06, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1374029.stm> Žiūrėta: 2013 08 11.

⁴⁴² Irish Times, 2001 05 19.

⁴⁴³ Ireland rejects EU expansion, Op. Cit.

⁴⁴⁴ Irish Times, 2001 06 05.

⁴⁴⁵ Irish Times, 2001 05 12.

⁴⁴⁶ Brown, T. Nice: The Second Irish Referendum. *ARI*, 80, 2002. Rasta: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/riecano_eng/Content?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/europe/ari+80-2002 Žiūrėta: 2013 08 11.

(angl. „<i>enlargement is the fulfilment of the European project</i>“)⁴⁴⁷ - Airijai narystė ES teikia daug naudos (angl. „<i>many benefits of EU membership to Ireland</i>“)⁴⁴⁸ - [daugiau] potencialo vidaus investicijoms (angl. „<i>[more] potential to inward investment</i>“)⁴⁴⁹ - ekonominis augimas (ES subsidijavo Airijos žemės ūkį, kūrė darbo vietas, stipriai pagerino Airijos ekonomiką) (angl. „<i>economic growth (EU has subsidized the Irish agriculture, created Irish jobs and dramatically improved the Irish economy)</i>“)⁴⁵⁰ - NE pusė provokuoja ksenofobines nuotaikas Nicos atžvilgiu (angl. „<i>NO side provokes a xenophobic reaction to Nice</i>“)⁴⁵¹	<i>neutrality</i>“)⁴⁵³ - didelių valstybių [ES] dominavimas (angl. „<i>[EU -] domination by large states</i>“)⁴⁵⁴ - [nacionalinio] suvereniteto [praradimas] (angl. „<i>[loss of national] sovereignty</i>“)⁴⁵⁵ - Demokratijos deficitas (angl. „<i>the Democratic Deficit</i>“)⁴⁵⁶ - Airijos tikėjimo ir moralės klausimai: abortai, eutanazija (angl. „<i>to Irish faith and morals: abortion, euthanasia</i>“)⁴⁵⁷ - kaina, kurią reiks sumokėti už Bendrą žemės ūkio politiką (angl. „<i>costs to run the Common Agricultural Policy</i>“)⁴⁵⁸
---	--

Šaltiniai: Sudaryta autorės, remiantis išnašose nurodytais šaltiniais.

Antrajame referendume argumentai, kaip ir Maastrichto atveju, kartojosi ar bent jau buvo labai panašūs. TAIP šalininkų pusėje dominavo solidarumo su Europa ir ekonominio saugumo temos. NE šalininkai svarbiausiais klausimais kėlė nacionalinio suvereniteto, vertybinius moralinius klausimus. Siejant Nicos referendumą nagrinėjusių autorių įžvalgas dėl rezultato inversijos šioje poroje su aukščiau kokybinės lyginamosios analizės dalyje išryškinantis esminės įtakos galėjusiais turėti faktoriais⁴⁵⁹, pažymėtina, jog NE pusės argumentus neutralizuoti galėjo išsiderėtos ir Sevilijos deklaracija įteisintos išlygos. Jų iškomunikavimui skirtas ypatingas dėmesys sustiprino TAIP šalininkų argumentus. Tuo pačiu – tai tapo papildomu pretekstu vyriausybės aktyvumui. TAIP ir NE stovyklų veikėjai iš esmės nepakito – nesikeitė nei vyriausybės sudėtis, nei agituojančiosios partijos (nuolatinis aiškus parlamentinis konsensusas), tik kiek atkrito NE pusėje agitavusių interesų grupių. Nicos atveju pastebimas ženklus balsuojančių aktyvumo padidėjimas (beveik 15 proc.), kuris galėjo turėti įtakos naujų balsuotojų

⁴⁵² Left, Op. Cit.

⁴⁴⁷ Left, S. The issue explained: the treaty of Nice. [theguardian.com](http://www.theguardian.com/world/2002/oct/18/eu.politics1), 2002 10 18, <http://www.theguardian.com/world/2002/oct/18/eu.politics1>. Žiūrėta: 2013 08 11.

⁴⁴⁸ Brown, Op. Cit.

⁴⁴⁹ Ibid.

⁴⁵⁰ Left, Op. Cit.

⁴⁵¹ The Irish Times, 2002 07 13.

⁴⁵³ Brown, Op. Cit.

⁴⁵⁴ Ibid.

⁴⁵⁵ Ibid.

⁴⁵⁶ Ibid.

⁴⁵⁷ Ibid.

⁴⁵⁸ Sunday Business Post, 2002 06 16.

⁴⁵⁹ Žr. 2.1. skyrių „Tyrimo metodika“

pritraukimu. Kampanijoje prieš pirmąjį referendumą NE stovyklos argumentai buvo emociškai nauji ir stiprūs, mobilizavo savuosius balsuotojus. Antruoju atveju NE pusėje niekas nesikeitė, o TAIP pusę mobilizavo ir netikėtumo faktorius (tai buvo pirmas europinis atmetimu pasibaigęs referendumas Airijoje).

Atlikta analizė leidžia įžvelgti, kad antrasis referendumas įveikė tvirtintas NE nuostatas. Antroji kampanija akcentavo labiau išlygas arba konkrečiau klausimą, ar Sevilijos deklaracijoje įtvirtinti susitarimai pakeitė situaciją iš esmės. Tad NE pusei bandant laikytis požiūrio, jog balsuojama dėl to paties, vėl, kaip ir Maastrichto atveju, esminė diskusija vyko panašiai: ar pakankamai reikšminga tai, kas išsiderėta. Kampanijų analizės visuma leidžia rekonstruoti pakitusią aplinką, kurioje buvo organizuotas jau kitas ir kitoks referendumas (žr. III dalies diskusiją toliau).

2. 5. Lisabonos sutarties ratifikavimo 2008 ir 2009 m. referendumų pora Airijoje

Lisabonos sutarties atmetimas Airijoje 2008 m. priminė tiek Nicos sutarties ratifikavimui skirtą referendumų porą, tiek Maastrichto sutarties ratifikavimo porą Danijoje. Vėliau 2009-aisiais organizuotas antrasis referendumas suteikė galimybę šiame tyrime analizuoti ir trečiąją referendumų porą.

2. 5. 1. Europos Sąjungos referendumų kontekstas iki Lisabonos sutarties ratifikavimo

Šiame darbe, kaip jau minėta aukščiau, pagrindinis objektas yra referendumų poros Danijoje (Maastrichto atvejis), Airijoje (Nicos ir Lisabonos atvejai) ir Lietuvoje (su atominė energetika susiję referendumai).

Nepaisant to, analizuojamu laikotarpiu vykę kai kurie tarpiniai ratifikaciniai referendumai turėjo tiesioginės įtakos šiame darbe pagrindinėms referendumų poroms. Akademinei diskusijų kaitai darė įtaką vykstantys referendumai dėl Sutarties dėl Konstitucijos Europai. Jie galėjo tapti proveržiu, neįvykusiu po Airijoje „pasikartojusios“ Danijos patirties. (Nors Laffan⁴⁶⁰ su komanda – atvirkščiai – teigė, kad tas Airijos NE iššaukė pozityvias pasekmes, t. y. suteikė Europai pradžią bei impulsą tolesnėms diskusijoms.) Kaip bebūtų, tokia ypatingai aiški banga buvo referendumų virtinė dėl Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo, kurie, nors ir laikytini ES integracijos nesėkmės atvejais⁴⁶¹, keitė mokslinių diskusijų mintį ir sudaro rimtą kontekstą tam tikrų tolesnių reiškinių aiškinimui, praturtino akademines diskusijas dėl

⁴⁶⁰ Laffan, Op. Cit.

⁴⁶¹ Jurgelionytė, A. (a) Repeated European referenda: from Maastricht to Lisbon. *Jaunųjų mokslininkų darbai, Journal of Young Scientists*, 1(26), 2010, p. 77-83.

Lisabonos sutarties ratifikavimo. Tad būtent dėl to toliau trumpai aptariamas šių tarpinių referendumų kontekstas ir aplinka.

Ispanijoje vyko tik patariamojo pobūdžio referendumas (nors ir buvo aišku, kad piliečių nuomonės bus paisoma). Šioje šalyje nevyko tikrieji debatai ar diskusijos dėl Europos Konstitucijos. Čia nebuvo daug aiškinamasi ar aiškinama, ką tas dokumentas duos Europai ar atims iš Ispanijos, o daugiau apeliuojama į emocinį vieningos Europos palaikymą, į apskritai ispanų palankumą narystei ES. Todėl ir tarp partijų ryški konfrontacija nebuvo tiek juntama, kiek prieš tai Airijoje ar po to – kitose šalyse. Vyriausybė, vadovaujama socialistų partijos, ragino ir kitas politines jėgas palaikyti Europos Konstitucijos idėją. Pagrindinė opozicinė partija, dešinioji *Popular Party*, nuo pat pradžių taip pat pasisakė „už“. Kairiųjų nacionalistinė ir post-komunistinė *United Left* pasisakė už tokio konstitucinio referendumo atmetimą. Pagrindiniai motyvai, kodėl ispanai apskritai rengė referendumą buvo ta, kad jie siekė Europos idėją priartinti prie gyventojų, padidinti jų žinias bei jausmą, kad ir jie dalyvauja Europos procesuose, taip pat pasipriešinti visuotinei apatijai, su kuria dauguma žmonių žiūri į tolimą, biurokratinę ir mistinę Briuselio galią; taip pat padėti Ispanijos draugams (tokiems, kaip Prancūzija ir Nyderlandai), kurie nusprendė Konstituciją ratifikuoti referendumu: pirma pradžia ir optimistinis Konstitucijos ratifikavimas gali „užkrėsti“ ir kitų šalių rinkėjus. Tuo tarpu viešoji nuomonė Sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo klausimu buvo labai susiskaldžiusi.⁴⁶² Kai kuriuose regionuose, tokiuose kaip Katalonija ar Baskų kraštas, pasisakančių „prieš“ buvo apie 30 proc. (kai, tuo tarpu, paprastai Ispanijoje tik kas šeštas nepalaikė ratifikavimo), tačiau tai nebuvo tokia problema, kuri priverstų Vyriausybę imtis kokių nors atskirų veiksmų. Galiausiai ispanai pirmi pradėjo ir aiškiai bei nedviprasmiškai pasisakė TAIP (76,73 proc. „taip“ ir tik 17,24 proc. „ne“): tuomet dar krizės grėsmės nuojauta nebuvo stipri, klausimai dėl plėtros ar suvereniteto – ne tiek aktualūs⁴⁶³.

Visa agitacinė kampanija **Prancūzijoje** bylojo apie dideles abejones dėl ES integracijos, o šios šalininkų stipriai sumažėjo jau po 2004 m. įvykusios plėtros. Pradėti kelti klausimai dėl tolesnių etapų greičio, gylio, tempo ir pan. O ir apskritai prancūzams, Europos Konstitucijos idėjos priešininkams, atrodė, kad šis projektas skatins imigraciją iš trečiųjų šalių, tolesnę plėtrą (ypač su Turkijos grėsme) bei bus nepalankus šimtamečiam Respublikos modeliui, o tuo pačiu – ir suverenitetui. Kaip vaizdžiai sako kai kurie tyrinėtojai, ne paslaptis, jog imigracija tapo politine „karšta bulve“ Europoje⁴⁶⁴. Todėl ir politinis Prancūzijos peizažas buvo susiskaldęs.

⁴⁶² Mandronal, J. C. Spanish Referendum on the EU Constitution. *democracy international*, 1.2, 2005, p. 13. Rasta: <http://www.democracy-international.org/fileadmin/di/pdf/monitoring/di-spain.pdf>. Žiūrėta: 2009 06 02.

⁴⁶³ Deloy, C. The Spanish Approve the European Constitution by a Wide Majority. Rasta: <http://constitution-europeenne.info/special/spanish.pdf>. Žiūrėta 2009 06 02.

⁴⁶⁴ Durance, Op. Cit.

Dauguma tradicinių partijų palaikė Sutartį dėl Konstitucijos Europai, o dauguma tų, kurios netelpa į minėto apibūdinimo rėmus – ne. Interesų grupės ir šioje šalyje nesilaikė vieningos pozicijos. Prekybininkų sąjungos, kaip ir dauguma NVO, Sutarties dėl Konstitucijos Europai palaikymo klausimu buvo susiskaidę. Dar likus beveik pusmečiui iki referendumo apie 200 kairiųjų pažiūrų grupių atstovų pasirašė viešą kreipimąsi, raginantį pasakyti „ne“ Europos Konstitucijai. Tai buvo daugiausia specifinių visuomeninių organizacijų (feminisčių, akademikų, kompiuterių specialistų) žingsnis. Po to Prancūzijoje šiuo klausimu sekė daug viešų mitingų, kuriuos organizavo įvairios vietinės organizacijos, nuo tam tikrų gyventojų asociacijų iki prekybininkų sąjungų, feminisčių, bedarbių, kalinių teises ginančių asociacijų ir nacionalinių bei tarptautinių organizacijų. Iš kitos pusės, apie tūkstantį verslo lyderių pasirašė kompanijų viešą kreipimąsi su prašymu pritarti Sutarčiai dėl Konstitucijos Europai. Taip pat apie 500 teisės specialistų pasirašė po elektronine peticija, kuri pateikė 10 priežasčių, kodėl reikia balsuoti „už“. Kai kurių tyrinėtojų teigimu, stebėtina, kad intelektualai dvejojo, kurią pusę palaikyti, nes ši grupė paprastai stipriai įsitraukia į tokius reikalus.⁴⁶⁵ Toks pasiskirstymas, bet kartu ir susiskaldymas, nevisada aiški pozicija ir tam tikri emociniai argumentai galiausiai nulėmė galutinį jų sprendimą, ir todėl referendumą laimėjo Sutarties dėl Konstitucijos Europai priešininkai (45,32 proc. pasisakė „taip“, o 54,68 proc. – „ne“).⁴⁶⁶ Jeano Monnet tėvynainiai pabijojo keistis ir paliko dviprasmiškoje padėtyje savo lyderius, nes tai tapo ir kaip didžiulio nepasitenkinimo nacionalinės vyriausybės politika išraiška. Tyrinėtojų nuomone, realybėje ES pasitarnavo kaip „atpirkimo ožys“ tarp dešinės ir kairės, tarp liberalios rinkos ir buvusių reformų⁴⁶⁷. Tačiau Europoje, laukusioje prancūzų atsakymo, jų pareikštas NE sutiktas kaip triuškinantis smūgis ilgai projektuotam ES statiniui, kurio pamatus pirmieji klojo tie patys prancūzai⁴⁶⁸.

Apibendrintai galima pasakyti, kad *Nyderlanduose* visuomenės nepritarimą Sutarčiai dėl Konstitucijos Europai lėmė virtinė įvairiausių priežasčių: pradedant dideliu olandų nusistatymu prieš eurą, būgštavimais dėl imigracijos kontrolės praradimo, nepritarimu musulmoniškosios Turkijos siekiui prisijungti prie ES ir baigiant nerimu, kad Briuselis gali suvaržyti liberalią šalies politiką gėjų santuokų, lengvųjų narkotikų ir abortų klausimais. Visa Vyriausybė, sudaryta iš *Christian Democrats*⁴⁶⁹, *Liberals*⁴⁷⁰ ir *Liberal Democrats*⁴⁷¹, pasisakė už Sutarties dėl

⁴⁶⁵ Richard, A., Pabst, R. Evaluation of the French Referendum on the EU Constitution, May 2005. *democracy international*, 1.0, 2005. Rasta: <http://www.democracy-international.org/fileadmin/di/pdf/monitoring/di-france.pdf>. Žiūrėta: 2009 06 04.

⁴⁶⁶ Marthaler, Op. Cit.

⁴⁶⁷ Durance, Op. Cit.

⁴⁶⁸ Taljūnaitė, Op. Cit, p. 37.

⁴⁶⁹ Krikščionys demokratai Nyderlanduose.

⁴⁷⁰ Liberalai Nyderlanduose.

⁴⁷¹ Liberaldemokratai Nyderlanduose.

Konstitucijos Europai ratifikavimą ir visi buvo Nyderlandų Europos judėjimo nariais. Jie (ypač Europos reikalų viceministras) aktyviai pasisakė žiniasklaidoje, o vėliau net atidarė tinklapį, kuriame aiškino su Sutartimi dėl Konstitucijos Europai susijusius mitus. Tuo tarpu, opozicinės parlamentinės partijos šiuo klausimu buvo susiskaldę.⁴⁷² Apskritai paėmus, didžiosios ir pagrindinės partijos buvo „už“, o populistinės kairiosios ir dešinėsios kraštutinės – „prieš“. Taip pat pažymėtina, kad pro-konstitucinės partijos turėjo absoliučią daugumą parlamente (127 iš 150 vietų). „Už“ pasisakančių partijų siunčiamos žinutės buvo daugiau oficialios, o „prieš“ – emocinės ir keliančios stresą, apeliuojančios į principus ir vertybes. Pagrindiniai dalykai, kuriuos teigė siūlantys palaikyti projektą, buvo tai, kad Sutartis dėl Konstitucijos Europai turi daugiau svertų kartu efektyviau kovoti prieš terorizmą ir tarptautinį nusikalstamumą, kad Europos rinka garantuoja didesnę augimą, bendros vertybės jau 60 metų saugo taiką, kad Sutartis dėl Konstitucijos Europai garantuoja, jog nebus vienos supervalstybės, iniciatyva priklausys Europos gyventojams. Taip pat buvo atkreiptas dėmesys, kad ES yra liberalus projektas, ir pažymėta, kad Sutartis dėl Konstitucijos Europai, tai ne Konstitucija, o daugiašalė Sutartis. Taip pat pabrėžta progreso, kuris buvo po Nicos sutarties, bet sustojo, svarba. Sutartis dėl Konstitucijos Europai turėtų sureguliuoti laisvą prekybą, konkurenciją ir vartotojo teises. Turkijos prisijungimo klausimas buvo tas, kuris skaidė net ir pritariančiųjų gretas. Pabrėžti ir Sutarties dėl Konstitucijos Europai demokratiniai bei pilietiniai aspektai: daugiau galių Europos Parlamentui, daugiau pilietinių teisių europiečiams, mažiau biurokratijos ir daugiau efektyvumo. Flangas NE kėlė vieną pagrindinę problemą: Nyderlandai taps provincija Europos supervalstybėje. Efektyvus tokios kampanijos vaizdas buvo Europos žemėlapis su dabartinėmis sienomis rytuose, kur Nyderlandai tarsi įsiliesia ir išnyksta vandenyne. Tai jiems buvo labai svarbu galimos tolesnės plėtos akivaizdoje⁴⁷³. Be to, prieštarauta tvirtinimui, kad ES – liberalus projektas, sakant, jog Nyderlandai buvo priversti vykdyti privatizaciją ten, kur normaliomis sąlygomis jos buvo galima atsisakyti. Taip pat jie teigė, kad bendrų karinių operacijų planai ir ekonominės varžybos su JAV yra pavojingos. Pasigirsdavo ir įvairių spekuliacijų olandų nepriklausomybės tema. Dar kai kuriems priešininkams pagrindinį susirūpinimą kėlė Dievo ar Krikščionybės paminėjimo Konstitucijoje nebuvimas. Be to, gana neigiamai žiūrėta į viršnacionalinį ES principą. Ne mažiau svarbus Nyderlandų visuomenei dar ir istorinis palikimas. Dar pirmoje XX a. pusėje ji susiskirstė keliomis principinėmis „kolonomis“. Kiekviena grupė – iš esmės, protestantai, katalikai, socialistai ir liberalai – gyveno daugiau ar mažiau atskirai viena nuo kitos. Kiekviena iš kolonų turėjo savo politinę partiją, žiniasklaidą,

⁴⁷² Nijeboer, A. The First Dutch Referendum. *Policy Paper*, 14, 2005, p. 8-15. Rasta: http://www.referendumplatform.nl/share/files/10_847147/notre-europe.pdf. Žiūrėta: 2009 06 02.

⁴⁷³ Harmsen, Op. Cit.

organizuotas interesų grupės, įskaitant sąjungas ir pan. Šis susiskirstymas, laikui bėgant, mažėjo, tačiau tai padeda suprasti ir šiandieninę politinę bei visuomeninę situaciją. Beje, svarbiausios NVO atsisakė atvirai pasisakyti apie savo poziciją. Viena vertus, tai galėjo būti todėl, kad jos buvo labai susiskaldę, kita vertus, kad bijojo atstumti visuomenę nuo savęs, dalyvaudamos šiame projekte. Taip pat ne paskutinėje vietoje ir faktas, kad dauguma NVO nuo Vyriausybės buvo priklausomos subsidijomis. Be to, Nyderlanduose susikūrė daug smulkių *ad hoc* grupelių, kuriuos jungė tik internetiniai puslapiai ir jos gyvavo virtualiame gyvenime. Dauguma tokių pasisakė „prieš“ Sutartį dėl Konstitucijos Europai. Vis dėlto, kalbant apie interesų grupes, jų įtaka išliko ypač reikšminga.⁴⁷⁴ O tokios stiprios ir skirtingos pozicijos rodė, kad šalyje vyko intensyvūs debatai iki pat kiekvieno referendumo dienos. Ir vis dėlto olandų sprendimas buvo atmesti Sutartį dėl Konstitucijos Europai (29,5 proc. „taip“ ir 69,5 proc. „ne“). Savo ruožtu, tai grėsė tolesnės ES plėtros į Vakarų Balkanus, Turkiją bei Ukrainą perspektyvų aptemdymu dar stipriau nei po pirmojo pralaimėjimo Prancūzijoje.⁴⁷⁵

Konstitucija, kuria siekiama supaprastinti ES įstatymų leidybos procedūras ir užtikrinti skaidresnį bei efektyvesnį 2004 m. gegužę išsiplėtusio bloko funkcionavimą, atrodė, atsidūrė aklavietėje, kai ją referendumuose atmetė prancūzų ir olandų rinkėjai. **Liuksemburge** irgi buvo girdėti įvairių nuomonių. Liuksemburgo vyriausybė buvo stipri ir aiški Sutarties dėl Konstitucijos Europai šalininkė. Premjeras Jean Claude Juncker, vienas aktyviausių Sutarties priėmimo šalininkų, net buvo pareiškęs, kad jis ir vyriausybė atsistatydins, jeigu šalies gyventojai referendume nepritaris Sutartčiai dėl Konstitucijos Europai. Vis dėlto, tarp likusių politinių jėgų palaikymas buvo pasiskirstęs įvairiai. Ekspertų teigimu⁴⁷⁶, pati Liuksemburgo visuomenė buvo gana vieninga Sutarties ratifikavimo klausimu. Vis dėlto, po dviejų nepavykusių atvejų, užtikrintumo negalėjo būti. Visos sąjungos ir verslo asociacijos palaikė Sutartį ir kvietė apskritai ateiti bei išreikšti savo poziciją. Vyraujančiose diskusijose nebent galima išskirti baimę, kad Sutartis dėl Konstitucijos Europai pažeis jų šalies nepriklausomybę, nacionalinį orumą, užtvindys pigia darbo jėga iš pokomunistinės Rytų ir Vidurio Europos, bet kilo baimių ir iš vis augančio nesusitikėjimo bendrąja valiuta euru. Ir nors Liuksemburgas išlaikė egzaminą bei pritarė Sutarties dėl Konstitucijos Europai projektui (56,52 proc. „taip“ ir 43,48 proc. „ne“), pagrindinė priežastis tarp pasisakiusių NE buvo būtent priešiškus plėtrai (68 proc.). 39 proc. pasisakė ir prieš Turkiją, bet tai nebuvo tiek svarbus veiksnys kaip Prancūzijos ar Nyderlandų atveju.

⁴⁷⁴ Nijeboer, Op. Cit., p. 5, 15-17.

⁴⁷⁵ Harmsen, Op. Cit.

⁴⁷⁶ Hausemer, P. Luxembourg's Referendum on the European Constitutional Treaty 10 July 2005. *Referendum Briefing Papers*, 14, 2005, p. 4. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-14.pdf&site=266> Žiūrėta 2009 01 13.

Taigi Prancūzijai ir Nyderlandams atmetus Sutarties dėl Konstitucijos Europai projektą, pradėta kalbėti apie krizę ES. Paradoksalu, bet konstitucinis procesas, turėjęs atverti Sąjungą žmonėms, padaryti ją artimesnę, tų pačių žmonių rankomis ir buvo sužlugdytas.⁴⁷⁷

Remiantis Mastrichto ir Nicos sutarties aktualijomis buvo minčių, kad galbūt ir Prancūzija bei Nyderlandai galėtų balsuoti antrą kartą.⁴⁷⁸ Bet šis scenarijus nebuvo realizuotas – galiausiai pereita prie kitos sutarties.

2. 5. 2. Referendumų dėl Lisabonos sutarties kampanijų Airijoje analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka

Lisabonos sutartis – tai tarsi kompromisinis bandymas po nesėkmę patyrusios Sutarties dėl Konstitucijos Europai. Todėl buvo ieškoma būtų sumažinti jai kliūtis ne tik turinio, bet ir ratifikavimo prasme. Taigi tik vienintelė Airija turėjo ją ratifikuoti referendumu, ir pirmąkart, pavadinę jį „antraeilium“ (angl. „second-order“), atmetė.⁴⁷⁹ Tuo tarpu, ES institucijos, kaip ir kitos valstybės narės, kurios jau buvo ratifikavusios sutartį, tikėjosi, kad ir Airijoje ji bus priimta be didesnio vargo.⁴⁸⁰

Lisabonos sutarties ratifikavimo atvejis, vienok, labai panašus į prieš tai buvusį Nicos sutarties ratifikavimą. Kai kuriems tyrinėtojams labiausiai įdomūs pasirodė teisiniai aspektai – šios sutarties kontekste jiems svarbu ne tiek politinės, kiek konstitucinės krizės atvejis. Todėl savo tyrinėjimus jie grindžia tiesioginės/konstitucinės demokratijos principu.⁴⁸¹ Konstitucinis (arba daugiapakopio konstitucionalizmo⁴⁸²) aspektas svarbus ir kitais atvejais, tačiau šis ypatingas tuo, jog apie Lisabonos sutartį labiau linkstama kalbėti kaip apie ilgalaikį procesą, link kurio Europa ėjo sulik kiekviena sutartimi (pradedant dar nuo Vieningo Europos akto).⁴⁸³

Vis dėlto, šiam darbui teisinis aspektas svarbus tik kaip ratifikacinė aplinka, kurioje vyko esminis veiksmas. Pavyzdžiui, kad ir tuo aspektu, jog referendumas Airijoje buvo vienintelis organizuotas referendumas dėl Lisabonos sutarties ratifikavimo. Ir vėlgi – „pirmasis“ pralaimėtas, o tolesnė integracija (bent jau kuriam laikui) sustabdyta.⁴⁸⁴ Išankstinės įvairios apklausos tarsi bylojo, jog Airijoje vykę debatai, lyg ir negalėjo būti debatai tarp „pro-“, ir „anti-europiečių“. Didžioji dalis airių pagal apklausas palaiko šalies narystę ES, įskaitant ir tuos, kurie

⁴⁷⁷ Hobolt, 2006a, Op. Cit., p. 153.

⁴⁷⁸ Costello, Op. Cit., p. 23.

⁴⁷⁹ Holmes, Op. Cit.

⁴⁸⁰ Brugha, Op. Cit., p. 303-304.

⁴⁸¹ Cahill, M. Ireland's Constitutional Amendability and Europe's Constitutional Ambition: the Lisbon Referendum in Context. *German Law Journal*, 9(10), 2008, p. 1191-1218.

⁴⁸² Daugiapakopis konstitucionalizmas procesą suprantą kaip nacionalinių ir viršnacionalinių konstitucinių konceptų, kaip nepriklausomų elementų sujungimą į vieną teisinę sistemą.

⁴⁸³ Pernice, I. The Treaty of Lisbon: Multilevel Constitutionalism in Action. *Columbia Journal of European Law*, 15(3), 349-407.

⁴⁸⁴ Holmes, Op. Cit.

balsavo prieš sutartį. Remiantis viešosios nuomonės tyrimų duomenimis, 98 proc. balsavusių „už“ ir 80 proc. balsavusių „prieš“, palaiko narystę ES. Taigi čia tarsi teisūs tie, kurie mano, jog Airijos rinkėjai šių referendumų (ypač pirmąkart atmesdami) nesuvokė tiek idėjiškai stipriai, kiek bandyta pateikti po to, t. y. jie jų nesiejo su klausimais, ar jiems patinka būti ES dalimi, nei dėkingumo/nedėkingumo ES, nei bendradarbiavimo su Europa ateityje, nei likimo/nelikimo ES klausimais.⁴⁸⁵

Vis dėlto, iškylus naujam Lisabonos sutarties ratifikavimo būtinumui ir jo atmetimo grėsmei Airijoje, akademinėse diskusijose jau galima aptikti labai nemažą skirtingų diskusijų lauką. Kai kurie ekspertai⁴⁸⁶, kalbėdami apie Lisaboną, prisimena ir Daniją bei siūlo ieškoti panašaus išėjimo iš krizės plano – tiesiog prašyti išlygų (angl. „opt-out“). Taip pat pasigirsta siūlymų⁴⁸⁷ į integracinius referendumus žiūrėti ir kaip į ES šalių-narių piliečių Europos integracijos palaikymą arba ne. Tai vėl siejama ir su naudos-kaštų racionalia logika: Maastrichtas taip pat prisimenamas senojoje racionalistinėje logikoje.⁴⁸⁸ Bandymai paaiškinti balsavimo elgesį Europos referendumuose ir rinkimuose kelia nuolatines intensyvias akademines diskusijas, prasidedančias nuo argumento, kad Europos referendumai – tai nieko daugiau, kaip viešoji nuomonė dėl vyriausybės populiarumo, iki to, kad į šiuos referendumus siūloma žiūrėti kaip piliečių požiūrio į Europos integraciją išraišką⁴⁸⁹. Airijos referendumai dėl Lisabonos sutarties suteikė naujų impulsų ir duomenų įvairių teorijų patikrinimui. Vienas dažniau minimų aspektų, kodėl 2008 m. referendume Airijoje buvo atmesta Lisabonos sutartis – klaidingos žinios apie tam tikrus Sutarties aspektus ir nepakankamas politinis išprusimas. Eurokratai lyg ir per daug tikėjo savaimine Europos integracija jau vien dėl to, kad tai yra gerai. Kaip parodė referendumų atmetimai, žmonės pažiūrėjo paprasčiau – nesupranta ir atmetu. Todėl pagrindiniu keliu to išvengti siūlytas švietimas⁴⁹⁰. Tuo tarpu, teigiama, jog 2009 m. referendume balsuota remiantis požiūriu į Europos projektą, o ne į jo gylį.

Vyriausybė taip pat iš esmės bandė pasakyti, bet nevisai tiesiogiai, kad situacija prieš antrąjį referendumą kinta. Pralaimėjusi pirmąjį ir skelbdama apie antrąjį referendumą, pabrėžė, kad nors bus balsuojama dėl tos pačios sutarties ratifikavimo, jis vyks visiškai kitame kontekste. Prieš surengiant antrąjį referendumą airių vyriausybė išsiderėjo nuolaidų, taip dar kartą siekdama parodyti, kad į pirmajame referendume išreikštą piliečių poziciją ir susirūpinimą

⁴⁸⁵ Cahill, Op. Cit.

⁴⁸⁶ Christensen, M. B., Manners, I. The Irish Opt Outs from the Lisbon Treaty? Lessons from the Danish Experience. *DIIS Brief*, 2008, p. 1-5. Rasta: http://www.diiis.dk/graphics/Publications/Briefs2008/B08_The_Irish_Opt_Outs_from_the_Lisbon_Treaty.pdf Žiūrėta: 2011 04 21.

⁴⁸⁷ Gabel, 2009, Op. Cit., p. 5.

⁴⁸⁸ Hooghe, Op. Cit., p. 21.

⁴⁸⁹ Elkins, Op. Cit.

⁴⁹⁰ Walker, Op. Cit., p. 89-90, 91, 94.

reaguojama rimtai, ir atkreipti dėmesį, jog antrasis referendumas esmingai skirsis nuo „pirmojo“, net jeigu ir yra priešininkų sakoma, jog balsuojama iš principo dėl to paties klausimo.⁴⁹¹

Vis dėlto, vienu pagrindinių argumentų laikomas būtent ekonominis argumentas. Tai dominuojantis elementas airiškame TAIP diskurse, labai stipriai susijusiame net ir su istoriniais naratyvais (pvz., Keltų Tigro) ir egzistencinėmis šalies perspektyvomis.⁴⁹² Tarsi ir pirmuoju atveju buvo per mažai garsiai ir aiškiai „užkabintas“ pagrindinis naratyvas Airijai (gal ir nebuvo tam tinkamos aplinkos), tai todėl nesuveikė, o antruoju atveju – krizės akivaizdoje – tas suveikė dar pastiprintai.

Kitiems gi atrodo⁴⁹³, kad ekonominiai faktoriai net ir pirmajame referendume padarė ženklų įtaką balsavimui. Dar nuo Nicos laikų ES airiams kėlė baimę dėl mokesčių. Sakoma, kad tos baimės ir iki Lisabonos pilnai nebuvo išsklaidytos. Dar prieš pirmąjį referendumą Airijoje pradėjo stipriai kilti nedarbas, ir tai padidino NE balsuotojų pusę tarp nekvalifikuotų darbininkų. Jų neįtikino argumentai, kad ES ekonomika Airijoje davė daugiau. Jie netikėjo, nes pelno mokestis, kuris buvo jiems labai svarbus, augo. Po pirmojo referendumo ir paaiškėjo, kad nekvalifikuoti darbininkai, kurie galvojo, kad ES jų šalį tempia žemyn, daugiausia balsavo prieš. Jiems taip pat buvo susiję ir tai, kad airiai vieni iš trijų pirmųjų, įsileidę emigrantus dirbti. O tai nepagerino jų nuotaikų ES atžvilgiu. Taip pat ir žemesnės ekonominės klasės jaunimas nebuvo linkęs palaikyti sutarties, nes jie su ES nesiejo jokių specifinių naudų, o ši jiems asocijavosi su augančiomis kainomis ir emigrantų lygiu. Šie jauni balsuotojai jau buvo gimę tada, kai Airijos ekonomika buvo ES ir ji tik augo, todėl kritimas tikrai nekėlė simpatijos naujoms narėms ar naujiems sprendimams. O jų tėvai ir seneliai šalį dar prisiminė ir tada, kai ji buvo vargingesnė, todėl ir buvo gerokai stipresni sutarčių bei ES entuziastai. Ir atvirkščiai – antrojo referendumo atveju paaiškėjo, kad būtent jaunimas buvo ta grandis, kuri įtikėjo labiausiai, kad ES reikalinga jų pačių išėjimui iš krizės bei keitė savo nuomonę iš NE į TAIP arba apskritai atėjo balsuoti, nors prieš tai nebuvo buvę. pastebėtas ypatingas dėmesys vienai atskirai grupei – tai dėmesys, skiriamas jaunimui, nes, kaip teigia kai kurie ekspertai, dauguma iki 30 metų rinkėjų pasisakė prieš pirmuoju Lisabonos referendumo atveju. Net iš vyriausybės pusės prieš antrąjį Lisabonos sutarties referendumą pastebėtas ypatingas dėmesys, skirtas jaunimui.⁴⁹⁴ Prieš antrąjį referendumą išėjimas iš krizės tarp minėtų grupių pradedamas suprasti, kaip vienintelė galimybė su ES pagalba. Taigi atskirų tikslinių grupių, kurios ženklausiausiai ir jautriausiai reagavo į

⁴⁹¹ Dinan, D. Institutions and governance: saving the Lisbon treaty –an Irish solution to a European problem. *Journal of Common Market Studies*, 47, 2009, p. 117-118.

⁴⁹² Schünemann, Op. Cit., p. 6.

⁴⁹³ Walker, Op. Cit., p. 89-90, 91, 94.

⁴⁹⁴ Brady, Op. Cit.

besikeičiantį diskursą, mobilizacija irgi laikytina vienu iš svarbių, skirtingą atsakymą nulėmusių, faktorių.

Prieš pirmąjį Lisabonos sutarties ratifikavimo referendumą vyriausybė buvo sudaryta iš *FF*, *GP* ir *PD* (9 PRIEDAS) partijų narių. Visi jie palaikė Lisabonos sutartį ir TAIP pusę. Tačiau jie neteikė pakankamai reikšmės NE stovyklos argumentams ir nėjo į atvirus debatus su jais referendumo klausimais. Kita vertus, ir toliau (prisimenant metus, kai buvo balsuota dėl Nicos sutarties ratifikavimo) iš šešių Airijos parlamente atstovaujamų partijų tik viena *Sinn Fein* buvo NE šalininkė. Dar viena partija, *GP*, dėl vidinio susiskaldymo nedemonstravo vieningos pozicijos.⁴⁹⁵

8 lentelė. Veikėjai Lisabonos sutarties ratifikavimo referendumuose

TAIP šalininkai	NE šalininkai
Valdančioji koalicija (nors <i>GP</i> viduje šiuo klausimu ir susiskaldė) ⁴⁹⁶ Opozicija: <i>FG</i> ir <i>Lab</i> ⁴⁹⁷ <i>PD</i> ⁴⁹⁸	<i>Sinn Fein</i> , <i>Unite</i> , <i>Socialist Workers Party</i> , <i>Peace and Neutrality Alliance</i> , <i>People's Movement</i> , <i>People before Profit</i> ⁴⁹⁹ <i>Kleinere Linksparteien</i> ⁵⁰⁰
NVO: verslo grupės, <i>Small Firms Association</i> , <i>Irish Small and Medium Business Association</i> ⁵⁰¹	<i>Declan Ganley think tank</i> ⁵⁰² ; <i>Libertas</i> , <i>Coir</i> , pro-life groups ⁵⁰³ <i>National Platform</i> ⁵⁰⁴
Prolisaboninės visuomenės grupės, įskaitant <i>Ireland for Europe</i> , <i>Women for Europe</i> ir <i>Generation Yes</i> ⁵⁰⁵	Kampanija prieš Europos Konstituciją (<i>CAEUC</i>) ⁵⁰⁶

Šaltiniai: Sudaryta autorės, remiantis išnašose nurodytais šaltiniais.

⁴⁹⁵ Schmidgen, Op. Cit., p. 4-5.

⁴⁹⁶ Quinlan, S. The Lisbon Experience in Ireland: 'No' in 2008 but 'Yes' in 2009 – How and Why? *Irish Political Studies*, 27(1), 2012, p. 139-153.

⁴⁹⁷ Quinlan, Op. Cit.

⁴⁹⁸ Schmidgen, Op. Cit., p. 5.

⁴⁹⁹ Laffan, Op. Cit.

⁵⁰⁰ Schmidgen, Op. Cit., p. 5.

⁵⁰¹ Miller, V., Taylor, C. The Treaty of Lisbon: amendments to the Treaty on European Union. *House of Commons Library*, 08(09), 2008, p. 1-85.

⁵⁰² FitzGibbon, J. The Failure of Political Parties and the Triumph of Civil Society: Ireland's two Lisbon votes in wider perspective. *European Consortium for Political Research (ECPR) General Conference, Section: Public Opinion, Party Politics and Interest Intermediation, Panel: Direct and Deliberative Democracy in the European Union*, Universidade Fernando Pessoa, Porto, 2010, p. 1-27. Rasta: <http://www.jhucb.it/ecpr-porto/virtualpaperroom/135.pdf> Žiūrėta: 2010 12 05.

⁵⁰³ Laffan, Op. Cit.

⁵⁰⁴ Schmidgen, Op. Cit., p. 5.

⁵⁰⁵ Q&A: Ireland's new Lisbon vote, Op. Cit.

⁵⁰⁶ Miller, Op. Cit.

Apibendrintai tipologizuojant veikėjus Lisabonos referendumų atveju pažymėtina, jog TAIP šalininkai tai:

- Vyriausybinių partijos: abiejų referendumų metu Vyriausybė nesikeitė ir buvimas joje buvo tolygu TAIP stovyklai (9 PRIEDAS); beje, ji nedaug tepakito ir nuo Nicos sutarties ratifikavimui skirtų referendumų – tik į savo gretą priėmė prieš tai skeptikų stovyklą atstovavusią GP, kuri šįkart nedemonstravo vieningos pozicijos, bet ir nebuvo atvirai priešiška;
- Pagrindinės parlamentinės partijos: visos pagrindinės parlamentinės politinės partijos, kurios, skaičiuojant vietomis parlamente, sudarė absoliučią daugumą (8 lentelė ir 8 PRIEDAS);
- Tradicinės politinės ideologijos, nekraštutinės partijos: analogiškai, kaip ir prieš tai vykusiuose referendumuose, kadangi beveik visos parlamentinės partijos – TAIP šalininkės, jų nuostatos pagal ideologiją – taip pat plataus politinio spektro;
- Pagrindinės asocijuotos interesų grupės: pagrindinės smulkaus ir vidutinio verslo asociacijos, judėjimai;
- Specialios asocijuotos grupės: specialiai susikūrusios prolisaboninės visuomenės grupės.

Tuo tarpu, NE šalininkai tai:

- Mažoji parlamentinė partija: iš parlamentinių šioje stovykloje liko tik *Sinn Féin* (8 lentelė), kuri, nors ir padidino savo atstovų skaičių nuo 1 iki 4 (166 vietų parlamente), tačiau procentiškai atstovavimas beveik nepakito (8 PRIEDAS);
- Kairieji: kaip minėta aukščiau, *Sinn Féin* – kairieji respublikonai;
- Specialūs judėjimai ar asocijuotos grupės: tai specialiai kampanijos laikotarpiui susikūrę ar jos pagrindu sustiprėję, didesne dalim – marginalizuoti judėjimai (grupės), pabrėžiantys savo kilimą „iš liaudies“, atskiri ryškūs lyderiai (kaip, pvz, *Declan Ganley*).

Kai kurie tyrinėtojai⁵⁰⁷ atkreipia dėmesį į nepavydėtiną opozicinių partijų situaciją artėjant referendumui: jos lyg ir nebūtų labai prieš, bet, jeigu pasisakys už, tuomet reikš, kad palaiko vyriausybės politiką, o to daryti irgi negali ir nenori. Todėl neatmetama nuomonė, jog ir jų rinkėjai susidūrė su panašiomis abejonėmis, jei tik buvo ar ketino būti drausmingi. Bet yra ir teigiančių visai priešingai⁵⁰⁸: juk jau nuo XX a. 8-to dešimtmečio pabaigos trys priešingos savo vykdoma politika partijos – FF, FG ir Lab – vieningai palaikė Europą. Todėl jos nesusidūrė su dilema, ką sakyti savo rinkėjams, nors ir tai reikštų, kad palaiko vyriausybę. Joms tai nebuvo tapatu. Todėl net ir šis argumentas – prieštaringas. Dar buvo iškelta idėja, kad tie, kurie nejautė artimumo su nei viena partija, dažniausiai linko balsuoti „ne“.

⁵⁰⁷ Petithomme, Op. Cit., p. 93.

⁵⁰⁸ Elkind, Op. Cit.

Kiti gi Lisabonos atvejo Airijoje ekspertai⁵⁰⁹, tuo tarpu, pagrindinį veikėjų svorį nuo parlamento perkelia prie nevyriausybinių veikėjų, kuriuos taip pat siūlo įvesti į analitinį lauką šalia partijų. Kartu su parlamentinėmis partijomis, pasisakančiomis prieš Lisabonos sutartį, didelę dalį kampanijos prieš vykdė nevyriausybinių organizacijų.⁵¹⁰ Be to, atskiro dėmesio sulaukė priešlisaboninės *Libertas* įkūrėjas Declan Ganley – ir kaip grupės atstovas, ir asmeniškai. Jis prieš „pirmąjį“ Lisabonos sutarties ratifikavimo referendumą teigė, kad iš esmės yra proeuropietišku pažiūrą ir iki tol balsavo už visas Europos sutartis, tačiau dabar nusprendė, kad Lisabonos sutartis yra „bloga verslui“, nes kelia grėsmę Airijos silpnai mokesčių politikai. D. Ganley dėl savo asmenybės charizmatiškumo ilgainiui tapo „ne-kampanijos lyderiu“. Buvo ir kitų ryškesnių grupių. Pavyzdžiui, *CAEUC* yra skėtinė grupė, sudaryta iš kairiųjų partijų ir dešiniųjų NVO. Pagrindinės priežastys, kodėl jie pasisakė prieš sutartį, buvo darbuotojų teisės, privatizavimas, militarizavimas ES ir grėsmė Airijos neutralitetui, demokratijos erozija ir Žmogaus teisių deklaracijos silpnėjimas. Katalikų konservatorių grupė *Coir* tvirtino, kad Lisabonos sutartis kelia grėsmę Airijos pozicijai abortų, gėjų santuokų ir prostitucijos klausimais. Verslo organizacijos sakė, kad Lisabonos sutartis padės tolesniam Airijos augimui, todėl buvo TAIP šalininkės, nors atskiri jų lyderiai palaikė ir NE pusę. Ūkininkai, pradžioje palaikę TAIP pusę, vėliau pakeitė nuomonę, nes ES jiems asocijavosi su subsidijų apkarpymu. Savo ruožtu, *National Platform* įkūrėjas buvo kairiųjų liberalių pažiūrų akademikas, labai aktyvus ilgametis ES kritikas. Taigi kiekviena ryškiau kampanijoje matoma grupė turėjo ir savo ryškesnę interesų sritį, kurią gynė labai paprastais argumentais, turėdami visiškai pragmatinį požiūrį į tai, ką jiems atneštų sutarties ratifikavimas.

Remiantis tokia logika, „pirmajame“ referendume, tai buvo labai efektyvi NE pusė į padėjusi laimėti kampanija. Net ir nepaisant, rodos, neskaitlingos anti-lisaboniškai nusiteikusių politinių partijų grupės bei plataus pro-europietiško rinkėjų lauko. Tuo tarpu, jau 2009 m. pagrindinis interesų grupių arsenalas stebimas TAIP pusėje, kuris ir nulėmė pergalę. Šis požiūris remiasi pilietinės visuomenės vs. partijų ir vyriausybės kampanijų efektyvumo testavimais.

Akademinesėse diskusijose, ypač Lisabonos atveju, atsiranda ir daugiau autorių⁵¹¹ bandančių ieškoti faktorių, dėl kurių pakito balsavimo rezultatas, visus išmąstymus paremiančių racionalaus pasirinkimo argumentais. Visi jie daugiau mažiau sutaria:⁵¹² po „pirmojo“ referendumo jo pralaimėjimo priežastys buvo pakankamai neaiškios. Aišku tik tai, kad antrasis

⁵⁰⁹ FitzGibbon, J. (b) Ireland's No to Lisbon: Learning the Lessons from the Failure of the Yes and the Success of the No Side. *SEI Working Paper*, 110 (21), 2009, p. 1-39. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epem-working-paper-21.pdf&site=266> Žiūrėta: 2010 12 05.

⁵¹⁰ Schmidgen, Op. Cit., p. 4-5.

⁵¹¹ Quinlan, Op. Cit.

⁵¹² Miller, Op. Cit.

referendumas vyko finansinės krizės sąlygomis. Taigi jau net ir tokie svarstymai vėl veda prie minties, jog, išeinant už racionalumo ribų, tektų pripažinti – situacija tiesiog pakitusi.

Ir toliau autoriai įvardija eilę argumentų, kurie tarsi kiekvienas atskirai ir per silpni paaiškinti, bet, kaip kompleksinė grupė, jiems atrodo turinti pakankamai racijos. Po pralaimėto referendumo 2008 m. visuomenėje buvo jaučiama tam tikra sumaištis ir siūlant antrąjį. Vietiniai ekspertai⁵¹³, žvelgdami į pasiruošimą naujam referendumui, išskyrė du pagrindinius žingsnius. Pirma, sakoma, jog buvo būtina kažkokia forma išsiaiškinti rinkiminį kontekstą, kad naujasis referendumas žmonėms galėtų suteikti šviežią mandatą. Tam pasitarnavo prieš tai vykę rinkimai į Europos Parlamentą bei vietiniai rinkimai. Antrasis žingsnis buvo susiderėti „paaiškinimus“, susijusius su sutarties kontekstu, kurie buvo pasiekti panašiu metu Briuselyje. Tik tokiaime kontekste, anot ekspertų, vyriausybė jautėsi turėdama teisę siūlyti žmonėms antrą kartą apsispręsti dėl Lisabonos sutarties. Be to, blogas ekonominis klimatas taip pat jau iš anksto laikytas kaip galimu palankiu veiksniu referendumui dėl Lisabonos sutarties. Taip pat, kadangi iki tol pastaraisiais metais viešosios nuomonės palaikymas Lisabonos klausimu nuolat kito, siūlyta tik atsargiai traktuoti apklausas, nes istoriškai buvo pastebėta, kad ne kartą aiški dauguma nusivirdavo balsavimo dieną. Vienok, buvo bijomasi turėti persvarą dėl pykčio (dauguma Airijos žmonių tarsi ir buvo pikti, kad jų demokratinis sprendimas ardomas), iš kitos pusės, užėjus ekonominei krizei, jie buvo išsigandę ir norėjo pagalbos iš ES. Po pirmojo referendumo ekonominė aplinka Airijoje stipriai pasikeitė – nuo buvimo neo-liberalaus „Keltų tigro“ aukštumoje iki ypatingo kritimo į dugną. Ir, ekspertų manymu, tam tikras kritinis kiekis žmonių pajuto, kad šiuo metu Airijai reikalinga ES globa. Taip pat manė ir Vyriausybės vadovas Brian Cowen, kuris nuolat griežtai perspėdavo savo šalies piliečius, kad pakartotinis šio dokumento atmetimas per referendumą pakenks Airijos pastangoms atsigauti po giles recesijos ir susilpnins jos vaidmenį Europos politinėje arenoje.⁵¹⁴

Manoma⁵¹⁵, jog su požiūriu susiję pasirinkimą lemiantys motyvai kompleksiniai: suvokimas, kad tarp balsavimo TAIP ir Airijos ekonomikos gerinimo yra tiesioginė sąsaja; tikėjimas (palankumas) Airijos narystei ES iš esmės; tikėjimas, kad ES unifikavimas yra per greitas; tikėjimas, kad Airija galėtų išlaikyti savo neutralitetą tarptautinėje arenoje. Taip pat daug kas priklausė nuo to, kaip ir su kuo save identifikavo piliečiai – ar labiau, kaip „europiečius“ ir „europiečius bei airius“, ar ne. NE kampanijai autoriai stipriu koziriu laiko

⁵¹³ Iš ekspertinio susirašinėjimo su M. Holmes tarp referendumų dėl Lisabonos sutarties ratifikavimo 2008 m. ir 2009 m.

⁵¹⁴ Lisbon victory not endorsement for hated Government. *Socialist Party*, 2010 10 06, <http://socialistparty.ie/2009/10/lisbon-victory-not-endorsement-for-hated-government/> Žiūrėta: 2011 06 10.

⁵¹⁵ Elkind, Op. Cit.

antiimigracines nuotaikas. Svarstant dėl ekonomikos faktoriaus manoma, kad čia nemažą vaidmenį suvaidino „panika“ dėl darbo.

Taigi naujoje kampanijoje pasiūlytas visas kompleksas. Tai ir susimobilizavusi vyriausybė. Ir nuolaidos; darbo vietos; tarptautinių investicijų nebuvimas, kuris ypač skaudžiai smogtų (pvz., būtų brangiau skolintis); apeliavimas tiesiogiai į racionalumą – „NE“ galutinai pakirstų ekonomiką. Pasitelkti ir patrauklūs veidai – išnaudotas ir šis viešųjų ryšių mechanizmas, kaip bet kurioje tikrai svarbioje rinkiminėje kampanijoje. Na, ir galiausiai apeliuota ir į žmogiškąsias ambicijas: airiai juk manosi esą svarbus ES veikėjas, o, tokiu atveju, reikia būti nuoširdžiai įsijungus, nenusišalinti.

Ir Lisabonos atveju po „pirmojo“ atmetimo tartasi dėl nuolaidų. 2008 m. gruodį Viršūnių taryboje buvo susitarta, jog, jeigu Lisabona įsigalios, visos valstybės narės turės komisarą, taip pat sutiko suteikti teises garantijas tokiose srityse, kaip mokesčių politika, teisė kalėti iki gyvos galvos, švietimo ir šeimos teisiniam klausimams, kurie Airijai yra tradicinės politikos ir neutraliteto dalimi. Kai kurie tokiais manevrais atvirai piktinasi⁵¹⁶: airių rinkėjai antrajame referendume buvo apgaudinėjami. Minimi tam tikro apgaulingi argumentai dėl abortų bylų, vienpusė stipri propaganda. Taip pat pasigirsta ir kaltinimai vyriausybei, jog ji ir Europa veikė išvien. Airių vyriausybė, neva, pradėjo karą prieš savo piliečius, bandydama juos įtikinti atsiradus izoliacijoje, o juk tai teisiškai įpareigojantis referendumo rezultatas, kuriam kvestionuoti, neva, net ir nėra teisinės bazės, nebent, politiškai, tą pažadėtų tautai partijos rinkimuose, ir tik pasikeitus vyriausybei, galėtų teikti balsuoti vėl, arba nebent būtų balsuojama dėl persiderėto pakeisto teksto. Taip pat girdėjosi ir kaltinimai dėl „dvigubos argumentacijos“ – tarsi taip neigiant teigta ir persiderėta net ne dėl to, ko airiai bijojo.

Taigi pirmojo referendumo agitaciniu laikotarpiu partijos, kurios kritikavo ES, savo pagrindiniais argumentais iškėlė emigraciją, galimą Airijos militarizavimą ir grėsmes jos neutralitetui. NE šalininkai taip pat prisiminė ir tą faktą, kad ES gali užtvindyti mažos valstybės⁵¹⁷.

⁵¹⁶ Bonde, J.-P. *From EU Constitution to the Irish referendums on the Lisbon Treaty*. Foundation for EU Democracy, 2009.

⁵¹⁷ Holmes, Op. cit., p. 5.

9 lentelė. Tipiniai kampanijų dėl Lisabonos sutarties ratifikavimo lozungai

Kampanijos TAIP, 2008	Kampanijos NE, 2008
- Balsavimas už Europą (angl. "voting for Europe")⁵¹⁸ - padarykim ES veiksmingesne (angl. „make the EU more effective“)⁵¹⁹ - unikali tarptautinė institucija, didesniais nei JAV ekonominiais raumenimis (angl. "unique multi-national body larger in economic muscle than the USA")⁵²⁰ - [daugiau] demokratijos (angl. „[more] democracy“)⁵²¹ - Sutartis gera Airijai (angl. „treaty is good for Ireland“)⁵²² - [jausmės] Europos Sąjungos piliečiais (angl. „[feel] citizen of the European Union“)⁵²³ - [jei mes balsuosime NE], Europa grįš atgal (angl. "if we will vote NO, Europe will go back")⁵²⁴ - geresni šansai deryboms (angl. "better deal to be negotiated")⁵²⁵	- Sąmokslas jausmas (angl. "sense of conspiracy")⁵²⁶ - tai gerai dideliems verslams, bet ne darbuotojų teisėms (angl. "good for big business, not for workers' rights")⁵²⁷ - blogas sandėris Airijai (angl. "bad deal for Ireland")⁵²⁸ - neturėsime komisaro (angl. "[we will] not have a commissioner")⁵²⁹ - [kelia grėsmę] Airijos pozicijai dėl abortų, jos teisei nustatyti mokesčių tarifus, jos neutralitetui (angl. „[It threaten] Ireland's stance on abortion, its right to set corporate-tax rates or its neutrality“)⁵³⁰ - ypač sunku suprasti tekstą (angl. "extremely difficult to access the text")⁵³¹
Kampanijos TAIP, 2009	Kampanijos NE, 2009
- Airija sėkmingai išsiderėjo garantijas (angl. „Ireland successfully won legal guarantees“)⁵³² - garantijos apima Airijos neutraliteto, mokesčių, šeimos problematiką (pvz., abortų klausimą) (angl. „The guarantees: cover Irish neutrality, taxation and "family" issues such as abortion“)⁵³³	- „NE reiškia NE“ (angl. „No means No“)⁵⁴¹ - pažadai yra bevertė (angl. „promises are worthless“)⁵⁴² - dezinformacija (angl. „disinformation“)⁵⁴³ - €1,84 minimalus darbo užmokestis po

⁵¹⁸ Breadun, D. Taoiseach criticises 'loo-las' against treaty. *The Irish Times*, 2008 02 21, <http://www.irishtimes.com/news/taoiseach-criticises-loo-las-against-treaty-1.895800> Žiūrėta: 2013 01 15.

⁵¹⁹ Lisbon Treaty 'not impenetrable': Cowen. *RTE News*, 2008 05 14, <http://www.rte.ie/news/2008/0512/103157-eulibson/> Žiūrėta: 2013 01 15.

⁵²⁰ Cooney, J. The Lisbon Treaty: No, don't nod off, it could affect your life more than anything else you've ever voted on. *Independent.ie*, 2008 02 02, <http://www.independent.ie/opinion/analysis/the-lisbon-treaty-no-dont-nod-off-it-could-affect-your-life-more-than-anything-else-youve-ever-voted-on-26420389.html> Žiūrėta: 2013 01 15.

⁵²¹ Ibid.

⁵²² Lisbon Treaty 'not impenetrable': Cowen, Op. Cit.

⁵²³ Cooney, Op. Cit.

⁵²⁴ Final push for votes ahead of referendum. *RTE News*, 2008 06 10, <http://www.rte.ie/news/2008/0610/104329-eulibson/> Žiūrėta: 2013 01 15.

⁵²⁵ Ibid.

⁵²⁶ Ibid.

⁵²⁷ Ibid.

⁵²⁸ Ibid.

⁵²⁹ Troubled Ireland and Europe: Lisbon's last hope. *The Economist*, 2009 06 25, <http://www.economist.com/node/13927150> Žiūrėta: 2013 01 15.

⁵³⁰ Ibid.

⁵³¹ Corcoran, C. R. Make treaty text freely available. *Independent.ie*, 2008 03 08, <http://www.independent.ie/opinion/letters/make-treaty-text-freely-available-26428813.html> Žiūrėta: 2013 01 15.

⁵³² A Second Chance for Lisbon: Ireland To Hold Second EU Referendum. *Spiegel*, 2009 07 08, <http://www.spiegel.de/international/europe/a-second-chance-for-lisbon-ireland-to-hold-second-eu-referendum-a-635074.html> Žiūrėta 2013 01 15.

⁵³³ Q&A: Ireland's new Lisbon vote, Op. Cit.

- ekonominis nesaugumas (angl. „<i>economic insecurity</i>“) ⁵³⁴ - ES komisaras (angl. „<i>EU commissioner</i>“) ⁵³⁵ - neišleis nė euro gynybai (angl. „<i>doesn't spend €1 on defense</i>“) ⁵³⁶ - Airijai reikia Europos (angl. „<i>Ireland needs Europe</i>“) ⁵³⁷ - TAIP darbui, TAIP Europai (angl. „<i>Yes to Jobs, Yes to Europe</i>“) ⁵³⁸ - mes neagituojame, mes tiesiog informuojame (angl. „<i>We're not promoting any argument here, we're providing information</i>“) ⁵³⁹ - stipresnė, teisingesnė ir geresnė Europa (angl. „<i>a stronger, fairer and better Europe</i>“) ⁵⁴⁰	Lisabonos? (angl. „ <i>€ 1,84 minimum wage after Lisbon?</i> “) ⁵⁴⁴
--	--

Šaltiniai: Sudaryta autorės, remiantis išnašose nurodytais šaltiniais.

Taigi ir Lisabonos atveju (gal ne taip ryškiai, kaip danų atveju) visiškai akivaizdūs Sutarčių pokyčiai. Šikart formaliai išimtytys padarytos, bet ne taip akivaizdžiai užfiksuotos formuluotėse. Kita vertus, siejant Lisabonos referendumą nagrinėjusių autorių įžvalgas dėl rezultato inversijos šioje poroje su aukščiau kokybinės lyginamosios analizės dalyje išryškinamais esminės įtakos galėjusiais turėti faktoriais ⁵⁴⁵, būtent išlygos leido TAIP stovyklai aiškiai stiprinti savo retoriką, nureikšminant NE stovyklos argumentus. Esminis pokytis, kuriam pavienė referenduminė analizė negali turėti pilno atsakymo, įvyko. Kaip ir prieš tai nagrinėtais porų atvejais, veikėjai iš esmės nesikeitė, keitėsi elito motyvacija, parlamentinių partijų konsensusas išliko, vyriausybės aktyvumui teigiamos įtakos turėjo minėtos išlygos. Kaip ir anksčiau analizuotais atvejais vėl keliamas klausimas, kiek būtent jos svarbu. Šikart, be to, naują pakitusią aplinką suvokti lengviau ir dėl didelę reikšmę turėjusios pasaulinės ekonominės krizės, kuri buvo akivaizdžiai įvertinta net racionalistinėse diskusijose.

⁵⁴¹ Q&A: Ireland's new Lisbon vote, Op. Cit.

⁵⁴² Ibid.

⁵⁴³ Browne, Op. Cit.

⁵³⁴ Ibid.

⁵³⁵ Ibid.

⁵³⁶ Leydon, K. Irish MEPs call for a YES vote in the Lisbon Referendum. *Blogs, IIEA*, 2009 09 18, <http://www.iiea.com/blogosphere/irish-meps-call-for-a-yes-vote-in-the-lisbon-referendum>, Žiūrėta: 2013 01 15.

⁵³⁷ Browne, Op. Cit.

⁵³⁸ Ibid.

⁵³⁹ Brown, J. M. Ireland sets date for Lisbon referendum. *Financial Times*, 2009 06 08, <http://www.ft.com/cms/s/0/ad363622-6bc8-11de-9320-00144feabdc0.html#axzz2fGwbm8sz> Žiūrėta: 2013 01 15.

⁵⁴⁰ McDonald, H. Ireland votes yes to Lisbon treaty. *theguardian.com*, 2009 10 03, <http://www.theguardian.com/world/2009/oct/03/ireland-votes-yes-lisbon-treaty> Žiūrėta: 2013 01 15.

⁵⁴⁴ Ireland and the Lisbon treaty: Cowen grates. *The Economist*, 2009 10 24, <http://www.economist.com/node/14512543> Žiūrėta: 2013 01 15.

⁵⁴⁵ Žr. 2.1. skyrių „Tyrimo metodika“

3. REFERENDUMŲ POLITINIŲ KAMPANIJŲ VEIKĖJAI KINTANČIOJE STRUKTŪRINĖJE APLINKOJE: LYGINAMIEJI ASPEKTAI IR MODELIAVIMAS

3. 1. Rezultato inversijos aiškinimas Europos integracinių referendumų porose

Šiame darbe išanalizuotos dvi skirtingos aiškinimo logikos – grįsta racionalių pasirinkimo bei naujojo institucionalizmo teorijomis – suteikė galimybę jas taikyti referendumų vyksmo aiškinimui. Atskirai paėmus kiekvieną jų nėra skirta grynai eurointegracinių procesų aiškinimui. Todėl ir europinių referendumų, kaip eurointegracinių procesų, politinių kampanijų porų analizėje ilgainiui susidurta su tam tikromis aiškinimo ribomis, kurias pasirodė tikslinga išplėsti pasitelkiant teorijų kombinaciją, o iš jų toliau – ir konstruojant vieningą analizės modelį.

3. 1. 1. Racionalaus pozityvistinio aiškinimo ribos referendumų porų analizėje

Tyrinėjant referendumų vyksmą poromis, racionalių pozityvistinis aiškinimas padeda tik iš dalies paaiškinti, kas vyksta visuomenėse tarp pirmojo ir antrojo referendumų. Būdingi tokių sunkiau paaiškinamų atvejų pavyzdžiai: tyrinėjant Maastrichto referendumus atkreiptinas dėmesys į tai, kad autoriai neretai nesutarė, ar danai labai gerai informuoti apie ES reikalus, ar viską apsprendžia atskiri niuansai bei jų visuma (pvz., nuvoki visuomenė⁵⁴⁶ vs nedidelis procentas žinančiųjų, kas buvo išsiderėta⁵⁴⁷). Tuo tarpu, tyrinėjami Nicos ir Lisabonos referendumus jau šių atvejų ekspertai tarsi buvo vieningesni, bet niekaip negalėjo atsakyti, kodėl eurooptimistais⁵⁴⁸ laikomi (apklausoms tai nuolat patvirtinant) airiai, vis dėlto pirmaisiais kartais atmetė tokias ES svarbias sutartis (visi išsakomi argumentai net pačių autorių siūlomi netraktuoti absoliučiais). Tokios ligšiolinės Maastrichto, Nicos ir Lisabonos referendumų, kaip objektų, analizės priešpriešos nepadeda rasti vieningo atsakymo, kas atsitinka visuomenėse, formaliai fiksuojant aiškią slinktį tarp NE ir TAIP.

Akademiniuose diskusijose beveik nejučia ir natūraliai susiklosčiusi akivaizdi situacija: gausiausia literatūra Europos integracinių referendumų klausimu vienaip ar kitaip sietina su racionalių pasirinkimo prieiga. Analizuojant racionalių pasirinkimo (priežastis-pasekmė) prieigoje, autoriai taip pat taikė „dviejų lygių“ žaidimo logiką: kai kurie⁵⁴⁹ laikėsi pozicijos, kad derybinėje stadijoje tai duoda netiesioginį efektą, derybose dėl ES sutarties pridėdama papildomo

⁵⁴⁶ Buch, Op. Cit.

⁵⁴⁷ Franklin, 1994, Op. Cit.

⁵⁴⁸ Walker, Op. Cit., p. 85-86, 90.

⁵⁴⁹ Iida, Op. Cit.

svorio žaidėjui (pvz., trimis atvejais sulauktos išlygos dėl Sutarčių) arba referendumo barjerai stiprina nacionalinės vyriausybės derybinę galią dėl pablogėjusio laimėjimų rinkinio⁵⁵⁰, o vėliau tie patys žaidėjai, šalies viduje, turi įtikinti rinkėjus, jog jų pasiekti rezultatai – tai geriausia, ką buvo galima gauti⁵⁵¹. Vis dėlto liko neatsakyti tie patys aukščiau iškelti klausimai, kiek visuomenė žinojo, kiek jai rūpėjo būtent tie, „dviejų lygių“ derybose galimai naudojami, argumentai. Iš esmės vyksta sunkios paieškos, kaip priklausomą kintamąjį (didesnį skaičių pasisakiusių TAIP ar NE) paaiškinti per tokius nepriklausomus kintamuosius, kaip sociodemografinės, ideologinės partinės, tautinės kultūrinės charakteristikos. Nors publikacijų apie europinius referendumus masyve dominuoja autoriai savo argumentų logika gerai paaiškina konkrečius pavienius atvejus, tačiau susiduriama su tam tikromis ribomis analizuojant referendumų poras (Danijos, Airijos atvejai). Nors racionaliojo pasirinkimo teorija ir gali pretenduoti paaiškinti daugumą veikėjų preferencijų, tam tikrą jų derybinę elgseną (labiausiai per „dviejų lygių“ žaidimo mechanizmą), konkretūs atvejai, kaip poros, kol kas sunkiai pasiduoda vieningai analizės logikai. Racionalaus pasirinkimo logika, išvysčiusi tyrimo instrumentus rinkiminių kampanijų atvejais, ta pačia logika kliaujasi referenduminiams kampanijoms, bet neretai susiduria su kliuviniais: pagrindiniai kampanijų porose veikėjai nekinta, parlamentinių partijų konsensusas išlieka stabilus, vyriausybė gauna išlygų, keičia argumentus, bet laimėjusi prieš tai NE pusė jų nekeičia, neatsisako, tik vienu iš trijų porų atveju galima kalbėti apie papildantįjį mobilizacijos kintamąjį (Nicos atveju) arba tarptautinės krizės lauką, kaip taip pat papildantįjį kintamąjį (Lisabonos atveju).

Būtent elgesio aiškinimo ir kampanijų analizės aspektu referendumai tapo ir aktualiu politinės komunikacijos studijų objektu. Ėmusis kampanijų argumentacijos viešojoje erdvėje tyrinėjimų, preziumuojama, jog argumentacija yra nepriklausomas faktorius, kuria galima paaiškinti, kaip mikropokyčiai joje nulemia mikroįtaką. O viso to išdava ir būtų lemiantis suminis TAIP (ar NE). Ypač tokį niuansuotą danų balsuotojų požiūrį mėgsta išryškinti bei pripažinti Franklin diskusijose su Svensson⁵⁵², šie tyrėjai linkę besąlygiškai tikėti racionalia balsuotojų motyvacija. O jau toliau jais seka visa virtinė kitų akademinų darbų apie referendumus Airijoje⁵⁵³.

Rezultatų sąsajos su vyriausybių reitingais galimybė vedė ir prie dar vieno sunkaus aiškinimo racionalistinėje akademinų diskusijų plotmėje. Jau lyginant antrąjį (1993 m.) referendumą Danijoje, tyrinėtojus glumino aptiktos rezultato inversijos sąsajos su vyriausybės (ne)populiarumo kintamuoju, bet, negalėdami nutolti nuo racionalistinių išmąstymų, abu

⁵⁵⁰ Hug, 2002, Op. Cit.

⁵⁵¹ Morel, 2007, Op. Cit.

⁵⁵² Franklin, 1994, Op. Cit. ir Franklin, 1995, Op. Cit.

⁵⁵³ Žr. „Tyrimų apžvalga“ Įvado dalyje.

pagrindiniai akademinų diskusijų dėl šio atvejo atstovai – Franklin⁵⁵⁴ ir Svensson⁵⁵⁵ – savo painių akademinį ginčą tęsė beveik dešimtmetį. Jie lieka prie idėjos, kad referendumų rezultatų priežastis galima paaiškinti per tautos priešišumą sutarčiai iš esmės (kas po tuo slypi iki galo taip ir nesutarė), prie to kažkiek prisideda kampanija, o neabejotinai – partijų varžybos dėl reitingų viduje⁵⁵⁶. Ir visa tai – akivaizdžiai racionalieji referenduminės kampanijos aspektai, kur itin svarbų vaidmenį vaidina veikėjai.⁵⁵⁷ Kita vertus, tik referendumų poroje dėl Maastrichto vyriausybė pasikeitė. Referendumų poroje dėl Nicos ta pati vyriausybės sudėtis gavo naujus įgaliojimus. Referendumų poroje dėl Lisabonos vyriausybės kaitos apskritai nebuvo.

Tad nors referendumai buvo organizuoti dėl daugelio eurointegracinių klausimų, apskritai viešoji nuomonė dėl Europos atrodė per daug supaprastinta. Elito sutarimas, pasireiškiantis valdančiųjų partijų integracijos palaikymu, buvo visais aukščiau analizuotais porų atvejais, tačiau vien tai negalėjo garantuoti teigiamo referendumo rezultato. Visos eilės referendumų analizė atskleidžia, kad rezultatui įtakos turi skirtingi faktoriai, o nulemti galėtų nebent jų visuma. Nepaisant partinio konsensuso, socioekonominis padalijimas, suskilimas į „elitą“ ir „likusiąją liaudį“ tapo vis labiau ir labiau akivaizdus.⁵⁵⁸

Didžiojoje dalyje literatūros⁵⁵⁹ nuoseklų analitinį lyginimą linkę užgožti politiniai vertinimai, galintys susivesti į tai, jog vyriausybė siekė savo tikslų, preziumuojant manipuliacinius elito veiksmus. Jau vien dėl to, kad elitui priklausė teisė spręsti dėl referendumo organizavimo, klausimo formulavimo ir pan.⁵⁶⁰ Tad paskutiniajame XX a. dešimtmetyje akademiniam diskurse dažna „manipuliacinė“ prielaida. Sekant racionalios logikos⁵⁶¹ mintimi, reiktų teigti, jog referendumus nacionalinės vyriausybės link organizuoti kaip racionalaus politinio naudos apskaičiavimo rezultatą. Tikima, jog tai, kad elitas parenka formalias teisinės referendumo taisykles, įskaitant ir referendumo teiginio formuluotę, turi galimybę sleisti susijusias politines interpretacijas, inicijuoti pakartotinius referendumus ir pan.⁵⁶², veda link to, jog tas pats elitas ir yra atsakingas už vienokią ar kitokią (jiems dar ir galimai nuspėjamą) referendumų baigtį.

⁵⁵⁴ Franklin, 1995, Op. Cit.

⁵⁵⁵ Siune, 1993b, Op. Cit.

⁵⁵⁶ P.vz., Franklin, 1995, Op. Cit.

⁵⁵⁷ Worre, Op. Cit.

⁵⁵⁸ Povilaitis, R., Mazylis, L. Jurgelionyte, A. The Attitude to Integration of Europe: the Elites and the Populace. *Proceedings of the International Scientific Conference „New Dimensions in the Development of Society*, Jelgava, 15-16 June, 2006, p. 66-69.

⁵⁵⁹ Žr. skyrių apie Danijos atvejį „2. 3. 2. Kampanijų analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka“.

⁵⁶⁰ Svensson, P. The Danes and Direct Democracy. // Beukel, E., Klausen, K. & Mouritzen, P. (eds.). *Elites, Parties and Democracy. Festschrift for Professor Mogens N. Pedersen*. Odense: Odense University Press, 1999, p. 256.

⁵⁶¹ Closa, Op. Cit.

⁵⁶² Hug, 2000, Op. Cit.; Schneider, 1996, Op. Cit.

Racionalistiškai neatmestina ir vyriausybės strategija, kad mobilizuoti tautą į TAIP galima tik per NE pirmajame referendume. Tad trys antrieji TAIP – tai trijų pirmųjų NE, kaip vyriausybės strategijos, išdava. Sekant šia logika, „antrojo“ referendumo atveju mobilizuoja netikėtumo faktorius, kuris ir įkvepia antrajai TAIP kampanijai daugiau jėgos, intensyvumo. Kai, tuo tarpu, NE kampanijai – atvirkščiai – jau būna leista išsikvėpti išnaudojus visus argumentus.

Atsiranda prielaida dėl vyriausybės gudravimo (bent jau jie visai nebijo rezultato NE; „persiderėjimas“ tampa racionalių argumentu; tarsi leidžiama NE šalininkams viską išsakyti, o naujoje aplinkoje nauji TAIP argumentai, tikimasi ir suskamba įtikinamiau, stipriau). Tik visad visi šie argumentai vyksta antrojo referendumo kontekste. Taip analitikų darbuose racionalių vyriausybių manipuliavimo situacijos vaidina svarbų vaidmenį.⁵⁶³ Jie būtinai, kaip į esminius dalykus, atkreipia dėmesį, kad po visų trijų pralaimėtų referendumų Danijoje ir Airijoje vyriausybės išsiderėjo tam tikrų nuolaidų iš ES ir/arba gavo siektiną rezultatą vidaus politikos lauke. Tai buvo sąmoningi abiejų pusių žingsniai, gerbiant balsuojančiuosius ir tikintis kitokio rezultato. Pavyzdžiui, Danijos atvejį balsavime dėl Maastrichto sutarties analizuojantys tyrinėtojai teigia, valstybių piliečių sutarčių atmetimas nacionaliniu lygmeniu pagerino šalies pozicijas tarpyvyriausybiniuose derybose.⁵⁶⁴ 2002 m. Nicos referendumo atveju buvo Sevilijos deklaracija ir nuolaidos.⁵⁶⁵ Lisabonos atveju Airija, kaip jau buvo susidariusi tradicija Europoje, taip pat gavo įvairių išimčių ir lengvatų: Dublinas užsitikrino ES garantijas valstybei jautriose srityse.⁵⁶⁶ Taigi sekant šia logika, balsuojantieji tarsi įvardijami kaip patys linkstantys būti „racionaliai ignoruojami“ tokiuose kompleksiniuose dalykuose, kaip abstrakčios tarptautinės sutartys (Maastrichto, Nicos ar Lisabonos, tam tikra dalimi – net ir Sutartis dėl Konstitucijos Europai), todėl jie lengvai tampa manipuliuojančio elito auka. Sprendimų priėmėjai siūlo politikos sprendimus, kurie nebūtinai sutampa su balsuotojo interesais⁵⁶⁷ arba tai tolygu iš karto paruoštos iškraipytos informacijos palaikymui sukaupti.⁵⁶⁸ Vėliau, jei referendumo kampanijoje varžomasi, tai gali būti mėginimai išsaugoti mažumos požiūrio interesus. Vyriausybės valdo vidinę informaciją dar derėdamosi dėl sutarties, o instituciniai faktoriai suteikia pranašumo eksploatuojant informacinę asimetriją, todėl referendumo rezultatai nebūtinai atspindi daugumos rinkėjų interesus.⁵⁶⁹ Remiantis racionalią logiką referendumai gali sutvirtinti demokratiją, leisdami gyventojams pasisakyti dėl integracijos proceso ir daromų vyriausybės sprendimų daug

⁵⁶³ Jurgelionytė, 2010a, Op. Cit.

⁵⁶⁴ Hobolt, 2006a, Op. Cit.; Franklin, 1995, Op. Cit.; Franklin, 1994, Op. Cit.

⁵⁶⁵ Gilland, 2002b, Op. Cit.

⁵⁶⁶ FitzGibbon, 2009a, Op. Cit.

⁵⁶⁷ Schneider, 1996, Op. Cit., p. 584.

⁵⁶⁸ Banks, J. S. Two-sided uncertainty in the monopoly agenda setter model. *Journal of Public Economics*, 50, 1993, p. 429-444.

⁵⁶⁹ Schneider, 1996, Op. Cit., p. 584.

labiau, kol šios derasi su ES aplinka. Bet, nepaisant kai kurių tiesioginės demokratijos augimo ES įrodymų, dauguma aspektų atrodo kontraversiškai ir kelia dar daugiau klausimų.⁵⁷⁰ Neatmesta galimybė, jog manipuliacijos gali kilti ir referendumo kampanijos metu iš įvairių interesų grupių.⁵⁷¹ Balsuojančiaisiais galėjo manipuliuoti verslo ar interesų grupės, kurioms vienas ar kitas sprendimas yra naudingas. Piliečiai galėjo sąmoningai nepastebėti interesų įtakos, nesuvokti suinteresuotų grupių veikimo, tačiau pasiduoti jų įtakai balsuodami. Daugiau resursų turinti grupė, tikėtina, turėjo daugiau galimybių aktyviai ir viešai pristatyti savo pozicijas. Tokiu atveju čia išsilygino abiejų stovyklų pozicijos – tiek TAIP, tiek NE pusėje buvo įvairių interesų grupių su skirtingai išreikštais konkrečiais interesais bei valdomais resursais. Bet kokių atveju, egzistuoja grupės ekspertų nuomonė, jog valstybių vyriausybės ir dominuojančios parlamentinės partijos, pasitelkdamos formalius institucinius svertus, aiškiai manipuliavo tautos valia ir sukūrė tinkamas bei laukiamas sąlygas norimo rezultato inversijai. Tam, kad išsiskirtų, TAIP ir NE stovyklų šalininkai, siekdami manipuluoti rinkėjais, kiovėsi skirtinga taktika, o savo kampanijose galėjo eksploatuoti ir eksploatavo skirtingus mechanizmus.

Nicos⁵⁷² ir Lisabonos⁵⁷³ sutarčių ratifikavimo Airijoje atvejais buvo kalbėta ir apie sprendimų antraeiliškumą. Ypač tyrinėjant pirmuosius referendumus, tas antraeiliškumas priimamas kaip kone savaiminis: visiškai tiesiai deklaruojama, kad airiai balsuoja ne dėl Europos – jiems, kaip ir danams, svarbu įvertinti vyriausybės darbą arba ją nubausti. Danijos gi atvejais tai nebuvo įvardijama, kaip antraeiliškumas, bet kaip aukščiau minėtas pasitikėjimo vyriausybe ar jos populiarumo faktorius.

Ir kaip tik šis, neretai įvairiose skaičiuotėse naudojamas vyriausybės, kaip centrinio veikėjo (ne)populiarumo faktorius, labiausiai glumina, analizuojant tiek konkrečius tyrimus, tiek ir sekant visos racionalistinės prieigos logika. Tada, Nicos atveju⁵⁷⁴, atsiranda papildomi bandymai aiškinimus praplėsti balsuotojų motyvacijos niuansuotumu ar nuolatinių nuotaikų svyravimu priešreferendumiui laikotarpiu (o ypač – kampanijų įtakoje) versija. Randami įvairūs, o susumavus juos – ir ganėtinai prieštaringi vienas kito atžvilgiu, faktoriai: atėjo nebe tie balsuotojai; balsuotojai prapruso Europos klausimais (nors tik ką buvo įtikinėjama, kad jie net nenorėjo praprusti, nes gi balsavo ne dėl Europos); norėjo daugiau neutralumo, o paskui – stipresnės karinės ES; siekė, kad į juos žiūrėtų lygiavertiškai, bet bijojo tapti donorais. Buvo tikima ir tuo, kad lemiamos įtakos galėjo turėti kampanijos intensyvumas (kai kampanija intensyvesnė, ateina tie, kurie yra idėjiniai europiečiai, o ne tik tie, kurie balsuoja prieš

⁵⁷⁰ Hobolt, 2006a, Op. Cit., p. 159.

⁵⁷¹ Butler, Op. Cit., p. 215.

⁵⁷² Garry, Op. Cit.

⁵⁷³ Holmse, Op. Cit.

⁵⁷⁴ Garry, Op. Cit.

vyriausybę). Galiausiai sureikšminama ir pati mobilizacija. Taip pat visuomenėse, kur dauguma didžiųjų, įtakingųjų, parlamentinių partijų palaiko ratifikavimą, svarstoma, kad tokius pralaimėtus referendumus galima užskaityti kaip smulkesniųjų ar neparlamentinių partijų laimėjimą. Kai kurie partinių pozicijų tyrinėtojai tvirtina⁵⁷⁵, kad ir pačių euroentuziastiškai nusiteikusių partijų viduje yra tų karštų euroskeptikų šalininkų, kurie savo siunčiamais signalais „nugali“ bendrąją partijos nuomonę – taip toliau bandoma ieškoti racionalistinių išskaičiavimų, galinčių padėti paaiškinti rezultatus. Iš racionalistinės analizės pusės atkreipiamas dėmesys dar ir į tai, jog neretai sutarčių šalininkams būnant susiskaldžius, priešininkai yra vieningi. Pradedamas vertinti ir retorikos tonas: šalininkų argumentai per daug teisingi, biurokratiški, sunkiau paveikiantys eilinį žmogų, šalti, o priešininkų – atvirkščiai – emocingi, apeliuojantys į visuomenės skaudulius, paveikūs ir pateikiami eiliniams žmonėms suprantama, artima kalba.

Tačiau šiai logikai antrųjų referendumų atvejai visgi pasiduoda gerokai sunkiau. Kaip jau minėta aukščiau, vyriausybių (ne)populiarumas netraktuotina, kaip vieningas porų faktorius. Atkreipiamas dėmesys, kokie veikėjai galbūt pasitraukė iš tolesnės kovos (pvz., Lisabonos atveju kai kurie akcentuoja stipraus, bet vieno, priešininko Ganley pasitraukimą po nusivylimo prieš tai sekusiais rinkimais į Europos Parlamentą⁵⁷⁶), bet tai atrodo labiau, kaip galimybė paaiškinti rezultato inversiją per mikropokyčius. Aiškėja, jog vyriausybių pasikeitimas (o kaip tik šis faktorius akcentuojamas daugelio danų tyrinėtojų darbuose) praktiškai nedarė įtakos rezultato inversijos teiginio TAIP palaikymo pasikeitimui (juk, kaip minėta aukščiau ir kaip matyti iš veikėjų pozicijas apibūdinančių lentelių, stiprių priešininkų tarp parlamentinių partijų beveik nebūta), o kitų interesų grupių kaita vos apčiuopiama. Gal kiek lengviau antrojo referendumo dėl Lisabonos sutarties tyrinėtojams⁵⁷⁷: akivaizdu, kad jis vyko finansinės krizės sąlygomis. Ir nors tai tiesiogiai traktuotina, kaip situacija už racionalumo ribų – tiesiog pakitusi situacija – nuo racionalios argumentacijos akademiniame plotmėje pabėgti vis tiek nepavyksta. Toliau kalbama apie tokius argumentus, kaip susimobilizavusi vyriausybė ir patrauklūs veidai; padarytos nuolaidos tarptautinėje arenoje ir būtinybė nenusišalinti nuo svarbaus Europos projekto; tam tikro atskyrimo nuo Europos baimė, pagrįsta ekonominiais išskaičiavimais (pvz., tarptautinių investicijų nebuvimo grėsmė; išbrangęs skolinimasis). Ir vis dėlto, tai – atskirai, be konteksto paėmus – skamba per daug niuansuotai.

Tad bendrai racionaliai prieigai pakartotiniai referendumai šia prasme yra nepatogus tyrimo objektas. Ir nors racionalaus pasirinkimo tyrinėtojai atkakliai ieško būtent racionalistinių interpretacijų, bet vienaip ar kitaip jiems tenka pripažinti, kad tarp pirmojo ir antrojo

⁵⁷⁵ Gabel, M., Scheve, K. Mixed Messages. *European Union Politics*, 8(1), 2007, p. 37-59.

⁵⁷⁶ FitzGibbon, 2010, Op. Cit.

⁵⁷⁷ Miller, Op. Cit.

referendumo įvyksta tai, kas nepasiduoda vien tik racionaliajai logikai: tautos valia (o ji, anot racionalistų, susideda iš individų valios atstojamosios) pakinta į diametraliai priešingą. Ir tokiu atveju racionalaus pasirinkimo logika, papildanti formalaus institucinio referendumų vyksmo nagrinėjimą, padeda „patikrinti“ seką ir argumentus, bet negali pilnai paaiškinti rezultato inversijos.

Vien racionalaus pasirinkimo logikoje individų racionalumas nekvestionuojamas, kaip šiose akademinėse diskusijose nekvestionuojamas ir balsavimo pakartojamumas (racionalistų darbuose ypač dažnai naudojama „pakartotinių referendumų“ sąvoka). Vis dėlto, šiame darbe linkstama į referendumų poras žvelgti tiesiog kaip į vienas po kito vykusius, susietus, bet skirtingus vyksmus.

Be to, referendumų (ypač su ES problematika susijusių) procesai, nors dažniausiai beveik automatiškai analizuojami remiantis elektorinių mechanizmų pritaikymu referendumų kampanijose, ne pagal visus faktorius gali lengvai jai pasiduoti. Ypač tokiais, kaip formalus institucinis susvarbinimas; pagrindinių kampanijos veikėjų, turinčių skirtingas politines nuostatas, sutarimas; elektorato nepaklusimas; klausimo daugialypiškumas. Todėl nevisada tikslinga automatiškai taikyti rinkiminės elgsenos tyrimų logiką referendumo kampanijų tyrimams. Analogija su rinkimais – tai aspektas, suteikiantis savas taisykles analizuojamoms situacijoms. Rinkimuose, vienok, visi jų institucinio lygmens veikėjai elgiasi vienodai ir sąžiningai – įtikinėja balsuoti už juos ir prieš kitus. Tuo tarpu, referendumuose nei vienam institucinio lygmens veikėjui tarsi ir nepriklauso TAIP ar NE argumentacijos monopolis. Dar daugiau – nėra vienareikšmiškų argumentų, kad būtent partijos yra svarbiausios referendumuose, nes beveik visais analizuojamais atvejais parlamentinės partijos (arba didžioji jų dauguma) pačios pasisakė ir kvietė savo rinkėjus palaikyti TAIP stovyklą⁵⁷⁸, kai tauta keturis iš aštuonių kartų nepakluso ir pasirinko NE. Tuo tarpu, NE šalininkų pusėje – daug neparlamentinių, įvairių interesų, *ad hoc* susiformavusių grupių⁵⁷⁹.

Tad apibendrinant racionalaus pozityvistinio aiškinimo galimybes ir jas įvertinant visų trijų analizuotų porų atveju, ryškėja keli atsikartojantys vieningi neneigtini aspektai:

- visais atvejais pirmiesiems referendumams pasibaigus ne taip, kaip agitavo vyriausybė, vyksta papildomos derybos dėl ES sutarties tarptautiniame lygmeny, kurios prideda papildomo svorio, stiprina derybinę galią ir svorį vidaus politikos lauke, galiausiai – sulaukiama papildomų išlygų dėl Sutarčių;
- visais atvejais vyriausybei pralaimėjus „pirmuosius“ referendumus, ji suaktyvėja, o, gavus išlygų, TAIP pusės argumentai pasipildo, sustiprėja tų išlygų akcentavimu,

⁵⁷⁸ Žr. atvejų analizės skyrius ir veikėjus į TAIP ir NE šalininkus suskirstančias lenteles.

⁵⁷⁹ Žr. 1 lentelė. Disertacijoje analizuojamų referendumų formaliosios charakteristikos

būtinybe nenusišalinti nuo europinių sprendimų klausimo, tuo tarpu, visais atvejais prieš tai laimėjusi NE pusė jų nekeičia, neatsisako, tik bando įpiršti mintį, kad balsuojama dėl to paties;

- visais atvejais pagrindiniai kampanijų porose veikėjai nekinta (nežymus perėjimas tik tarp smulkių grupių); vyriausybės pasikeitimas praktiškai nedarė įtakos teiginio TAIP šalininkų pasikeitimui;
- visais atvejais elito motyvacija ir įsitraukimas dėl netikėto atmetimo stiprėja, gali būti preziumuojama dėl elito manipuliavimo siekiant savo tikslų, nes jam priklausė teisė spręsti dėl formalių teisinių referendumo taisyklių interpretavimo, referendumo organizavimo, klausimo formulavimo ir pan. Tokiu atveju tai galima laikyti strategijos, kad mobilizuoti tautą į TAIP galima tik per NE pirmajame referendume, dalimi; trys antrieji TAIP – tai tarsi trijų pirmųjų NE, kaip strategijos, išdava.

Šie apibendrinimai atkartoja aukščiau analizėje išskirtus būdingiausius ir pasikartojančius, visoms trimis poroms faktorius dėl elito motyvacijos pokyčio, parlamentinių partijų konsensuso, vyriausybės aktyvumo kaitos ir TAIP/NE stovyklų argumentacijos kaitos/kaitos nebuvimo.

Kita vertus, atkreiptinas dėmesys, kad tada, kai didžioji dalis referendumų literatūros⁵⁸⁰ – tai pasakytina ir apie ratifikacinius ES Sutarčių referendumus – aiškina jų rezultatus per racionalų individo pasirinkimą, struktūriniai faktoriai paprastai paliekami nuošaly. Dažniausiai jie priimami tik kaip formalus institucinis fonas (pvz., reikalavimai dalyvavimo slenksčiui, formalus teisinis vs politinis referendumo įpareigojumas ir pan.).

3. 1. 2. Naujojo institucionalizmo logikos papildančioji galia

Referendumų tyrimams pasitelkiant naujojo institucionalizmo logiką, atkreiptinas dėmesys į tokius aspektus, kaip pritarimas normoms, vertybėms ir pan.

Jau debatuose dėl Maastrichto sutarties⁵⁸¹, o ir vėliau (svarstant Nicos⁵⁸² bei Lisabonos⁵⁸³ sutarčių nuostatas) vis didesnę svarbą ėmė įgyti tokie nauji klausimai, kaip suverenios tautos galios, bendra užsienio politika, bendra valiuta. Tai pradeda darytis įmanoma atpažinti ir žiniasklaidos, ir visuomenės, ir politiniuose diskursuose. Nuostatų šiais klausimais formavimasis įvairiose valstybėse aiškintinas ir per politinės kultūros skirtumus. Juolab, tampa sudėtinga vertinti pavienius faktorius, darančius įtaką visuomenės nuostatų kaitai. Tai labai įvairūs ir skirtingi visuminiai faktoriai.

⁵⁸⁰ Žr. Įvado dalį Tyrimų apžvalga

⁵⁸¹ Žr. Danijos atvejo skirsnį 2.3.2. Kampanijų analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka

⁵⁸² Žr. Airijos atvejį dėl Nicos sutarties 2.3.2. Kampanijų analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka

⁵⁸³ Žr. 2.5.2. Referendumų dėl Lisabonos sutarties kampanijų analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka

Tuo tarpu, konstruktyvizmas sudaro atsvarą racionalistinių teorijų aiškinimui, pateikdamas gilesnį ES institucijų kaip socializuojančių aktorių ir identitetų konstruotojų suvokimą. O toliau sekantis naujasis institucionalizmas leidžia analizuoti pasirinktus referendumų atvejus, rekonstruoti jų vyksmą jau kitoje logikoje.

Eksploatuojant racionaliojo pasirinkimo logiką, juolab, taikant logiką, būdingą rinkiminės agitacijos analizei referendumų atveju, lieka nepilnai aiškus TAIP ir NE kampanijų vyksmas. Argumentacijai būdinga nuosekli, nors ir skirtingais instrumentais bei mechanizmais paremta, sąmoningai siekiama pakeisti struktūrinė (vertybinė norminė) aplinka, palaipsniui įtvirtinant visuomenėse esmines, toms visuomenėms giluminiškai svarbias, nuostatas. Kaip rodo aukščiau atlikta visų šešių referenduminių kampanijų analizė, kiekvienoje iš jų – ir tai atsikartoja nuosekliai per visus atvejus – TAIP šalininkai kalba apie solidarumą su Europa (pvz., Maastrichto atveju „Europos Bendrijos plėtra taip pat svarbi“⁵⁸⁴ ir „nėra priežasties bijoti tolesnio Europos Bendrijų vystymosi“⁵⁸⁵; Nicos atveju „taika ir stabilumas Europoje“⁵⁸⁶ ir „plėtra – Europos projekto užtikrinimas“⁵⁸⁷; Lisabonos atveju „balsavimas už Europą“⁵⁸⁸ ir „stipresnė, teisingesnė ir geresnė Europa“⁵⁸⁹). Gi NE šalininkai – apie suverenitetą (pvz., Maastrichto atveju abiejuose „bus prarastas Danijos suverenitetas, nacionalinis identitetas ir kultūrinės tradicijos“⁵⁹⁰; Nicos atveju „nacionalinio suvereniteto praradimas“⁵⁹¹; Lisabonos atveju „kelia grėsmę Airijos [...] neutralitetui“⁵⁹² ir „dezinformacija“⁵⁹³) ar pan.

Papildomos erdvės aiškinimams suteikia specifinio analizės objekto – antrųjų referendumų – pasirinkimas. Pakankamas (kad leistų kalbėti apie slinktį) chronologinis laikotarpis tarp pirmojo ir antrojo (nors ir ne toks ilgas, lyginant su įprastais čia taikytinam istoriniam institucionalizmui lūžio taškais) visais trimis atvejais leidžia modeliuoti antrąjį referendumą kaip neišbaigto politinio konsensuso nulemtą diskusijų tęsinį sąlyginai „naujoje“ „politinėje epochoje“. Danijos ir Airijos atvejais diskusijoms naujumo suteikė išlygos ir saviizoliacijos Europoje grėsmė. Pirmieji referendumai galėtų būti laikomi sutarimu, kuris tiko tai epochai, bet nebeatliepia struktūrinės antrosios kampanijos aplinkos naujovėms (tokioms kaip, pvz., valstybės saviizoliacija). Toji antrojo referendumo aplinka, be to, yra neabejotinai veikiamą ir

⁵⁸⁴ Major., Op. Cit.

⁵⁸⁵ Svensson, 1994, Op. Cit.

⁵⁸⁶ Ireland rejects EU expansion, Op. Cit.

⁵⁸⁷ Left, Op. Cit.

⁵⁸⁸ Breadun, Op. Cit.

⁵⁸⁹ McDonald, Op. Cit.

⁵⁹⁰ Buch, Op. Cit., p. 14.

⁵⁹¹ Independent, 2001 06 06 // Brown, Op. Cit.

⁵⁹² Troubled Ireland and Europe, Op. Cit.

⁵⁹³ Browne, Op. Cit.

pirmojo referendumo sprendimo. Be to, į procesą kaip kur kas labiau visais trim antraisiais atvejais matomas, įsijungia ir tarptautinis veikėjas.

Taigi taip galima patvirtinti ir ginamąjį teiginį, jog antrųjų referendumų kampanija yra veikama pirmuosiuose referendumuose susiklosčiusių politinių nuomonių sanklodos. Tad iš tiesų pirmojo referendumo politinių nuomonių sankloda laikytina svarbiu kritiniu posūkio tašku, o sisteminė referendumų kampanijų politinės aplinkos paporiui analizė visais atvejais leidžia aptikti „kelio priklausomybę“.

Pirmieji referendumai neabejotinai tampa aiškiu atskaitos tašku, organizuojant antruosius. Jie suformuoja tą atskaitos tašką, kritinę situaciją ir įgalina, suteikia impulsą tolesniems procesams. Pirmojo referendumo pralaimėjimas panaudojamas kaip vienas esminių faktorių – be pirmojo nebūtų galėjęs vykti antrasis. Nauji sprendimai vyksta senųjų išdavoje. Todėl ir praeitis neišvengiamai svarbi. Ji daro įtaką pokyčiams.

Istorinis institucionalizmas leidžia sistemiškai pažvelgti į referendumų poras, t. y. įvertinti, kas po pirmojo referendumo lieka neatsakyta. Mastrichto, Nicos ir Lisabonos sutarčių ratifikavimo atvejais po pirmųjų referendumų lieka neatsakyta į klausimus dėl saviizoliacijos, nesolidaus elgesio, stabdant bet kokius ratifikacinius procesus tarp likusiųjų valstybių.

Tad visi pirmieji referendumai, lyginant su visais antraisiais, istorinio institucionalizmo atveju vertintini, kaip vykę atskirais istoriniais laikotarpiais. Tai suponuoja faktą, jog antrojo atžvilgiu pirmasis vyko seniai ir iš esmės kitoje situacijoje. Šitai leidžiama vertinant per „kelio priklausomybę“. Vis dėlto, ši aiškinimo kryptis analizę uždaro savotiškam istorijos kaip „gnuždančiosios galios“ lauke (statinis požiūris į permainas, nureikšminantis proceso veikėjų valios svarbą).⁵⁹⁴ Istorinis institucionalizmas suteikia papildomos aiškinamosios galios, tačiau lieka nureikšmintą proceso veikėjų valia sąmoningai daryti įtaką.

Todėl dar tikslesnis viso to aiškinimas – veikėjai sąmoningai keičia, formuoja kitą vertybinį lauką (nors atsižvelgiama ir į raciją). Laikant svarbiausiais proceso veikėjais partijas bei interesų grupes, nepamirštinas ir racionalaus pasirinkimo pabrėžtas vyriausybės, kaip centrinio proceso veikėjo, vaidmuo ir siekiai. O visų ligšiolinių, kad ir nesisteningų – bandymų aiškinti antruosius referendumus bei jų vyksmą – peršama abejotina išankstinė prielaida: neva, balsavimas vyksta dėl tos pačios sutarties. O juk sutartis nebent tik formaliąja institucine prasme ta pati, o referendumo net formuluotė jau kita⁵⁹⁵. Galybė diskusijų, „ar būti su Europa, ar ne“, dėl išlygų, dėl papildomų taisyklių, galiausiai netgi ir dėl „savo atstovo“ EK (Lisabonos

⁵⁹⁴ Beje, egzistuoja ir požiūris, jog normatyvinėje dimensijoje, referendumas, kaip tarsi daugumos valią išreiškiantis, privalomai implikuojantis ilgalaikės politinės pasekmės institutas, ir akademine, ir praktinės politikos prasme yra apskritai pernelyg sureikšminamas: sekant istorinio bei diskursyvinio institucionalizmo logika, referendumo pasekmės tėra to istorinio momento diskursais apibūdinamas formalus institucinis rezultatas.

⁵⁹⁵ Žr. 3 lentelė „Disertacijoje analizuojamų referendumų formaliosios charakteristikos“

sutarties ratifikavimo atvejis) – nei vienu atveju neatrodo tiek svarbūs ir esminiai pokyčiai, dėl kurių tauta gali radikalčiai pakeisti savo valią.

Ir kartu viskas atrodo gerokai aiškiau bei įtikinamiau, kai formalūs teisinius ir politinius referendumų organizavimo kontekstus bei visais atvejais išgvildentą racionalų pasirinkimą pavyksta papildyti diskursyvinio institucionalizmo įžvalgomis. Be diskurso labai sunku paaiškinti, kaip individo sprendimas nulemia kolektyvinį sprendimą, tad politinių kampanijų analizėse kai kurie autoriai⁵⁹⁶ pabrėžia jo būtiną santykį su normomis, idėjomis ir institucijomis. Kiti gi⁵⁹⁷, būtinąją sąlyga laiko santykį tarp sprendimų priėmėjų ES (tarptautinio veikėjo vaidmuo) ir politinės komunikacijos viduje. Šiam darbui artima Schmidt⁵⁹⁸ požiūrio logika, kur svarbiais analizės vienetais laikomi naratyvai, lozungai, mitai, kolektyvinė atmintis, skriptai. Referendumams ir jų kampanijoms iš visų išvardintųjų kaip tinkamiausi šiame darbe naudojami lozungai leidžia aptikti, pastebėti ir toliau vertinti diskursų pokyčius.

Kita vertus, Schmidt beveik visai nekalba apie referendumus, kai, tuo tarpu, šio darbo objektas – referendumų poros – leidžia sėkmingai operuoti diskursyvinio institucionalizmo kategorijomis. Esminė tokią logiką sekanti išvada, jog atsikartojančių situacijų politikoje apskritai nebūna. Antrasis referendumas niekada nėra „pakartotinis“ (kaip tai spontaniškai atrodo remiantis racionalistine logika), nes viskas pasikeitė: aplinka, o ir veikėjai, tegu ir visi iki vieno tie patys, bet pasikeitė dėl pakitusios aplinkos. Antrajame referendume balsuojama ne dėl to paties, o dėl kitaip pateiktos ir kitaip suvoktos sutarties. Todėl ir diskursas (ar jo segmentai) apibūdinami kaip iš esmės pakitę. Veikėjai lyg ir tie patys, bet struktūrinė aplinka esmingai pakitusi. Priimama, jog veikėjai sąmoningai pakeitė struktūrinę aplinką: jie primetė naujus diskursus. Todėl ir antrajame referendume nieko „pakartotinio“ iš tiesų nevyksta ir negali vykti.

Tad naujojo institucionalizmo prieigų visuma leidžia įvertinti sąsajas tarp struktūrinės aplinkos ir veikėjų, jų (kintančių ir nekintančių) interesų. Sąmoningai pakeisti politikos diskursai, atpažįstami per kampanijų lozungų (re)konstravimą, suteikia papildomos aiškinamosios galios.

Galima netgi laikyti, kad antrajame referendume ratifikuojama tai nebe ta pati sutartis (net formaliai – Edinburgo susitarimas, o ne Mastroichto sutartis; Sevilijos deklaracija, o ne Nicos sutartis; išlygos dėl Lisabonos, o ne Lisabonos sutartis). Laiko tarpas tarp pirmųjų ir antrųjų referendumų vertybinę norminę aplinką leidžia laikyti sąmoningai pakeista tiek smarkiai, kad tas antrasis referendumas su pirmuoju turi tik formalų santykį. Remiantis diskursyviu

⁵⁹⁶ Diez, Op. Cit.

⁵⁹⁷ Herranz-Surrallés, A. Justifying Enlargement in a Multi-level Polity: A Discursive Institutional Analysis of the Elites–Public Gap over European Union Enlargement. *Journal of Common Market Studies*, 50(3), 2012, p. 385–402.

⁵⁹⁸ Schmidt, 2006, Op. Cit.; Schmidt, 2010, Op. Cit.; Schmidt, 2008 (a), Op. Cit.

institucionalizmu galima apibūdinti du skirtingus diskursus – pirmosios kampanijos, ir (turintį tų pačių bruožų, bet ir pakitusį, o tiksliau, sąmoningomis veikėjų pastangomis pakeistą) antrosios kampanijos diskursą. Tą įrodo ir kampanijų lozungų analizė, užkoduota tam tikrais raktiniais žodžių junginiais (pvz., Danijos atveju „Europos Bendrijos plėtra taip pat svarbi“⁵⁹⁹ ir „svarbios išimtys (Edinburgo susitarimai)“⁶⁰⁰ ar Lisabonos atveju „balsavimas už Europą“⁶⁰¹ ir „Airijai reikia Europos“⁶⁰²). Tad antrojo referendumo kampanijos diskursas, o ir daliniai TAIP ir NE diskurso segmentai, yra visiškai pakitę. NE stovykla visais atvejais turi mažiau šansų, o TAIP – daugiau, nes „įdarbina“ pirmąjį referendumą. Tuo tarpu, NE laimėjo, jiems nieko keisti nereikia – tiesiog išlaikyti turimą poziciją, o tai reiškia – ir turimus rezultatus per esamus argumentus. Gi TAIP stovykla turi naujų. O nubalsuojama kitaip, nes balsuojantieji ateina prie urnų kitoje aplinkoje: tai nebe ta pati sutartis ir nebe tas pats klausimas. Tad ir diskursų analizė, kombinuojant ją su kitais teorinių artėjimų aškinimais gali ir padeda atskleisti struktūrinių faktorių ir elgsenos ypatybes.

O apibendrinant naujojo institucionalizmo galimybes esmingai papildyti tyrimą ir jas įvertinant visų trijų analizuotų porų atveju, ryškėja keli atsikartojantys vieningi aspektai/faktoriai:

- kaip rodo aukščiau atlikta visų šešių referenduminių kampanijų analizė, kiekviena iš debatuojančių pusių savo pagrindiniuose lozunguose kodavo savus stiprius naratyvus, vertybines nuostatas, kuriomis ir bandė konkuruoti visuomenėse, formuoti atitinkamą vertybinę aplinką: pavyzdžiui, visais atvejais TAIP šalininkams būdinga kalba apie solidarumą su Europa, NE šalininkai akcentavo suverenitetą ir pan.
- visais porų atvejais antrąjį referendumą kaip neišbaigto politinio konsensuso nulemtą diskusijų tęsinį sąlyginai naujoje politinėje epochoje leido modeliuoti ir Danijos bei Airijos kampanijoms naujumo suteikė išlygos bei saviizoliacijos Europoje grėsmė;
- visais analizuojamais atvejais pirmojo referendumo pralaimėjimas panaudojamas kaip vienas esminių faktorių – be pirmojo nebūtų galėjęs vykti antrasis;
- visais atvejais antrajame referendume balsuojama ne dėl to paties: ratifikuojama nebe ta pati sutartis (net formaliai – Edinburgo susitarimas, o ne Maastrichto sutartis; Sevilijos deklaracija, o ne Nicos sutartis; išlygos dėl Lisabonos, o ne Lisabonos sutartis); tad galima apibūdinti du skirtingus diskursus – pirmosios

⁵⁹⁹ Major, Op. Cit.

⁶⁰⁰ Svensson, 1994, Op. Cit.

⁶⁰¹ Breadun, Op. Cit.

⁶⁰² Browne, Op. Cit.

kampanijos, ir turintį tų pačių bruožų, bet netapatų antrosios kampanijos diskursą; NE stovykla visais atvejais turi mažiau šansų, o TAIP – daugiau, nes įgalina pirmąjį referendumą.

Šie visose analizuojamose porose atsikartojantys faktoriai galimi toliau rekonstruoti kaip tam tikro analizės modelio rėmai.

3. 1. 3. Europinių referendumų porų analizės modelis

Europos integracijos referendumų raidos analizė leidžia labiau niuansuotai suvokti viešosios nuomonės Europos klausimais kaitą. Tad viena priežasčių negali garantuoti referendumo rezultato.

Referendumų porų atveju analizės pagrindu siūlytinas modelis (3 pav. žemiau), kur

- pirmasis ir antrasis referendumai, kaip atskiri atvejai susijungę į referendumų porą veikiami *kampanijų veikėjų kintančioje struktūrinėje aplinkoje*.

Juos abu įtakoja aukščiau išskirti penki tarpusavyje sąveikaujantys ir vienas kitą pastiprinantys racionaliai tyrimo logikai būdingi faktoriai:

- *Elito motyvacijos pokytis* (1F). Pagrindiniai institucinio lygmens veikėjai (vyriausybės, parlamentinės partijos, interesų grupės, atskiri visuomenės lyderiai), nedalyvavę aktyviai politinės kampanijos lauke pirmajame referendume, bet įsitraukdami į žiniasklaidoje vaizduojamus bei galimus rekonstruoti debatus ir suaktyvindami savo veikimą, motyvuoti būtent teigiama referendumo baigtimi antrajame referendume, keisdami savo poziciją darė įtaką rezultato inversijai referendumų poroje;⁶⁰³
- *Parlamentinių partijų konsensusas* (2F). Absoliuti dauguma parlamentinių partijų referendumuose keliamais klausimais sutarė, nepaisant kitokių skirčių;⁶⁰⁴
- *Vyriausybės aktyvumo pokytis* (3F). Manipuliaciniai vyriausybių veiksmai naudojantis teisinėmis referendumų iniciavimo taisyklėmis, pasitelkiant sutarčių peržiūros ir persiderėjimo argumentą;⁶⁰⁵
- *TAIP ir NE stovyklų argumentacijos kaita* (4F ir 5F), o dar labiau – argumentacijos tęstinumas leidžia išvelgti neišbaigtą politinį konsensą pirmojo referendumo sąryšyje su antruoju.⁶⁰⁶

Tad kiekviena referendumų pora veikia tam tikroje struktūrinėje aplinkoje, kur

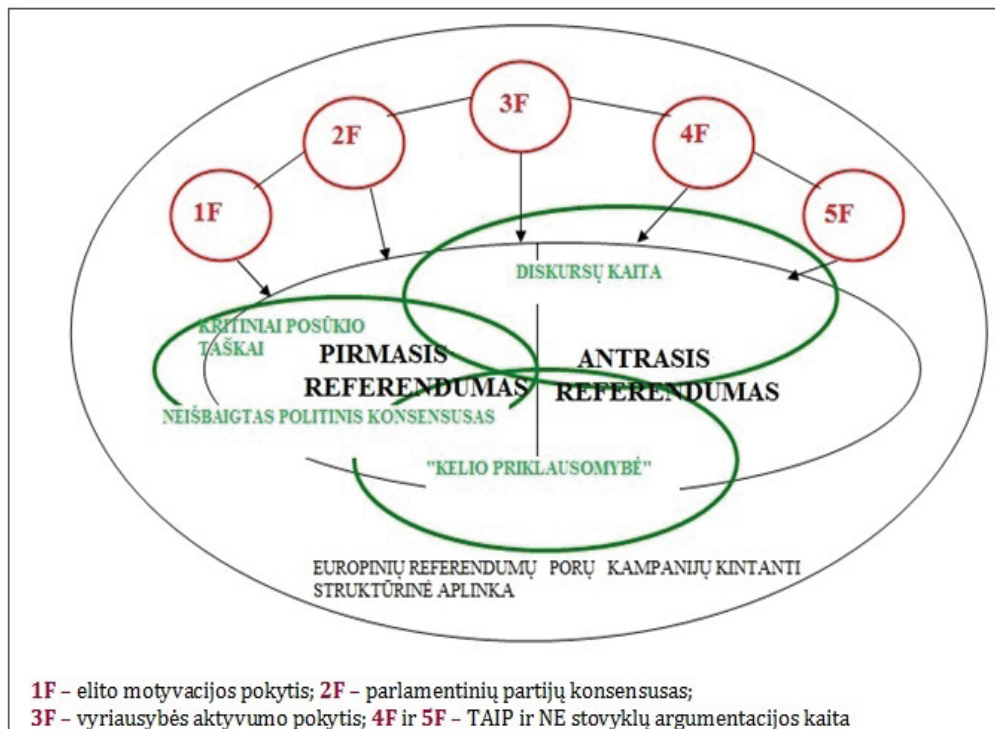
⁶⁰³ Žr. 2.3.2, 2.4.2 ir 2.5.2 skyrių dalis apie veikėjus ir jų apibendrintus grupavimus.

⁶⁰⁴ Žr. 2.3.2, 2.4.2 ir 2.5.2 skyrių dalis apie veikėjus ir jų apibendrintus grupavimus.

⁶⁰⁵ Žr. 2.3.1 ir 2.4.1 skyriai bei 2.3.2, 2.4.2 ir 2.5.2 skyrių struktūrinės aplinkos analizei skirtas dalis, atkreipiant dėmesį į įvaizdinimą 5, 7 ir 9 lentelių tipiniais kampanijų lozungais.

⁶⁰⁶ 5, 7 ir 9 lenteles su tipiniais kampanijų lozungais.

- istorinis institucionalizmas leidžia pirmąjį laikyti *kritiniu posūkio tašku* ir *neišbaigtu politiniu konsensusu* bei analizėje naudotis „kelio priklausomybės“ logika (žali sąveikos laukai modelio schemeje), siekiant paaiškinti rezultato inversiją Europos integracinių referendumų porose;⁶⁰⁷
- diskursyvinis institucionalizmas pasiūlo politinės kampanijos procesų „užšaldymą“ ir rekonstravimą laike, leidžiančią išvelgti bei išryškinti *diskursų kaitą* (žalias sąveikos laukas modelio schemeje).⁶⁰⁸

4 pav. Europinių referendumų porų analizės modelio schema

Šiame kontekste ir remiantis aukščiau išvardintais esminiais bruožais bandymai Europos integracijos referendumų poroms taikyti skirtingų teorijų kombinacijos logiką, atlikta lyginamoji atvejų analizė su situacijos vertinimu veda prie vieningo europinių referendumų porų modelio formavimo, kur kiekvienas tų bruožų – tai atskira svarbi jo dedamoji.

⁶⁰⁷ Žr. 3.1.1. skyrius “Racionalaus pozityvistinio aiškinimo ribos referendumų porų analizėje” sąryšyje su 3.1.2. skyriumi „Naujojo institucionalizmo logikos papildančioji galia“.

⁶⁰⁸ Žr. 2.3.2, 2.4.2 ir 2.5.2 skyrių struktūrinės aplinkos analizei skirtas dalis, atkreipiant dėmesį į įvaizdinimą 5, 7 ir 9 lentelių tipiniais kampanijų lozungais, sąryšyje su 3.1.2. skyriumi „Naujojo institucionalizmo logikos papildančioji galia“.

Europinių referendumų porų analizėje, kaip jau matyti ir iš kokybinio lyginamojo tyrimo aukščiau darbe, skirtingais atvejais įvairių faktorių gali būti ir daugiau, tačiau įvardintieji apibrėžia esmines dimensijas, o kartu ir sąlygas modelio veikimui.

Apibendrintai revizuojant visus atvejus, išryškėjo, jog danai, balsuodami dėl Maastrichto, buvo visai panašioje ratifikavimo krizėje, kaip vėliau – Airija ir kad šios situacijos tikrai labai panašios, todėl iš jų ir išėjimas galėjo būti panašus⁶⁰⁹. Visais atvejais elitas sutarė dėl ratifikacijos klausimo, tačiau pirmuosiuose referendumuose nebuvo aktyvus, o antruosiuose stebimas aktyvumo pokytis. Taip pat visais atvejais dominavo parlamentinių partijų konsensusas. Vyriausybė vis dėlto buvo esminis veikėjas, turėjęs institucinių galių. Tad neatmestina, atrodo, ir vyriausybės strategija, kad mobilizuoti tautą į TAIP galima tik per NE pirmajame referendume. Visais atvejais iškyla manipuliuojanti referendumo prigimtis, tam tikras „vyriausybės gudravimas“; NE įgalina persiderėjimui. Taip atsiranda sutarčių peržiūros dėmuo⁶¹⁰: visais atvejais sutarties peržiūra tarsi ir negalima, tačiau, iš kitos pusės, tam nebuvo alternatyvos. Šis aspektas veda prie kuriamos naujos struktūrinės aplinkos su neišbaigtu politiniu konsensu. TAIP pusė įgauna naujus argumentus ir naują pakitusią aplinką, NE pusė bando naudotis senąja argumentacija, kuri jau nepaveiki, nes ta pati aplinka jau pakitusi, balsuojama jau ne dėl to paties.

3. 2. Europinių referendumų porų analizės modelio taikymas atskirų politikos sričių referendumams Lietuvoje

Europinių referendumų praktikoje⁶¹¹ aptinkami ir referendumai, kurių nebūtų galima priskirti nei stojimo, nei sutarčių ratifikavimo referendumams. Tai atskirų politikos sričių referendumai, kurie dažniausiai vyksta ne ES šalyse narėse (pvz., Šveicarijoje, Lichtenšteine), bet kai kada ir narėse, kurioms būdinga referenduminė kultūra. Naujausi pavyzdžiai – Danijoje vykęs referendumas dėl patentų bei su energetika ir žemės pardavimu užsieniečiams susiję referendumai Lietuvoje.

Lietuvoje vykę energetiniai referendumai, kaip galimi poruoti, toliau nagrinėtini Europos integracijos referendumų teorijų logikos taikymo atskirų politikos sričių referendumams kontekste. Tai nėra akivaizdi pora tuo pačiu ar panašiai formuluojamu klausimu. Taip pat ir europinis dėmuo šiuose referendumuose nėra visai tiesioginis – tik turi akivaizdžių giluminių

⁶⁰⁹ Christensen, Op. Cit.

⁶¹⁰ Turk, Op. Cit.

⁶¹¹ Žr. 1 lentelė. Europiniai referendumai (nuo EEB pradžios iki 2014 09 01) ir visas 1. 2. skyrius „Referendumų vaidmuo Europos integracijos procese“

sąsają. Iš kitos pusės, jiems galioja antroji referendumų porų apibrėžimo dalis, kai referendumai organizuojami panašiai visuomenei pateikiamu klausimu, kur antrasis yra sąlygotas pirmojo referendumo rezultato. Be to, kitaip nei prieš tai tirtos trys referendumų poros, šie atvejai gerokai labiau nutolę laikę (4 metų atkarpa). Tad toliau šiame darbe jais grindžiamas teorijų logikos taikymas – daugiau iliustratyvus bandymas išplėsti ir patikrinti aukščiau suformuluoto modelio ribas bei galimybes.

Lietuvos atveju galimybė taikyti aukščiau išdėstytą Europos integracijos referendumų analizės modelį atskirų politikos sričių referendumams tikrintina pagal darbe suformuluotą analizės modelį, kur reikalinga aptikti tokius faktorius, kaip elito motyvacijos bei vyriausybės aktyvumo pokytis, parlamentinių partijų konsensusas, TAIP ir NE kampanijos stovyklų argumentacijos poveikumas (kaita ir tęstinumas). Taip pat turėtų būti fiksuojama manipuliuojanti pirmojo referendumo prigimtis ir neišbaigtas politinis konsensusas, kaip kritinis posūkio taškas. Sąlygų, susijusių su sutartimis, peržiūra įgalintų keisti struktūrinę aplinką ir fiksuoti pakitusius diskursus.

3. 2. 1. Teisinės aplinkos specifika

Lietuvos referendumų praktika specifinė, suformuota teisinės aplinkos. Lietuvos Respublikoje gali būti rengiami privalomieji ir konsultaciniai (patariamieji) referendumai.⁶¹² Nors kai kurie Lietuvos konstitucinės teisės ekspertai linkę atkreipti dėmesį į dar smulkesnį skirstymą⁶¹³:

Lietuvos teisės sistemoje įtvirtinto referendumo institutui yra svarbu Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimu pasiūlytas referendumų klasifikavimas. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime pažymėta, kad referendumai skirstomi į sprendžiamuosius, patariamuosius ir ratifikacinius.

Sprendžiamieji referendumai, per kuriuos tauta visuotiniu balsavimu priima įstatymus, demokratinių tradicijų šalyse kaip politinis teisinis institutas sutinkami retai. Labiau paplitę patariamieji referendumai, kuriems teikiami svarstyti svarbiausi šalies gyvenimo klausimai, ir ratifikaciniai, kurių metu tauta išreiškia pritarimą ar nepritaringą parlamento priimtam įstatymui.

⁶¹² Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas. 2002 m. birželio 4 d. Nr. IX-929, 3 straipsnis. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437639. Žiūrėta 2013 11 24.

⁶¹³ Normantas, Op. Cit., p. 659.

Privalomasis referendumas laikomas įvykusi, jeigu jame dalyvavo daugiau kaip pusė piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus. Sprendimas laikomas priimtu⁶¹⁴, jeigu tam pritarė daugiau kaip pusė piliečių, dalyvavusių referendume, bet ne mažiau kaip 1/3 piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus. Tuo tarpu, konsultaciniam (patariamajam) referendumui galioja ta pati norma dėl įvykusio referendumo apibrėžimo, tačiau sprendimas yra priimtas, kai konsultaciniame (patariamajame) referendume dalyvavo daugiau kaip pusė piliečių ir konkretaus sprendimo priėmimui pritarė ne mažiau kaip pusė jame dalyvavusių piliečių. Klausimas dėl šio referendumo sprendimo įgyvendinimo ne vėliau kaip per 1 mėnesį nuo jo paskelbimo turi būti svarstomas Lietuvos Respublikos Seimo (LRS) Statuto nustatyta tvarka. Tuo atveju, kai referendume dalyvavo mažiau piliečių, negu numatyta įstatyme, referendumas laikomas neįvykusi, o į jo metu pareikštą piliečių nuomonę gali būti atsižvelgiama LRS svarstant įstatymų ir kitų teisės aktų projektus.⁶¹⁵

Taigi referendumai Lietuvoje gali būti tik iniciatyvos, iniciatyvos, virtusios referendumais, vykę ir neįvykę bei vykę ir įvykę. Vertinant referenduminę praktiką, Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo organizuota 12 referendumų ir jie vyko tam tikromis bangomis. Tačiau beveik nenutrūkstamai būta nemažai jų iniciatyvų.⁶¹⁶ Kai kuriuose iš referendumų balsavimui buvo pateiktos net kelios nuostatos. Iš visų jų septyni buvo laikomi neįvykusiais dėl mažo dalyvavusiųjų respondentų skaičiaus, teiktos nuostatos priimtos nebuvo. Keturiuose referendumuose nuostatos buvo priimtos absoliučiai daugumai balsavusiųjų pasisakius teigiamai ir viename – teikta nuostata atmesta.⁶¹⁷ Iš esmės, ir tik su retomis išimtimis (pvz., tokia galima laikyti referendumą dėl stojimo į ES) vykstantiems referendumams galima taikyti dar pirmajame nepriklausomybės dešimtmetyje pastebėtą A. Krupavičiaus nuostatą, jog „Lietuvos vidaus politikoje referendumai nuo 1992 m. akivaizdžiai buvo daugiau politinio oponavimo priemonė nei įstatymo priėmimo ar konsultacijų dėl jų instrumentas.“⁶¹⁸

Tad tam tikras manipuliacinis tiesiogine demokratija momentas jaučiamas ir panašumo paraleles galima būtų išvesti net nuo 1992 m. referendumų, inicijuotų Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (LR AT). Suvokdamos, kokios yra vertybinės to meto visuomenės

⁶¹⁴ Išskyrus ypatinguosius skirsnius dėl atskirų itin svarbių nuostatų: sprendimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsnio nuostatos „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“; taip pat dėl 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“ pakeitimo yra laikomas priimtu, jeigu tam pritarė ne mažiau kaip 3/4 piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus. Sprendimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei XIV skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatų pakeitimo yra laikomas priimtu, jeigu tam pritarė daugiau kaip pusė piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas, Op. Cit.

⁶¹⁵ Op.cit., 8 straipsnis.

⁶¹⁶ Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, Op. Cit.

⁶¹⁷ Išsamiai referendumų iki 2010 m. Lietuvoje teisinės aplinkos analizė ir jų atspindinti seka pateikiama Krupavičiaus (2012), Op. Cit., p. 134-152.

⁶¹⁸ Krupavičius, A. Rinkėjų elgsena ir balsavimas. // Krupavičius, A. (red.) *Seimo rinkimai '96. Trečiasis „atmetimas“*. Vilnius, Tvermė, p. 230.

nuostatos, ir tai, jog jos yra sunkiai pakeičiamos, politinės elito grupės, atstovaujamos LR AT, siekė ne tiek daryti įtaką toms visuomenės nuostatom, kiek pasinaudoti grynai formaliomis institucinėmis galimybėmis, siekiant norimo politinio rezultato. Būtent stipraus prezidentinio modelio šalininkai siekė atvesti kuo daugiau balsuotojų, suporuojant referendumus dėl stipraus prezidentinio valstybės modelio su referendumu dėl svetimos kariuomenės išvedimo. Gi priešininkai pasiekė, kad referendumų datos būtų atskirtos, ir dalyvavimo aktyvumas buvo nepakankamas. 1994 m. referendumas tapo vien tikrai *Tėvynės Sąjungos* (TS), kaip partijos, mobilizacija. Tuo tarpu, ištisa referendumų „puokštė“ 1996 m. spalio–lapkričio mėnesiais – „nueinančios“ *Lietuvos demokratinės darbo partijos* (LDDP) daugumos desperacija mobilizuoti savo rinkėjus. Taip pat ir naujausioji 2014 m. su ES sietina referenduminė iniciatyva – tai balsavimas dėl ES sutartyje numatyto žemės pardavimo užsieniečiams, nepavykęs ir sietinas su mobilizacijos faktoriumi variantas. Beje, pastarasis referendumas pasižymėjo rekordiniu anti-aktyvumu (vos 14,98 proc.)⁶¹⁹, nors pirminis sumanymas vienu metu klausti dėl kelių Konstitucijos keitimo nuostatų (be minėto žemės pardavimo užsieniečiams ribojimo dar buvo siūloma apsispręsti dėl reikalingo piliečių parašų barjero referendumui organizuoti mažinimo) ir „piliečių valia“ inicijuotas referendumas suponavo priešingas viltis.

Tik keturi Lietuvoje vykę referendumai turėjo „tolydų“ struktūrinį vertybinį kontekstą – 1991 m. plebiscitas, t. y. gyventojų visuotinė apklausa dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės, 1992 m. Dėl buvusios SSSR kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo, 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti ir 2003 m. Dėl Lietuvos Respublikos narystės ES – vyko esant visiškam elito sutarimui – tada visi keturi sulaukė formaliai teisiškai neginčytino TAIP.⁶²⁰

Toliau jau tiek 2008 m., tiek 2012 m. referendumai gali būti laikomi natūralia vykusios Lietuvoje tradicijos – ne tiek dėl giluminių struktūrinių slinkčių, kiek dėl veikėjų susireikšminimo – tąsa.⁶²¹

⁶¹⁹ Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, Op. Cit.

⁶²⁰ Mažylis, 2004a, Op. Cit.

⁶²¹ Naujausias su europine tematika susijęs, atskiros politikos srities referendumas vyko 2014 m. Tai piliečių iniciatyva surengtas referendumas dėl trijų Konstitucijos nuostatų pakeitimo, iš kurių viena ir bene labiausiai garsinta nuostata dėl ES sutartyje numatyto žemės pardavimo užsieniečiams. Vis dėlto, jo specifiškumas tiek veikėjų, tiek kampanijos prasme nulėmė, jog tolesniame darbe plačiau analizuojamas nebus. (Šaltinis: Jurgelionytė, A. (b) Referendumas dėl žemės pardavimo užsieniečiams: nuo „tautos valios“ iki „boikoto“. *Nepublikuotas pranešimas. Kasmetinė konferencija „Kokybiškos politikos suvokimas Lietuvoje“* tema „Rinkimai, balsavimas, lūkesčiai“, Vytauto Didžiojo universitetas ir Lietuvos politologų asociacija, Kaunas, 2014 m. rugsėjo 24 d.)

10 lentelė. Atskirų politikos sričių referendumų Lietuvoje formaliosios charakteristikos

Metai	Šalis	Klausimas	Aktyvumas, proc.	TAIP rezultatas, proc.	NE rezultatas, proc.
2008	Lietuva	Pritariu, kad Ignalinos atominės elektrinės darbas būtų pratęstas iki techniškai saugių terminų, bet ne ilgiau, negu kol bus pastatyta nauja atominė elektrinė	48,43 ⁶²²	91,40	8,60
2012	Lietuva	Pritariu naujos atominės elektrinės statybai Lietuvos Respublikoje	52,58	35,23	64,77

Šaltiniai: Sudaryta autorės, remiantis Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, Referendumai, <http://www.vrk.lt/lt/ankstesni>.

Taip pat jau galima vadinti Lietuvos referendumine tradicija (ar bent aiškiai atsikartojančia politine praktika) tai, kad referendumai Lietuvoje sutapatinami su kuriais nors rinkimais. Egzistuoja ir daugiau išsivysčiusių bei besivystančių šalių visame pasaulyje, kur vyksta lygiagretūs rinkiminei kampanijai referendumai, tačiau labai nedaug akademinių vertinimų, kaip tai paveikė referendumo ir / ar rinkimų rezultatų įgyvendinimą. Išskylantys svarstymai ir diskusijos dėl tokių sprendimų tik išryškina klausimo ir konkretaus atvejo bei šalies specifiką.⁶²³

Tad neretai referendumams prigyja ir „antraeilių nacionalinių“ bei panašios konotacijos. Galima kelti teiginį, jog lygiagrečiai su referendumine vykstančios rinkiminės kampanijos veikėjai paprastai laiko ją pirmine ir svarbesne, o referenduminę – antraeile. Taip sutapatinus deklaruojama galimybė sulaukti daugiau rinkėjų, išnaudojant papildomą areną ir tematiką diskusijoms⁶²⁴. Tad, sekant šia logika, galima būtų teigti, jog ir 2008 m. bei 2012 m. referendumų paskelbimas turėjo pagrindinę paskirtį – išplėsti LRS rinkimų politinių debatų lauką.

3. 2. 2. 2008 ir 2012 m. referendumų kampanijų analizė: veikėjai ir struktūrinė aplinka

Dar XX a. pabaigoje Lietuvos strateginiu tikslu tapęs siekis įstoti į ES nubrėžė ir šalies geopolitinę kryptį. Tad 2008 m. referendumas dėl atominės elektrinės darbo pratęsimo ir 2012 m. referendumas dėl naujos atominės elektrinės statybos, jų priešreferenduminių kampanijų aplinka formavosi atitinkami šios krypties suformuotame kontekste.

Referendumas dėl Ignalinos atominės elektrinės darbo pratęsimo turėjo net dvi iniciatyvas. Vyriausioji rinkimų komisija (VRK) 2008 m. pradžioje iniciatyvinei grupei išdavė

⁶²² Referendumas vyko, bet laikomas neįvykusiu dėl per mažo rinkėjų aktyvumo. Referendumo klausimas nepriimtas. Žr. formalias taisykles aukščiau.

⁶²³ Larserud, S. Combining referenda and elections. *The Electoral Knowledge Network*, 2006 12 05. Rasta: <http://aceproject.org/electoral-advice/archive/questions/replies/579640459> Žiūrėta: 2014 08 02.

⁶²⁴ Mažylis, 2012, Op. Cit.

parašų rinkimo lapus dėl referendumo, kuriuo siekiama pratęsti IAE veiklą, organizavimo.⁶²⁵ Tai buvo marga iniciatyvinė grupė, sudaryta iš atskirų, tiek parlamentinių partijų, tiek visuomeninių grupių atstovų.⁶²⁶ Jie surinko vos šeštadalį reikalingų referendumui surengti piliečių parašų (kiek daugiau nei 50 tūkst.). Taigi iniciatyvos įgyvendinti nepavyko.⁶²⁷

Tuo tarpu LRS *Liberalų ir centro sąjungos* (LiCS) frakcija, tuo metu priklausiusi valdančiajai koalicijai, surinko parašus, leidžiančius Seimui inicijuoti referendumą dėl IAE pratęsimo ir „Seimas po pateikimo pritarė [...] nutarimo projektui, kuris įpareigoja kartu su LRS rinkimais surengti ir referendumą dėl IAE darbo pratęsimo iki 2015 metų.“⁶²⁸ Nuspręsta paskelbti konsultacinį (patariamąjį) referendumą.⁶²⁹

Nepaisant įstatymu užtikrinamų galimybių agitacijai, kampanija buvo vangi ir tyli, ją gerokai užgožė tuo pačiu vykstanti LRS rinkimų kampanija ir kiti foniniai klausimai. Tiesa, pagal VRK prižiūrimas taisyklės skirtu laiku oficialiosios kampanijos, sutampančios su eilinių LRS rinkimų kampanija, metu oficialūs debatai vyko. Tik bendrų priešrinkiminių debatų kontekste referendumas dėl IAE sudarė palyginti nesvarbią kiekybinę ir kokybinę dalį.⁶³⁰ Tai buvo sąlygota lygiagrečių rinkimų kampanijai referendumų specifikos.

Nebuvo ne tik aiškaus parlamentinių partijų lyderių sutarimo, bet netgi buvo sunku suvokti jų poziciją, arba ji neprognozuojamai keitėsi. *Lietuvos socialdemokratų partija* (LSDP) – to meto Seime dar tebevadovaujanti mažumos vyriausybei – palaikė idėją, bet kartu vengė akcentuoti referendumo svarbą ar reikšmę. Tuometinis premjeras Gediminas Kirkilas žurnalistams atsakydavo palaikęs referendumą, tačiau atvirai neagitavo. Todėl iš esmės nors ir buvo galima atskirais epizodais žiniasklaidoje pastebėti, jog socialdemokratai referendumą

⁶²⁵ Ta pati iniciatyvinė grupė rinko parašus ir dėl kito referendumo klausimo – Konstitucinės pataisos, įgalinančios piliečius referendumu paleisti LRS.

⁶²⁶ Kaip skelbia VRK, referendumą inicijavo Arvydas Akstinavičius, Violeta Linkienė, t. y. didžia dalimi neparlamentinė *Lietuvos socialdemokratų sąjunga* (LSDS). Prie iniciatyvos taip pat prisidėjo ir Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto pirmininkas Algimantas Matulevičius, akademikas Antanas Kudzyis, Pensininkų sąjungos „Bočiai“ pirmininkas Petras Ruzgus, sekretorius Darius Bulavas, Muitinės darbuotojų, Švietimo darbuotojų, Energetikų profsąjungos, Vidaus reikalų sistemos profsąjungos ir kitų profesinių sąjungų vadovai, taip pat buvęs Valstybės saugmo departamento pareigūnas, politikos apžvalgininkas Imantas Melianas, kiti asmenys („mažieji veikėjai“). Paskutiniu momentu, prieš registruojant iniciatyvą, prie organizatorių prisidėjo parlamentinis Lietuvos Respublikos Liberalų sąjūdis (LRLS). Paraišką pasirašė jos lyderis Eligijus Masiulis, Seimo narys Kęstutis Glaveckas ir kt. (Šaltinis: Referendumų iniciatyvos. Referendumams paskelbti nebuvo surinktas reikiamas parašų skaičius. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, Op. Cit.)

⁶²⁷ Lukšas, A. Referendumas dėl Ignalinos atominės – nei pirmyn, nei atgal. *Balsas.lt*, 2008 06 09, <http://www.balsas.lt/naujiena/199732>. Žiūrėta 2013 11 24.

⁶²⁸ Seimas pritarė LiCS iniciatyvai rengti referendumą dėl Ignalinos AE darbo pratęsimo. Lietuvos Respublikos Seimas, 2008 03 21, http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3347&p_k=1&p_d=75209. Žiūrėta 2013 11 24.

⁶²⁹ Nutarimas Dėl referendumo dėl Ignalinos atominės elektrinės darbo pratęsimo paskelbimo. Lietuvos Respublikos Seimas, 2008 m. liepos 14 d. Nr. X-1693. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_e?p_id=324562. Žiūrėta 2013 11 24.

⁶³⁰ Tuometinio radijo ir televizijos eterio laiko paskirstymo analizė tai akivaizdžiai paliudija. Rinkimų į Lietuvos Respublikos Seimą tema turi visą eterio tinklą įvairiose (tiek komercinėse, tiek nacionalinėse) televizijose ir radijo stotyse. Tuo tarpu referendumui skirtas ženkliai mažesnis agitacinių laidų kiekis ir ženkliai prastesnis žiūrimumo ir klausomumo prasme laikas. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, Op. Cit.

rėmė⁶³¹, tačiau tuo metu visuomenėje jau kaupėsi apsisprendimas neremti jų lyderio G. Kirkilo ir jo vyriausybės narių (LSDP populiarumas krito, kas atsispindėjo ir rinkimų rezultatuose).⁶³² To meto opozicinės, būsimosios lygiagrečių referendumui rinkimų nugalėtojos lyderis, TS-LKD pirmininkas Andrius Kubilius buvo skeptiškai nusiteikęs dėl pačios referendumo organizavimo idėjos, vadino tai žmonių mulkinimu bei socialdemokratų neveiklumo priedanga. Nors atvirai paremti teiginį NE taip pat nesiūlė. Panašiai atsargiai laikėsi ir dar viena parlamentinė grupė – liberalai. Nors patys buvo pirmojo parašų rinkimo iniciatoriai⁶³³, tačiau vėliau aktyviai idėjos taip pat nerėmė. Dalies politikų neapsisprendimą papildė noras kritikuoti valdžią ar ES, tačiau populistinė klausimo formuluočių potekstė (turėti ar ne pigesnės elektros energijos) sąryšyje su siekiu neatbaidyti savo potencialių rinkėjų trukdė aštresnei bei aiškesnei kritikai. Kai kurios partijos – visų pirma nušalintojo Prezidento R. Pakso vadovaujama partija „Tvarka ir teisingumas“ – laidė kritikos strėles ES institucijų adresu, tačiau, susidarius minėtai situacijai, buvo priversti įtikinėti, kad paties referendumo iniciatyva prasminga.

Tad tik paskutinėmis dienomis, prieš pat referendumą aukščiausieji šalies politikai ėmė agituoti už IAE darbo pratęsimą. Iki to meto apie referendumo svarbą pasirodydavo pavieniai pasisakymai. Vienas valstybės lyderių – Prezidentas Valdas Adamkus, iki tol teigęs, kad šis referendumas yra žmonių kvailinimas, o eventualaus referendumo atveju jis, kaip pilietis, savo biuletenį sugadintų, netikėtai paragino balsuoti už IAE darbo pratęsimą.

Kritikų veikėjų buvo veikiau mažuma. Šiame agitaciniame kontekste NE stovyklos šalininkai formavo dar vieną papildomą poziciją – kritikavo apskritai tokio referendumo organizavimo idėją. Prie šių kritikų galima priskirti naujos politinės jėgos vadovą Arūną Valinską, Europos Komisijos atstovybės Lietuvoje vadovą Kęstutį Sakalauską (ypač neigiamai žiūrėjo į ketinimą laužyti sutartį), vyriausiąjį derybininką Algirdą Abišalą (kuris, nors ir buvo paskirtas oficialiai tartis dėl galimo persiderėjimo, bet šios minties kaip ir nepalaikė). Tikraisiais NE pusės atstovais jau vien dėl savo propaguojamos idėjos galėjo būti laikoma nevienalytė ir nevisai aiški alternatyvios energetikos šalininkų grupė. Visų jų poziciją vis dėlto veikiau galima vadinti laviruojančia tarp TAIP ir NE. Todėl, pasak politologo Krupavičiaus, balsavimo dėl IAE darbo pratęsimo po 2009 m. baigtis parodė, kad niekas rimtai referendumui nesiruošė: „Nors jam pritarė valdančiosios partijos, elitas, bet referendumo kampanijos nebuvo, ją fiziškai uždengė rinkimų kampanija. Politikai pasirinko blogą laiką referendumui. Jį reikėjo rengti

⁶³¹ Lietuvos mokslų tarybos... Op. Cit.

⁶³² 2008 m. spalio 12 d. rinkimai į Lietuvos Respublikos Seimą. Balsavimo rezultatai. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, Op. Cit.

⁶³³ Žr. aukščiau.

gerokai anksčiau, jeigu buvo norima paveikti Europos Komisiją⁶³⁴. Nors ir deklaruota, kad IAE darbo pratęsimas – gyvybiškai svarbus Lietuvai ir, esą, teigiamas rezultatas pagelbėtų derybininkams, kampanijos institucinio lygmens veikėjų siunčiama žinia dėl referendumo buvo sunkiai suvokiama jų elektoratui. Tad 2008 m. konsultacinis referendumas formalios politinės logikos požiūriu atrodo gana dviprasmiškai: parlamentas tarsi diskutuoja su tauta dėl stojimo į ES sutartyje esamo įsipareigojimo, nors praktiškai nekalba apie platesnį kontekstą, kuriame tokios diskusijos atrodo apskritai beprasmės. Dėl tokios akivaizdžios kolizijos nėra paprasta interpretuoti ir su tuo susijusį politikos vyksmą bei politines pasekmes. Tad tenka sutikti, kad, izoliuotai vertinant, referendumas dėl IAE laikytinas „antraeilium“ (remiantis kai kuriais tyrinėtojais, dar galėtų būti kvalifikuojamas kaip „nebūtinasis“⁶³⁵), o toks valdžios požiūris, kai referendumas paskelbiamas jų iniciatyva, tačiau vėliau jam skiriama labai mažai dėmesio, leidžia teigti, jog politiniai veikėjai eksperimentavo, pasinaudodami įvairiomis formaliomis institucinėmis galimybėmis. Visuotinės mobilizacijos taktika taikyta taip pat nebuvo. Didžiosios partijos galimai jautėsi nesaugiai, vengdamos suaktyvinti marginalines jėgas. Taigi lygiagretais rinkimams referendumo kampanija turi pakankamai antrinės („antraeilės“) rinkiminės kampanijos bruožų.⁶³⁶

11 lentelė. Veikėjai⁶³⁷ referendume dėl IAE darbo pratęsimo Lietuvoje

TAIP šalininkai	NE šalininkai
Parlamentinės partijos: LSDP, LRLS, LiCS	Parlamentinė opozicinė partija: TS
Neparlamentinės partijos: LSDS	Neparlamentinės partijos: Žalieji Visuomenės grupės: alternatyvios energetikos šalininkai
Visuomenės lyderiai: Prezidentas Valdas Adamkus	Visuomenės lyderiai: kandidatas į LRS narius, žinomas visuomenės veikėjas Arūnas Valinskas, Europos Komisijos atstovybės Lietuvoje vadovas Kęstutis Sakalauskas, Vyriausias derybininkas Aleksandras Abišala

Šaltiniai: Sudaryta autorės, remiantis išnašose nurodytais šaltiniais.

Tad ir institucinio lygmens veikėjų bandymas vien tik suskirstyti į aiškus TAIP ir NE referendumo stovyklas negali pilnai paaiškinti argumentacijos daugialypiškumo. Veikėjų pozicijų analizė iš esmės suponuoja nuomonę, jog vyksmą galima paaiškinti veikėjų racionaliais išskaičiavimais nekintančių institucijų atžvilgiu. Bet šiuo atveju tiek referendumo iniciatoriai,

⁶³⁴ Makaraitytė, I., Ignalinos AE neverta nemokamo alaus. *DELFI*, 2008 10 18, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/ignalinos-ae-neverta-nemokamo-alaus.d?id=18931127>. Žiūrėta 2013 11 24.

⁶³⁵ Opperman, Op. Cit.

⁶³⁶ Mažylis, L. and Unikaitė, I. Euro-Referenda: Lithuania's Case. *The Central Europe beyond Double enlargement*, Vilnius, 2004.

⁶³⁷ Mažylis, 2012, Op. Cit.

tiesiogiai dalyviai atrodė per vangūs paradigminių institucinių pokyčių iššaukimui. Buvo stengiamasi maksimizuoti savo interesus, kurie nevisada susiję su atominės energetikos politika. Referendumas veikiau tapo papildančiąja priemone prie svarbiausios tuo metu lygiagrečiai vykusių rinkimų į LRS kampanijos.

Be veikėjų elgsenos kampanijos metu ne mažiau svarbu atsižvelgti ir į ikireferenduminę aplinką, iki tol visuomenėje tvyrojusį nusiteikimą. Tai gali būti ir Gaidžio su Rinkevičiumi straipsnyje minimas makrosociologinis fonas, apibūdinantis Lietuvos gyventojų nuostatas dėl atominės elektrinės (tiesa, analizuojantis individų lygmenį ir neaprėpiantis 2008 m. referendumo rezultatu). Jie argumentaciją, siejamą su nesaugumu, baime priešpastato „kaštų ir naudos“ svarstymams⁶³⁸. Ir nors IAE uždarymas buvo įtvirtintas Stojimo sutartyje, visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų agentūros „Vilmorus“ atlikta ir pateikta analizė rodo, kad vertybinis argumentas „sutarčių reikia laikytis“ galiojo tik 7 proc. respondentų, kaip visiškai nesvarbus pasirodė 25 proc. apklaustųjų, o persiderėjimo šalininkų užfiksuota net 33 proc. Gal todėl elitas ir ėmėsi eskaluoti „persiderėjimą“ (kai, tuo tarpu, arčiausiai tikrojo referendumo klausimo buvo nuostata dėl pritarimo/nepritario branduolinei energetikai – pritarimas buvo, bet gana apatiškas, t. y. tik 16-a problema Lietuvos narystės ES sąraše). Lietuvos gyventojai 2003 m. referendume balsuodami TAIP dėl stojimo į ES įsipareigojo uždaryti IAE. Tad elektrinės darbo pratęsimui esą reikėjo, kad ES sutiktų „persiderėti“. Tokio „persiderėjimo“ argumentas tapo ir formaliai institucionalizuotas, sukuriant specialią derybininko pareigybę. Juo paskirtas jau minėtasis A. Abišala.

Svarbiausias IAE uždarymo atidėjimo referendumo šalininkų argumentas buvo tas, kad, tautai pareiškus valią, Europos Komisija neturės kur trauktis ir elektrinės darbas bus pratęstas.⁶³⁹ Dažniausiai naudoti argumentai: tauta referendumu pritarė Stojimo sutarčiai, todėl Vyriausybei dabar reikia tautos įgaliojimų sutarčiai keisti; kartais buvo kalbama, kad referendumas galėtų padėti jei ne pratęsti IAE darbą, tai bent jau kitaip interpretuoti sutartį, uždaryti elektrinę lėtai, palaipsniui iki 2012 m. Taigi tokiame kontekste nestebina referendumo teiginio formuluotė: „išlaviravimas“ tarp sukkelto dėmesio klausimui ir formalaus institucinio neatitikimo įstatymo reikalavimui. Visiems buvo naudinga *status quo*. Formalūs referendumo rezultatai (visuotinio TAIP nepripažinimas dėl „mikroskopinių“ formalių priežasčių) tapo tuo veikėjams tinkamu konsensu. Lietuvos elitas gebėjo išlaviruoti sudėtingais tiesioginės demokratijos įrankiais.

Pagal šią prielaidą reiktų teigti, jog politinės kampanijos dėl IAE darbo pratęsimo (2008 m. vasaris–spalis) eigoje teko laviruoti tarp Lietuvos visuomenės daugumai priimtinos

⁶³⁸ Gaidys, V., Rinkevičius, L. Černobylio baimė, pigios energijos nauda ar kai kas daugiau? Dvidešimties metų visuomenės nuomonės apie Ignalinos AE sociologiniai tyrimai Lietuvoje. *Filosofija.Sociologija*, 19(4), 2008, p. 110.

⁶³⁹ Kūris, E. Kaktomuša su Europa. Ir su savimi. *Veidas*, 30, 2008 07 28, p. 24.

nuostatos, jog darbą tęsianti elektrinė yra geras dalykas ir argumentų, jog elektrinė pavojinga ir ją įsipareigota uždaryti. Pažymėtina, kad tokia vertybinė visuomenės nuostata susiformavo ir įsišaknijo labai seniai, per kur kas ilgesnį laikotarpį, negu tiriamasis, apimantis nepilnus 2008 m. Kitos vertybinės, su elgsenos normomis bei taisyklėmis susijusios nuostatos (saugi aplinka, įsipareigojimai tinkamai panaudoti ES finansavimą elektrinės uždarymui, pagaliau tiesiog priedermė laikytis tarptautinių įsipareigojimų) kampanijoje vargu ar galėjo būti svarbios: tai nenuauji argumentai, kurie visuomenės buvo visapusiškai išsvarstyti dar nuo 1997 m.⁶⁴⁰ Kita vertus, tai, jog šioje referendumo kampanijoje realios idėjų priešpriešos ir sankirtos praktiškai nebuvo, nebūtinai patvirtina faktą, jog neegzistavo ir paradigminio poslinkio galimybė (tai būtų visiškai būdinga racionalaus pasirinkimo institucionalizmo prieigai⁶⁴¹): pats referendumas, nors ir su vangia ar beveik nevykusia kampanija tapo kritiniu tašku, inspiravusiu visuomenės vertybinės - norminės savivokos kaitą.

Su IAE uždarymu atominės energetikos ateities svarstymai, iškeliant ją į „didžiosios“ politikos lygmenį, toli gražu nesibaigė. Dar 2007 m. priimtas įstatymas, vėliau įgavęs bendrinį LEO LT⁶⁴² vardą, dėl naujos atominės elektrinės statybos. Vėliau, pasikeitus LRS valdančiajai daugumai, ši iniciatyva, kurį laiką viešai kėlusį nemažai susipriešinimo, buvo atšaukta. Tada, pasikeitus Vyriausybei, 2011 m., pradėtos derybos su Japonijos investuotoja „Hitachi Ltd“. 2012 m. pradžioje Lietuva parafavo naujos atominės elektrinės statybos sutartį. O šalia iš karto pasigirdo ir nauja iniciatyva referendumui: pradėti rinkti parašai dėl (ne)pritrimo atominės jėgainės statybai. Anot iniciatorių, planuojamas projektas esą sukeltų mokesčių mokėtojams ilgalaikius įsipareigojimus bei galėtų turėti įtakos gyvenimo saugumui.

12 lentelė. Kampanijų dėl atominės energetikos Lietuvoje kontekstas

2007 m. birželis	Lietuvos aplinkosaugininkai pasiūlo referendumo dėl energetikos apskritai idėją.
2007 m. pabaiga	Iniciatyva dėl LEO LT.
2008 m. pradžia	Pirmoji iniciatyva dėl referendumo dėl IAE darbo pratęsimu. Nesėkmė (nesurenkami parašai). Antroji iniciatyva LRS – referendumas kartu su rinkimais į LRS.
2008 m. spalio	Referendumas vyko, bet neįvyko.
2009 m. liepa	Iniciatyvos dėl LEO LT pabaiga – LRS atvėrė kelią likvidavimui.
2012 m. kovas	Lietuvos Vyriausybė ir „Hitachi, Ltd“ parafavo naujos atominės elektrinės statybos sutartį.

⁶⁴⁰ Mažylius, 2012, Op. Cit.

⁶⁴¹ Thelen, Op. Cit.

⁶⁴² Remiantis Lietuvos Respublikos nebranduolinės (atominės) elektrinės įstatymu ir Sutartimi dėl nacionalinio investuotojo sukūrimo, 2008 m. įsteigta nacionalinė elektros energetikos bendrovė, kurioje 38,3 proc. akcijų priklausė privačiai bendrovei „NDX energija“, o 61,7 proc. – valstybei. Bendrovė išformuota 2009 m. susidarius nepalankioms ekonominėms aplinkybėms ir kilus nepasitenkinimui dėl sandorio skaidrumo ir naudingumo visuomenei.

2012 m. balandis	Nauja iniciatyva dėl referendumo branduolinės energetikos uždraudimui Lietuvoje.
2012 m. liepa	Nepavykus pirmajai iniciatyvai (nesurenkami parašai), referendumas paskelbiamas LRS nutarimu.
2012 m. spalio	Konsultacinis referendumas įvyko. Sprendimas nepriimtas.

Šaltiniai: Sudaryta autorės, remiantis Mažylio, 2012, Op. Cit.

Taigi 2012 m. *referendumas dėl naujos atominės elektrinės statybos*, lyginant su prieš tai buvusiuoju, formaliu požiūriu atrodo priešingai: aktyvumas pakankamas, kad referendumas būtų laikomas įvykusi (52,58 proc.), TAIP šalininkai pralaimėjo (34,09 proc.), NE – laimėjo (62,68 proc.)⁶⁴³. Jis taip pat sutapatintas su rinkimais į LRS, tačiau, skirtingai nuo 2008-ųjų, vyko ir įvyko, tik sprendimas liko nepriimtas (nors įstatymai ir įpareigoja). Nors 2008 m. IAE pratęsimui Lietuvos piliečiai buvo labiau linkę pritarti, 2012 m. referendumo metu naujos atominės elektrinės statybai nepritarė.

2012 m. tiesiogiai nesusijęs su Europos integracija konsultacinis (patariamasis) referendumas dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje, tačiau jis turėjo stiprių sąsajų su prieš tai vykusiuoju.

Ikireferenduminio laikotarpio diskutuota ir visuomenėje vyravo net trejopas požiūrio diapazonas: 1) ar apskritai reikia organizuoti referendumą (taip pat ir su niuansais – reikia, bet ne dabar; reikėjo anksčiau ar reikės dar vėliau); 2) ar pritariama atominei energetikai; 3) ar pritariama konkrečiai šiam projektui.

Taip įvairiai niuansuotai išsidėliojo ir veikėjų požiūriai bei pasisakymai. *Lietuvos žaliųjų sąjūdis* vieni pirmųjų pradėjo raginti atsiklausti tautos⁶⁴⁴. Kiek vėliau prie jų prisidėjo *Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga* (LVŽS). Tuo tarpu, pagrindiniai VAE statybos šalininkai buvo tuometinę Vyriausybę sudarančios partijos, pirmiausia – TS-LKD ir LRSL. VAE projektas visuomenėje buvo vadinamas jų projektu. Tuo tarpu, Prezidentė Dalia Grybauskaitė, palaikiusi Vyriausybės iniciatyvą, viešojoje erdvėje reikšdama savo poziciją konkrečiu referendumo klausimu stengėsi išlaviruoti. Didžiausia tuometinė opozicinė partija LSDP oponavo valdantiejiems ir referendumo klausimu.

⁶⁴³ Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, Op. Cit.

⁶⁴⁴ Žalieji prieštariauja Vyriausybės pasirašytiems susitarimams dėl Visagino. *Respublika.lt*, 2011 12 23, http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/verslas/zalieji_prieštariauja_vyriausybes_pasirasytiems_susitarimams_deli_visagino_ae/ Žiūrėta: 2013 04 21.

13 lentelė. Veikėjai referendume dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvoje

TAIP šalininkai	NE šalininkai
Vyriausybinių partijų: TS (LKD), LiCS, LRLS ⁶⁴⁵ Prezidentė Dalia Grybauskaitė ⁶⁴⁶	Opozicija LRS: Krikščionių partija, LSDP, Darbo partija, Tvarka ir teisingumas, Mišri LRS narių grupė ⁶⁴⁷ Neparlamentinės partijos: Sąjunga „Taip“ ⁶⁴⁸ , Žalieji (Lietuvos žaliųjų sąjūdis, LVŽS) ⁶⁴⁹

Šaltiniai: Sudaryta autorės, remiantis išnašose nurodytais šaltiniais.

Abiejų su žaliaisiais siejamų politinių jėgų pasisakymuose akcentuojama atominės energetikos saugumo problematika bei kritikuojamas strateginio partnerio „Hitachi“ pasirinkimas. LVŽS pirmininkas R. Karbauskis taip pat dar kėlė ir būsimos elektros kainos klausimą.⁶⁵⁰

Valdančiųjų diskusijose vyrovusi tema – ar apskritai reikia tokio referendumo. Tuometinis premjeras A. Kubilius teigė nematęs prasmės rengti referendumo, kol nėra visiškai užbaigti projekto rengimo darbai⁶⁵¹, tačiau vis dėlto nusprendus jį organizuoti, TS (LKD) buvo stiprūs TAIP šalininkai. Jų pozicijai buvo būdingas nuolatinis priešininkų metamų argumentų atrėminėjimas. Vienas dažniausių buvo susijęs su bandymu paneigti kainos kilimo grėsmę⁶⁵². TS (LKD) priklausantis LRS Atominės energetikos komisijos pirmininkas Rokas Žilinskas akcentavo energetinio saugumo problematiką ir naują elektrinę įvardijo kaip priemonę priklausomybės nuo Rusijos mažinimui⁶⁵³. Taip pat iš naujos elektrinės statybos šalininkų pusės buvo pastebima tendencija projektui nepritarančiuosius kaltinti ryšiais su Rusija. Referendumo rengimas sprendžiant naujos atominės elektrinės statybą buvo įvardijamas kaip grėsmė, galinti

⁶⁴⁵ Premjeras teigia, kad visuomenei bus pateikta išsami informacija apie atominę elektrinę. *Lrytas.lt*, 2012 07 19, http://www.lrytas.lt/-13426776601342082836-premieras-teigia-kad-visuomenei-bus-pateikta-i%C5%A1sami-informacija-apie-atomin%C4%99-elektin%C4%99.htm#_Uynn26h_s7w Žiūrėta: 2013 11 24.

⁶⁴⁶ Ibid.

⁶⁴⁷ V. Žiemelis tapo referendumo iniciatyvinės grupės koordinatoriumi. *Lrytas.lt*, 2012 07 25, http://www.lrytas.lt/-13432008621341069613-v-%C5%BEiemelis-tapo-referendumo-iniciatyvin%C4%97s-grup%C4%97s-koordinatoriumi.htm#_Uynk0Kh_s7w Žiūrėta: 2013 11 24.

⁶⁴⁸ Referendume balsuoti prieš VAE statybas raginami ir kavinių lankytojai. *15min.lt*, 2012 10 05, <http://www.15min.lt/nauijiena/aktualu/lietuva/referendume-balsuoti-pries-vae-statybas-raginami-ir-kaviniu-lankytojai-56-261850> Žiūrėta: 2013 11 24.

⁶⁴⁹ Dautartaitė, S. VAE: žmonės sprendžia – ne valdžia! *Žaliosios politikos institutas*, 2012 03 13, <http://www.zaliojipolitika.lt/vae-zmones-sprendzia-ne-valdzia/> 2013 11 24.

⁶⁵⁰ Karbauskis, R. R. Karbauskis: Visagino atominė elektrinė – Lietuvos savarankiškumo kapas. *DELFI*, 2011 12 10, <http://www.delfi.lt/news/ringas/politics/rkarbauskis-visagino-atomine-elektrine-lietuvas-savarankiskumo-kapas.d?id=52777895> Žiūrėta: 2013 11 24.

⁶⁵¹ Premjeras abejoja referendumo dėl Visagino AE racionalumu. *Respublika.lt*, 2012 03 27, http://www.respublika.lt/lt/nauijienos/lietuva/verslas/premieras_abejoja_referendumo_del_visagino_ae_racionalumu/ Žiūrėta: 2013 11 24.

⁶⁵² Černiauskas, Š. A. Kubilius: iki 2028 m. Visagino AE elektra kainuos apie 18 ct. *DELFI*, 2012 03 24, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/akubilius-iki-2028-m-visagino-ae-elektra-kainuos-apie-18-ct.d?id=57194871> Žiūrėta: 2013 11 24.

⁶⁵³ R. Žilinskas: referendumas dėl Visagino AE yra Rusijos plano dalis. *DELFI*, 2012 03 26, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/rzilinskas-referendumas-del-visagino-ae-yra-rusijos-plano-dalis.d?id=57296622> Žiūrėta: 2013 11 24.

atbaidyti investuotojus, ar net visai sustabdyti projektą, taip pakenkiant vykdomai nacionalinei energetinės nepriklausomybės strategijai.

Valdančiajai koalicijai priklausančiais LRLS pagrindiniais referendumo plusais taip pat įvardijo energetinę nepriklausomybę bei potencialiai mažesnes elektros kainas. Jų lyderis Eugenijus Masiulis prisiminė ir neįvykusį 2008-ųjų metų referendumą, kaip jau rimtą piliečių apsisprendimą dėl atominės energetikos.⁶⁵⁴

LSDP pagrindinis argumentas viešojoje erdvėje vėl skambėjo, kaip bandymas išlaviruoti: esą jie ne prieš atominę energetiką apskritai, bet prieš šį neaiškų, nepaskaičiuotą projektą.⁶⁵⁵

Stebint rezultatus ir išankstines visuomenės nuomonės tyrimų apklausas⁶⁵⁶ buvo akivaizdu, kad nepritariančiųjų yra daugiau. O apklausos dalyje pagal partijų elektoratą tarp TAIP šalininkų drausme pasižymėjo tik TS-LKD. Visi kiti (išskyrus taip pat „nepaklususius“ Sąjungos „Taip“ rinkėjus) sakėsi labiau esantys NE šalininkai.

Apibendrinant 2012 m. kampaniją, ir lyginant su prieš tai buvusiaja galima pastebėti, jog čia dominavo pragmatiniai argumentai (reaktoriaus dydis, elektros kaina), tačiau vertybinė-norminė aplinka, nors tiesiogiai niekaip nesietina, tačiau vis tiek iškeldavo „Europos“ klausimą, o dar tiksliau – buvimo su Vakara (ir atvirkščiai – baimės būti su Rytai), energetinės nepriklausomybės dilemas.

3. 2. 3. Modelio taikymo 2008 ir 2012 m. referendumams rezultatai

Bandant europinių referendumų porų analizės modelį taikyti su europine tematika susijusiems atskiros politikos srities referendumams Lietuvoje, poruotinas referendumas dėl IAE darbo pratęsimo (2008 m.) su referendumu dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvoje (2012 m.).

Ir šios poros antrajame (2012) referendume, kaip ir pirmajame (2008), į politinį lauką išeina smulkesnės interesų grupės, skiriančios specialų dėmesį referendumo tematikai, įduodamos papildomą temą kandidatuojančioms į parlamentą partijoms. Kaip jau užsiminta aukščiau, Lietuvoje stebimas tam tikras fenomenas, kurio akivaizdus bruožas – tai, jog lygiagrečios kampanijos akivaizdžiai kreipia didesnę reikšminę svorį į rinkiminę pusę.

⁶⁵⁴ Masiulis, E. E. Masiulis. Nauja atominė sustiprintų žmonių pasitikėjimą valstybe. *DELFI*, 2012 05 11, <http://www.delfi.lt/news/ringas/politics/emasiulis-nauja-atomine-sustiprintu-zmoniu-pasitikejima-valstybe.d?id=58698475> Žiūrėta: 2013 11 24.

⁶⁵⁵ Socialdemokratai pasisako ne prieš atominę energetiką, o prieš konkretų projektą. *Lrytas.lt*, 2012 07 18, http://www.lrytas.lt/-/13425963731342022664-socialdemokratai-pasisako-ne-prie%C5%A1-atomin%C4%99-energetik%C4%85-o-prie%C5%A1-konkret%C5%B3-projekt%C4%85.htm#.Uynn3qh_s7w Žiūrėta: 2013 11 24.

⁶⁵⁶ Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ 2012 m. birželio 1-12 d. atlikta reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa dėl naujos atominės elektrinės statybos.

Bandant apibendrintai tipologizuoti veikėjus referendumų poros Lietuvoje atveju ir lyginti juos su ankstesnėmis poromis (referendumuose dėl Maastrichto, Nicos ir Lisabonos), galima įžvelgti tiek panašumų, tiek ir skirtumų. Lietuvos atveju sutampantys TAIP šalininkai:

- Vyriausybės partijos: abiejų referendumų metu Vyriausybei priklausė skirtingos partijos (13 PRIEDAS), tačiau iš esmės (bent jau koalicijos lyderių atveju) jos buvo TAIP šalininkės; tai sutampa, lyginant su aukščiau nagrinėtomis kitomis europinių referendumų poromis;
- Prezidentai: abejais atvejais prezidentai – ar prieš tai kritikavę, ar labiau susilaikę nuo aiškių komentarų – galiausiai išreikšdavo pritarimą referendumo klausimui (lentelės Nr. 11 ir 13); šios institucijos atstovų svarba išskirtinai politinės kampanijos lauke stebima tik Lietuvos atvejais.

Tuo tarpu, sutampantys NE šalininkai tai:

- Opozicinės partijos: abiejų referendumų metu opozicinės didžiosios partijos stodavo į priešininkų stovyklos pusę (lentelės Nr. 11 ir 13), nes referendumo klausimą traktuodavo kaip priešingos politinės jėgos iškeltą ir palaikomą klausimą, kuriam jie randa niuansuotų argumentų iš dalies ar visai nepritarti; tai nėra kitoms nagrinėtomis europinių referendumų poroms būdinga skirtis, kur dėl iškeltos klausimo, nors ir priešingos ideologijos, parlamentinės partijos sutardavo;
- Žalieji: pati klausimo specifika (atominė energetika) suponuoja šios parlamentinės grupės atstovavimą NE šalininkams (lentelės Nr. 11 ir 13); tai iš dalies sutampa su nagrinėtomis europinių referendumų poroms būdinga skirtimi;
- Smulkios specifinės grupės: jos taip pat stengėsi abejais atvejais pasinaudoti referendumu, kaip galimybe labiau būti išgirstoms apskritai politinių kampanijų lauke; tai kažkiek sutampa su nagrinėtomis europinių referendumų poromis.

Apibendrinant šias kampanijas būtina pastebėti, jog politinės praktikos požiūriu, referendumų pora Lietuvoje patvirtina jau anksčiau pastebėtą Lietuvos tiesioginės demokratijos raidos tendenciją: referendumai tampa formaliu instituciniu instrumentu išplėsti politinių (dažniausiai rinkiminių) debatų lauką, mobilizuoti savąjį balsuotojų lauką. Taip pat ryškėja manipuliacinis tokių referendumų prigimties vertinimas. 2008 m. referendumas dėl IAE darbo pratęsimo formalios politinės logikos požiūriu atrodė gana dviprasmiškai. LRS inicijavo konsultacijas su tauta dėl nuostatos, esančios Lietuvos tarptautinėje sutartyje, atšaukimo. Remiantis ja, IAE darbo pratęsimui teisinių variantų nieko nekeičiant nebuvo. O, kita vertus, tokio tipo sutartys negali būti keičiamos vienašališkai – tai sudėtingas tarptautinis procesas, liečiantis visas ES nares. Kartu šis atvejis verčia prisiminti tam tikrą sisteminį – manipuliacinį –

referendumo kaip tiesioginės demokratijos instrumento pobūdį⁶⁵⁷. Referendumas vyko kartu su rinkimais. Rinkimai įvyko, o referendumas paskelbtas „neįvykusių“. 2012 m. referendumas dėl naujos atominės statybos klausimo formulotės prasme buvo gerokai aiškesnis, bet jo sutapatinimas ir pirmojo patirtis suponavo manipuliacinį pobūdį, tikintis, kad per mažas aktyvumas, kaip ir konsultacinis pobūdis, neįpareigos sprendimui.

14 lentelė. Tipiniai referendumo kampanijų dėl atominės energetikos lozungai

Kampanijos TAIP, 2008	Kampanijos NE, 2008
Sutarties sąlygas turi vykdyti ne tik Lietuva, bet ir ES ⁶⁵⁸ elektros kaina nuo 33 centų gali šoktelėti iki 1 Lt ⁶⁵⁹ tai yra mūsų visų ateitis ⁶⁶⁰ sąžiningas kaip tik dėl to, kad patariamasis ⁶⁶¹ Mes negalime būti manipuluojami vieno monopolio ⁶⁶² parodys valią Lietuvos ateitį susieti su atomine energetika ⁶⁶³	Lietuvai gali tekti grąžinti ES paramą ⁶⁶⁴ negausite 3,5 milijardo litų paramos ⁶⁶⁵ pakeisti Stojimo sutarties jau nėra nei teisinių, nei fizinių galimybių ⁶⁶⁶ Lietuva rizikuoja sulaukti finansinių sankcijų ⁶⁶⁷ rinkėjų kvailinimas ⁶⁶⁸

⁶⁵⁷ Mažylis, 2005, Op. Cit.

⁶⁵⁸ Damušytė, J. A. Kubilius: sutarties sąlygas turi vykdyti ne tik Lietuva, bet ir ES. *DELFI*, 2008 03 03, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/akubilius-sutarties-salygas-turi-vykdyti-ne-tik-lietuva-bet-ir-es.d?id=16175611#ixzz2wJznHA7Z> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁵⁹ Jackevičius, M. Armonikos garsų fone rinkti parašai dėl IAR darbo pratęsimo ir Seimo paleidimo. *DELFI*, 2008 05 10, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/armonikos-garsu-fone-rinkti-parasai-del-iae-darbo-pratesimo-ir-seimo-paleidimo.d?id=16974739#ixzz2wJbx900> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁶⁰ Karalius, M. Referendumas – žinia ES. *KaunoDiena.lt*, 2008 09 11, http://kauno.diena.lt/dienrastis/nuomones/referendumas-zinia-es-121883#Uymek6h_s7w Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁶¹ Vaškūnas, J. J.Vaiškūnas. Ar tautos nuomonė dėl atominės elektrinės žalinga valstybei? *DELFI*, 2008 09 17, <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/jvaiskunas-ar-tautos-nuomone-del-atomines-elektrines-zalinga-valstybei.d?id=18565395#ixzz2wQZ00k5K> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁶² V. Adamkus: „Yra daugiau negu vilčių“. *Lrytas.lt*, 2008 10 09, http://www.lrytas.lt-12235274321222875309-v-adamkus-yra-daugiau-negu-vilciu%C4%8Di%C5%B3.htm#UynKoKh_s7w Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁶³ Digrytė, E. V.Adamkus kviečia atlikti pilietinę pareigą ir balsuojant nesivadovauti emocijomis. *DELFI*, 2008 10 10, <http://www.delfi.lt/archive/vadamkus-kviecia-atlikti-pilietine-pareiga-ir-balsuojant-nesivadovauti-emocijomis.d?id=18833189#ixzz2wQd0wc2M> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁶⁴ Utyra, E. A.Abišala: Lietuvai gali tekti grąžinti ES paramą. *DELFI*, 2008 03 05, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/aabisala-lietuvai-gali-tekti-grazinti-es-parama.d?id=16203845> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁶⁵ Kontrimavičiūtė, I. Liberalų akcija – žaidimas prieš rinkimus. *DELFI*, 2008 05 23, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/liberalu-akcija-zaidimas-pries-rinkimus.d?id=17124184> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁶⁶ Gudavičius, S. K.Sadauskas: referendume neigiamai atsakysiu į klausimą dėl IAE pratęsimo. *DELFI*, 2008 07 22, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/ksadauskas-referendume-neigiamai-atsakysiu-i-klausima-del-iae-pratesimo.d?id=17805186> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁶⁷ Europos Komisija: „Referendumas dėl atominės elektrinės darbo pratęsimo - bevertis“. *Lrytas.lt*, 2008 08 22, http://www.lrytas.lt-12194030171217199983-europos-komisija-referendumas-d%C4%97l-atomin%C4%97s-elektrin%C4%97s-darbo-prat%C4%99simo-bevertis.htm#UymcNah_s7w Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁶⁸ V.Adamkus žada sugadinti referendumo biuletenį (papildyta). *Lrytas.lt*, 2008 09 10, http://www.lrytas.lt-12210288141219364635-v-adamkus-%C5%BEada-sugadinti-referendumo-biuleten%C4%AF-papildyta.htm#Uymd66h_s7w Žiūrėta: 2014 01 13.

Kampanijos TAIP, 2012	Kampanijos NE, 2012
už branduolinę energetiką ⁶⁶⁹ užsitikrinsime energetinę nepriklausomybę ⁶⁷⁰ pigiausia alternatyva apsirūpinti savo elektra ⁶⁷¹	nenaudinga statyti elektrinę su tokio galingumo reaktoriumi ⁶⁷² šiandien valstybei siūloma nepakeliama našta ⁶⁷³ iki šiol neišku, kiek kainuotų elektra ⁶⁷⁴ ne prieš atominę energetiką, o prieš konkretų VAE projektą ⁶⁷⁵ proatominę propagandą ⁶⁷⁶ ant dabartinių mažų vaikų bus užkrautos visos skolos už VAE ⁶⁷⁷ baisu gyventi elektrinės pašonėje ⁶⁷⁸ mūsų nepadarys nepriklausomų nuo energijos importo, o užklaus ilgalaikę priklausomybę nuo užsienio bankų ⁶⁷⁹

Šaltiniai: Sudaryta autorės, remiantis išnašose nurodytais šaltiniais; taip pat – čia ir toliau tekste apie Lietuvos atvejį panaudojant Jurgelionytė, A. Europinė dimensija Lietuvos referendumų kampanijose. *Informacijos mokslai*, Nr. 71, 2015, p. 7-24.

Pirmojo referendumo atominės energetikos tematika negalima be tam tikrų veiksnių ir motyvų, sąlygojančių visuomenės branduolinių nuostatų formavimąsi, kur dar istorinė balsuotojų atmintis fiksuoja baimę bei neapibrėžtumą, prisimenamą ir siejamą su Černobylio atominės elektrinės katastrofa.⁶⁸⁰ Kita vertus, ta pati tematika negalima ir be Lietuvos buvimo Rusijos energetinėje sistemoje, energetinės nepriklausomybės konteksto. Akivaizdi ir europinė referendumo dimensija (sutartis su ES, galimos sankcijos, jei ji nebus vykdoma, galimybės „susitarti“ su ES). Antrojo referendumo atveju labai ryškus ekonominis aspektas, tačiau jis taip pat glaudžiai perpintas su energetinės (ne)priklausomybės kontekstu, eskaluojamu pirmajame. Tad ir čia galima įžvelgti buvimo europiečiais, o per tai – laisvės ir suverenumo konstruktus

⁶⁶⁹ Premjeras teigia, kad visuomenei bus pateikta išsami informacija apie atominę elektrinę, Op. Cit.

⁶⁷⁰ Milinis, M. Atominė elektrinė - baubas ar išsigelbėjimas? *Vakarų ekspresas*, 2012 10 03, <http://www.ve.lt/nauijenos/ekonomika/ekonomikos-nauijenos/atomine-elektrine---baubas-ar-issigelbejimas-816489/> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁷¹ Samoškaitė, E. E.Kūris: referendumas dėl VAE buvo klaida, Seimas tegul sukasi. *DELFI*, 2012 10 24, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/ekuris-referendumas-del-vae-buvo-klaida-seimas-tegul-sukasi.d?id=59835845#ixzz2wRM4JXed> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁷² Pumprickaitė, N. Referendumas dėl VAE – politinė reklama, Lietuvai kainuosianti 4 milijonus? *LRT.lt*, 2012 07 15, <http://www.lrt.lt/nauijenos/lietuvoje/2/2341/referendumas-del-vae-politine-reklama-lietuvai-kainuosianti-4-milijonus> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁷³ Atominės likimą vėl lems tauta. *Respublika.lt*, 2012 07 17, <http://www.respublika.lt/lt/nauijenos/lietuva/lietuvas-politika/atomines-likima-vel-lems-tauta/print.1> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁷⁴ Premjeras teigia, kad visuomenei bus pateikta išsami informacija apie atominę elektrinę, Op. Cit.

⁶⁷⁵ Socialdemokratai pasisako ne prieš atominę energetiką, o prieš konkretų projektą, Op. Cit.

⁶⁷⁶ Zigmas Vaišvila: neatsakingai elgiames patys. *Vakarų ekspresas*, 2012 07 26, <http://www.ve.lt/nauijenos/lietuva/lietuvas-nauijenos/zigmas-vaisvila-neatsakingai-elgiames-patys-782306/> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁷⁷ Referendume balsuoti prieš VAE statybas raginami ir kavinių lankytojai, Op. Cit.

⁶⁷⁸ Ibid.

⁶⁷⁹ Visagino AE: išsigelbėjimas ar afera? *Respublika.lt*, 2012 09 10, <http://www.respublika.lt/lt/nauijenos/lietuva/lietuvas-politika/visagino-ae-issigelbejimas-ar-afera/print.1> Žiūrėta: 2014 01 13.

⁶⁸⁰ Gaidys, Op. Cit., p. 102.

(kas neučia atveda iki tų pačių lozungų ir naratyvų, kurie buvo esminiai dar iki stojimo į ES).⁶⁸¹ Tad pirmajame vyrauja ryškesnė „ES/Europa vs. Lietuva“ takoskyra: lietuviai gąsdinami ES sankcijomis, diskutuojama dėl abipusių įsipareigojimų, keliamos abejonės ES reikalavimų adekvatumu. Antrajame jau daug dėmesio skiriama ekonominiams klausimams, paskaičiavimams (kiek kainuos elektra, statyba, kokio dydžio reaktorius reikalingas, naudingas ir pan.), tačiau vėl, kaip labai svarbus TAIP pusės argumentas į viešąjį diskursą sugrąžinama Rytų kaimynės grėsmė. Sąryšyje su ja iškeliamas Vakarų/ES atsvara.

Taip pat daroma prielaida, jog po pirmojo referendumo likus neatsakytam klausimui dėl to, ar visuomenė apskritai už atominę energetiką, ar konkrečiai už IAE darbo pratęsimą, antrasis referendumas pratęsė debatus būtent gilumine linkme: daliai argumentų vis dar kryptant link to, ar tinkamas būtent siūlomas projektas, kita dalis TAIP ir NE stovyklų šalininkų kėlė atominės energetikos apskritai turėjimo/neturėjimo klausimą. O per tai į viešąjį diskursą buvo sugrąžinta ir europinė (nors ir netiesioginė) dimensija: atominės energetikos turėjimas tuometinei opozicijai ir TAIP šalininkams sietinas su Vakarais, o neturėjimas – su priklausomybe nuo Rytų. Taigi nors šie lietuviškieji atvejai nėra tiesiogiai adekvatūs Europos integracijos referendumams, tačiau specifinė, šalies fenomeno prasme jie paklūsta tai pačiai analizės logikai.

Referendumuose dėl atominės energetikos Lietuvoje ir išankstiniuose tyrimuose, bandant suprasti visuomenės nuotaikas⁶⁸² išryškėjo, jog eskaluotas „persiderėjimo“ argumentas visuomenei, kaip ir, antruoju atveju, iškilusi Rytų/Vakarų takoskyra tarsi buvo svarbesni nei tikrieji referendumo klausimai dėl pritarimo/nepritario branduolinei energetikai. Su IAE uždarymu atominės energetikos ateities svarstymai ne tik iškelti į „didžiosios“ politikos lygmenį, bet ir toliau tapo politinės darbotvarkės, o ir visuomenės svarstymo klausimu, kaip Lietuvos buvimo Rusijos energetinėje sistemoje, energetinės nepriklausomybės konteksto dalimi⁶⁸³. Tas pats kontekstas atsiranda ir 2012 m. referendume – nors savo klausimu jau nekeliančiame kontraversijos Europiniu lygmeniu: iš esmės tai skamba kaip ekonominis klausimas ir konkretus sprendimas dėl konkretaus atominės elektrinės statybos projekto, tačiau sąryšyje su prieš tai buvusiais referendumais, jis turi ir kitą – idėjinį-vertybinį kontekstą. Tad elito mobilizacija ir vyriausybės aktyvumas buvo labiau manipuliacinio pobūdžio. Su kuo sietinas ir parlamentinių partijų konsensuso nebuvimas arba tiksliau – skirtingų, neaiškių signalų savo rinkėjams siuntimas, sprendimai tik kampanijos pabaigoje. Pastarųjų dviejų referendumų atveju aukščiau minėtų faktorių analizę iškreipia (arba tiesiog suteikia naują specifinį lauką) ir

⁶⁸¹ Jurgelionytė, A. Construction of „Europe“ in the referendum slogans. // *Constructing Europe and Spread of European Values*. Vytautas Magnus University: Versus Auris, 2014, p. 137-159.

⁶⁸² Gaidys, Op. Cit., p. 110.

⁶⁸³ Vaičiūnas, Ž. Europos Sąjungos bendros energetikos politikos formavimasis ir Lietuvos interesai. *Politologija*, 3 (55), 2009, p. 92-95.

faktas, kad referendumai organizuoti tuo pačiu metu su rinkimais į Lietuvos Respublikos Seimą.⁶⁸⁴ Bendrų priešrinkiminių debatų kontekste referendumas dėl IAE sudarė palyginti nesvarbią dalį. Manipuliacinė referendumo prigimtis galimai įžvelgiama jam pasibaigus.⁶⁸⁵ Referendumas dėl naujos atominės statybos ir vyriausybės nesiryžimas priimti sprendimo dėl jo rezultatų⁶⁸⁶ vėl primena manipuliacinę referendumu, kaip tiesioginės demokratijos instrumentu, galimybę. Jam pasibaigus gana netikėtai (prognozuota, jog jis neįvyks, o įvyko; kai kurioms visuomenės grupėms tikėjusis, kad bus pritarta statybai, o nebuvo) aukščiausi šalies valdžios atstovai tarsi vis dar ieško, ką daryti ir kaip vertinti rezultatus. Lietuvos elitas šįkart „neišlaviravo“: tautos nuomonės atsiklausus, formalaus institucinio argumento antrąkart panaudoti nepavyko.

Kaip ir nagrinėtoms Europos integracinių referendumų poroms, Lietuvos atvejui taip pat būdingas neišbaigtas politinis konsensusas: 2012 m. referendumas, kaip antrasis, gali būti laikomas neišbaigtu politiniu konsensusu, lyginant su pirmuoju 2008 m. dėl IAE. Tai nebaigta kalba apie tai, ar Lietuva nori/turi būti branduolinės energetikos valstybė; ar tai (ne)reiškia priklausomybės nuo Rytų/Vakarų ir pan. Tad Lietuvos atveju, istorinio institucionalizmo požiūriu būtų galima laikyti 2008 m. referendumą tam tikru labai būdingu kritinio posūkio tašku. Antrajame, 2012 m., referendume dėl energetikos vertybinės norminės erdvės segmentui, susiformavęs 2008 m. – atominė energetika kaip „blogis“ – gali būti taikoma „kelio priklausomybės“ logika.

Be to, diskursyvinio institucionalizmo požiūriu, taip pat prasminga konstatuoti, kad 2008 m. tam tikros politinės jėgos „primetė“ naujus (Lietuvos politinei erdvei) diskursus, kurie rekonstruojami ir 2012 m. referendumo kampanijoje. Lietuvos referendumų atveju galima teigti ir taip, kad veikėjai sąmoningai keičia, formuoja kitą vertybinį lauką.

Taigi nagrinėtas Lietuvos atvejis veda prie analizės logikos, jog atskirų politikos sričių referendumams dalinai galima taikyti Europos integracijos referendumų teorijų kombinacijos ir iš to išplaukiančio europinių referendumų porų analizės modelio logiką. Tačiau referendumų klausimų specifika, nesutartinė prigimtis, suponuojanti tik dalinį europinį lauką, skatina mintį, jog tokius referendumus veikiau reiktų analizuoti ne kaip referendumų poras, o dar platesniame, labiau serijinių referendumų kontekste.

⁶⁸⁴ Rinkimai pagal datą. *Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija*. Rasta: <http://www.vrk.lt/pagal-data> Žiūrėta: 2015-03-13

⁶⁸⁵ Už IAE visišką sustabdymą pasisakė 91,40 proc. referendumo dalyvių. Tai – absoliuti dauguma referendume dalyvavusių Lietuvos gyventojų. Vis dėlto, šiam tyrimui išlieka svarbus sąlyginai statistiškai nedidelis atėjusių į referendumą ir balsavusiųjų prieš skaičius (8,60 proc.). Lietuvos elitas pasijuto „sėkmingai išlaviravęs“: tautos nuomonės atsiklausta, o referendumo dalyvių daugumos valią galima ignoruoti dėl formalaus mikroskopiško institucinio argumento – referendumas laikomas neįvykusiu dėl pritrūkusių 1,5 proc. balsuotojų aktyvumo. Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija, Op. Cit.

⁶⁸⁶ Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, Detalūs referendumų rezultatai, Op. Cit.

IŠVADOS

1. Siekiant paaiškinti rezultato inversiją iš NE į TAIP Europos integracinių referendumų porose, greta racionalios pozityvistinės analizės logikos tikslingai pasirinkta ir pasitelkta analizės logika, grįsta naujojo institucionalizmo prieigomis. Šis teorinių prieigų derinimas leido vertinti veikėjų veiksena kintančioje ir sąmoningai keičiamoje struktūrinėje aplinkoje bei sudarė pagrindą vieningo modelio, leidžiančio paaiškinti rezultato inversiją, konstravimui.
2. Pavienių Europos integracijos referendumų rezultatų siejimas su balsuotojų aktyvumu, atskirų institucinio lygmens veikėjų (vyriausybės, partijų, interesų grupių) populiarumu, motyvacija, tarpusavio sutarimu ir aktyvumu, tarptautinio lygmens veikėjų įsitraukimu, argumentų įtaka tampa tinkamu pagrindu tolesniam lyginimui porose, greta politinės kampanijos įtakos individams vertinant ir institucinio lygmens veikėjų svarbą analizuojamiems procesams.
3. Kokybinė lyginamoji analizė leido išskirti pagrindinius balsuotojų apsisprendimui darančius įtaką faktorius, jų sąryšius (priežastis-pasekmė) bei tų sąryšių stiprumą. Parodyta, kad iš daugybės faktorių, galinčių paveikti referendumų rezultato kaitą porose, reikšmingiausi yra elito motyvacijos pokytis, parlamentinių partijų konsensusas, abiejų kampanijos stovyklų – laimėjusios ir pralaimėjusios – pagrindinių lozungų kaita ir tęstinumas (argumentacijos poveikumas) bei vyriausybės aktyvumo pokytis. Mažai reikšmingais pasirodė tarptautinių veikėjų įsitraukimas/neįsitraukimas į kampaniją bei vyriausybės pasikeitimas/nepasikeitimas, balsuotojų/piliečių aktyvumas bei pasaulinės ekonominės krizės įtaka.
4. Valstybės vyriausybė, disponuodama didžiausiais kampanijos resursais ir per tai būdama centriniu bet kurio Europos integracinio referendumo kampanijos TAIP stovyklos veikėju, juolab yra svarbi antruosiuose referendumuose. Suporuoti referendumai institucinio lygmens veikėjams (partijoms bei interesų grupėms) – TAIP ir NE stovykloms – kelia naujų iššūkių. Konstatuojama, kad instituciniai veikėjai, pirmajame referendume įsijungdami atitinkamai į TAIP arba NE stovyklą, iki antrosios kampanijos pabaigos retai ją keičia. Tam reikšmingos įtakos nepadaro ir antrajame (kur kas labiau nei pirmajame) įsijungę viršnacionalinio lygmens veikėjai bei pasikeitęs kontekstas (įprastinis antrųjų referendumų kontekstas – tarptautiniu lygmeniu derinamos sąlygos, eskaluojamos išlygos, papildomos derybos ir spaudimas). Greta svarbiausiojo TAIP stovyklos veikėjo – vyriausybės – kiti pagrindiniai veikėjai Europos integracinių porų atveju yra pagrindinės didžiosios parlamentinės partijos,

asocijuotos didžiosios interesų grupės, tarptautiniai veikėjai. Tuo tarpu, NE stovyklose – pavienės mažos parlamentinės partijos, kairiųjų kraštutinių pažiūrų, specialiai referendumai susibūrę, vienos problemos siejami judėjimai ar grupės.

5. Konstatuojama vyriausybės manipuliavimo formaliais referendumo taisyklėmis tendencija bei vyriausybių siekis kitokiais būdais daryti įtaką antrojo referendumo vyksmui. Patvirtinta, kad valstybių vyriausybės naudoja pačius įvairiausius disponuojamus resursus, jog paveiktų antrųjų referendumų rezultatų inversiją iš NE į TAIP. Išnaudojant formalius teisinius instrumentus, antrojo referendumo kampanijoje pabrėžiamas Sutarčių peržiūros argumentas, tarptautiniu mastu išsiderėtos išlygos. Ignoruodamos numanomą visuomenės priešišumą „spaudimui pakeisti valią“ ir balsuoti TAIP vietoj NE, vyriausybės sąmoningai kuria pakitusios struktūrinės aplinkos kontekstą.
6. Pripažinus, kad rezultato inversijai referendumų porose (kurios yra tam tikras unikalus fenomenas) paaiškinti operavimas racionalaus pasirinkimo prieigoje yra nepakankamas, išryškinami tokie papildantieji faktoriai kaip elgesio normos, vertybės, socialiniai ryšiai ir aplinka kaip socialiniai bei kultūriniai konstruktai. Darant prielaidą, kad nuo pirmojo iki antrojo pakinta (sąmoningai pakeičiama) vertybinė norminė aplinka, išsiplečia ir erdvė aiškinimams. Rekonstruojant europinių referendumų porų vyksmą pasitelkiamas naujasis (o konkrečiai – istorinis ir diskursyvinis) institucionalizmas.
7. Taikant istorinio institucionalizmo teorinę prieigą, europinių referendumų porų dėl Maastrichto sutarties (bei/ ir Edinburgo susitarimų) Danijoje, Nicos ir Lisabonos sutarčių Airijoje analizė patvirtino ginamąjį teiginį, jog antrųjų referendumų kampanija yra veikiamą pirmuosiuose referendumuose susiklosčiusių politinių nuomonių sanklodos. Tai įrodoma per veikėjų argumentacijos raišką politinių kampanijų lauke, siekių ir taktikos išskleidimą, rengiantis antriesiems referendumams. Ir tai kiekvienu analizuojamu atveju leidžia laikyti pirmąjį referendumą svarbiu kritiniu posūkio tašku tolesnėms vyksmo trajektorijoms. Paporiiui vykdyta analizė leidžia aptikti „kelio priklausomybę“: praeities reiškiniai (NE pirmajame referendume) esmingai veikia ateities apsisprendimus (antrųjų referendumų kampanijų konstravimo kontekstą bei rezultato inversiją).
8. Atlikta kampanijų lozungų rekonstrukcija leido užfiksuoti TAIP ir NE stovyklų pozicijų kaitą per nuolat kintančių politinių diskursų kiekvienu konkrečiu momentu rekonstravimą, savotiškai „užšaldant“ procesą atskirose jo fazėse. Lyginant antrąsias kampanijas su pirmosiomis ir atpažinus visuomenei siunčiamas žinias, rekonstravimas ir vertybinės norminės aplinkos pokyčių įvertinimas įnešė papildomos aiškinamosios galios. Patvirtinami ginamieji teiginiai, jog antrųjų referendumų kampanijų atveju (re)konstruojami diskursai nėra tapatūs pirmųjų referendumų kampanijų diskursams, nors ir turi tų pačių bruožų; be to,

jie yra sąmoningomis veikėjų pastangomis pakeisti; antrajame referendume, net ir veikiant tiems patiems veikėjams, balsuojama ne dėl to paties, o dėl kitaip pateiktos ir kitaip suvoktos sutarties dėl integracijos – struktūrinė aplinka esmingai pakitusi.

9. Taikant šios teorijų kombinacijos loginį modelį kitos europinių referendumų rūšies analizei (atskirų politikos sričių referendumams Lietuvoje), pasitvirtina aukščiau išskirtų faktorių svarba. Vis dėlto, elito motyvacija, vyriausybės aktyvumo kaita, parlamentinių partijų konsensusas, TAIP ir NE stovyklų argumentacijos kaita nėra identiška tai, kuri būdinga europintegracinių referendumų poroms. Analizuotieji Lietuvos referendumai, vykę 2008 ir 2012, veikiau atliepia „serijinių“ nei referendumų porų logikai. Kaip ten bebūtų, politinio konsensuso neišbaigtumas pirmajame referendume įtakoja vėlesniųjų referendumų vyksmą ir gali būti aiškinamas „kelio priklausomybe“ bei naujų diskursų primetimu. Tad tyrimų perspektyvoje greta suporuotų prasminga grįžti prie „serijinių“ referendumų vyksmo logikos rekonstravimo, kur europinių diskursų kaitą galima aptikti tik nuosekliai analizuojant visą referendumų virtinę.
10. Europinių referendumų porų analizė sudarė galimybę pateikti įžvalgų apie to meto politinius procesus, o tai generuoja tam tikrą pridėtinę vertę bei atveria tolesnę tyrimų perspektyvą. Grupuojant referendumus į poras bei lyginant tarpusavy, aptikti visoms poroms būdingi bendri bruožai (tokie, kaip elito motyvacijos pokyčiai, politinių partijų konsensusas ar kertiniai TAIP/NE pusės lozungai), tyrinėtina neišbaigto politinio konsensuso ir primestų naujų diskursų svarba tolesniam politikos procesų vyksmui.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Literatūra:

Knygos

1. Archer, C. *Norway Outside the European Union. Norway and European integration from 1994 to 2004*. Roudledge, 2005.
2. Bache, I, Bulmer, S., George, S., Parker, O. *Politics in the European Union*. Oxford University Press; 4 edition, 2015.
3. Baramendi, V., (et al.), Angeyo, J.S. (et al.). *Direct Democracy: the International IDEA Handbook*. Stockholm: International IDEA, 2008.
4. Bell, L.C., Connors, J.L., Sheckles, T.F. *Perspectives on Political Communication. A case approach*. Pearson Education, 2008.
5. Beramendi V., Ellis A. Kaufman B., LeDuc L., Krupavicius et al. *Direct Democracy. The International IDEA Handbook*. Stockholm: International IDEA, 2008.
6. Berger, A. *Essentials of Mass Communication Theory*. San Francisco State University, 1995.
7. Bielinis, L. *Visuomenė, valdžia ir žiniasklaida. Prieštaringa komunikacinė sistema*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
8. Birch, A. H. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. Abingdon: Routledge, 2007.
9. Bonde, J.-P. *From EU Constitution to the Irish referendums on the Lisbon Treaty*. Foundation for EU Democracy, 2009.
10. Bonfadelli, H., Friemel, T. N. Learning and Knowledge in Political Campaigns. // Kriesi, H. (eds.) *Political Communication in Direct Democratic Campaigns. Enlightening or Manipulating?* Palgrave Macmillan, 2011
11. Borzel, A. T., Risse, T. *Conceptualizing the Domestic Impact of Europe*. // Featherstone, K., Radaelli, C. M. (eds.). *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
12. Butler, D., Ranney, A. *Redefrendum around the World – the growing use of direct democracy*. Washington, DC: AEI Press, 1994.
13. Carbone, M. *National Politics and European Integration – From the Constitution to the Lisbon Treaty*. MPG Books Group, 2010.
14. Cronin, Th. *Direct Democracy. The Politics of Initiative, Referendum, and Recall*. Cambridge: Harvard UP, 1989.

15. Čekanavičius V., Murauskas G. *Statistika ir jos taikymai 2*. Vilnius: TEV, 2002.
16. Čekanavičius, V. *Taikomoji regresinė analizė socialiniuose moksluose*. Kaunas, 2011.
17. Darren G Lilleker. *Key Concepts in Political Communication*. Bournemouth University, 2006.
18. Dekany-Szenasy, E. Democracy: The Ideal and the Real // Auer, A., Buetzer, M. (ed.). *Direct Democracy: The Eastern and Central European Experience*. Aldershot: Ashgate, 2001.
19. De Vreese, C. H. and Semetko, H. A. *Political Campaigning in Referendums: Framing the Referendum Issue*. London: Routledge, 2004.
20. Ebbinghaus, B. Institutional Change in Advanced Democracies // Valelly, R. *Oxford Bibliographies in Political Science*. New York: Oxford University Press, 2013
21. Eilstrup-Sangiovanni, M. *Debates on European Integration. A Reader*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.
22. Farrell, D. M., Schmitt-Beck, R. *Do Political Campaigns Matter? Campaign effects in elections and referendums*. London and New York: Routledge, 2002.
23. Frank, R. H. *Microeconomics and Behavior*, 3rd ed. New York: McGraw-Hill, 1997.
24. Gabel M. *Interests and Integration. Market Liberalization, Public Opinion, and European Union*. The University of Michigan Press, 2009.
25. Gallagher, M., Uleri, P. V. *The referendum experience in Europe*. Basingstoke: Macmillan Press LTD, 1996.
26. George, A. L., Bennet, A. *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. MIT Press, 2005.
27. Hague, R., Harrop, M. *Comparative government and politics: an introduction*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2010.
28. Hamon, F. The Subject-Matter of Popular Votes // Auer, A., Buetzer, M. (ed.). *Direct Democracy: The Eastern and Central European Experience*. Aldershot: Ashgate, 2001.
29. Hobolt, S. B. *Europe in Question: Referendums on European Integration*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
30. Hug, S. *Voices of Europe: Citizens, Referendums, and European Integration*. Lanham, MD: Rowman&Littlefield, 2002.
31. Hug, S., König, Th. Divided Government and the Ratification of the Amsterdam Treaty. // Pahre, R. *Democratic Foreign Policy Making: Problems of Divided Government and International Cooperation*. New York: Palgrave. 2006, p. 133-150.

32. Jarukaitis, I. Europos Sąjungos konstitucinė sutartis ir valstybių narių konstitucijos. // In *Konventas, Konstitucija, Europos Sąjungos ateitis 2002-2003 m.* Vilnius: Europos integracijos studijų centras; Firidas, 2004.
33. Jurgelionytė, (a) A. Construction of „Europe“ in the referendum slogans. // *Constructing Europe and Spread of European Values.* Vytautas Magnus University: Versus Auris, 2014.
34. Keller, R. *Doing Discourse Research. An Introduction for Social Scientists.* London: Sage, 2013.
35. Kobach, K. W. Lessons Learned in the Participation Game // Auer, A., Buetzer, M. *Direct Democracy: The Eastern and Central European Experience.* Aldershot: Ashgate, 2001.
36. Kriesi, H. *Political Communication in Swiss Direct-Democratic Campaigns: Enlightening or Manipulating?* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012.
37. Krupavičius, A. Rinkėjų elgsena ir balsavimas. // Krupavičius, A. (red.) *Seimo rinkimai '96. Trečiasis „atmetimas“.* Vilnius, Tvermė, 1996.
38. Krupavičius A. Lithuania // Kaufmann Bruno, Waters M. Dane, eds, *Direct Democracy in Europe. A Comprehensive Reference Guide to the Initiative and Referendum Process in Europe.* Durham, Carolina Academic Press, 2004.
39. Krupavičius, A. Citizens' Initiatives in Lithuania: Initiative Institutions and Their Political Impact in New Democracy // Setala M., Schiller T., eds, *Citizens' Initiatives in Europe: Procedures and Consequences of Agenda-Setting by Citizens.* Palgrave Macmillan, 2012.
40. Lachat, R., Sciarini, P. When do election campaigns matter, and to whom? (Red.) Farell, D. M., Schmitt-Beck, R. *Do Political Campaigns Matter? Campaign effects in elections and referendums.* London and New York: Routledge, 2002.
41. Le Duc L., Niemi, R.G, Norris, P. *Comparing Democracies 3: Elections and Voting in the 21st century.* London: Sage, 2010.
42. Lilleker, D. G. *Key Concepts in Political Communication.* Bournemouth University: Sage, 2006.
43. Lowdnes, V. Institutionalism. // Marsh, D. and Stoker, G., ed. *Theories and Methods in Political Science.* Palgrave, 2002.
44. Lyotard, J. F. *Postmodernus būvis. Ataskaita apie žinojimą.* Baltos lankos: 2010.
45. Marsh, M. Referendum Campaigns: Changing What People Think or Changing What They Think About? // De Vreese, C. H. *The Dynamics of Referendum Campaigns. An International Perspective.* Palgrave Macmillan, 2007.
46. Mažylis, L. *Kodėl netiko Europai Konstitucija Europai.* Vytauto Didžiojo universitetas: Kaunas, 2005.

47. Mažylis, L. *Šalia ne Europos / Europos Sąjungos kaimynystės politikos iššūkiai Rytų kaimynėms*. VDU leidykla: Kaunas. 2010.
48. McNair, B. *An introduction to political communication*. Routledge, London, New York, 1999.
49. Morel, L. The Rise of Government-Initiated Referendums in Consolidated Democracies. // Mendelsohn, M. and Parkin, A. (eds.). *Referendum Democracy. Citizens, Elites and Deliberation in Referendum Campaigns*. Basingstoke: Palgrave, 2001.
50. Normantas, A. Referendumas – tiesioginės demokratijos institutas. X skyrius, 2 poskyris // Birmontienė, T., Jarašiūnas, E., ir kt. (ed.). *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001.
51. Norkus, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
52. Norkus, Z., Morkevičius, V. *Kokybinė lyginamoji analizė*. Tyrimų metodų serija. Kaunas, LiDA, 2011.
53. Norris, P. Chapter 6. Campaign Communications. // In LeDuc, L., Niemi, R. and Norris, P. (eds.). *Comparing Democracies 2: Elections and Voting in Global Perspective*. London: Sage, 2001.
54. North, D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
55. North, D. *Institucijos, jų kaita ir ekonomikos veikmė*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
56. O'Brennan, J. Ireland and the European Union: Mapping Domestic Modes of Adaptation and Contestation. // *Irish Business and Society*. (eds.) Gill & MacMillan, Dublin, 2010.
57. Ostrom, E. *Understanding Institutional Diversity*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
58. Perry, D. K. *Theory and Research in Mass Communication – Contexts and Consequences*. Routledge, 2002.
59. Peters, G. B. *Institutional Theory of Political Science. The New Institutionalism*. Bloomsbury Academic, 2011.
60. Peterson, J., Shackleton, M. *The Institutions of European Union*. Oxford University Press, 2012.
61. Pollack, M. *The Engines of European Integration: Delegation, Agency and Agenda Setting in the EU*. Oxford University Press, 2003.
62. Reilly, Sh. *Design, Meaning and Choice in Direct Democracy. The Influences of Petitioners and Voters*. Farnham: Ashgate, 2010.

63. Richardson, J. *Policy-making in the EU. In European Union – Power and Policy-Making*. 3rd Edition. Routledge, 2006.
64. Rosamond, B. *Theories of European Integration*. New York and Basingstoke: Palgrave, 2000.
65. Sartori, G. *The theory of democracy revisited*. London: Chatham House, 1987.
66. Schimmelfening, F. *The EU, NATO and the Integration of Europe: Rules and Rethoric*. Cambridge University Press, 2003.
67. Schumpeter, J. A. *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Har & Row, 1950.
68. Sedelmeier, U. Eastern Enlargement: Risk, Rationality, and Role - Compliance in Green? Cowles, M. and Smith, M. (eds.). *The State of the European Union: Risks, Reform, Resistance, and Revival*. Oxford University Press, 2000.
69. Setälä, M., Schiller, T. *Referendums and Representative Democracy. Responsiveness, accountability and deliberation*. Routledge / ECPR Studies in European Political Science, 2009.
70. Shepsle, K. A. Rational Choice Institutionalism // Binder, S. A., Rhodes, R. A. W. and Rockman, B. A. (eds.). *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford: University Press, 2008.
71. Skrzypek, A. Ideology, Politicisation and Identification. The role of Europarties in providing citizens with a democratic choice. // Stetter, E., Duffek, K., Skrzypek, A. (eds.) *In the Name of Political Union – Europarties on the Rise*. RennerInstitut, 2012.
72. Steinmo, S. The New Institutionalism // Clark, B. and Foweraker, J. (eds.). *The Encyclopedia of Democratic Thought*. London: Routledge, 2001.
73. Steinmo, S. Historical Institutionalism. // Della Porta and Keating, eds. *Approaches and Methodologies in the Social Sciences. A Pluralist Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 118-138.
74. Svensson, P. *The Danes and Direct Democracy*. Aarhus: Aarhus Univ. Dep. of Polit. Science, 1994.
75. Svensson, P. *The Danes and Direct Democracy*. // Beukel, E., Klausen, K. & Mouritzen, P. (eds.). *Elites, Parties and Democracy. Festschrift for Professor Mogens N. Pedersen*. Odense: Odense University Press, 1999.
76. Thomson, R. and Hosli, M. O Explaining legislative decision making in the European Union. In: *The European Union decides. Political Economy of Institutions and Decisions*. Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2006, p. 1-24.
77. Van Dijk, T. A. What is Political Discourse Analysis? // Blommaert, J. & Bulcaen, Ch. (eds.). *Political Linguistics*. Amsterdam: Benjamins, 1997.

78. Weingast, B. R. Political Institutions: Rational Choice Perspectives. // Goodin and Klingemann, eds. *A New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Straipsniai

79. Aldrich, J. H., Rational choice and turnout. *American Journal of Political Science*, 37(1), 1993, p. 246-278.
80. Anderson, C., Reichert, S. Economic benefits and support for membership in the EU: a cross-national analysis. *Journal of Public Policy*, 15(3), 1996, p. 231-249.
81. Atikan, E. Ö. The Puzzle of Double Referendums in the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 33 (2), 2015, p. 1-20.
82. Banks, J. S. Two-sided uncertainty in the monopoly agenda setter model. *Journal of Public Economics*, 50, 1993, p. 429-444.
83. Bielinis, L. Lingvistiniai politinės komunikacijos supratimo aspektai. *Respectus philologicus*. 2(7), 2002.
84. Brugha, C. M. Why Ireland rejected the Lisbon treaty. *Journal of Public Affairs*, 8 (4), 2008, p. 303-308.
85. Buch, R., Hansen, K. M. The Danes and Europe: From EC 1972 to Euro 2000 – Elections, Referendums and Attitudes. *Scandinavian Political Studies*, 25(1), 2002, p. 1-26.
86. Cahill, M. Ireland's Constitutional Amendability and Europe's Constitutional Ambition: the Lisbon Referendum in Context. *German Law Journal*, 9(10), 2008, p. 1191-1218.
87. Christiansen, T. The role of supranational actors in EU treaty reform. *Journal of European Public Policy*, 9(1), 2002, p. 33-53.
88. Clossa, C. Why convene referendums? Explaining choices in EU constitutional politics. *Journal of European Public Policy*, 14(8), 2007, p. 1311-1332.
89. Collins, A. M., O'Reilly, J. The Application of Community Law in Ireland 1973-1979. *Common Market Law Review*, 27, 1990, p. 315-339.
90. Costello, C., Ireland's Nice Referenda. *European Constitutional Law Review*, 1, 2005, p. 357-382.
91. Crespy, A. Legitimizing Resistance to EU Integration: Social Europe as a Europeanized Normative Frame in the Conflict over the Bolkestein Directive. *Les cahiers Européens de Sciences Po*, 03, 2010, p. 1-23.
92. Crum, B. Party Stances in the Referendums on the EU Constitution. *European Union Politics*, 8(1), 2007, p. 61-82.

93. Diez, T. Speaking „Europe“: the politics of integration discourse. *Journal of European Public Policy*, 4, 1999, p. 598-613.
94. Dinan, D. Institutions and governance: saving the Lisbon treaty –an Irish solution to a European problem. *Journal of Common Market Studies*, 47, 2009, p. 113-132.
95. Durance, Ph. And Godet, M. Old Europe, new challenges. *Foresight*, 2007, 9(6), p. 3-10.
96. Ehin, P. Determinants of public support for EU membership: Data from the Baltic countries. *European Journal of Political Research*, 40(1), 2001, p. 31-56.
97. Elkind, J. A., Quinlan, S. and Sinnott, R. Voting behaviour in the 2009 Irish referendum on the Lisbon Treaty. *UCD Dublin European Institute Working Paper*, 11-4, 2011, p. 1-24.
98. Federico, C. M. Expertise, evaluative motivation, and the structure of citizens' ideological commitments. *Political Psychology*, 28, 2007, p. 535-562.
99. FitzGibbon, J. (a) The Second Referendum on the Treaty on Lisbon in the Republic of Ireland. *Referendum Briefing Paper*, 17, 2009, p. 1-13. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no17.pdf&site=266> Žiūrėta: 2013 03 14.
100. FitzGibbon, J. (b) Ireland's No to Lisbon: Learning the Lessons from the Failure of the Yes and the Success of the No Side. *SEI Working Paper*, 110 (21), 2009, p. 1-39. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-21.pdf&site=266> Žiūrėta: 2010 12 05.
101. FitzGibbon, J. The Referendum on the European Fiscal Compact Treaty in the Republic of Ireland. *Referendum Briefing Paper*, 19, 2012, p. 1-12. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-19.pdf&site=266> Žiūrėta: 2015 02 22.
102. Franklin, M., Marsh, M., McLaren, L. Uncorking the Bottle: Popular Opposition to European Unification in the Wake of Maastricht. *Journal of Common Market Studies*, 32 (4), 1994, p. 455-472.
103. Franklin, M. N., Van Der Eijk, C., Marsh, M. Referendum Outcomes and Trust in Government: Public Support for Europe in the Wake of Maastricht. *West European Politics*, 18 (3), 1995, p. 101-117.
104. Franklin, M. Learning From the Danish Case: a Comment on Palle Svensson's Critique of the 'Franklin Thesis. *European Journal of Political Research*, 41, 2002, p. 751-757.
105. Frey, B. S., Bohnet, I. Democracy by competition: Referendums and federalism in Switzerland. *The Journal of Federalism*, 23, 1993, p. 71-81.

106. Gabel, M. Economic integration and mass politics: public attitudes in the European Union. *American Journal of Political Research*, 27(1), 1998, p. 3-19.
107. Gabel, M., Scheve, K. Mixed Messages. *European Union Politics*, 8(1), 2007, p. 37-59.
108. Gaidys, V., Rinkevičius, L. Černobylio baimė, pigios energijos nauda ar kai kas daugiau? Dvidešimties metų visuomenės nuomonės apie Ignalinos AE sociologiniai tyrimai Lietuvoje. *Filosofija.Sociologija*, 19(4), 2008, p. 102-111.
109. Gallagher, M. The single European act referendum. *Irish Political Studies*, 3 (1), 1988, p. 77-82.
110. Garry, J., Marsh, M., Sinnott, R. 'Second-order' versus 'issue-voting' effects in EU referendums. *European Union Politics*, 6(2), 2005, p. 201-221.
111. Geary, M. J. Pushing an Open Door? Ireland and the EEC Referendum of 1972. *History Ireland*, 17(5), 2009, p. 4-9.
112. Gilland, K. (a) Ireland's Second Referendum on the Treaty of Nice, October 2002. *Referendum Briefing*, EPERN, 1, p. 1-6. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-1.pdf&site=266> Žiūrėta: 2014 07 20.
113. Goldstein, K. M., Ridout, T. N. The Politics of Participation: Mobilization and Turnout over Time. *Political Behavior*, 24(1), 2002, p. 3-29.
114. Hall, P., Taylor, R. Political science and the three new institutionalisms. *Political Studies*, XLIV, 1996, p. 936-957.
115. Harmsen, R. The Dutch Referendum on the Ratification of the Constitutional Treaty 1 June 2005. *Referendum Briefing Papers*, 13, 2005, p. 1-15. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-13.pdf&site=266> Žiūrėta: 2014 01 22.
116. Hausemer, P. Luxembourg's Referendum on the European Constitutional Treaty 10 July 2005. *Referendum Briefing Papers*, 14, 2005, p. 1-8. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-14.pdf&site=266> Žiūrėta 2009 01 13.
117. Herranz-Surrallés, A. Justifying Enlargement in a Multi-level Polity: A Discursive Institutional Analysis of the Elites-Public Gap over European Union Enlargement. *Journal of Common Market Studies*, 50(3), 2012, p. 385-402.
118. Hix, S. Euroscepticism as Anti-Centralization. A Rational Choice Institutional Perspective. *European Union Politics*, 8, 2007, p. 131-150.
119. Hobolt, S. B. (a) Direct Democracy and European Integration. *Journal of European Public Policy*, 13(1), 2006, p. 153-166.

120. Hobolt, S. B. (b) How Parties Affect Vote Choice in European Integration Referendums. *Party Politics*, 12(5), 2006, p. 623-647.
121. Holmes, M. Referendum on the Treaty on Lisbon in the Republic of Ireland. *Referendum Briefing Paper*, 16, 2008, p. 1-9. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no16.pdf&site=266> Žiūrėta: 2014 07 20.
122. Hooghe, L. and Marks, G. A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Science*, 39(1), 2009, p. 1-23.
123. Hug, S. Integration through Referendums? *Aussenwirtschaft*, 52(1-2), 1997, p. 287-310.
124. Hug, S., Sciarini, P. Referendums on European Integration. Do Institutions Matter in the Voter.s Decision? *Comparative Political Studies*, 33(1), 2000, p. 3-36.
125. Hug, S., Konig, T. In view of ratification. Governmental preferences, and domestic constraints at the Amsterdam Intergovernmental Conference. *International Organization*, 56 (2), 2002, p. 447-476.
126. Iida, K. Involuntary defection in two-level games. *Public Choice*, 89(2), 1996, p. 283-303.
127. Immergut, E. M. The Theoretical Core of the New Institutionalism. *Politics and Society*, 26(1), 1998, p. 5-34.
128. Jenson, J., Merand, F. Sociology, institutionalism and the European Union. *Comparative European Politics*, 8, 2010, p. 74-92.
129. Jepperson, R. L. The development and application of sociological neoinstitutionalism. *Working Paper*, 2001/5, Robert Schuman Centre, European University Institute, Lorence, 2001, p. 1-54.
130. Jupille, J. and Caporaso, J. A. Institutionalism and the European Union: Beyond International Relations and Comparative Politics. *Annual Review Politics Science*, 2, 1999, p. 429-444.
131. Jurgelionytė, A. (a) Repeated European referenda: from Maastricht to Lisbon. *Jaunųjų mokslininkų darbai, Journal of Young Scientists*, 1(26), 2010, p. 77-83.
132. Jurgelionytė, A. Europinė dimensija Lietuvos referendumų kampanijose. *Informacijos mokslai*, Nr. 71, 2015, p. 7-24.
133. Kassim, H., Dimitrikapoulos, D. Deciding the future of the European Union: preference formation and visions of Europe. *Comparative European Politics*, 1, 2004, p. 1-19.
134. Kato, J. Review Article: Institutions and Rationality in Politics – Three Varieties of Neo-Institutionalists. *British Journal of Political Science*, 26(4), 1996, p. 553-582.

135. Kelerytė, V., Mažylis, L., Jurgelionytė, A. Referendumai kaip politinės sistemos konsolidacijos bei autoritarinio režimo legitimacijos instrumentas: šeši postkomunistinių valstybių kontekstas. *Politikos mokslų almanachas*, 8, 2010, p. 43-62.
136. Knopf, J. W. Beyond Two-Level Games: Domestic-International Interaction in the Intermediate - Range Nuclear Forces Negotiations. *International Organization*, 47(4), 1993, p. 599-628.
137. Kriesi, H. How citizens decide in direct-democratic votes. *Portuguese Journal of Social Science*, 3(1), 2004, p. 3-13.
138. Kriesi, H., Tresch, A., Jochum, M. Going Public in the European Union. *Comparative Political Studies*, 10(1), 2007, p. 48-73.
139. LeDuc, L. Opinion change and voting behaviour in referendums. *European Journal of Political Research*, 41, 2002, p. 711-732.
140. Marks, G., Wilson, C. J., Ray, L. National Political Parties and European Integration. *American Journal of Political Science*, 46(3), 2002, p. 585-594.
141. Marks, G. and Hooghe, L. Calculation, Community and Cues: Public Opinion on European Integration. *European Union Politics*, 2005, 6, p. 419-443.
142. Marthaler, S. The French Referendum on Ratification of the Constitutional Treaty 29 May 2005. *Referendum Briefing Papers*, 12, 2005, p. 1-11. Rasta: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-12.pdf&site=266> Žiūrėta: 2014 08 22.
143. Mažylis L., Unikaitė I. The Lithuanian EU Accession Referendum 10-11 May 2003. *European Parties Elections and Referendums Network. Referendum Briefing Papers*, 8, 2003. Rasta: <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/epernbreflith.pdf> Žiūrėta: 2014 01 05.
144. Mažylis, L. (a) Lietuvos referendumas dėl narystės Europos Sąjungoje. *Politologija*, 2(34), 2004, p. 1-37.
145. Mažylis, L. and Unikaitė, I. (b) Euro-Referenda: Lithuania's Case. *The Central Europe beyond Double enlargement*, Vilnius, 2004.
146. Mažylis, L., Unikaitė, I. Europe and Election of the Parliament of the Republic of Lithuania. *EPERN, Election Briefing*, 47, 2008, p. 1-8. Rasta: www.sussex.ac.uk/sei/documents/epern-election-briefing-no-47.pdf Žiūrėta: 2014 01 05.
147. Mažylis, L., Jurgelionytė, A. The Lithuanian Referendum on Extending the Working of the Ignalina Nuclear Power Station: The Rationality of Actors within (Un-)Changing Structures. *Baltic Journal of Law and Politics*, 5(1), 2012, p. 117-136.

148. Moravcsik, A. Preferences and power in the European Community: a liberal intergovernmentalist approach. *Journal of Common Market Studies* 31, 1993, p. 473-524.
149. Morel, L. The Rise of 'Politically Obligatory' Referendums: The 2005 French Referendum in Comparative Perspective. *West European Politics*, 30(5), 2007, p. 1041 – 1067.
150. Nijeboer, A. The First Dutch Referendum. *Policy Paper*, 14, 2005, p. 1-23. Rasta: http://www.referendumplatform.nl/share/files/10_847147/notre-europe.pdf Žiūrėta: 2009 06 02.
151. Nohlen, D., Stöver, P. *Elections in Europe: A data handbook*. Nomos Publishers: 2010.
152. O'Brennan J. EU Enlargement as a Factor in Ireland's Nice Treaty Referendum. *Perceptions*, 7, 2002. Rasta: http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume7/September-November2002/Perception_JohnBrennan.pdf Žiūrėta: 2011 07 13.
153. O'Brennan, J. Ireland's Return to 'Normal' Voting Patterns on EU Issues: the 2002 Nice Treaty Referendum. *European Political Science*, Spring 2003, p. 5-13.
154. Patterson, L. A. Agricultural Policy reform in the European Community: a three level game analysis. *International Organization*, 51(1), 1997, p. 135-165.
155. Pernice, I. The Treaty of Lisbon: Multilevel Constitutionalism in Action. *Columbia Journal of European Law*, 15(3), 349-407.
156. Petithomme, M. Awakening the sleeping giant? The displacement of the partisan cleavage and change in government-opposition dynamics in EU referendums. *Perspectives on European Politics and Society*, 12(1), 2011, p. 89-110.
157. Pettersen, P. A., Jenssen, A. T., Listhaug O., The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Change. *Scandinavian Political Studies*, 19(3), 1996, p. 257-281.
158. Pierson, P. The Path to European Integration. A Historical Institutional Analysis. *Comparative Political Studies*, 29(2), 1996, p. 123-163.
159. Pollack, M.A. International Relations Theory and European Integration. *Journal of Common Market Studies*, 39(2), 2001, p. 221-244.
160. Putnam, R. D. Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization*, 42(3), 1988, p. 427-460.
161. Quinlan, S. The Lisbon Experience in Ireland: 'No' in 2008 but 'Yes' in 2009 – How and Why? *Irish Political Studies*, 27(1), 2012, p. 139-153.
162. Reif, K. and Schmitt, H. Nine Second-Order National Elections. A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal of Political Research*, 8, 1980, p. 3-44.

163. Risse, T., Engelmann-Martin, D., Knopf, H.-J., Roscher, K. To euro or not to euro? The EMU and identity politics in the European Union. *European Journal of International Relations*, 5(2), 1999, p. 147–187.
164. Sandholtz, W. Membership matters: limits of the functional approach to European institutions. *Journal of Common Market Studies*, 34(3), 1996, p. 403–429.
165. Šarkutė, L. Sprendimų priėmimo modeliai Lietuvos Respublikos vyriausybėse: vidinių veiksmų analizė. *Viešoji politika ir administravimas*, 18, 2006, p. 113.
166. Schafer, A. Beyond the Community Method: Why the Open Method of Coordination was Introduced to EU Policy-making. *European Integration*, 8(13), 2004, p. 1-19.
167. Schiller, T. Origins of Direct Democracy – Conflict, Independence, Democratic Transformation. *Iustum Aequum Salutare*, IX, 4, 2013, p. 11–25.
168. Schimmelfening, F., The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union. *International Organization*, 55(1), 2001, p. 47-80.
169. Schmidt, V. A. (b) Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse. *Annual Review of Political Science*, 11, 2008, p. 303-326.
170. Schmidt, V. A. Taking ideas and discourse seriously: explaining change through discursive institutionalism as the fourth „new institutionalism“. *European Political Science Review*, 2(1), 2010, p. 1-25.
171. Schneider, G., Cederman, L.-E. The change of tide in political cooperation: a limited information model of European integration. *International Organization*, 48 (4), 1994, p. 633-662.
172. Schneider, G., Weitsma, P. A. The Punishment Trap. Integration Referendums as Popularity Contests. *Comparative Political Studies*, 1996, 28(4), p. 582-607.
173. Schoppa, L. J. Two-Level Games and Bargaining Outcomes: Why Gaiatsu Succeeds in Japan in Some Cases but not Others. *International Organization*, 47(3), 1993, p. 353-386.
174. Schuck, A. R. T., de Vreese, C. H. Reversed Mobilization in Referendum Campaigns. How Positive News Framing Can Mobilize the Skeptics? *International Journal of Press/Politics*, 14(1), 2009, p.40-66.
175. Schünemann, W. J. Sociosyncracies – a discourse theoretical approach to the structural problems of European integration, EUSA-Konferenz 2013 in Baltimore, p. 1-24. Rasta: http://euce.org/eusa/2013/papers/2e_schuenemann.pdf Žiūrėta: 2014 05 14.
176. Setälä, M. Referendums in Western Europe – A Wave of Direct Democracy? *Scandinavian Political Studies*, 22(4), 1999, p. 327-340.

177. Setälä, M. On the problems of responsibility and accountability in referendums. *European Journal of Political Research*, 45, 2006, p. 699–721.
178. Shu, M. Referendums and the Political Constitutionalisation of the EU. *European Law Journal*, 14(4), 2008, p. 423–445.
179. Siune, K.. (a) The Danes said NO to the Maastricht Treaty. The Danish EC referendum of June 1992. *Scandinavian Political Studies*, 16(1), 1993, p. 93–103.
180. Siune, K., Svensson, P. (b) The Danes and the Maastricht Treaty: The Danish EC referendum on June 1992. *Electoral Studies*, 12(2), 1993, p. 99–111.
181. Siune, K., Svensson, P., Tonsgaard, O. The European Union: the Danes said ‘no’ in 1992 but ‘yes’ in 1993: how and why? *Electoral Studies*, 13, 1994, p. 107–116.
182. Sogner, I., Archer, C. Norway and Europe: 1972 and Now. *Journal of Common Market Studies*, 33(3), 1995, p. 389–410.
183. Steenbergen, M. R., Edwards, E. E. and de Vries, C. E. Who’s Cueing Whom? *European Union Politics*, 2007, 8(1), p. 13–35.
184. Strøm, K. Delegation and accountability in parliamentary democracies. *European Journal of Political Research*, 37, 2000, p. 261–289.
185. Svensson, P. The Danish yes to Maastricht and Edinburgh. The EC referendum of May 1993. *Scandinavian Political Studies*, 17(1), 1994, p. 69–82.
186. Svensson, P. Five Danish referendums on the European Community and European Union: A critical assessment of the Franklin thesis. *European Journal of Political Research*, 41, 2002, p. 733–750.
187. Szczerbiak, A. and Taggart, P. The Politics of European Referendum Outcomes and Turnout: Two Models. *West European Politics*, 27(4), 2004, p. 557–583.
188. Taggart, P. Keynote Article: Questions of Europe – The Domestic Politics of the 2005 French and Dutch Referendums and their Challenge for the Study of European Integration. *Journal of Common Market Studies, Annual Review*, 44, 2006, p. 7–25.
189. Taljūnaitė, M. Referendumų vaidmuo Europos integracijos procese. *Filosofija. Sociologija*, 4, 2005, p. 35–39.
190. Thelen, K. Historical Institutionalism and Comparative Politics. *Annual Reviews Political Science*, 2, 1999, p. 369–404.
191. Wimmel, A. The Impact of National Direct Democracy on the Choice for Convening EU Referendums. *Perspectives on European Politics and Society*, 2014, 15(1), p. 33–50.
192. Vitkus, G. Referendumai dėl narystės Europos Sąjungoje: patirtis, problemos ir pamokos Lietuvai. *Politologija*. 1 (25), p. 3–22.

193. Wirth, W., Matthes, J., Schemer, Ch., Friemel, Th., Hanggli, R., Siegert, G. Agenda Building and Setting in a Referendum Campaign: Investigating the Flow of Arguments among Campaigners, the Media, and the Public. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 87, 2010, p. 328-345.
194. Worre, T. First No, Then Yes: The Danish Referendums on the Maastricht Treaty 1992 and 1993. *Journal of Common Market Studies*, 33(2), 1995, p. 235-257.
195. Zieman, K. Elite support for constitutional reform in the Netherlands. *Acta Politica*, 44, 2009.

Konferencijų medžiaga

196. Carvalho, A. Discourse Analysis and Media Texts: a Critical Reading of Analytical Tools. *Paper presented at the „International Conference on Logic and Methodology“, RC 33 meeting, International Sociology Association, Köln, 3-6 October, 2000.*
197. Crespy, A., Schmidt, V. The Diskursive Double Game of EMU Reform: the Clash of Titans between French White Knight and German Iron Lady. *Paper presented at the 9 th Biennial Conference European Community Studies Association–Canada (ECSA-C), Ottawa, Ontario, April 27-28, 2012.*
198. FitzGibbon, J. The Failure of Political Parties and the Triumph of Civil Society: Ireland's two Lisbon votes in wider perspective. *European Consortium for Political Research (ECPR) General Conference, Section: Public Opinion, Party Politics and Interest Intermediation, Panel: Direct and Deliberative Democracy in the European Union, Universidade Fernando Pessoa, Porto, 2010, p. 1-27.* Rasta: <http://www.jhube.it/ecpr-porto/virtualpaperroom/135.pdf> Žiūrėta: 2010 12 05.
199. Gilland, K. (b) The Party Politics of Euroscepticism in Ireland. *Paper presented at the Joint Sessions of the European Consortium for Political Research, 22-27 March, 2002. Turin, Italy.* Rasta: <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/turin/ws25/Gilland.pdf> Žiūrėta: 2011 07 08.
200. Green, S. L. Rational Choice Theory: An Overview. *Prepared for the Baylor University Faculty Development Seminar on Rational Choice Theory, 2002, p. 1-72.* Rasta: http://business.baylor.edu/steve_green/green1.doc. Žiūrėta: 2010 02 12.
201. Nielsen, R. L. The Strategy of Taking the Heart out of Politics: Why EU-Referendums are convened in Denmark and Beyond. *Paper prepared for presentation at the IPSA World Congress, Fuokoa, Japan, July 2006.*

202. Oppermann, K. The Politics of Pledging EU Referendums. A Typology of Reasons for Governments to Commit to Referendums on European Integration. *Paper prepared for presentation at the 6th ECPR General Conference, 25-27 August 2011, University of Iceland*, p. 1-26.
203. Pollack, M. A. Rational Choice and EU Politics. *European Union Studies Association (EUSA), Biennial Conference, 2007 (10th), May 17-19, 2007*. Rasta: <http://aei.pitt.edu/8004/01/pollack-m-09a.pdf>. Žiūrėta: 2010 01 14.
204. Povilaitis, R., Mazyliis, L. Jurgelionyte, A. The Attitude to Integration of Europe: the Elites and the Populace. *Proceedings of the International Scientific Conference „New Dimensions in the Development of Society, Jelgava, 15-16 June, 2006*, p. 66-69.
205. Schmidt, V. Give Peace a Chance: Reconciling Four (not Three) 'New Institutionalisms'. *Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Marriott, Loews Philadelphia, and the Pennsylvania Convention Center, Philadelphia, PA, Aug 31, 2006*. Rasta: http://citation.allacademic.com/meta/p152814_index.html Žiūrėta: 2013-12-16.
206. Seidendorf, S. Constructing political Europe „in practice“: The French referendum campaign. *Paper prepared for the 3rd Pan-European Conference on EU Politics ECPR Standing Group on the European Union, 2006*, p. 1-15.
207. Vaičiūnas, Ž. Europos Sąjungos bendros energetikos politikos formavimasis ir Lietuvos interesai. *Politologija*, 3 (55), 2009, p. 89-120.
208. Walker, K. From Dublin to Lisbon: Ireland's EU Reform Treaty Referendums and Their Lessons for Europe. *Claremont- UC Undergraduate Research Conference on the European Union*, 9, 2010, p. 85-100.

Kita literatūra

209. Atas, U. A comparative analysis of agenda-setting and political communication: a case study of the 2004 Cyprus Referendum. *A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements of the University of Westminster for the degree of Doctor of Philosophy*, 2010.
210. Brady, H. Last Chance for Lisbon: Ireland's EU Referendum. *Centre for European Reform, Briefing Note*, 2009. Rasta: http://www.cer.org.uk/pdf/bn_lisbon_22sept09.pdf. Žiūrėta: 2013 05 28.
211. Brown, T. Nice: The Second Irish Referendum. *ARI*, 80, 2002. Rasta: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_eng/Content?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/europe/ari+80-2002 Žiūrėta: 2013 08 11.

212. Christensen, M. B., Manners, I. The Irish Opt Outs from the Lisbon Treaty? Lessons from the Danish Experience. *DIIS Brief*, 2008, p. 1-5. Rasta: http://www.diis.dk/graphics/Publications/Briefs2008/B08_The_Irish_Opt_Outs_from_the_Lisbon_Treaty.pdf Žiūrėta: 2011 04 21.
213. Deloy, C. The Spanish Approve the European Constitution by a Wide Majority. Rasta: <http://constitution-europeenne.info/special/spanish.pdf>. Žiūrėta 2009 06 02.
214. Ebbinghaus, B. Can Path Dependence Explain Institutional Change? Two Approaches Applied to Welfare State Reform. *MPIfG Discussion Paper 05/02*, Cologne: Max Planck Institute for the Study of Societies, 2005.
215. Harney, M. Remarks by Tanaiste, Mary Harney, at a Meeting of the American Bar Association in the Law Society of Ireland. *Blackhall Place, Dublin*, 2000.
216. Hussain, N., Hudson, G. M., Whitman, R. Referendums on the EU Constitutional Treaty: The State of Play. Chatham House, 2005. Rasta: <http://www.riia.org/pdf/research/europe/BP-NHOct04.pdf> Žiūrėta: 2013 04 14.
217. Laffan, B. Ireland and the EU after the Lisbon Treaty Referendum. Rasta: <http://www.faihtineurope.org.uk/ireland.pdf> Žiūrėta: 2011 07 13.
218. Laursen, F. On the Study of EU Treaty Reforms: Where are we after the Debacle of the Constitutional Treaty? *Dalhousie EUCE Occasional Paper*, 5, 2008, p. 1-33.
219. Laursen, F. Denmark and the Ratification of the Lisbon Treaty: How the Referendum was avoided. *Dalhousie EUCE Occasional Paper*, 7, 2009, p. 1-29.
220. Mandronal, J. C. Spanish Referendum on the EU Constitution. *democracy international*, 1.2, 2005. Rasta: <http://www.democracy-international.org/fileadmin/di/pdf/monitoring/di-spain.pdf>. Žiūrėta: 2009 06 02.
221. McMahon, M. A Hybrid Regime: the Future of the European Union. *Government and Politics Honors Program Undergraduate Thesis, Research Paper*, 2013, p. 1-89.
222. Miller, V., Taylor, C. The Treaty of Lisbon: amendments to the Treaty on European Union. *House of Commons Library*, 08(09), 2008, p. 1-85.
223. Moberg, E. A. Distinction Overlooked by Buchanan and Tullock. Rasta: <http://www.mobergpublications.se/arguments/distinction.htm>. Žiūrėta: 2010 05 16.
224. Petersen, N. The Danish Referendum on the Treaty of Amsterdam Europas? *ZEI Discussion Papers*, C 17, 1998, p. 1-39.
225. Qvortrup, M. Not so Nice: The Irish Referendum on EU Enlargement. *Department of Politics, The London School of Economics*, 2001, p. 1-7. Rasta: <http://www.iandrinstitute.org/New%20IRI%20Website%20Info/I&R%20Research%20an>

[d%20History/I&R%20Studies/Qvortrup%20-](#)

[%20Ireland%27s%20Nice%20Referendum.pdf](#) Žiūrėta: 2012 10 24.

226. Richard, A., Pabst, R. Evaluation of the French Referendum on the EU Constitution, May 2005. *democracy international*, 1.0, 2005. Rasta: <http://www.democracy-international.org/fileadmin/di/pdf/monitoring/di-france.pdf>. Žiūrėta: 2009 06 04.
227. Schmidgen, M. Evaluation of the Irish Referendum on Lisbon Treaty, June 2008. *democracy international*, 0.9, 2008, p. 1-18. Rasta: http://democracy-international.org/sites/default/files/PDF/Publications/2008-09-04_irelandlisbontreaty.pdf Žiūrėta: 2014 08 21.
228. Schmidt, V. A. (a) Bringing Ideas and Discourse back into the Explanation of Change in Varieties of Capitalism and Welfare States. *CGPE, Working Paper*, 2, 2008, p. 1-25.
229. Schneider, F. There is no one theory or framework that best explains EU policy-making. *Discuss. European Public Policy*, 2007/2008, p. 1-9.
230. Turk, A. The Lisbon Treaty after the Irish ‚No‘ Vote: Ways out of the Impasse. *School of Law, King's College London, General Editor EU Tracker*, 2009, p. 1-3. Rasta: http://www.lexisnexis.com/documents/pdf/20090514125647_large.doc. Žiūrėta: 2014 01 19.

2. Šaltiniai:

Teisės aktai

231. Constitution of Ireland, Enacted by the People 1st July, 1937. Rasta: http://www.constitution.org/cons/ireland/constitution_ireland-en.htm Žiūrėta: 2012 08 13.
232. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas. 2002 m. birželio 4 d. Nr. IX-929. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437639. Žiūrėta 2013 11 24.
233. Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo laikinojo įstatymo Nr. IX-1314 pakeitimo įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=470023&p_tr2=2 Žiūrėta: 2015 02 04.
234. Nutarimas Dėl referendumo dėl Ignalinos atominės elektrinės darbo pratęsimo paskelbimo. Lietuvos Respublikos Seimas, 2008 m. liepos 14 d. Nr. X-1693. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_e?p_id=324562. Žiūrėta 2013 11 24.

Žiniasklaida

235. Andreassen, A. M. Danish government wants second referendum on euro. *EUobserver.com*, 2007 11 22, <http://euobserver.com/institutional/25202> 2014 04 28.

236. A Second Chance for Lisbon: Ireland To Hold Second EU Referendum. Spiegel, 2009 07 08, <http://www.spiegel.de/international/europe/a-second-chance-for-lisbon-ireland-to-hold-second-eu-referendum-a-635074.html> Žiūrėta 2013 01 15.
237. Atominės likimą vėl lems tauta. *Respublika.lt*, 2012 07 17, http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvos_politika/atomines_likima_vel_lems_tauta/.print.1 Žiūrėta: 2014 01 13.
238. Breadun, D. Taoiseach criticises 'loo-las' against treaty. *The Irish Times*, 2008 02 21, <http://www.irishtimes.com/news/taoiseach-criticises-loo-las-against-treaty-1.895800> Žiūrėta: 2013 01 15.
239. Browne, V. Three reasons to say No. *The Sunday Business Post*, 2009 09 16, <http://www.presseurop.eu/en/content/article/96081-three-reasons-say-no> Žiūrėta: 2010 10 20.
240. Brown, J. M. Ireland sets date for Lisbon referendum. *Financial Times*, 2009 06 08, <http://www.ft.com/cms/s/0/ad363622-6bc8-11de-9320-00144feabdc0.html#axzz2fGwbm8sz> Žiūrėta: 2013 01 15.
241. Cooney, J. The Lisbon Treaty: No, don't nod off, it could affect your life more than anything else you've ever voted on. *Independent.ie*, 2008 02 02, <http://www.independent.ie/opinion/analysis/the-lisbon-treaty-no-dont-nod-off-it-could-affect-your-life-more-than-anything-else-youve-ever-voted-on-26420389.html> Žiūrėta: 2013 01 15.
242. Corcoran, C. R. Make treaty text freely available. *Independent.ie*, 2008 03 08, <http://www.independent.ie/opinion/letters/make-treaty-text-freely-available-26428813.html> Žiūrėta: 2013 01 15.
243. Černiauskas, Š. A. Kubilius: iki 2028 m. Visagino AE elektra kainuos apie 18 ct. *DELFI*, 2012 03 24, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/akubilius-iki-2028-m-visagino-ae-elektra-kainuos-apie-18-ct.d?id=57194871> Žiūrėta: 2013 11 24.
244. Damušytė, J. A. Kubilius: sutarties sąlygas turi vykdyti ne tik Lietuva, bet ir ES. *DELFI*, 2008 03 03, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/akubilius-sutarties-salygas-turi-vykdyti-ne-tik-lietuva-bet-ir-es.d?id=16175611#ixzz2wJZnHA7Z> Žiūrėta: 2014 01 13.
245. Digrytė, E. V. Adamkus kviečia atlikti pilietinę pareigą ir balsuojant nesivadovauti emocijomis. *DELFI*, 2008 10 10, <http://www.delfi.lt/archive/vadamkus-kviecia-atlikti-pilietine-pareiga-ir-balsuojant-nesivadovauti-emocijomis.d?id=18833189#ixzz2wQd0wc2M> Žiūrėta: 2014 01 13.
246. Europos Komisija: „Referendumas dėl atominės elektrinės darbo pratęsimo - bevertis“. *Lrytas.lt*, 2008 08 22, <http://www.lrytas.lt/-12194030171217199983-europos-komisija->

- [referendumas-d%C4%97l-atomin%C4%97s-elektrin%C4%97s-darbo-prat%C4%99simo-bevertis.htm#.UymcNah_s7w](#) Žiūrėta: 2014 01 13.
247. Final push for votes ahead of referendum. *RTÉ News*, 2008 06 10, <http://www.rte.ie/news/2008/0610/104329-eulibson/> Žiūrėta: 2013 01 15.
248. Gudavičius, S. K.Sadauskas: referendume neigiamai atsakysiu į klausimą dėl IAE pratęsimo. *DELFI*, 2008 07 22, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/ksadauskas-referendume-neigiamai-atsakysiu-i-klausima-del-iae-pratesimo.d?id=17805186> Žiūrėta: 2014 01 13.
249. Ireland and the Lisbon treaty: Cowen grates. *The Economist*, 2009 10 24, <http://www.economist.com/node/14512543> Žiūrėta: 2013 01 15.
250. Ireland rejects EU expansion. *BBC News*, 2001 06 08, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1376379.stm> Žiūrėta: 2013 08 11.
251. Ireland votes on EU treaty. *BBC News*, 2001 06 06, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1374029.stm> Žiūrėta: 2013 08 11.
252. Jackevičius, M. Armonikos garsų fone rinkti parašai dėl IAR darbo pratęsimo ir Seimo paleidimo. *DELFI*, 2008 05 10, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/armonikos-garsu-fone-rinkti-parasai-del-iae-darbo-pratesimo-ir-seimo-paleidimo.d?id=16974739#ixzz2wJbxd900> Žiūrėta: 2014 01 13.
253. Karalius, M. Referendumas – žinia ES. *KaunoDiena.lt*, 2008 09 11, http://kauno.diena.lt/dienrastis/nuomones/referendumas-zinia-es-121883#.Uymek6h_s7w Žiūrėta: 2014 01 13.
254. Karbauskis, R. R.Karbauskis: Visagino atominė elektrinė – Lietuvos savarankiškumo kapas. *DELFI*, 2011 12 10, <http://www.delfi.lt/news/ringas/politics/rkarbauskis-visagino-atomine-elektrine-lietuvos-savarankiskumo-kapas.d?id=52777895> Žiūrėta: 2013 11 24.
255. Kirk, L. Danish opposition agrees to quick EU referendum. *EUobserver.com*, 2013 08 12, <http://euobserver.com/political/121082> Žiūrėta: 2014 04 28.
256. Kontrimavičiūtė, I. Liberalų akcija – žaidimas prieš rinkimus. *DELFI*, 2008 05 23, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/liberalu-akcija-zaidimas-pries-rinkimus.d?id=17124184> Žiūrėta: 2014 01 13.
257. Kūris, E. Kaktomūša su Europa. Ir su savimi. *Veidas*, 30, 2008 07 28, p. 24.
258. Left, S. The issue explained: the treaty of Nice. [theguardian.com](http://www.theguardian.com), 2002 10 18, <http://www.theguardian.com/world/2002/oct/18/eu.politics1> Žiūrėta: 2013 08 11.
259. Lisbon Treaty 'not impenetrable': Cowen. *RTÉ News*, 2008 05 14, <http://www.rte.ie/news/2008/0512/103157-eulibson/> Žiūrėta: 2013 01 15.

260. Lukšas, A. Referendumas dėl Ignalinos atominės – nei pirmyn, nei atgal. *Balsas.lt*, 2008 06 09, <http://www.balsas.lt/naujiena/199732>. Žiūrėta 2013 11 24.
261. Makaraitytė, I., Ignalinos AE neverta nemokamo alaus. *DELFI*, 2008 10 18, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/ignalinos-ae-neverta-nemokamo-alaus.d?id=18931127>. Žiūrėta 2013 11 24.
262. Masiulis, E. E. Masiulis. Nauja atominė sustiprintų žmonių pasitikėjimą valstybe. *DELFI*, 2012 05 11, <http://www.delfi.lt/news/ringas/politics/emasiulis-nauja-atomine-sustiprintu-zmoniu-pasitikėjima-valstybe.d?id=58698475> Žiūrėta: 2013 11 24.
263. McDonald, H. Ireland votes yes to Lisbon treaty. *theguardian.com*, 2009 10 03, <http://www.theguardian.com/world/2009/oct/03/ireland-votes-yes-lisbon-treaty> Žiūrėta: 2013 01 15.
264. Milinis, M. Atominė elektrinė - baubas ar išsigelbėjimas? *Vakarų ekspresas*, 2012 10 03, <http://www.ve.lt/naujienos/ekonomika/ekonomikos-naujienos/atomine-elektrine---baubas-ar-issigelbejimas-816489/> Žiūrėta: 2014 01 13.
265. Moravcsik, A. The Politics of Plebiscites. *Newsweek*, 9 May, 2005.
266. Pfafferoth, C. Denmark to join Unified Patent Court. *Democracy International*, 2014 05 26, <http://www.democracy-international.org/denmark-join-unified-patent-court> Žiūrėta 2015 02 22.
267. Premjeras abejoja referendumo dėl Visagino AE racionalumu. *Respublika.lt*, 2012 03 27, http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/verslas/premjeras_abejoja_referendumo_del_visagino_ae_racionalumu/ Žiūrėta: 2013 11 24.
268. Premjeras teigia, kad visuomenei bus pateikta išsami informacija apie atominę elektrinę. *Lrytas.lt*, 2012 07 19, http://www.lrytas.lt/-13426776601342082836-premjeras-teigia-kad-visuomenei-bus-pateikta-i%C5%A1sami-informacija-apie-atomin%C4%99-elektrin%C4%99.htm#.Uynn26h_s7w Žiūrėta: 2013 11 24.
269. Pumprickaitė, N. Referendumas dėl VAE – politinė reklama, Lietuvai kainuosianti 4 milijonus? *LRT.lt*, 2012 07 15, http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2341/referendumas_del_vae_politine_reklama_lietuvai_kainuosianti_4_milijonus Žiūrėta: 2014 01 13.
270. Q&A: Ireland's new Lisbon vote. *BBC News*, 2009 10 02, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8259649.stm> Žiūrėta: 2010 12 20.
271. Referendume balsuoti prieš VAE statybas raginami ir kavinių lankytojai. *15min.lt*, 2012 10 05, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/referendume-balsuoti-pries-vae-statybas-raginami-ir-kaviniu-lankytojai-56-261850> Žiūrėta: 2013 11 24.

272. R. Žilinskas: referendumas dėl Visagino AE yra Rusijos plano dalis. *DELFI*, 2012 03 26, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/rzilinskas-referendumas-del-visagino-ae-yra-rusijos-plano-dalis.d?id=57296622> Žiūrėta: 2013 11 24.
273. Samoškaitė, E. E.Kūris: referendumas dėl VAE buvo klaida, Seimas tegul sukasi. *DELFI*, 2012 10 24, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/ekuris-referendumas-del-vae-buvo-klaida-seimas-tegul-sukasi.d?id=59835845#ixzz2wRM4JXed> Žiūrėta: 2014 01 13.
274. Samoškaitė, E. Referendumą inicijavusiems Seimo nariams – daugiau laiko TV ekranuose. *DELFI*, 2008 09 03, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=18412878> Žiūrėta: 2013 04 11.
275. Socialdemokratai pasisako ne prieš atominę energetiką, o prieš konkretų projektą. *Lrytas.lt*, 2012 07 18, http://www.lrytas.lt/-13425963731342022664-socialdemokratai-pasisako-ne-prie%C5%A1-atomin%C4%99-energetik%C4%85-o-prie%C5%A1-konkret%C5%B3-projekt%C4%85.htm#.Uynn3qh_s7w Žiūrėta: 2013 11 24.
276. Troubled Ireland and Europe: Lisbon's last hope. *The Economist*, 2009 06 25, <http://www.economist.com/node/13927150> Žiūrėta: 2013 01 15.
277. Utyra, E. A.Abišala: Lietuvai gali tekti grąžinti ES paramą. *DELFI*, 2008 03 05, <http://www.delfi.lt/verslas/energetika/aabisala-lietuvai-gali-tekti-grazinti-es-parama.d?id=16203845> Žiūrėta: 2014 01 13.
278. V. Adamkus: „Yra daugiau negu vilčių“. *Lrytas.lt*, 2008 10 09, http://www.lrytas.lt/-12235274321222875309-v-adamkus-yra-daugiau-negu-vil%C4%8Di%C5%B3.htm#.UynKoKh_s7w Žiūrėta: 2014 01 13.
279. V. Adamkus žada sugadinti referendumo biuletenį (papildyta). *Lrytas.lt*, 2008 09 10, http://www.lrytas.lt/-12210288141219364635-v-adamkus-%C5%BEada-sugadinti-referendumo-biuleten%C4%AF-papildyta.htm#.Uymd66h_s7w Žiūrėta: 2014 01 13.
280. Vaškūnas, J. J.Vaiškūnas. Ar tautos nuomonė dėl atominės elektrinės žalinga valstybei? *DELFI*, 2008 09 17, <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/jvaiskunas-ar-tautos-nuomone-del-atomines-elektrines-zalinga-valstybei.d?id=18565395#ixzz2wQZQ0k5K> Žiūrėta: 2014 01 13.
281. Visagino AE: išsigelbėjimas ar afera? *Respublika.lt*, 2012 09 10, http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvos_politika/visagino_ae_issigelbejimas_ar_afera/.print.1 Žiūrėta: 2014 01 13.
282. V. Žiemelis tapo referendumo iniciatyvinės grupės koordinatoriumi. *Lrytas.lt*, 2012 07 25, http://www.lrytas.lt/-13432008621341069613-v-%C5%BEiemelis-tapo-referendumo-iniciatyvin%C4%97s-grup%C4%97s-koordinatoriumi.htm#.Uynk0Kh_s7w Žiūrėta: 2013 11 24.

283. Zigmas Vaišvila: neatsakingai elgiamės patys. *Vakarų ekspresas*, 2012 07 26, <http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-naujienos/zigmas-vaisvila-neatsakingai-elgiames-patys-782306/> Žiūrėta: 2014 01 13.
284. Žalieji prieštarauja Vyriausybės pasirašytiems susitarimams dėl Visagino. *Respublika.lt*, 2011 12 23, http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/verslas/zalieji_priestarauja_vyriausybes_pasi_rasytiems_susitarimams_del_visagino_ae/ Žiūrėta: 2013 04 21.

Pranešimai, kalbos ir kita

285. Jurgelionytė, A. (b) Referendumų iniciatyvų motyvacinė potekstė. *Nepublikuotas pranešimas. Tarptautinė studentų konferencija „Nepriklausoma Lietuva ir globalus pasaulis“ („Independent Lithuania and the Global World“)*, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas, 2010 m. balandžio 14 d.
286. Jurgelionytė, A. (b) Referendumas dėl žemės pardavimo užsieniečiams: nuo „tautos valios“ iki „boikoto“. *Nepublikuotas pranešimas. Kasmetinė konferencija „Kokybiškos politikos suvokimas Lietuvoje“ tema „Rinkimai, balsavimas, lūkesčiai“*, Vytauto Didžiojo universitetas ir Lietuvos politologų asociacija, Kaunas, 2014 m. rugsėjo 24 d.
287. Major, J. Maastricht Treaty (Danish Referendum). *HC Deb*, 208, 1992, p. 827-840. Rasta: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1992/jun/03/maastricht-treaty-danish-referendum> Žiūrėta: 2011 08 09.

Valstybės institucijų (ir organizacijų) svetainių duomenys

288. Dautartaitė, S. VAE: žmonės sprendžia – ne valdžia! *Žaliosios politikos institutas*, 2012 03 13, <http://www.zaliojipolitika.lt/vae-zmones-sprendzia-ne-valdzia/> 2013 11 24.
289. Green Party. Rasta: <https://greenparty.ie/about/> Žiūrėta: 2015 04 26.
290. Houses of the Oireachtas, Directory of Members. Rasta: <http://www.oireachtas.ie/members/> Žiūrėta: 2015 01 12.
291. Houses of the Oireachtas, Government of Ireland. Rasta: <http://www.oireachtas.ie/ViewDoc.asp?DocId=-1&CatID=67> Žiūrėta: 2015 01 12.
292. ElectionGuide, Democracy Assistance and Elections News. Rasta: <http://www.electionguide.org/> Žiūrėta: 2014 10 11.
293. Elections Ireland: Referendums. Rasta: <http://electionsireland.org/results/referendum/index.cfm> Žiūrėta: 2013 01 24.

294. EU-Oplynsningen, Folketinget. Rasta:
http://www.euo.dk/upload/application/pdf/c7b72293/stemmeseddel_1993.pdf Žiūrėta:
2011 07 30.
295. Lietuvos Respublikos Seimas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3804&p_k=1 Žiūrėta: 2015 05 16.
296. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, Referendumai. Rasta:
<http://www.vrk.lt/lt/ankstesni> Žiūrėta: 2010 12 05.
297. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Rasta: <http://www.lrvk.lt/lt/vyriausybe/apie-vyriausybe/ankstesnes-vyriausybes/po-1990-metu/#keturioliktoji> Žiūrėta: 2015 05 17.
298. Lisbon victory not endorsement for hated Government. *Socialist Party*, 2010 10 06,
<http://socialistparty.ie/2009/10/lisbon-victory-not-endorsement-for-hated-government/>
Žiūrėta: 2011 06 10.
299. Referendumas dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje 2003 m. gegužės 10-11 d., Referendumo rezultatai. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, 2003 05 15. Rasta: http://www3.lrs.lt/rinkimai/2003/referendumas/rezultatai/rez_1_16.htm
Žiūrėta: 2014 01 05.
300. Seimas pritarė LiCS iniciatyvai rengti referendumą dėl Ignalinos AE darbo pratęsimo. Lietuvos Respublikos Seimas, 2008 03 21,
http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3347&p_k=1&p_d=75209. Žiūrėta 2013 11 24.
301. Statsministeriet, 1953 -. Rasta: http://www.stm.dk/_p_12693.html Žiūrėta: 2015 01 12.
302. The Referendum in Ireland. Department of the Environment, Community and Local Government, 2014, p. 5. Rasta:
http://www.environ.ie/en/LocalGovernment/Voting/PublicationsDocuments/FileDownload1893_en.pdf Žiūrėta: 2015 02 22.

Kiti šaltiniai

303. Caratini, C. Le Danemark après le "Non" à Maastricht. *Danemark: Sygma*, 1992. Rasta:
http://www.ena.lu/referendum_maastricht_treaty_denmark_june_1992-02-14539 Žiūrėta:
2013 08 23.
304. Leydon, K. Irish MEPs call for a YES vote in the Lisbon Referendum. *Blogs, IIEA*, 2009 09 18, <http://www.iiea.com/blogosphere/irish-meps-call-for-a-yes-vote-in-the-lisbon-referendum>, Žiūrėta: 2013 01 15.
305. Larserud, S. Combining referenda and elections. *The Electoral Knowledge Network*, 2006 12 05. Rasta: <http://aceproject.org/electoral-advice/archive/questions/replies/579640459>
Žiūrėta: 2014 08 02.

306. Lietuvos mokslų tarybos finansuoto Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatinės fakulteto mokslininkų iniciatyva parengto projekto „Nerinkiminių kampanijų įtaka politikos procesams Lietuvoje“ duomenys.
307. Vinciūnienė, A. Europeizacija ir kintanti politinės komunikacijos kultūra Baltijos šalyse. Internetinė mokslinių publikacijų duomenų bazė „Balticmedia.eu“.
308. Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ 2012 m. birželio 1-12 d. atlikta reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa dėl naujos atominės elektrinės statybos.

PRIEDAI

1 PRIEDAS. Kiekybinės analizės SPSS programa duomenų kodavimas

Atvejai	Elitmot	ParlPartkons	Aktyvumas	Lozungai_NE	Lozungai_TAIP	Europa	Vyrpas	Krize	Vyrakt	inversija
DanijaM	1	2	1	0	1	1	1	0	1	1
Nica	1	1	3	0	1	1	0	0	1	1
Lisabona	1	1	2	0	1	1	0	1	1	1
LTeuropeizacija	1	1	3	1	1	0	1	0	1	0
LTatamine	0	3	2	1	1	1	1	1	0	1
Norvegija	0	1	2	0	0	1	1	0	0	0
Svedija	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1
Prancuzija	0	2	1	1	1	1	1	0	1	1
DanijaEUP	0	1	3	1	1	0	1	0	0	1

Kodavimo paaiškinimas:

1 – kintamojo pokytis referendumų poroje, t. y. imant pirmojo ir antrojo referendumų atvejus;
 0 – pokyčio nebuvimas referendumų poroje, t. y. imant pirmojo ir antrojo referendumų atvejus;
 Dviejų kintamųjų – parlamentinių partijų konsensuso („ParlPartkons“) ir piliečių, dalyvavusių referendume, aktyvumo („Aktyvumas“) – atveju buvo panaudota platesnė trijų balų ranginė skalė tikslesniam įverčiui gauti, todėl čia ir kodavimo paaiškinimas atitinkamai skirtingas:

ParlPartkons –

- 1 – parlamentinio konsensuso buvimas referendumų poroje abejais atvejais;
- 2 – parlamentinio konsensuso kaita, kai atsiranda viena ar kelios smulkios parlamentinės partijos, kurios griauja prieš tai buvusį parlamentinį konsensumą arba keičia savo nuomonę, siunčia skirtingus signalus savo elektoratui;
- 3 - parlamentinio konsensuso nebuvimas referendumų poroje abejais atvejais;

Aktyvumas –

- 1 – statistikai nereikšmingas aktyvumo pokytis (nuo 0 iki 3,1 proc. – kas dažniausiai laikoma normalia statistine paklaida) referendumų poroje;
- 2 – statistikai nedidelis aktyvumo pokytis (nuo 3,1 iki 10 proc.) referendumų poroje;
- 3 – statistikai reikšmingas aktyvumo pokytis (virš 10 proc.) referendumų poroje.

2 PRIEDAS. Tarpinės pirmųjų ir antrųjų referendumų analizės kintamųjų verčių skalės
Elito motyvacija referendumo teigiama baigtimi:

Parlamentinių partijų konsensusas:

Vyriausybės aktyvumas:

3 PRIEDAS. Tarpinių verčių priskyrimo kintamiesiems matrica

Atvejai	Elitmot	ParlPartkons	Vyrakt
DanijaM I	0	0	0
DanijaM II	1	0	1
DanijaM	1	0	1
Nica I	0	1	0
Nica II	1	1	1
Nica	1	0	1
Lisabona I	0	1	0
Lisabona II	1	1	1
Lisabona	1	0	1
LTeuropeizacija I	1	0	1
LTeuropeizacija II	0	0	0
LTeuropeizacija	1	0	1
LTatomine I	0	0	0
LTatomine II	0	0	0
LTatomine	0	0	0
Norvegija I	1	1	1
Norvegija II	1	1	1
Norvegija	0	0	0
Svedija I	1	0	0
Svedija II	0	0	1
Svedija	1	0	1
Prancuzija I	1	1	0
Prancuzija II	1	0	1
Prancuzija	0	1	1
DanijaEUP I	1	0	1
DanijaEUP II	1	0	1
DanijaEUP	0	0	0

4 PRIEDAS. Kokybinės referendumų porų lyginamosios analizės kintamųjų verčių skalės

Elito motyvacijos pokytis:

Parlamentinių partijų konsensuso pokytis:

TAIP pusės referendume pagrindinių lozungų pokytis:

NE pusės referendume pagrindinių lozungų pokytis:

Vyriausybės aktyvumo pokytis:

5 PRIEDAS. Dvireikšmių kintamųjų kokybinės lyginamosios analizės duomenų kodavimas

Atvejai	Elitmot	ParlPartkons	Lozungai TAIP	Lozungai NE	Vyrakt	inversija
DanijaM	1	0	1	0	1	1
Nica	1	0	1	0	1	1
Lisabona	1	0	1	0	1	1
LTeuropeiza- cija	1	0	1	1	1	0
LTatamine	0	0	1	1	0	1
Norvegija	0	0	0	0	0	0
Svedija	1	0	1	1	1	1
Prancuzija	0	1	0	1	1	1
DanijaEUP	0	0	1	1	0	1

Šaltinis: sudaryta autorės

6 PRIEDAS. Danijos parlamento (Folketing) sudėtis po 1990 12 12 rinkimų (1990 – 1994 m. kadencija)

PARTIJA	VIETŲ SKAIČIUS
Social Democratic Party (dan. <i>Socialdemokraterne</i> or <i>Socialdemokratiet</i>)	70
Conservative People's Party (dan. <i>Det Konservative Folkeparti</i> , DKF) arba Conservatives (dan. <i>Konservative</i>)	31
Left, Liberal Party of Denmark (dan. <i>Venstre</i> ⁶⁸⁷ , pilnas pavadinimas <i>Venstre, Danmarks Liberale Parti</i>)	29
Socialist People's Party (dan. <i>Socialistisk Folkeparti</i> , SF)	15
Progress Party (dan. <i>Fremskridtspartiet</i>)	12
Centre Democrats (dan. <i>Centrum-Demokraterne</i> , CD)	9
Danish Social Liberal Party ⁶⁸⁸ (dan. <i>Det Radikale Venstre</i>)	7
Christian People's Party ⁶⁸⁹ (dan. <i>Kristeligt Folkeparti</i>)	4
Forward (dan. <i>Siumut</i>)	1
Solidarity ⁶⁹⁰ (dan. <i>Atassut</i>)	1

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Nohlen, D., Stöver, P. *Elections in Europe: A data handbook*. Nomos Publishers: 2010, p. 525.

⁶⁸⁷ Oficialiai partijos vardas nėra verčiamas į jokiais kitas kalbas, tačiau angliškai ši partija vis tiek dažnai vadinama *Liberal Party*.

⁶⁸⁸ Tiksliai būtų *The Radical Left*, kartais anglų kalba naudojamas pavadinimas ir *Radical Liberal Party*.

⁶⁸⁹ Tokiu vardu buvo žinomi iki 2003 m. Dabar tai *Christian Democrats* (daniškai: *Kristendemokraterne*).

⁶⁹⁰ Taip pat angliškai dar vadinami ir *Feeling of Community*.

7 PRIEDAS. Danijos vyriausybių (Statsministeriet) sudėtys, vykstant politinėms kampanijoms prieš referendumus dėl Maastrichto sutarties ratifikavimo

LAIKOTARPIS	VYRIAUSYBĖ SUDARIUSIOS PARTIJOS	MINISTRAS PIRMININKAS
1990 12 18 – 1993 01 25	<i>Konservative, Venstre</i>	Poul Schlüter (<i>Konservative</i>)
1993 01 25 – 1994 09 27	<i>Socialdemokraterne, CD, Det Radikale Venstre, Kristeligt Folkeparti</i>	Poul Nyrup Rasmussen (<i>Socialdemokraterne</i>)

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Statsministeriet, 1953 -. Rasta: http://www.stm.dk/_p_12693.html

Žiūrėta: 2015 01 12.

8 PRIEDAS. Airijos Žemųjų parlamento rūmų (Dáil Éireann) sudėtis, vykstant politinėms kampanijoms prieš referendumus dėl Nicos ir Lisabonos sutarčių ratifikavimo

PARTIJA	VIETŲ SKAIČIUS		
	1997 – 2002 m. kadencija	1997 – 2002 m. kadencija	2007 – 2011 m. kadencija
Fianna Fáil (FF)	77	77	78
Fine Gael (FG)	54	54	51
Labour Party (Air. <i>Páirtí an Lucht Oibre</i> , Lab)	17	17	20
Progressive Democrats (Air. <i>An Páirtí Daonlathach</i> , pilnas pavadinimas – <i>The Democratic Party</i> , PD)	4	4	2
Democratic Left (DL)	4	4	-
Green Party (Air. <i>Comhaontas Glas</i> , GP)	2	2	6
Sinn Féin (SF)	1	1	4
Socialist Party (Air. <i>Páirtí Sóisialach</i> , SP)	1	1	-
Kiti	6	6	5

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Houses of the Oireachtas, Directory of Members. Rasta: <http://www.oireachtas.ie/members/> Žiūrėta: 2015 01 12.

9 PRIEDAS. Airijos vyriausybės sudėtis, vykstant politinėms kampanijoms prieš referendumus dėl Nicos ir Lisabonos sutarčių ratifikavimo

LAIKOTARPIS	VYRIAUSYBĖ SUDARIUSIOS PARTIJOS	MINISTRAS PIRMININKAS
1997 06 06 – 2002 05 17	<i>FF, PD</i>	Bertie Ahern (<i>FF</i>)
2002 05 17 – 2007 05 24	<i>FF, PD</i>	Bertie Ahern (<i>FF</i>)
2008 05 07 – 2011 03 09	<i>FF, GP, PD</i>	Brian Cowen (<i>FF</i>)

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Houses of the Oireachtas, Government of Ireland. Rasta: <http://www.oireachtas.ie/ViewDoc.asp?DocId=-1&CatID=67> Žiūrėta: 2015 01 12.

10 PRIEDAS. Airijos Respublikos Senato (Seanad Éireann) sudėtis, vykstant politinėms kampanijoms prieš referendumus dėl Nicos sutarties ratifikavimo

PARTIJA	VIETŲ SKAIČIUS		
	1997 – 2002 m. kadencija	2002 – 2007 m. kadencija	2007 – 2011 m. kadencija
Fianna Fáil (FF)	29	30	28
Fine Gael (FG)	16	15	14
Labour Party (Air. <i>Páirtí an Lucht Oibre</i> , Lab)	4	5	6
Progressive Democrats (Air. <i>An Páirtí Daonlathach</i> , pilnas pavadinimas – <i>The Democratic Party</i> , PD)	4	4	2
Green Party (Air. <i>Comhaontas Glas</i> , GP)	-	-	2
Sinn Féin (SF)	-	-	1
Nepriklausomi	7	6	7

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Houses of the Oireachtas, Directory of Members. Rasta: <http://www.oireachtas.ie/members/> Žiūrėta: 2015 01 12.

11 PRIEDAS. Lietuvos Respublikos Seimo sudėtis, 2004 – 2008 m. kadencija

PARTIJA	VIETŲ SKAIČIUS⁶⁹¹
Lietuvos socialdemokratų frakcija (LSDP)	38
Tėvynės Sąjungos frakcija (TS (LKD))	26
Darbo partijos frakcija	23
Valstiečių liaudininkų frakcija	14
Frakcija „Tvarka ir teisingumas“	11
Liberalų ir centro sąjungos frakcija (LiCS)	10
Naujosios sąjungos (socialliberalų) frakcija	9
Liberalų sąjūdžio frakcija (LRLS)	9
Mišri Seimo narių grupė	1

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos Respublikos Seimas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3804&p_k=1 Žiūrėta: 2015 05 16.

⁶⁹¹ Kadangi frakcijos labai keitėsi, tai galutinis sąrašas ir skaičius žymi situaciją kadencijos pabaigoje, kuri ir aktualiausia referendumo kampanijos analizės požiūriu.

12 PRIEDAS. Lietuvos Respublikos Seimo sudėtis, 2008 – 2012 m. kadencija

PARTIJA	VIETŲ SKAIČIUS⁶⁹²
Tėvynės Sąjungos frakcija (TS (LKD))	43
Lietuvos socialdemokratų frakcija (LSDP)	23
Frakcija „Tvarka ir teisingumas“	17
Mišri Seimo narių grupė	17
Liberalų ir centro sąjungos frakcija (LiCS)	11
Liberalų sąjūdžio frakcija (LRLS)	11
Darbo partijos frakcija	10
Krikščionių partijos frakcija	7

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos Respublikos Seimas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3804&p_k=1 Žiūrėta: 2015 05 16.

⁶⁹² Kadangi frakcijos labai keitėsi, tai galutinis sąrašas ir skaičius žymi situaciją kadencijos pabaigoje, kuri ir aktualiausia referendumo kampanijos analizės požiūriu. Bendras parlamentarų skaičius kadencijos pabaigoje mažesnis – keliems nariams mirus, Seimas kadenciją baigė nepilnos sudėties.

13 PRIEDAS. Lietuvos vyriausybių sudėtys, vykstant politinėms kampanijoms prieš referendumus dėl atominės energetikos

LAIKOTARPIS	VYRIAUSYBĖ SUDARIUSIOS PARTIJOS	MINISTRAS PIRMININKAS
2006 07 06 – 2008 11 17	LSDP, Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, LiCS, Pilietinės demokratijos partija (vėliau išsiskirsčiusi po kelias frakcijas Seime). Laikotarpio pabaigoje į koaliciją priimta ir Naujoji sąjunga (socialliberalai).	Gediminas Kirkilas (LSDP)
2008 11 28 – 2012 12 13	TS (LKD), Tautos prisikėlimo partija (vėliau susiskaldžiusi, išsiskirsčiusi po kelias frakcijas Seime bei galiausiai susijungusi su LiCS), LRLS, LiCS.	Andrius Kubilius (TS (LKD))

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės Rasta: <http://www.lrvk.lt/lt/vyriausybe/apie-vyriausybe/ankstesnes-vyriausybes/po-1990-metu/#keturioliktoji>
 Žiūrėta: 2015 05 17; Lietuvos Respublikos Seimas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3804&p_k=1 Žiūrėta: 2015 05 16.

Aušrinė JURGELIONYTĖ

**EUROPINIŲ REFERENDUMŲ POROS:
KAMPANIJŲ VEIKĖJAI
KINTANČIOJE STRUKTŪRINĖJE APLINKOJE**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Leidybos skyrius
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K15-097. Tiražas 15 egz. 2015 09 01.

Nemokamai.